

3 1761 07151330 3

Digitized by the Internet Archive
in 2010 with funding from
University of Toronto

<http://www.archive.org/details/primordiaecclesi00mn>

FRIDERICI MÜNTERI,

EPISCOPI SELANDIAE ET ORDINUM REGIORUM EQUESTRILM.

PRIMORDIA ECCLESIAE AFRICANAЕ.

HAFNIE MDCCCXXIX.

PROSTANT IN LIBRARIA SCHUBOTHIANA.

EXCUDEBAT FABRICIUS DE TENGNAGEL.

BR
190
M84

VENERABILI

THEOLOGORUM HAFNIENSIVM

ORDINI

D. D.

A U C T O R.

P R A E F A T I O.

Quum venerabilis Theologorum Hafniensium ordo anno MDCCCXVII quæstionem hanc proposnerit:

Investigatis Ecclesiæ Africane originibus, enarrantur incrementa ejusdem usque ad finem seculi secundi;

concertatione civium academicorum illustrandam, verum nemo e commilitonibus nostris hance amplexus fuerit occasionem de historia priscæ ecclesie tot adhuc tenebris pressa bene merendi; me, licet multis iisque gravissimis negotiis distractum, impulit animus, ut ipse opus adgrederer, periculum facturus, si quid in tanta rerum obscuritate, inopia, atque, quæ inde necessario oriunda erat, difficultate, post Schelstratum et Leidekkernum, qui tamen in antiquissimis Christianorum Afrorum rebus enarrandis justo breviores fuisse videbantur, tum notias in scriptoribus sparsas colligendo, tum ex collectis atque ex analogia aliarum prisci illius temporis rerum conjiciendo, in multis certum, in aliis verosimile aliquid erui atque in clariore luce ponи possit.

Hocce vero opus tanto magis mearum esse partium ratus sum, quum brevi anteia in religione Carthaginiensium Poenorū examinanda versatus fuisse, neque cultum Carthaginiensium Romanorum, cum prisa illa haud uno tantum nomine conjunctum, neglexisse. Itaque limites utriusque religionis, Ethnicorum et Christianorum, attigi, certamen utriusque de victoria, quæ huic denique divino beneficio cessit, quantum post tot seculorum decursum fieri potuit, observavi, atque scriptores Afros, Tertullianum maxime et Cyprianum, nec non Augustinum aliasque paucos perpetuos habui duces. Inde autem majus adhuc ortum est incitamentum ad tentandam PRIMORDIORVM ECCLESIAE AFRICANAE a Theologis Hafniensibus desideratam adumbrationem; quam quidem incertis, quod candide fateor, hand raro lineis, obscuris st̄pe vestigiis insistens, conjecturisque interdum iudulgens, in hisce quæ sequuntur paginis duxi. Quæ si haud plane viris doctis displiceant et

lucis tantillum Africanis istis tenebris adfudisse judicentur, impense latabor. Hoc denique moneo, me terminum quem venerabilis Theologorum nostratum Ordo fixerat transiisse, et in Episcopatu Cypriani quem adiit anno CCLII, substitisse. A Cypriano vero inde Historia Ecclesiae Africanae ubiores quam antea habet fontes, minoribusque laborat obscuritatibus.

Auctores antiquiores quibus usus sum jam ex parte indicavi. Accesserunt vero recentiores hand ita pauci, in quibus in primis magna cum laude recensendi sunt triumviri *STEPHANUS ANTONIUS MORCELLUS*, Societatis Jesu Presbyter, *AUGUSTUS NEANDER*, Theologus Berolinensis, et *JOANNES KAYE*, Episcopus Bristolensis, nunc ad sedem Lincolnensem translatus. Quorum prior jam per quadraginta et amplius annos in Italia celebris, (edidit enim anno MDCCCLXXX Romæ librum bonæ frugis plenum de stilo Inscriptionum latinarum), *Africam Christianam* scripsit, post ejus mortem Brixia MDCCCXVI tribus voluminibus in forma quarta in lucem emissam. Horum quidem voluminum primum geographiam sacram Africæ summo studio digestam exhibet, alterum et tertium annales Ecclesiae Africanae sub Episcopis Carthaginiensibus ordine chronologico ex testimonii scriptorum, ubi vero hæc deerant, ex conjectura recensent. Neandri *Antignosticus*, *Geist des Tertullianus und Einführung in dessen Schriften*, Berolini MDCCXXV, omnium theologorum in manibus versatur, magnisque mihi usus præstítit. Neque minori cum fructu legi Episcopi Lincolnensis *Historiam Ecclesiasticum seculi secundi et tertii ex Tertulliano illustratum*, Anglico sermone secunda vice Cantabrigiae MDCCXXVI in forma 8va editam. Librum vero, qui plenus esse dicitur disquisitionum eruditarum, *PETRI ANTONII SANCHEZ*, Canonici Ecclesiae Cathedralis Sancti Jacobi Compostellani, *Historiam Ecclesie Africanae*, Matriti MDCCCLXXXIV typis excusum, videre meosque in usus convertere nunquam contigit.

Itaque vale, Lector eruditæ, meisque de republica sacra et literaria bene merendi conatibus favere perge.

Scripsi Hafniæ d. XIV Octobris MDCCXXVIII.

CONSPECTUS CAPITUM.

- Cap. I. Ambitus et limites ecclesiae Africanae, pag. I.
Cap. II. Brevis conspectus religionis ethnicae qualis in Africa celebatur, pag. 3.
Cap. III. Ecclesia Africana non fuit apostolica, pag. 6.
Cap. IV. Ecclesiam Romanaam habuisse videtur matrem seculo I exente vel II ineunte, pag. 9.
Cap. V. Numerus Christianorum Tertulliani aetate, pag. 15.
Cap. VI. Nomina Ecclesiarum, Episcoporum et Clericorum Agrippini et Tertulliani tempore, quae reperiri potuerunt, pag. 25.
Cap. VII. Aedes Christianorum sacra. Coemeteria, pag. 34.
Cap. VIII. Adumbratio priscae hierarchiae ecclesie Africanae. 1. Libertas ecclesiae Africanae, pag. 37.
Cap. IX. Continuatio. 2. Primate, pag. 43.
Cap. X. Continuatio. 3. Episcopi, pag. 49.
Cap. XI. Continuatio. 4. Presbyteri et reliqui Clerici, pag. 55.
Cap. XII. Reditus Cleri, pag. 63.
Cap. XIII. Mores Christianorum, pag. 68.
Cap. XIV. Nexus ecclesiae Africanae cum ceteris, pag. 77.
Cap. XV. Canon Scripturæ Sacrae, pag. 78.
Cap. XVI. Versiones Sacrae Scripturæ Latinae, pag. 83.
Cap. XVII. Doctrina publica, pag. 91.
Cap. XVIII. Cultus publicus, pag. 98.
Cap. XIX. Disciplina, pag. 114.
Cap. XX. Hæreses, pag. 118.
Cap. XXI. Tertullianus, pag. 128.
Cap. XXII. Montanista, pag. 136.
Cap. XXIII. Controversia de baptismo hæretorum, et concilium Carthaginense sub Agrippino, pag. 150.

- Cap. XXIV. Alia concilia Africana ad Cyprianum usque, pag. 157.
Cap. XXV. Adversarii Christianorum. Judei et Ethnici, pag. 164.
Cap. XXVI. Status Christianorum ante persecutionem Severi, pag. 170.
Cap. XXVII. Martyres Scillitani, pag. 188.
Cap. XXVIII. Persecutio Severi, pag. 192.
Cap. XXIX. Passio S. S. Perpetuae et Felicitatis, atque sociorum, pag. 208.
Cap. XXX. Opera Tertulliani et Cypriani apologetica, pag. 213.
Cap. XXXI. Conclusio, pag. 216.

A P P E N D I X.

-
- I. Acta Proconsularia Martyrum Scillitanorum, pag. 219.
II. Passio Sanctorum Perpetuae et Felicitatis cum sociis earum, pag. 227.
III. Kalendarium Carthaginense, pag. 251.

C A P . I.

AMBITUS ET LIMITES ECCLESIE AFRICANÆ.

1. Ecclesiam Africanam, quæ pars erat Ecclesiæ Occidentalis, Patriarchæ Alexandrinæ, ad enjus Provinciam Libya¹ et Cyrenaica pertinebant, nunquam obsequium præstissime, inter omnes Historiæ Ecclesiasticeæ peritos constat. Ejus vero limites a Cyrenaica porrigebantur ab ortu usque ad fretum Gaditanum Oceanumque Atlanticum: a septentrione mari mediterraneo adluebantur, a meridie denique Atlantis et reliquorum montium jugis, quibus ipsum imperium Romanum a Gætulorum aliorumque populorum, qui Libyam interiorem habitabant, finibus desertisque arenosis discriminabatur, contermini erant². Qui quidem latissimi terrarum tractus, si Europæis componendi sint, Germaniam superabunt, utpote qui circiter 16000 milliaria quadrata comprehendunt; ab immenso populo habitati erant, florentissimisque urbibus pleni, inter quas eminuit Carthago, alterum, ut Solinus dicit, *post urbem Romanam terrarum decus*³. Longitudo a Cyrenaica ad Oceanum per 300 et amplius milliaria geographicæ protendebatur, latitudo diversa erat inter 10 usque ad 15, et 40 usque ad 50 milliaria geographicæ. De incolarum, Romanorum, Poenorum, Nomadumque Africæ indigenarum, qui Berberorum, quos hodieque alunt Africæ pascua, majores procul dubio fuerunt, multitudine nil certi constat. Sed magnus urbium vicorumque, quibus repleta fuit Africa, numerus suadet credere, immensum et hunc fuisse.

1 Canon 6. Concilii Nicæni: Τὰ ἐγκαί
ιδητικά ταῦτα τὸν Ἀργύρων καὶ Αἰγύπτιον καὶ
Ποενορέας, ὡς τὸν τοὐμενὸν τοῖς οἰκουμενικοῖς επιστολογοῖς
πάντοις τοίταν ἔχει τὴν Εὐονοϊαν.

2 Spanhemii Geographia sacra, p. 221.

3 Cap. 30. Nunc populi Romani colonia,
iterum opulenta. Mela. I. 7.

2. Hoc vero *Africa* in tres dividebatur *Provincias*. Prima, *Africa Proconsularis* dicta, initio complectebatur Syrticam, Tripolitanam⁴ Byzacenam et Zeugitanam. A Proconsule quem Senatus misit regebatur per triennum, interdum, v. c. a Gordiano, per quinquennium, interdum duobus saltet annis. De *Numidia*, quae olim Massinissa paruerat, incertum, utrum semper proprium haberet Proconsulem vel Praetorem aut Praesidem; quod quidem initio accidit, quum C. Julius Cæsar ibi C. Crispum Sallustium cum imperio reliquisset; an postea provincie Proconsularis pars veluti habita fuerit. Ilabemus tamen sub Antonino Pio Tuscum Fuscianum *Numidiam Legatum*⁵, et sub Commodo, aut potius Severo, ut marmor Vefternum docet, Sextum Varium Marcellum, *Præsidem Numidiae*⁶; unde probabile fit, post Hadrianum saltum, nisi prius et ab initio, *Numidiam* a Proconsulari Africa fuisse separata. Tertia provincia evat *Mauretania*, post necem Ptolemai Regis, a Cajo sublati, in duas provincias divisa, Tingitanam, cui adjecta erat *Numidia* Syphacis, et Cæsareensem, ab Equitibus Romaniis *Procuratorum* nomine Cæsaris sub auspiciis regendas⁷. Interdum tamen utraque uni administranda committebatur⁸. Nova vero Africæ in sex provincias distributio, quum temporibus Constantini facta videatur, antiquiore Eclesiae Africanæ ætatem haud tangit. Postea septem numerabantur Provinciæ. Hoc tantum monendum, Ecclesiasticam Africæ divisionem haud ubique sequutam esse Civilem. Tingitana enim Provinciæ Carthaginensi semper adnumerata est⁹.

⁴ Ex actis Concilii Carthaginensis a Cypriano celebrati, cui interfuerunt Episcopi hujus provincie, patet, eam Africæ proconsulari ad numeratam fuisse.

⁵ In Digesto Tit. V. De Legatis praestans, ubi Constitutio Antonini Pii.

⁶ De utroque cf. Morellum I. p. 22. quem in hac provinciarum enumeratione secundus sum.

⁷ Plinii Hist. Nat. V. I. Taciti Hist. I. 11.

⁸ Exemplum adfert Tacitus Hist. II. 58. ⁹ Pauli, Bobbæ v. Obbæ, ad Tingitanam provinciam pertinentis, Episcopi nomen legimus in Concilio Cypriani a. 255 habito. cf. quoque Ziegleri, amici desideratissimi, Geschichte der kirchlichen Verfassungsformen in den sechs ersten Jahrhunderten der Kirche (Lips. 1798) p. 99.

C A P . II.

BREVIS CONSPECTUS RELIGIONIS ETHNICÆ QUALIS IN AFRICA
COLEBATUR.

1. **V**etus Carthaginientium religio, e Phoenicio astrorum cultu oriunda, ex quo Romani post hancce Africæ metropolim excisam, colonia deducta, novam in eodem fere situ urbem condiderant, novam quidem faciem induit; manserunt vero eadem mutatis tantummodo nominibus numina. Nam *Baalum vel Toladum*¹ Βαλ, *Saturni* sub nomine Romani æque ac veteres Carthaginenses prisco fere ritu coluerunt. Seculo enim adhuc tertio humanarum hostiarum occurruunt indicia apud Tertullianum Apologeticæ c. 9. et Porphyrium de abstinentia II. c. 27. Astarte autem, Carthaginensibus *Tolatha* τολάθη², in Romana Carthagine *Dea Coelestis* dicta, novum idque splendidissimum habuit templum, oraculis illustre, nec nisi execunte sec. IV vel incunente V destructum. Ejas cultum indicant numi, Severo filisque imperantibus eusi, *INDULG. AVGG. IN CARTH.* inscripti, in quibus fulmine et sceptro vel fulmine tympanoque instructa et coelesti leone vecta pingitur. Celebritatem vero per totum orbem Romanum tot inscriptiones, jus legata capiendi, ipsaque inter eam et Elagabalum Syriaeum Solis Deum nupiæ a vesano illo Antonino Elagabalo Imperatore conciliatae abunde commonstrant. Unde facile patchbit, Romanos Carthaginenses æque ac Punicos duos magnos *Cabiros*, *Deos Potes*, sub Saturni et Dea Coelestis appellatione coluisse. Cum *Melcartho* Tyrio, Carthaginientium Θεῷ πατρῷ, in unum numen coahuit Hercules Libycus, cuius religio certe ad Constantini usque tempora, Carthagine et per Africæ urbes, in Italia, Hispania atque Gallia floruit. Immense ejus per omnem Occidentem erant divitiae; decimæ ei solvebantur³, idemque ei quod Astartæ ex beneficio sine dubio Severi aut Caracallæ competebat jus, quod haeres institui

¹ Vide Inscriptiones Punicas Lugdunenses a Celeb. Hamakero (Diatribæ Philologien-Critica de monumentis aliquot Punicis. Lugdun. Bat. 1822. p. 1. 8.) Carthaginensis ille Baal τολάθη vocatur. cf. p. 16.

² τολάθη. In Insc. Lugd. 1. et 2.

³ Decimas Herculi Carthaginensi solitas commemorat Inscriptio sequens in

posset. Tribus hisce numiniibus adjungimus *Aesculapium*, veterum Carthaginensium *Esmunum*, deum salutaris artis praesidem, ex cuius templi, in Byrsa Carthagiensi aere extrecti atque in incendio hujus metropoleos deleti, ruderibus novae splendissimæque instructæ fuerunt aedes, curationibus morborum famigeratae et conventibus atque colloquis philosophorum frequentatae. Neque unice Carthagine, sed Oceano quoque in Tripolitana Provincia, ut perhibet Apulcijus; Lambesæ, ut vetus docet Inscriptio, nec non Babbae Mauretaniae; id quod ex numo patet. Hisce vero diis sociata fuisse cætera Bomanorum, in primis majora, numina, non est de quo dubitemus. *Apollinis* templum stetit Uticæ. *Cereris* et *Proserpinæ* sacra Carthagine peragebantur; *Genium Carthaginis* coluerunt Romani; et quis dubitat, quin a Romanis colonis domesticæ fere omnia numina propriæ Penates in Puniceam Carthaginem delati fuerint? Et peregrinos quoque Deos, ut *Magnam Deam*⁴, *Isin* et *Ammonem*⁵, *Serapin* et *Mithram*, Carthagine cultos fuisse, loci sunt in Tertulliano atque Apulejo, qui indicent.

2. Cultum publicum a pristina sua saevitia haud degenerasse, vel ex uno illo evincitur, quod in Africa quoque Romana ad aras Saturni hostiæ humanæ mactabantur. De hominibus Herculi immolatis nil constit; Tyrio quidem humano sanguine fuisse litatum, veteres scriptores perhibent; an vero Libyeo-

lamina ænea: *GN. FLACCVS Q. FVL. F.
DECVMAN PARTEM HERCULI ET PRO
REDITY FELICISSIMO EX AFRICA VIDI
FRATRIS ET PRO SAL. PETINÆ MATRIS
SIGNA AVREA FORTVNE PRÆN. ET
PERONÆ SANCTISSIME D. D. T. VINIO
cos. qui Vinius Consul fuit cum Serg.
Galba a. u. c. 822. Fca Miscellanea
Filologica Critica Antiquaria Tomo I.
Romæ 1790. p. cxxii.*

⁴ *Vidistis Dindymarios, quali fragore
Luxurias incunt, dum furias fingere
quarunt,
Aut cum dorsa sua allidunt sparca bi-
pennæ;*

*Cum doctrina sua servant, quod cruro
sanant. &c.
Commodiani Instruct. XVII.*

⁵ *Ammonem, celebratissimum Afrorum
numen, jam in Punica Carthagine cul-
tum. Oraculumque ejus consulum fuisse,
probabile est. v. librum nostrum de
religione Carthaginensem p. 121. Apud
Commodianum Instruct. XVIII. legitur
Annudates, qui forte idem est, qui
habuit Oraculum: tot viros et magnos
seducit false prophetans. Sed valde
obscura sunt hæc.*

Romanis, dubium est. Sed et morum impuritas atque lascivia ad Vitum usque seculum mansit. Tametsi enim casta erat Cereris religio et castitati intemeratae servandae adstrictae tenebantur matronae quæ ista sacra peragebant, lascivum nihil secius cultum cum religione Astartes ex Syria Phoeniciaque per omnes Phoenicum colonias propagatum servavit Africa Romana. De *Vesta enim meretricum*, cui etiam *Phoenices* donum dabant de prostitutione filiarum, antequam jungente vas viris, deque turpissimis ludis, qui virginis *Coelesti* exhibebantur, testimonia habemus Augustini de Civ. Dei IV. c. 10. et II. c. 3. Obscoena præterea carmina die solemnis lavationis ac lectisternii lujus deæ, una cum ludis in ejus honorem celebratis, eodem capite tertio magua cum indignatione idem Episcopus Hippoensis, oculatus testis, resert.

3. Haud minorem vero rure quam in urbibus fuisse superstitionem, non est quod multis dicamus. Rure enim una cum lingua veteri Pœnorum diu perseveravit corundem religio atque cultus. Habebat rus Augustini ætate arbores sacras⁶ et ubique locorum fana, lucos, sacerdotes, festa, lustrationes, et quæ sunt genzris ejusdem. Romani autem superstitiones plebeculae in provinciis parum curabant, si modo legibus magistratibusque debitum præstaretur obsequium. Propria præterea Numidiae atque Mauretaniae fuisse numina, Romanis æque ac Poenis ignota, in quibus in primis referendi sunt harum provinciarum veteres reges post mortem consecrati⁷, in dubium revocari nequit. Per universam præterea Africam invaluisse artes divinatorias, quibus plena fuit, præter alias ex Apulejo constat. Oracula non in urbibus tantum, quomodo Carthagine, frequentata, sed *Bathyrorum*, lapidum nectorum⁸, quoque cultus, de quibus Servius ad Aeneid. VI. v. 68. in ipsa Carthagine floruit; et quum hæc signa, simulacra, utait, brevia,

⁶ Sermo de tempore 241.

⁷ Testimoniorum leguntur apud Patres. Unicus enim etiam provinciæ et civitati suus Deus est, . . . ut Mauretaniae reguli sui. Tertull. Apol. c. 24. Juba Mauris voluntibus Deus est. Minuc. Felix, ed. Ouzelæ p. 214. Mauri manifeste reges colunt, nec ullo velamento hoc nomen

obtexunt: Cyprian. de Idolorum vanitate p. 12. ed. Joh. Fell. Oxon. 1682.

Huc scilicet ratione Romani Casares consecraverunt, et Muuri reges suos. Lactant. I. c. 15. De Juba eod. capite.

⁸ Apuleji Apologia, in operibus, ed. Elmenhorstii p. 310.

in lecticis portarentur, ea non in urbibus tantum, verum etiam rure a sacerdotibus lucri cupidis circumlata fuisse facile intelligitur. Diu vero in toto hoc tractu omnis generis artes divinatoriae atque magicæ permanserunt; quas quarto adhuc seculo exennte haud in oblivionem abiisse, testatur canon 89 Concilii IV. Carthaginensis anno 398 celebrati: *de his qui auguriis vel incantationibus vel Judaicis superstitionibus serriunt.*

Hæcce autem omnia brevibus indicata potius quam exposita sunt. Lectores, si qui plura curpint, ablegatos velim ad librum quem Theotisce anno 1822 de religione Carthaginieum edidi, in quo non veterum tantum Poenorum sed colonorum quoque Romanorum superstitiones, quantum per peñuriam fontium licuit, recensui. Jam vero, relecta Africa ethnica, ad Ecclesiae Christianæ in ea conditæ initia investiganda animum advertamus.

CAP. III. ECCLESIA AFRICANA NON FUIT APOSTOLICA.

1. Seculo post Christum natum primo, quo ipsi Apostoli ecclesiam rexerunt, semina religionis Christianæ in Africa sparsa jam fuisse, nihil est quod innuat. Lego quidem Metaphrastam tradere¹, Petrum Apostolum post Romanam Ecclesiam ordinatam, cæterasque complures in diversis locis conditas, Carthaginem tandem venisse; qui vero, ipso Baronio judice, cum multa admisceat commenta, nullam prorsus in his meretur fidem². Neque majori fide dignus videtur Pseudo-Dorotheus, licet pluribus seculis antiquior, in synopsi de vita Apostolorum et Prophetarum, qui veterem de provinciis orbis terrarum inter Apostolos per sortem divisis³ fabulam secutus, Africam Simoni Zelotæ evenisse scribit⁴; quod quoque habet

¹ ad 29 Jun.

² Annal. ad ann. Chr. 44. §. 39.

³ De hæc per sortem divisione vide quæ nuper scripsit doctiss. Thilo in actis S. Thomæ Apostoli (Lips. 1823) p. 87.

⁴ Vixisse dicitur hic Dorotheus, Tyri Episcopus, omnibus ignotus, excunte tertio et incunente quarto seculo, usqne ad Juliani Imp. tempora, sub quo Martyrium subiisse narratur. Sed opus illi

Nicephorus Callistus⁵: quippe qui Marcum Evangelistam, quem primum Evangelii in Aegypto praeconem sedisque Alexandrinæ conditorem habet improbabilis veterum traditio apud Eusebium H. E. II. c. 16. refert, ipso Tiberii tempore totam Aegyptum, Libyam, Cyrenen, omnemque Barbariam percurrisse tradit⁶. Quae quidem sunt valde incerta, et inter fabulas potius rejicienda. Fortassis omnis illa de Simone Afrorum Apostolo narratio enata est ex loco Matth. XXVII. 32. ubi de Simone Cyrenæo mentio injicitur, quem ad Christi crucem tollendam milites Romani adegerunt, serius cum Simone Cleophae filio confuso⁷; hunc enim, quum e Cyrenaica oriundus esset, nonnulli Christum in regionibus conterminis praedicasse statuerunt. Neque constans ubique de Simone Afrorum Apostolo traditio; alii enim Persiam illi annuncandi Evangelii provinciam adsignant⁸.

2. Hec autem omnia Eusebii aetate ignota erant. Illic enim, diligentissimus antiquitatis Christianæ investigator, Histor. Eccles. III. c. 1. de itineribus Simonis apostolicis nihil habet⁹: et, si unquam in Africa fuisset,

attributum spurium est, seculo VI.
scriptum. Quæ de Apostolis tradit,
edidit Caveus in Historia litteraria
Scriptor. Ecclesiasticor. I. p. 169.

*Ἐπὶ δὲ Τίβεριον Καλοῦσθ τῇ Ἀγάπετῃ καὶ
Αἰρόν, Πιὶ δὲ καὶ τῇ Βαρθολομῶν τῷ
Χριστῷ λόγον εὐαγγελισθέντος, καὶ ἵαγο-
ρέντος Πέτρου ὃ καὶ αὐτὸν Ἐνεγγέλιος
εὐαγγελίουν, ἐν Κεντρῳ τη καὶ Πεντακό-
λη πολλὰ καὶ ἀπαιδευτικά λεγανόμενος, καὶ θωλη-
σίας ἀνοικοδομήσας.*

⁶ ibid. c. 43.

⁷ v. c. Sophronius apud Hieron. de script. ecclesiast. in Simone. Isidorus de vita et obitu S. S. utrinque Testamenti c. 83. Pseudo-Hippolytus Thebanus de duodecim Apostolis apud Combebis. auctuar. P. P. II. p. 831. III Hierosolymorum

eum faciunt Episcopum. cf. Cavei antiqq. Apostol. ed. Theotise. p. 594.

⁸ Sic Abdias in historia certaminis Apostolici, Lib. VI. Venant. Fortunat. arm. I. VII. c. 4. Beda retractat. in Act. c. I. v. 13. Neque Paulinus Nolanus Simonem agnosceret videtur Africæ Apostolum; verum potius Lebbæum, cuius reliquias ibidem servari assertit. De S. Felice natal. arm. XI. Lebbæum Libyes, Phryges accepere Philippum (ed. Paris, 1685. Poëm. p. 169.) cf. Tillemont Mémoires pour servir à l'histoire de l'église des six premiers siècles Tom. I. p. 170. ed. Bruxell.

⁹ Neque memoratur a Greg. Nazianzeno orat. 25. ad Arianos. ed. Paris. Tom. I. p. 438. Ambros. Enarrat. in Psalm.

aut alias Apostolus semina doctrinæ Christianæ in hoc terrarum tractu sparsisset, Tertullianus, qui adeo magnifice de Ecclesiis Apostolicis, tamquam doctrinæ et traditionis Apostolice fontibus loquitur, de præsc. c. 21. 32. 36. adv. Marcionem IV. 5. certo certius eandem prærogativum Africæ suæ viudicasset, et ad Episcoporum immediatam ab Apostolis Ecclesiarum conditoribus in ea successionem provocasset. Sed ipse c. 21. *communicamus cum Ecclesiis apostolicis, quod nulla doctrina diversa (est) et c. 32. postulat, Ecclesiæ ab Apostolis haud conditas, tamen in eadem fide conspirantes, non minus apostolicas deputandas esse pro consanguinitate doctrinæ.* Idem hoc indicare videtur libro de virginibus velandis c. 2. ubi de hac consuetudine loquitur: *Per Græciam, inquit, et quasdam Barbarias ejus plures ecclesiæ virgines suas abscondunt. Est et sub hoc coelo (intellige Africano) institutum istud alicubi, ne qui gentilitali Græcanicæ aut Barbaricæ consuetudinem illam adscribat. Sed eas ego ecclesiæ proposui, quas et ipsi Apostoli et Apostolici viri condiderunt, et puto, ante quosdam; juniores nimirum, quos non nominat. Ex quo loco patere videtur, Tertullianum Africanam Ecclesiam Apostolicis haud adnumerasse. Neque ullum in Cypriano, libertatis Ecclesiæ Africane, haud secus ac auctoritatis Episcopalis strenuo assertore, occurrit vestigium illius sententie, ab Apostolis eam conditam, primosque per Africam Episcopos a Petro, Paulo, aliisque Apostolo ordinatos fuisse; quam quidem certe in controversia cum Romano Episcopo hand retieuisset. Idem hoc patet ex Augustini disputatione cum Donatistis. Quum enim Petilianus: *De nobis dictum est, (Matth. XIX. 30. XX. 16. Marci X. 31. Luc. XIII. 30.) erunt primi qui erant novissimi: ad Africam enim postmodum Evangelium venit, et ideo nusquam litterarum scriptum est, Africam credidisse; nequit repugnat Hipponeensis Episcopus, sed tantum cavet, ne Donatistæ suam doctrinam, tanquam novissimam, ut purissimam quoque exaltent. Intelligit vero Judæos per primos; per novissimos autem Gentiles, additique: et si non essent Judæi et Gentiles, de quibus hoc dictum intelligerem, nonnullæ etiam Barbaricæ nationes post**

XLV. v. 10. 821. Hieronym. Epist. 184.
Gregor. M. in Evang. L. I. Homil.

XVII. §. 17. Beda in Collectan. opp.
Tom. III. p. 485.

Africam crediderunt; unde certum fit, Africam in ordine credendi non esse novissimam. Fallitur igitur Baronius Cardinalis, qui ad ann. Chr. 44. asserit, Augustinum et Salvianum Massiliensem constanter affirmare, Africanos ab Apostolis Evangelium accepisse. De Augustino jam vidimus et sequenti capite videbimus; quod vero ad Salvianum attinet, provocant ad libri de Providentia cap. 7. ubi tamen non Carthaginem sed Romanam dicit *urbem sumnam et celeberrimam, quam Apostoli instituerant, Christianam urbem et ecclesiasticam.*

C A P . I V .

ECCLESIAM ROMANAM HABUISSE VIDETUR MATREM SECULO I. EXEUNTE VEL II. INEUNTE.

1. Antiquissimum Ecclesiae Africanae statum, eo nimirum tempore quo nobis immotescere coepit, examinuantibus uberiori patchit, eam neutiquam origines suas Ecclesie Alexandrinae debuisse. Haud enim Carthaginem et Alexandriam multa intercessisse videntur commercia; et in Tripolitana provincia, inter utramque media, atque Cyrenaicæ Aegyptioque contermina, vel Cypriani ætate non nisi quinque extitere Episcopatus¹; in Proconsulari vero Africa, in qua sita erat Carthago, multo plures, ut inferius demonstrabitur. Accedit, Græcum idioma, quo Christiani Aegyptii et Cyrenaici ntebantur, in hisce regionibus, in quibus Latinus sermo prævaluit, non nisi advenis e regionibus versus orientem solem sitis et Afris Romanisque cultioribus cognitum fuisse. Opus igitur est, ut primordia Ecclesie Africanæ indagatur in Italianam oculos convertamus. Et in illo sane littore Carthaginem Romanam e cineribus Punice illius, colonia a Julio Cæsare deducta, resurgentem habemus, quæ brevi tempore ita efforuit, ut altera Occidentis haberetur metropolis, Proconsulis, et Legati Cæsaris cum

¹ Neque plures exente secundo IV. v. Acta Concilii anno 397. Carthaginæ celebrati ap. Fuchs Bibliothek der Kirchenversammlungen des vierten und fünften Jahrhunderts III. p. 90.

imperio militari in Africam missi, sedes, tot commerciis cum Roma, Sicilia atque universa Italia conjunctissima; unde quotannis classis frumentarii per portum Ostensem Romanam devecta, una cum Sicula atque, a Commodi inde tempore, Alexandrina, annonam levavit. Nil proinde a summa veri specie alienum, si Carthaginem a Romana Ecclesia primos Evangelii praeeones accepisse statuamus. Fortassis in persecutione Neroniana, quum haud dubie multi Christiani Romani fuga salutem quererent, et vix locum haberent tuiorem adituque faciliores quam Carthaginem².

2. Romanam certe Ecclesiae Africanae originem complura testimonia adstruere violentur. Hanc enim inuit videtur antiquissimus testis Tertullianus ipse Afer et Carthaginensis l. de præscripti. hæreticor. c. 36., notissimis hisce verbis: *percurre Ecclesiæ Apostolicæ, apud quas ipsæ adhuc cathedralæ Apostolorum suis locis præsidentur, apud quas ipsæ authenticæ litteræ eorum recitantur, sonantes vocem et repræsentantes faciem uniusenjusque. Proxima est tibi Achaja? habes Corinthum. Si non longe es a Macedonia, habes Thessalonicenses. Si potes in Asiam tendere, habes Ephesum. Si autem Italia adjiceris, habes Romanam, unde nobis quoque auctoritas præsto est (addunt nonnulli: statuta). De Romana porro Ecclesia: videamus quid didicerit, quid docuerit, quid cum Africanis quoque ecclesiis contesserarit³, (que quidem phrasis explicatur c. 20., ubi de ecclesiæ Apostolicarum communione pacis, appellatione fraternalis et contesseratione (communicatione) hospitalitatis sermo est). Lubens quidem Basnagio contra Baronium disputanti dabo⁴, ex hisce verbis haud elici posse luculentum Tertulliani testimonium de Romana Ecclesia fonte Ecclesiae Africanae, quia verbum contesserare a Tertulliano adhibitum conspirationem tantum doctrinæ et conjunctionem familiariorcm indicat, quæ quasi per tessera, signum hospitale, siebat: at intimum tamen utriusque*

² Hanc Morelli ingeniosam conjecturam, Africæ Christianæ Vol. I. p. 42, lubens amplector.

³ Sic Editores antiquiores, Semlerus vero habet: *Videamus quid dixerit, quid*

docuerit. Cum Africanis quoque ecclesiis contestatur.

⁴ Exercitationes Baronianæ. p. 520. sequ.

ecclesiarum nexus ista verba declarant. Neque negabo, *auctoritatem* in antecedentibus haud ipsam indicare *originem*. Sed si vel concedamus Basnagio, *auctoritatem* hanc argumentum esse atque regulam judicandi de conspiratione doctrinæ Africanarum ecclesiarum, atque ejusdem doctrinæ consanguinitate⁵ cum Romana illa Apostolica, apud quam authentica Pauli Epistola recitabatur: quærere tamen licet, annon Tertullianus verbis allegatis, *unde nobis quoque auctoritas præsto est*, fateatur, majorem Ecclesiarum Africanarum cum Romana quam cum cæteris intercedere nexus? quæ si concedantur, hujus nexus causam vix aliunde quam ex illius origine Romana deducere poteris. Huc quoque faciunt quæ habet Cyprianus ep. 48. ad Cornelium: *Nos enim singulis navigantibus, ne cum scandalio narigarent, rationem reddentes, scimus nos horlatos eos esse, ut Ecclesiæ Catholicæ radicem et matricem agnoscerent ac tenerent.* Quid vero intelligat per matricem Ecclesiarum Catholicarum, locus Tertulliani de præscr. c. 21. declarabit. *Constat proinde, omnem doctrinam, quæ cum illis Ecclesiis Apostolicis, matribus et originalibus fidei, conspiret, veritati deputandam; id sine dubio tenendum, quod Ecclesia ab Apostolis, Apostoli u Christo, Christus a Deo suscepit.* Sunt autem matrices Ecclesiarum ex quibus, tanquam parentibus, Christi fides ad nos pervenit, ac per orbem universum diffusa: unde quoque Ilerosolymitana Ecclesia Tertulliano adv. Marcion. IV. c. 35. matrix religionis audit. In nostro vero loco Cyprianico Romana Ecclesia Ecclesiarum Catholicarum radix et matrix eo sensu minime dicitur, quo hæc loquendi forma a Catholicis accipitur. Nam omnes Ecclesiarum Apostolicarum matrices erant. Neque minus hæc phrasim omnem ecclesiam orthodoxam indicat, quemadmodum de hæreticis Cyprianus dicit ep. 59. *quos constat a nobis ad hæreticos transisse, ad matrem redeant, quam quoque matrem habet ep. 71.* Sed totus epistolæ tenor docet, eum de Romana Ecclesia loqui, quam alio loco (ep. 59. p. 136.) *principalem* appellat, quum Cornelio scribat de ipsius electione et dissidiis ob eandem obortis; unde valde fit probabile, Ecclesiam Catholicam in hac epistola esse Carthaginensem provinciam, quam *latius fusam* scribit, quippe quæ habeat etiam Numidiam et Mauretanias duas sibi cohærentes;

⁵ Sic legitur Consanguinitas, de præscr. c. 32.

atque hanc una cum Cypriano ejus Antistite Ecclesiam Romanam radicem et matricem Africæ Christiunæ aguovisse.

3. Obscuritate, fateor, laborant quæ habet Augustinus ep. 162. contra pertinaciam Donatistarum: *Erat etiam (Carthago) transmarinis vicina regionibus et fama celeberrima nobilis: unde non medioris utique auctoritas (l. auctoritatis) habeat Episcopum, qui posset non curare multitudinem inimicorum, quem se ruderet et Romane Ecclesia, in qua semper Apostolicæ cathedræ viguit principatus, et cæteris terris, unde Evangelium ad ipsam Africanam venit, per communicatorias literas esse conjunctam, ubi parvus esset causam suum dicere, si adversarii ejus ab eo illas ecclesiæ alienare conarentur.* Sic quoque epist. 161. ad Honoratum scripta: *Sed ne dicatis, non vocari Ecclesiam nostram Catholicam, sed Macarianam, sicuti eam vos appellatis; nosse debes, quod facillime potes, in illis omnibus partibus, unde istas terras Evangelium Christi perfudit, nec nomen Donati sciri, nec nomen Macarii.* In epistola 178. quæ vero est Alteratio cum Pascentio Ariano, dixit Augustinus: *aut enim licebit, (præterquam quod scriptum est in defensione fidei nominare), et nulla, maxime Gravis ubi fides orta est, denegabitur, aut non licebit.* Et versus finem epistole: *Si enim licet dicere, non solum Barbaris lingua sua, sed etiam Romanis SIBORA ARMEN⁶, quod interpretetur: Domine miserere! cur non licet in Conciliis Patrum, in ipsa terra Gravorum, unde ubique destinata est fides, lingua propria homousion confiteri, quod est Patris et Filii et Spiritus Sancti una substantia?* Addamus denique convicium ejusdem Augustini in Donatistarum sectam, quam accusat ut præcisam ab illa radice Ecclesiarum Orientalium, unde Evangelium in Africanam venit.

Collectis omniibus, quantum scimus, locis, in quibus Augustinus origines Ecclesie Africæ commemorat, videamus, num quid inde certi elici possit, quo ejus de iisdem sententiæ declaretur. Primo igitur loco observamus, Augustinum originem Ecclesie Africæ a radice Ecclesiarum Orientalium, e terra Graecorum

⁶ De hisce verbis Vandalicis et Gothicis,

mone , cf. Zahnii *Uphilam* , Introductionis p. 80.

derivare. Et recte quidem; nam religionis Christianæ incunabula fuere in Palestina. In Syriam, Aegyptum, Asiam minorem, Graeciamque deinde propagata, Romæ quoque ascecas naeta est: igitur ejus in Africa prædicatio optimo jure mediate ex Orientalibus Graecisque terris derivari potuit. Nec unquam negabimus, advenas Christianos ex Oriente atque Graecia, in primis Peloponneso, quæ antiquitus jam commerciis cum Punica illa Carthagine floruisse legitur, in Romana Carthagine sedes ponere, Christianamque doctrinam propagare potuisse; et, quod ad terram Graecorum attinet, verba quæ Augustinus addit: *unde ubique destinata est fides*, laud obsecne indicant, cum de prima Evangelii prædicatione cogitasse. Deinde atteñtas velim, Hippomenem Episcopum epist. 162. minime excludere Ecclesiam Romanam, ubi de terris agit *unde Evangelium ad Africam venit*; hæc enim verba Africam quoque spectare, vel ex adjectivo *cæteris* patere arbitror. Igitur in ea sententia acquiescendum esse censeo, Augustinum habuisse Ecclesiam Romanam stirpem Ecclesiæ Africanæ, licet fortassis statuerit, alius quoque Evangelii præcones prisca ætate Carthaginem venisse.

4. Quæ vero ipsa Augustini ætate haec de re Romanæ Ecclesiæ fuerit sententia, epistola Innocentii I. Romani Episcopi, qui primus prærogativam Romani Episcopi a Petro derivavit, et hinc universalem jurisdictionem sibi vindicare studuit, ad Decentium Engubinum Episcopum docet: *Manifestum esse*, sic enim loquitur, *in omnem Italiam, Gallias* (exceptis tamen Lugdunensi et Viennensi aliisque Ecclesiis Graecæ originis) *I Hispanias, Africum, atque Siciliam, insulasque interjacentes nullum instituisse ecclesiastas, nisi eos, quos venerabilis Petrus Apostolus et ejus successores constituerint sacerdotes*⁷. Missis iis quæ de ipso Apostolo habet, queque nullo idoneo arguento probari poterunt, hoc saltem ex epistola Innocentii patebit, ejus et Augustini ætate hanc fuisse ecclesiasticam traditionem, Roma profectos fuisse, qui Christum Afris annunciasserent. Neque obstat antiquiorum scriptorum de ipsis Evangelii præconibus coramque nominibus silentium. Ex silentio enim scriptorum argumentatio parum valet; et summis præterea obscuritatibus, deficienibus auctoribus

⁷ Epistola 25. ap. Constant Epistolæ Romanor. Pontiff. I. p. 856.

Christianis, universa Ecclesie primariæ, in primis Latinæ, historia laborat; unde in iis, quæ supersunt, sive dignis testimoniis acquiescendum nobis est. Neque video, quid impedit, quo minus Romano Episcopo asserenti, Occidentales Ecclesias Romanæ suas origines debere, ubi nimirum de singulis haud extant traditiones secus docentes, fidem habeamus.

4. Romanam illam de Africana Ecclesia Romanæ propagine traditionem in Africa quoque receptam, duobus fere post seculis scripto iterum consignavit Gregorius M. Papa. Illic enim in epistola 77. Libri I. ad universos Episcopos Numidas⁸ hæc habet verba: *Petiistis enim ab Hilario Chartulario nostro a beatæ memoriae decessore nostro (Pelagio II.) ut omnes volis retro temporum consuetudines servarentur, quas a beati Petri Apostolorum principis ordinationum initii hactenus vetustas longa servavit;* Idem Lib. VIII. ep. 33. ad Dominicum Episcopum Carthaginensem: *scientes præterea, unde in Africanis partibus sunserit ordinatio sacerdotalis exordium, laudabiliter agitis, quod sedem Apostolicam diligendo ad officii restri originem prudenti recordatione recurritis et probabili in ejus affectu constantia permanetis.* Hanc igitur, si ex cana antiquitate ad sequiora tempora delatam fuisse statuimus de origine Ecclesiarum Africanarum traditionem, facile quoque explicabimus, qui factum fuerit, ut vel ipse Cyprianus, quamvis libertatem ecclesiarum suarum acerrime defenderet, *Romam tamen Carthaginem præcedere professus sit* ep. 52. non tantum ob splendorem Urbis, quæ caput erat mundi, sed reverentia quoque motus erga Metropolin, a qua Carthago lucem Evangelii accepérat.

⁸ S. Gregorii Papæ I. opera omnia. Ed. Congregat. S. Mauri Tomus II. Pars. 1705.

C A P . V.

NUMERUS CHRISTIANORUM TERTULLIANI ETATE.

1. Ad Tertullianum usque omnia sunt obscura. Ejus vero etate versus exitum seculi II. et seculo III. inenit Ecclesie Carthaginensis statum invenimus florentem, et Africam, in primis Proconsularem, Christianis plenam. Quod quidem haud subito, sed sensim sensimque, a primis rei Christianae in Africa initis factum esse, numerumque Christianorum lento progressu, illo quod Tertullianum praecessit seculo, crevise, non est cur ambigamus. Diversa vero fuit Christianorum, cum nationis, tum conditionis ratio.

2. Ad primum quidem quod attinet, tres diversos populos hasce regiones incoluisse constat. *Romanos* nimurum rerum dominios, qui post eversam Carthaginem Punicam sedes fixerant in Coloniis atque Municipiis, v. c. Carthagine Romana, Utica, Hadrumeto, Hippone libera aliisque. *Poenos*, quos veterem sermonem Punicum cum Hebreo fere conspirantem usque ad Augustini et Vandolorum etatem servasse, testes sunt Augustinus, Hieronymus, Priscianus et Procopius¹. Ilorum quidem Poenorū maxima pars rure degebat; attamen in urbibus quoque eos habitasse, haud pauca extant testimonia. Multa enim in provinciis oppida, incolis haud mutatis, Coloniarum titulo aucta fuisse constat:

¹ Augustini contra litteras Petilianas L. II. c. 104. In Johannem L. XV. Question. sup. Judie. VI. 16. et in Epistol. ad Roman. initio. Hieronymus in Isaiam L. III. 7. in Jeremiah V. 25. Praef. in Epist. ad Galatas. Priscianus L. V. Bellermann de Phoenicum et Poenorū Inscriptionibus (Berolini 1810.) p. 5. Gesenii Geschichte der hebräischen Sprache und Schrift, p. 16. et 223. Ingolias Phoenicum lingua sua adhuc etate usus tradit Procopius in Vanda-

licis Libr. II. c. 10. Refert Inscriptio- nem Punicam duarum columnarum prope Tigis in Numidiæ ad fontem: Τιγίσ τόπες οἱ γνώστες ἡπό ποσεωτον Τηροῦ τοῦ λαζοῦ τιοῦ Ναυῆ, de qua confer. Io. Christ. Leuschneri Dissert. super Procopii testimonio de columnis Tingitanis valde probabili, ad calcem opuscular. variorum de secta Elipistiorum ab eodem auctore Lips. 1755. editorum.

id quod ex inscriptionibus quoque probatur², in primis illa, in qua Magistratus Municipii Gurzensis in Africa, quorum omnia nomina Punicam vel Africanam indicant stirpem³, hospitium contraxerunt cum Lucio Domitio Ahenobarbo, eumque et ejus posteros sibi et posteris Patronos cooptarunt. Alias in Itinerario Shawii passim collectas invenies⁴. Idem hoc probant numerorum inscriptiones bilingues, præsertim Mauretaniorum, nec non lapis bilinguis mutulus Lepi repertus et ab erudito Hispano, qui in itinere per Orientem insitudo personam Abbasida Ali Bey gessit⁵, in tabula ari incisa XV editus. Præterea ipsis in urbibus vel familiae equestris ordinis Punico usas fuisse constat; quod vel unum, id vero illustrius, exemplum sororis Severi Augusti probat, Lepti, quæ fuit Tyriorum colonia⁶, nata atque educata, quæ qum Romam veniret ad salutandum Imperatorem, Romanum sermonem mediocriter tantum callebat⁷. In Apulcji quoque familia Punica lingua fuisse videtur domestica⁸. Multos præterea Christianos e Punica vel Liby-phoenicia fuisse stirpe, patet ex nominibus Episcoporum aliorumque Christianorum apud Cyprianum aliasque, quæ, quamquam forsitan non

² AMMIA[N] MILCHATONIS F. CYNASIN BOX-CAR AZDRVBLIS F. MUTHVNNEAL SA-PHONIS F. CVLNAS. MILCNO GVLASSAE F. DAXNO HIMILIS F. AZDRVBL RAI[SI]LE[C]IS F. IDDIBAL ROSIMARIS, Suffetes civitatum Africæ, leguntur ap. Morecellum de stilo Inscriptionum Latinarum, p. 185. 186.

³ Acta Fratrum Arvalium, p. 782.

⁴ Editio Gallica Ifaga Comit. 1743. Ex hac sequentia excerpti Punica, v. Mauretanica et Numidica: FLAVIA DAILVA p. 130. FARAXEN REBELLIS, p. 104. DEYNDANIUS PAPRIMIANS AEDILIS OB HONOREM p. 231. Quae quidem inscriptione, uti Gurzensis illa, docet, hosce homines Barbaros vel saltem ex barbara stirpe oriundos numeribus publicis obeundis idoneos fuisse.

De militari imperio iis coneredito testatur alia Inscriptio ap. eundem Shawium p. 148. ubi in lapide juxta arcum triumphalem Antonino Pio erectum: DEDI-CANTE INDIVIO CR.... PRO PRATOR.

⁵ Verum ejus nomen est Badia, in exercitu Hispanico prætor.

⁶ Plin. Hist. Nat. V. c. 19. De hac urbe Sallustius Bell. Jugurthin. c. 77. (al. 80.) Iejus civitatis lingua modo conversa connubio Numidarum; legum cultusque pleraque Sidonica.

⁷ Spartianus in Severo c. 15.

⁸ De privigno suo dicit Apolag. p. 336. loquitur nunquam nisi Punice, et si quid adhuc a matre gracissat; Latine enim neque rult, neque potest.

omnia sunt Punica, ex latinitate tamen haud derivari possunt: utpote Narzales Martyr Scillitanus, Iader Confessor et Martyr, in Conc. Carthag. I. apud Cypr. p. 238. Aymnias v. Ahimnius ab Ausvaga, ibid. et ep. 56. p. 115. Mappalicus, ep. 22. p. 48. qui fuit Martyr p. 52. Machæus quidam, ep. 44. p. 85. Satius, Monulus, Ep. 57. p. 116. Naupulus, Ep. 62. p. 146. Narruccius Gargilius, Jubainus ep. 73. p. 198. Littens ep. 86. p. 230. Dioga Leptumagnensis, Conc. Carthag. p. 282. Atque nomina hæc Punica duobus seculis post ista tempora nondum in desuetudinem abiisse patet ex multis nominibus Episcoporum, qui anno sexto Hunnerici Regis Vandalorum Carthaginem venerunt pro reddenda ratione fidei⁹. Quin ipse Augustinus ep. 299. (261.) ep. 84. (242.) ep. 66. (173.) conqueritur de difficultate populum Punicum in religione Christiana edocendi, latusque narrat, sc. quum novi Episcopatus Fussalæ paucis ab Hippone lapidibus condendi consilium iniisset, reperisse Presbyterum Punici sermonis gnarm.

Tertium hominum genus constituant *veteres Africae incolæ*, Numidæ Maurique, sermone usi a Punico æque ac a Latino diverso, licet nonnullis in locis apud Liby-phoenices ex Numidarum¹⁰ Poenorumque, qui in unam gentem coauerant, mixtus fuerit idiomatibus¹¹. Horum quidem posteri videntur esse *Berberi* vel *Cabyli* illi, qui hodieque nomadicam agunt vitam, proprioque utuntur seruone, cuius notitiam dat Shawius¹², cuiusque forsitan ex antiquitate unicum

⁹ Schelstrate Eec. Afric. p. 293.

¹⁰ Proprium Numidis fuisse linguam, præter locum Sallustii mox laudatum, testem quoque habemus Valerium Max. Lib. I. de relig. c. 1. de dentibus elephanti templo Juonis Melitensi a Massinissa restitutis, gentis sue literis inscriptis narrantem. v. Antonii de Torres opuse. cui titulos: *Letteratura de' Numidi* (Venez. 1789.) p. 47.

¹¹ Videatur libellus noster de religione Carthaginiensium p. 108. addatur quo

Procop. *Vandal.* II. c. 10. unde constat, eos sec. adhuc VI. Phoenicia usos fuisse lingua.

¹² Voyages de Shaw. preuves no. 24. Nescio an eadem sit, qua utuntur Tuariki, deserti Africae ad Austrum regni Fessani incolæ, Ertana appellata, quan veterum illam Berberorum linguam perhibet Lyons in libro: *Narrative of travels in Northern Africa, in the years 1819. 20. v. Ephemerid. Göttingenses 1823.* p. 1852. 53.

superest vestigium in inscriptione bilingui Punicis et incognitis litteris scripta, quam integrum edidit celeberr. Hamakerus¹³.

Hosce vero homines, vitam vagam sub tentoriis degentes, vix crediderim tam mature visitatos et ad Christum conversos fuisse. Religio Christiana priscis his temporibus per Evangelii praecones certe non ultra Romanum imperii fines propagata fuit. Nam Augustini deum atque prima ejus semina inter populos nonnullos Romanis conterminos sparsa fuisse, ex ejus Epistola 80.¹¹ discimus. Hlos igitur Atlantis montis juga atque interiores Imperii hodierni Maroccani partes habitasse probabile est. Ad tribus vero illas Romano Imperio nunquam obnoxias, que in deserto, quod Sahara appellatur, nomadicam egerunt vitam, et a pluribus inde seculis Islamismum amplexae sunt, quarunque notitiam dant Itineraria recentiora, Christi nomen haud unquam penetrasse videtur. Itaque duplex tantum hominum autuno genus fuisse, in quibus erudiendis versati sunt prisci isti praecones: *Romani* quippe et *Poeni*, quibus addendi sunt *Graci* et *Judei* qui in Africaniis urbibus commerciorum causa sedes fixerant, si qui inveniebantur, qui ad puriorem doctrinam proclives essent. Et in Gracis quidem hominibus, vel ex Graeca prosapia ortis, haud ita paucos fuisse qui Christo nomen dedissent, testantur nomina plurinorum Episcoporum in Concilio Cypriani¹⁵. Nihilo tamen

¹³ Diatribes ad cap. I. Laudate Tab. 2.

¹¹ Sunt apud nos (in Africa) Barbaræ innumerabiles gentes, in quibus nondum esse prædicatum Euangeliū, ex iis qui dicuntur inde captivi, et Romanorum servitiis jam miscentur, quotidie nobis addiscere in promptu est. Pauci tamen anni sunt, ex quo quidam corum rarissimi atque paucissimi, qui pacati Romanorum finibus adharent, ita ut non habent reges suos, sed super eos præfecti a Romano constituantur Imperio, et illi ipsi eorum præfecti Christiani esse cœperunt. Interiores autem, qui sub nulla sunt potestate Romana, prorsus nec

Religione Christiana in suorum aliquibus detinentur. Gætulos quidem Tingitanos, Mauretanosque Numidas sua aetate religione Christiana imbutoz commemorat Arnobius adv. Gentes I. c. 10. p. 10. le Maire. Sunt vero hi haud dubie intra limites Imperii Romani quærendi; Mauretanosque plurimos Vandalarum tempore avitæ superstitioni adhäsisse, docet Procopius de bello Vandalicō II. c. 6. cf. quoqne Mannertii Geschichte der Vandalen. p. 110.

¹⁵ V. C. Epictetus Assuri Episc. Eugenius Ammenderæ E. Demetrius Leptis minoris E. Therapius Bulle E. Nicomedes

secus Tertullianum I. adv. Judæos c. 7. paululum rhetorici cum Moshemio existimo¹⁶, ubi de religionis Christianæ suo tempore propagatione hisce verbis loquitur: *In quem enim etiam universæ gentes crediderunt, nisi in Christum qui jam renit?* quas in sequentibus enumerat; e quo recensn, magnam partem ex Actis Apostolor. II. 9. sequ. sumto, hue in primis faciunt: *immorantes Aegyptum et regionem Africæ quæ est trans Cyrenum;* quæ quidem, si de singulis hominib[us], qui Christo nomen dedissent, intelliguntur, veritati haud repugnant; addit vero: *ut jam Gætulorum varietates et Maurorum multi fines, quæ ut Britannorum Romanis inaccessa loca¹⁷,* et abditarum multarum gentium et provinciarum et insularum multarum nobis ignotarum et quæ enumerare minus possumus, quos in sequentibus habet, ita sunt vaga, ut historice nil exinde colligere liceat. Similem populorum Christianorum indicem texunt Irenæus adv. Haeres. I. c. 10. in quo etiam mentio fit Ecclesiarum ἐν Αἰθύη ἰδογείων, Chrysostomus, Theodoretus, aliique scrores auctores. Nostra tantum interest afferre quæ antiquissimi habent.

3. Sed Tertulliani jam ætate magnam Christianorum multitudinem coetusque haud ita paucos in Africa fuisse, ex variis quæ passim ingerit, omni quoque denta rhetorica amplificatione, colligitur, etsi haud ubique de sola Africa, sed de Christianis in universo Imperio Romano loquitur. In libro vero ad Scapulam Africam et ipsam respicit Carthaginem. Sic enim Praesidem Christianos exosum adloquitur¹⁸: *quid facies de tantis millibus hominum, tot viris ac feminis omnis sexus, omnis dignitatis, offrentibus se tibi?*

Segeræ, E. Polycarpus Hadrumeti, Adelphius Tasbaltes, Eucratius Thénarum: omnes ex Provincia Praeconsulari. E Numidia tantum Zosimus Thavase et Nemesianus Tubaris Episcopi.

¹⁶ De rebus Christianorum ante Constantium M. p. 205.

¹⁷ Britannis tamen ntque Mauretanis inclusa religionem Christianam eadem

illa ætate haud plane fuisse ignotam, testem quoque habemus Origen. Ilom. VI. in Luca Cap. I. Tomo III. p. 939. Ruxi. *Virtus domini Salvatoris, sic habet Hieronymus Interpres, et cum his est qui ab orbe nostro in Britannia dividuntur, et cum his qui in Mauretaniam et cum universis qui sub sole in nomine ejus crediderunt.*

¹⁸ ad Scapulam c. 5.

quantis ignibus, quantis gladiis opus erit? Quid ipsa Carthago passura est, decimanda a te, cum propinquos, cum contubernales suos illie unusquisque cognoverit, cum viderit fortasse et tui ordinis viros et matronas, et principales quasque personas et amicorum tuorum vel propinquos vel amicos? In quibus quidem verbis rhetorem facile agnosces: namque ea, quæ de decimanda Carthagine habet, ad literam hanc intelligenda esse per se patet, quam Carthagini, Roma, quæ juxta Gibboni calculos 1,200,000 habuit incolas¹⁹, minori, vix dimidiam eorum partem tribuere liceat²⁰. Neque premunda sunt verba in eodem libro c. 2., ubi partem pœne maiorem civitatis cuiusque Christianam esse assertit; eadem enim hæc leguntur quoque in Apologetici c. 37.: *nunc enim pauciores hostes habetis præ multitudine Christianorum pœne omnium civitatum.* Sed certo tamen colligitur, magnum Tertulliani ætate in Africa fuisse Christianorum numerum, virorum, seminarum, nec plebeiorum tantum, ut agricolarum, fabrorum, opificum, mercatorum, verum etiam illustrum, equestris quippe et senatorii ordinis. Et Senatores quoque Christianos fuisse, carmen probat vetustum ignoti auctoris, qui tamen hanc dubie fuit Afer²¹, ad Senatorem qui defeccerat. Hoc quidem jus quod honores adipisci possent, Christiani fortassis Antoniniis acceptum referre debebant, quem a Marco ipsis Judæis concessum

¹⁹ Cum hoc Gibboni calculo sere conspirat ille, quem Brotierius in notis ad Tacitum exhibet, 1,185,000, rotundo numero; nam 162 illos, quos addit, tacemus.

²⁰ Gibbon History of the decline and fall of the Roman Empire, ed. Basil. Vol. V. c. 31. p. 237. Video, Gilbertum Burnetum Episcopum Sarisberiemensem in Itinerario Helvetiae Italique ex Cornelii Epistola ad Fabium (Euseb. II. E. VI. c. 43.) in qua numerus Clericorum Romanorum anno 251 recensetur. numerum Christianorum, quibus eo tempore Ecclesia Romana constabat, depre-

hendere sibi visum esse, et totam multitudinem ad 40 circiter millia redigisse. Basnage Exerc. Baron. p. 522. Qui calculi, si recte subducti sunt, ad Ecclesiam Carthaginensem Cypriano Episcopo applicati, dabunt forte circiter 20000 Christianorum in hac Africa metropoli. Veniam concedet æquus lector, quod hisce conjecturis indulgamus.

²¹ In editione Cypriani Oxoniensi 1682, post opuscula Arnoldi abbatis Bonæ Vallis, qua constanter usi sumus; id quod scemel monuisse sufficiat.

fuerit²²; neque statuendum, ab egregiis hisce Imperatoribus Christianos tranquillos et pacis unice artibus deditos deterioris habitos fuisse conditionis, quam Iudeos sub Hadriano et adhuc sub Antonino Pio rebelles, quamquam leges a decessoribus eorum late hand fuerunt abolite²³. In hisce vero Christianis Afris fuisse qui divitiis abundarent ex prædiis vel ex mercatura paratis, luxus matronarum Christianarum, quem Tertullianus et Cyprianus acriter carpunt, aperte declarat. Easdem has divitiias produnt Tertulliani verba Apolog. c. 39. de cleemosynis e thesauro Ecclesie in pauperes, naufragos, captivos, in metallis damnatos, erogatis (cfr. xii.). In exercitu fuisse milites Christianos, patet ex libello de corona militis; Christianam quoque religionem in gynæcea familiarium nobilium penetrasse docent acta passionis S. S. Perpetuae et Felicitatis, quarum prior dicitur *honesta, liberaliter instituta matrona*, et cippus Pescennius Quodvultdeus, a marito ejus Marcello Proconsule positus, de quo inferius Capite XXVI. agetur. In hisce vero omnibus Christianis Afris multos alios finisse, etsi non generis nobilitate præclaros, ingenue tamen educatos, literisque, que in Africa primis post Christum natum seculis floruer²⁴, institutos, eosque bonis artibus et disciplinis profitendis sibi interdum necessaria quæsisisse non est quod dubitemus. His igitur, quin et Philosophie in primis Neoplatonicæ operam navassent, ipsa major animi cultura ad amplectendum religionem Christianam viam munivit. Huius non sacram tantum Scripturam, sed libros quoque Theologorum Christianorum sedulo legebant; unde facili

²² Ulpianus Digest. I. 2, 3, 3. *Eis qui Iudaicam superstitionem sequuntur, Divus Verus et Antoninus honores adipisci permiscent.*

²³ Tertull. ad Scapulam c. 4. *Sicut non palam ab ejusmodi hominibus (Christianis) poenam dimovit (Marius Aurelius), ita alio modo palam dispersit, adjecto etiam accusatoribus damnatione, et quidens testore.*

²⁴ Apuleji Florida p. 333. *Carthago pro-*

vincia nostra magistra venerabilis, Carthago Africa musa coelestis, Carthago Canova togatorum. Bibliothecam Carthaginensem commemorat ibidem p. 359. De se ipso ibid. et pag. seqq. se Carthaginensem disciplinas studiosius percolere, se disciplinas corum in pueritia apud eos fuisse neptum; nec libros suos illectos improbatosque. Carthaginenses utriusque sermonis Graci ac Latini æque guaros innuit.

negotio explicandum, qui Tertullianus tot adversus Hereticos libros aliaque opuscula edere potuerit, quæ sane haud scripsisset, nisi in Africa fuissent qui legerent atque intelligerent. Multos autem illo tempore in Africa jam extitisse Christianorum coetus, inserius probabitur. Atqui horum coetum Episcopos et Presbyteros docentes incultos illiteratosque fuisse homines minime statuendum; quo enim modo hi Christianos bene eruditos docere potuerint? Eos præterea neque servos, neque manumissos ac libertos, sed ingenuos conditionis fuisse, per se patet. Si porro attente leguntur quæ Tertullianus habet de luxu seminarum, facile intelligetur, hisce non ancillas carpi sed matronas Christianas. Addamus multos in Africa ejus jam tempore extitisse Gnosticos, et variarum quidem sectarum adseclas; quorum tamen coetum placita amplecti minime potuerunt homines plane rudes atque decretorum philosophiae Orientalis ignari. Ad Valentinianorum præterea sacra non nisi ditiones admittebantur, qui magna pecunia imitationem redimebant²⁵; unde valde sit probabile, omnes illos, qui iis sese adjunxerint, fuisse homines ingenuos, et sine dubio Romanos Græcosque, aut Romanis et Græcis saltem litteris eruditos. Afros enim, qui in primis tempore inter Tertullianum atque Cyprianum interjecto majori numero ad Christiana sacra accessisse videntur, sectarum Gnosticarum abstrusa dogmata haud adoptasse, quemvis illorum temporum gñarum mecum consentientem me habiturum existimo.

4. Verum præter ingenuos ingens quoque in Africa extitit servorum multitudo. Ubique enim in orbe Romano patriciæ familiæ, utpote quæ prædia villasque magno numero possidebant²⁶, immensa alebant servorum agmina, quæ homines ingenuos numero certissime superabant²⁷. Et Africam, in primis

²⁵ Irenæus adv. Hæres. I. 4, 3. Initiatione in Eleusinia magna quoque pecunia redimebatur. Meursii Eleusinia c. 8. Neque minus vendebantur Mysteria Isiaca, teste Apulejo Metam. XI. p. 267, 271. E. m. n.

²⁶ De Tacito Imperatore legitur apud Vopiscum in vita Flori c. 3. eum prædia,

quæ in Africa possidebat, Josi Capitulo dono dediese.

²⁷ Athenis ingenuorum numerum cum servorum numero comparatum fuisse ut 27: 100. vel 1: 4., docet Boekhine, Staatshaushaltung der Athener I. p. 40.

Proconsularem, in qua ditissimorum familiarium sita erant praedia, in qua præterea servi ab antiquissimo inde tempore emebantur, atque vix erat familla quæ servos haud uiceret²⁸, municipiis abundasse undeconque conquisitis, Nigris, Thracibus, Cappadociis, Judæis, ne dubitandi quidem foret locus, et si decessent testimonia historica. Neque vero haec desiderantur. Multos id genus homines fuisse in Africa testatur Apulejus, qui de uxore sua narrat, enque tamen opulentissimi haud adnumerando, partem prædiorum suorum minorem, in qua servi haud minus quadringenti erant, filiis cedente²⁹. Hinc facile colligitur, magnam Christianorum partem, qui rure degebant, serviliis fuisse conditionis.

Hocce quoque Christianos campestres memorat Tertullianus Apolet. c. I. *ob sessam ruriferantur civitatem: in agris, in castellis, in iusulis Christianos.* et cap. 42. *Navigamus et nos robiscum et militamus et rusticamur.* Idem hoc hunc Cyprianus (ep. 43. p. 82.³⁰) *de Clericis urbicis loquens, quæ vero appellatio supponit Clericos rurales;* et rure in Africa precedente tempore Ecclesiæ fuisse magno numero, Donatistæ historia satis docet. Haec vero uterumque sint, servos prisco jam tempore Christiana sacra amplexos fuisse constat ex actis S. S. Perpetuae et Felicitatis, in quibus *Recensatus et Perpetua conserua ejus nominantur.* Quæ autem vox *conserua,* non de Christianismo, sed de civili eorum statu intelligenda est; numquid *αρνούσθε?* (Matth. XVIII.28. XXIV. 49.) et conservus de illis, qui erant unus e judeorum famuliti, in marmoribus veteribus haud raro legitur³¹. Ultimo deinde loco pro magno Christianorum in Africa numero antiquiori jam utile afferendi sunt libri, quos

²⁸ Athenis in aliibus ingeniiorum super numerabantur 50 municipia, apud dittores longe plures; utque facile fuit civilis qui haud unum saltem haberet. Boeckh p. 41.

²⁹ Apuleji Apologia p. 333. Elementh.

³⁰ Clericos urbicos Humane Ecclesie Jo. Cestriensis intelligit. Sic etiam Balduinus in notis ad Cypriani Epistolam, editioni opp. ejus subjunctis p. 428. Haud

tamen video qua libera de causa: num Carthaginem in ipsa Afriæ quo jure Cyprianus urbem vocare potuit, quo Itali Romam, Atheniensesnam metropolin esse, c. n. p. appellarnunt. Carthaginenses iudicari totus præterea contextus docet.

³¹ Apud Heinesium Inscr. p. 884. 895. 896. Castelli Prince. Turrisimutis Inscr. Slett. p. 130.

Tertullianus adversus Gnosticorum scatas exaravit, Marcionitas nimirum, Valentianos, aliasque. Hæreticos vero hanc potiorem Christianorum Afrorum partem constituisse, nulla demonstratione indiget. Accesserunt postea Montanistæ, quibus ipse se addixit; et subsequente ætate numerum hæreticorum valde creuisse necesse est, quum Cyprianus epist. 73. p. 199. *de tot millibus hæreticorum in provinciis nostris (Africanis) baptizatis* loquatur.

5. Hæc igitur omnia fidem facinunt iis, quæ de primo Concilio Africano ab Agrippino anno circiter 215 traduntur, in quo ex Africa Proconsulari atque Numidia 70 Episcopi convenerant. Neque dubium quin in Mauretania quoque, in quam sua ætate religionem Christianam penetrasse Origenes loco supra laudato testatur, jam fuerint Ecclesiae atque Episcopi. Itaque ineunte seculo III. florentem Ecclesiam Africanam invenimus statum. Neque facile a vero aberrabimus, si Christianorum in Africanis provinciis numerum ante Agrippinum ultra centum millia creuisse statuamus, ita quidem ut plurimi essent Carthaginæ et in Proconsulari, pauciores in Numidia atque Mauretania, paucissimi in Tripolitana provincia, ubi quinque tantum Episcopos fuisse legimus; id quod forte ex arenoso³², remoto et inaccesso ejus situ, atque populari superstitione, quæ Ammonem Libycum et Aesculapium³³ magnopere venerata est, explicandum erit.

³² Virgilius *Aeneid.* IV. v. 42. *per desertam
siti regionem innuere videtur Tripoli-
tanam, quam post inhospitam Syrtim
locat Ptolemaeus Sabratam, Ocani et
Leptin magnam, quæ sunt civitates
provinciæ Tripolitanæ, ponit in parva*

Syrti. cf. Routh. *Reliquiæ sacrae* III.
167.

³³ De fano Aesculapii in civitate Oea fre-
quentato cf. Apuleji *Apologiam.* p. 310.
Elmenh.

C A P . V I .

NOMINA ECCLESIARUM, EPISCOPORUM ET CLERICORUM
 AGRIPPINI ET TERTULLIANI TEMPORE, QUÆ
 REPERIRI POTUERUNT.

1. **D**e tempore, quo conditæ fuerint 70 illæ Ecclesiæ, Agrippino Episcopo Carthaginensi, Christo jam collectæ, nihil constat. Ex earum numero paucas tantummodo recensent Tertullianus et Cyprianus, quas una cum nominibus Episcoporum, quæ reperiri poterunt, jam indicabimus.

1) *Carthago.* Carthaginis Romanæ descriptionem dant Ausonius carmine de claris urbibus apud Hudson. Geogr. minor III. p. 228. 229., Anonymus in expositione totius mundi ap. eundem p. 17. 18., Salvianus de Gubernatione Dei VII. p. 257. 250. aliquique passim. In hac quidem Africæ metropoli prima ecclesiæ fundamenta jaeta esse, omnis historiæ primitivæ ecclesiæ analogia suadet, incertum exēunte primo, an incēnse secundo seculo? Iubens enim assentior Schelstrati primos religionis Christianæ præcōnes Africam 100 aut saltem 80 annis ante Agrippinum, quo Episcopo florens jam Ecclesiæ Africæ status deprehenditur, visitasse conjicienti. Primum quidem quem Carthaginensem Episcopum exhibit Pseudo-Hippolytus de LXXII. discipulis, *Laudatum*¹ Simonis Apostoli comitem, nominasse sufficiat.

Series igitur Episcoporum Carthaginensium incipere videtur ab *Optato*; cuius mentio sit in Actis Passionis S. S. Perpetuae et Felicitatis²; quas non

¹ Addit: *Mandat insuper salutari et Epænetum, quem Dorotheus tradit factum esse Episcopum Carthaginensem.* Est procul dubio idem homo, quinum Ἐπαύντος Latine sit *Laudatus*. Nomen occurrit Rm. XVI. 5. In monumentis quoquo legitur: extat numus Hierapoleos Phrygiae, sub ELLINHTΩ Magistratus census. (Sestini Classes Geograph. p. 123.) Ex

commemoratione vero Epæneti in Epistola ad Romanos fabula orta videtur. Nescio quo casu Schelstrate p. 10. nomen scribat *Caudalus*, fictum, vix ac ne vi quidem apud Graecos Romanosque reperiendum, nisi forte in Lydorum lingua sit querendum.

² Ruinart Acta Martyr. p. 91. 92.

Turbubii sed Carthagine passas esse inferius demonstrabitur. Haec vero quum Martyrio coronatae sint natalibus Getæ Cæsaris, qui Cæsar renunciatus est anno u. c. 951., Chr. 191. tempus constitutur quo Optatus Episcopatum gessit³.

2) Post Optatum ponendum *Agrippinus*, quem habet Cyprianus, primus luc usque creditus Episcopus Carthaginensis⁴; de quo plura CAP. XXII. de Concilio ab eo habito, anno ut videtur 215, acturi, dicemus. Vixisse videtur sub finem seculi II. et initio tertii; itaque Augustinus Libro IV. contra Donatistas c. 6. veritatem haud læsit, de paucis ante *Cyprianum annis*, quibus Concilium Agrippini habitum fuit, loquens, quos tamen ipse Cyprianus (Ep. 73. ad Jubajan.) *Multos annos et longam aetatem appellat*⁵. Cyprianus enim istis temporibus tanto erat propinquior, quam Augustinus, qui duobus fere post eum seculis vixit; inde factum ut majora temporum intervalla ipsi videarentur.

3) *Cyrum* habet Schelstratinus p. 272. ex Martyrologio Romano; et vix tempus apparere docet, quo Cypriannum inter et Augustinum Hipponeensem Episcopum ejus Episcopatus assignari possit, itaque antiquiore fuisse statuit⁶. Nihil de eo constat: sed celebratam ab Ecclesia Africana ejus fuisse memoriam, Possidium habemus auctorem, qui in vita Augustini tradit, Hipponeensem Episcopum Sermonem de ejus depositione habuisse in annua ejus commemoratione.

4) *Donatus*, de quo ipse Cyprianus ad Cornelium Romanum Episcopum ep. 59. p. 132. *Antecessorum etiam nostrorum, quod et vestram conscientiam non latet, Fabiani et Donati litteris severissime notatum fuisse Privatum hæreticum.* Donatus igitur Cypriani, sicut Fabianus Cornelii, fuit

³ Optatum Morcellus Agrippini successorum facit. I. p. 51. et sedisse statuit ab anno 201. usque ad 204.

⁴ Agrippinus hic probe distinguendus est a duobus aliis Episcopis cognominibus, quorum alter Alexandrinam Ecclesiam rexit ab anno 167-179. (Euseb. H. Eccl. IV. 19. Tillemont Mémoires pour servir à l'histoire Ecclesiastique des six premiers siècles II. 186. b.) alter Neapolitanæ Ecclesie præfuisse dicitur tempore Pii Episcopi Romani (Tillem. ibid. p. 131. et 297.)

⁵ Cf. Routh Reliquiae Sacrae III. p. 137.

⁶ Huic Morcellus annos ex arbitrio designat 205-224.

decessor⁷: quod quidem hanc animadvertisit Lucas Holstenius, qui Fabianum quoque facit Carthaginensem Episcopum; id quod uberior ostendit Jo. Cestrensis Episcopus in Annalibus Cyprianicis p. 9. Episcopatum vero Carthagine eodem tempore quo Fabianus Romæ gessit; qui cum hanc ecclesiam rexerit annis 236-251. et Privatus ille Lambesitanus, de quo CAP. XXIV. agetur, Cypriano ep. 59. dicatur *vetus hereticus*, Donati tempora incidere probabile est in priores Fabiani annos. Itaque cum anno 240. v. 242. in quorum uno Concilium Lambesitanum habitum esse videtur, superstitem fuisse statuimus. Quo vero anno decesserit plane nos latet. Nec certi quid ex verbis Cypriani ad Cornelium ep. 59. ubi de Donatu et Fabiano *antecessoribus nostris* loquitur, colligi potest, quum *antecessores* omnes qui ante se fuerint Episcopos dicat; attamen probabile fit ex epistola cleri Romani ad Carthaginensem, cum verbis Cypriani mox relatis comparata. Post Cyprianum vero, qui non nisi *invitus* episcopatus onus in se suscepit, successio Episcoporum Carthaginensium paucis tantummodo difficultatibus premitur. Donati laudes nobis invidit vetustas; paucis vero verbis continentur in Epistola Presbyterorum et Diaconorum Ecclesiæ Romanæ ad Cyprianum, inter Cyprianicas 30. *Norimus Carthaginensis Ecclesiæ* (ab eo recons administratæ) *fidem*, *norimus institutionem*, *norimus humilitatem*⁸. Eo mortuo anno 248. Episcopus Carthaginensis electus est

5) *Cyprianus*, quem quidem immediatum Donati successorum fuisse, expressis verbis hanc asseritur, ne a Pontio Cypriani Diacono quidem, qui ejus vitam scripsit. Quum vero Pontius in illa ejus vita habeat: *plures ante Cyprianum ex bonis et sacerdotibus sedisse*, probabile est plura Episcoporum nomina ante et post Agrippinum intercidisse, licet ea, que habet Augustinus libro de unico baptismo contra Petilian. c. 13. *de septunginta predecessoribus Cypriani*, intelligenda minime sint de Episcopis Carthaginensibus, sed universe de Africanis illis, qui concilio ab Agrippino coacto interfuerunt. Nam incredibile prorsus esset, 70 praesules duobus seculis in una sede sibi successisse⁹.

⁷ Itaque rexerit ecclesiam Carthaginensem ⁸ Morelli Afric. Christ. II. p. 97.

a Morte Cyri usque ad Ann. 248. quem
quoque primum Episcopatus Cypriani ⁹ Schelstrate Eccles. Afric. p. 271.
annum ponit Morellus.

Presbyteri quoque et *Diaconi* nonnulli Carthaginenses ante Cyprianum leguntur. Et *Tertullianus* quidem inter Ecclesie Africanæ doctores primus est. *Aspasius Presbyter*, qui in Passione S. S. Perpetuae et Felicitatis *Doctor*¹⁰ (nirarum Catechumenorum) audit, quique controversiam habuit cum Optato Episcopo, quam ceteroquin prorsus ignoramus. *Saturnus* et *Saturninus* Presbyteri aut Diaconi Carthaginenses fuisse videntur¹¹. *Cæcilius Cypriani* amicus, a quo ad amplectendam religionem Christianam adductus fuit, cuiusque nomen adscivit, de quo vide Jo. Cestriens. in annal. Cypr. p. 6.; idem forsitan quem interlocutorem habet Minucius Felix in elegantissimo Dialogo *Octavius* inscripto¹². Ipse *Cyprianus*, qui, antequam ad Christum esset conversus, magnum sibi gloriam ex artis oratoriae professione quiescerat, ut habet Lactantius¹³. Nec injuria *Victorem* notissimum illum Episcopum Romanum, qui Afer fuisse perhibetur, aliquando in Clero Carthaginensi numeratum fuisse conjectare licet¹⁴; ut et *Commodianum*, poëtam Christianum, qui ex plerorumque sententia Afer fuit et Cypriani æqualis¹⁵. In his Ecclesiae Carthaginensis Presbyteris fuit quoque *Novatus*, in schismate Novatiano dux partium; de quo quidem hand sine indignatione animique commotione verba facit Cyprianus, eunque pessimorum flagitorum in Africa commissorum incusat, epist. 52. p. 95.: quæ, licet forte

¹⁰ Apud Ruinartum. p. 92. Morelli I. p. 45.

¹¹ In manuscripto codice Bibliothecæ Sancti Victoris Parisiis, qui S. S. Perpetuae et Felicitatis Passionem continet, Satyrus et Saturninus, duo fratres appellantur *venerabiles viri*, id quod Clericos indicare videtur. v. Luca Holstenni editionem *Passionis S. S. Perpetuae et Felicitatis* (Paris. 1661) p. 79.

¹² De eo vide Morellum II. p. 75. et 142.

¹³ Instit. Div. V. 1.

¹⁴ Cf. Tillmont Mémoires III. p. 44. Josephi Zole, theologi Ticiensis eruditissimi, Commentarios de rebus Christianis ante Constantimum M. II. p. 424. et Morellum I. p. 42, qui Afrum fuisse existimat.

¹⁵ Oelrichs de scriptoribus Eccl. Lat. prior. sex seculis p. 44. Schurzfleisch in ed. Instructionum adv. Gentium Deos. Wittenbergæ 1705. Quantam celebritatem hic natus fuerit, vel ex eo patet, quod in decreto Gelasii libri ejus prohibiti sunt.

haud sine ira dicta sint¹⁶, declarant tamen, Novatum Carthagine vitam habendisse, quæ Clericam decuerit. Fuit tantummodo Presbyter, nunquam vero Episcopus, ut Baronio et Petavio visum¹⁷, Romamque petiit ante Episcopatum Cornelii, anno p. C. n. 251.¹⁸. *Numidicum* habet Cyprianus Ep. 40. a se ob constantiam in persecutione ad Presbyteratus gradum evectum, atque *Rogatianum* Presbyterum, quem gloriosum nomen vocat (ep. 6).

Diaconos quoque Tertium et Pomponium, qui Confessorum et Martyrum pro muneric officio curam gerebant, habet Passio S. S. Perpetuae et Felicitatis¹⁹. Multorum praetera aliorum Presbyterorum atque Diaconorum Ecclesiae Carthaginensis nomina Epistola Cypriani passim commemorant, qui vero, quum Cypriani fuerint aequales, eoque Episcopo muneribus suis functi, hujus disquisitionis limites excedunt. Horum vero omnium nomina, una cum successorum quotquot reperiri potuerunt, dabit Morcellus Africæ Christianæ Vol. I. a p. 58. inde.

ASSIRIUS Prov. Proconsularis. Hujus urbis in Cypr. ep. 65. anno 253. scripta memoratur Episcopus *Fortunatianus*, in persecutione lapsus. Videtur vero Cypriani Episcopatu fuisse antiquior, quum *quondam* dicatur Episcopus aliusque *Epictetus* in ejus locum suffectus fuerit. De hoc Cyprianus: *eum pro integro agere volle et Episcopatum sibi vindicare coepisse*.

LAMBESITANAM vel *LAMASBITANAM*²⁰ in Numidia Ecclesiam memorat Cyprianus Ep. 59. p. 132. cuius Episcopus *Privatus* a Donato Carthaginieusi 90 Episcoporum sententia damnabatur.

UTHINENSIS prope Carthaginiem, cuius Episcopi mentionem facit Tertullianus de monogam. c. 12. *Prospiciebat Spiritus S. dicturos quosdam, omnia licent Episcopis, sicut ille vester Uthinensis. Felicem ab Uthina concilio a Cypriano celebrato interfuisse*, auctor est Augustinus contra Donatistas VI. c. 33.

¹⁶ Cf. judicium Mosheimi in Comment. de rebus Christianor. ante Constantinium M. p. 501. et Walchii in Hist. Haeres. II. p. 203-5.

¹⁷ Walch. I. c. p. 204.

¹⁸ ibid. p. 225.

¹⁹ Ruinart. p. 86.

²⁰ Concilium Carthaginense sub Cypriano hujus urbis nomen habet Lamasba. Fellus imprimendum curavit Lambesa. cui suffragatur Ptolemaeus Aquelos v. Augjalou scribens. v. Routh Rel. Saecæ III. p. 105.

SCILLITANA, nobilis a Martyribus Scillitanis; quam quidem *Geographia* sacra ponit haud procul a Carthagine, illudque oppidum Coloniæ juribus auctum fuisse, probat Inscriptio vetus a Shawio relat²¹. Hujus Ecclesiæ Episcopus aut forsitan Presbyter fuit *Speratus*, cuius nomen in Actis Martyrum Seillitanorum primo loco legitur, qui Proconsuli præcipue respondisse videtur, librosque Christianorum sacros interrogatus recensuit. Hunc Bollandistæ perperam Episcopum Carthaginensem faciunt²².

TUBURBITANA, quæ fuit Ecclesia Episcopalis Cypriani ætate, quum *Sedatus a Tuburbo* Synodo Carthaginensi interfuerit²³. Duae hujus nominis fuerunt urbes, altera major, altera minor, utraque in Zeugitana. Utra fuerit nostra, incertum: at nobilem fuisse hanc Ecclesiam vel ex eo liquet, quod S. Augustinus pluresque Colices S. S. Perpetuam et Felicitatem in ea passas esse statuunt, et Hippomensis Doctor sæpius de Tuburbitanis Martyribus loquitur. Martyres igitur celebres habuisse, cum Perpetua ejusque sociis deinde confusos, valde est probable.

Incertarum sediarum Episcopos habemus brevi ante Cyprianum tempore *Caldonium et Herculananum*, quos Carthaginensis Martyr, dum exul erat, ad regendant suam Ecclesiam misit²⁴. *Geminius Faustinus* quoque *FURNITANAE* Ecclesiæ Presbyter menoratur²⁵.

Pauci hi Episcopatus antiquissima ætate occurrunt. Multo plures extitisse, Concilia docent ab Agrippino et Donato Carthaginis Episcopis celebrata, quorum priori 70, posteriori 90 interfuerunt Episcopi. Sed quo tempore singuli Episcopatus conditi fuerint, prorsus ignoratur. Qui autem Cypriano sedente extiterint Episcopatus, sequens recensio docebit²⁶. Crevit deinceps numerus

²¹ P. 261. incipit a verbis *COLONIAE SCILITANAE*.

²² Mém. de Tillemont III. p. 57.

²³ Cypr. opera p. 233. No. 18.

²⁴ Ep. Cypriani 41. p. 79. Baluz. in vita Cypriani, ed. operum adjecta p. 55.

²⁵ Cypr. Epistola Baluz. p. 46. de Geminio §. 13.

²⁶ Usi sumus in hoc Dioecesum catalogo concinnanda Actis Concilii Carthaginensis a Cypriano anno 256. habitu, in operibus ejus p. 229., *Geographia sacra Africæ* in Dupinii edit. Optati Millevitani de Schismate Donatistarum (Antver. 1702.) p. xxiii. Caroli a S. Paulo *Geographia sacra cum notis L. Holstenii Amstelod. 1704.* et Morelli *Africa*

adeo, ut Augustini tempore in Africa circiter 446 essent Episcopatus, in quibus vero multis rurales minime ambitus fuisse necesse est²⁷.

2. Prisco illo tempore Africanæ Ecclesiæ divisio eadem jam erat, quæ in civili ejusdem administratione obtinebat. Africam nimur Romani, quod jam CAP. I. notavimus, divisorunt in Mauretanias duas, Tingitanam nimurum et Caesareensem, Numidiam et Zeugitanam, quæ Africa proprie diœbatur, ac in duas distribuebatur, quarum una erat Byzacene, altera Tripolitana. Hanc quoque fuisse Ecclesiæ Africanæ antiquissinam divisionem, testis est Cyprianus in Epistola 48. ad Cornelium p. 91, ubi limites et partes Ecclesiæ Africanæ sic describit: *Sed quoniam latius fusa est nostra provincia, habet enim Numidiam et Mauretanias duas cohærentes.* Sic quoque in actis Concilii Carthaginiensis sub eodem Cypriano anno 256. habitu legitur: *Quum in unum Carthagine convenissent Episcopi plurimi provincia Africa, Numidia, Mauretania*²⁸.

Hunc igitur sequunt ordinem, Cypriani ætate habemus Episcopatus per omnes Africae Provincias constitutos eos, qui jam recensebuntur ex Actis Concilii Carthaginiensis.

PROVINCIA PROCONSULARIS.

Carthago.	Col. Bisica Lucana, deinde Buslacena.
Abbir Germanicana.	Bulla.
Abitini.	Capsa Byzzenes.
Adrumetum.	Carpi.
Aggya, v. Aga.	Chullabi, forte Cululi.
Assurus.	Cybaliana, forte Cerbaliana.
Ausafa.	Dionysiana.
Auzvaga I. (nam duæ exstitere.)	Furni.

Christiana Vol. I. quod Notitiam Episcopatum Africæ continent, quos per omne quo floruit Ecclesia Africana tempus 715. recenset, prater 85. alios minus certos. Ex hoc opere antiquiores Cata-

logos atque Orthographiam nominum haud raro correxi.

27 Binghami Origines Eccles. III. p. 416.

28 Cypriani opera p. 229.

Germaniciana nova.	Tabalta.
Girba.	Tabraca.
Gor. in Itinerario Antonini Coreva, juxta Harduinum Prov. Procons.	Thambai.
Gurgetes, Gurgaita, forte Pagus Gurzensis.	Telepte.
Hippo Zarytus, v. Diarrhytos, v. Libera.	Thenæ.
Horreæ Coclaneousis.	Thibaris.
Leptis minor.	Thuecahor.
Maetar Luperciana.	Tinida Regia.
Marazana.	Tinisa.
Menubresa.	Tuburbis.
Migirpa.	Tuburnica.
Rucume.	Tucca.
Segermi, v. Segermæ.	Victoriana.
Sicca.	Utica.
Siciliba.	Uthina.
Sufes.	Leptis magna Tripolitana.
Suffetula.	Neapolis Tripol.
	Oea Tripol.
	Sabrata Tripol.

NVMIDIA.

Amadera.	Girumarelli, v. Marcelliana.
Bammacurra.	Hippo Regius.
Badæ.	Lamasva, quæ et Lamasba.
Bagai.	Lambese.
Burruch.	Lares.
Castra Galbæ.	Macomada.
Cedia.	Mascuda.
Cirtha.	Midila.
Cuiculum.	Mileum, v. Milevum.
Gazaufala.	Muzuca, v. Muzula.
Gemellæ.	Octabum.

Russicada.	Tubuna.
Tabraca.	Vaga.
Tamagada.	Vicus Cæsaris, v. Noba Cæsarea.
Tarasa.	Ululæ.
Tebeste.	Zama.

MAVRETANIA.

Bilta.	Nova, v. Noba Cæsareensis.
Burug. deinde Burea.	Obba, v. Bohba, Tingitanæ.
Ida Cæsaricensis probabiliter eadem quæ	
Cypriano Epist. 23. Didda.	Tucca Sitifensis.

Haud vero omnes Episcopos Carthaginem convenisse, vel ex eo patet, quod ipse Cyprianus initio Concilii literas Jubaiani Coëpiscopi absentis de baptismo hæreticorum, ad quem quoque plures litteras dedit superslites, recitari jussit. Cujus vero Jubaianus hic urbis fuerit Episcopus, plane ignoramus. Aliam de hoc Concilio una cum 66 episcopis Cyprianus dedit epistolam ad Fidum (ep. 64. p. 158.) incertæ urbis, quæ tamen haud procul a Bulla Provinciæ Proconsularis dissita videtur, Episcopum. Neque desunt aliae urbes, quæ Cypriani jam tempore suos haberunt Episcopos, v. c. *Scillitana* illa jam commemorata, a Martyribus suis nobilis, licet in Actis Concilii ejus Episcopus haud legatur, et *Suturnicensis*, cujus Episcopus fuisse videtur *Repostus*, qui a partibus Privati stetit²⁹.

²⁹ Cypriani Epist. 59. p. 133.

C A P . V I I .

A E D E S C H R I S T I A N O R U M S A C R E . C O E M E T E R I A .

1. **D**e ædibus sacris Christianorum Afrorum prisca illa ætate nil certi constat, nihilque traditur quod a consuetudine ceterarum Ecclesiarum per Europam atque Africam conditarum discrepet. Basilicæ illæ Cardaginienses, in quibus sepulta legimus Martyrum Scillitanorum atque S. S. Perpetuae et Felicitatis corpora, senioris certe sunt ætatis. Cyprianus enim in libro ad Demetrianum p. 190. dicit: *Dei altaria vel nulla sunt, vel occulta; unde patet, ejus adhuc ætate Christianos Afros nulla habuisse publica templa, sed privatas tantummodo ædes, in quarum ἑρεγῶντι rem divinam facerent.* Illis vero cum verbis subobscurus locus in libro contra Valentianos c. 3. pugnare videtur, ubi auctor *sue columbae domum absconditis lucifugisque horum haereticorum locis sacris* opponit, eamque *simplicem in editis semper et apertis et ad lucem asserit*. Quæ autem verba posteriorem Cypriano ætatem indicare videntur¹. Illi vero loci Christianorum sacri in urbibus vicisque extitere, ut occasio tulerit: in urbibus passim communiores, in vicis, ut *Mappalia Afrorum*², atque templum *in extrema Cyrenæorum ora* apud Sulpicium Severum Dialog. I. c. 2. *vilibus tectum virgultis*. Nomina occurruunt apud Tertullianum: *Domus columba* (adv. Valentianos c. 3. (si revera hujus libri auctor est habendus) *Domus Dei* (de pudicitia

¹ Addit: *Amat figuram Spiritus Sancti, orientem Christi figuram. Sensum haud assequor.* Junius et Binghamus (Origg. et Antiq. Eccles. Vol. III. p. 116.) figuram Spiritus Sancti de igne et luce intellexerunt. *Oriens Christi figura fortassis ædem versus orientalem plangam exstructam indicatebit.* Cf. Schöno Geschichtsforschungen über die kirchlichen Gebräuche und Einrichtungen I. p. 298. In editis locis Synagoge quoque Iudaorum exstructæ leguntur.

² De Mappalibus v. Casselii Exercitat. do Tuguriis Maurorum, Mapalia et Magalia dictis. Magdeb. 1736. Nominis duicit etymon a radice Arabicæ قل dissecuit, concidit; unde Syriace et Chaldaice, colere, operari, laborare, ita ut زر sit agricultor tugurium, in cuius vicinia terram colit. Sie quoque magnus Bochartus Phaleg et Canaan p. 735. Modo Maurorum lingua eadem fuerit cum Punica! qua de re valde dubito.

c. 7.) *Ecclesia* passim, in primis de corona militis c. 3. Notandum vero, Tertulliani locos nonnullos hocc nomen exhibentes intelligi posse de ipso fidelium coetu. Attamen ea, quæ loco laudato habet, facilius intelligenda sunt de æde sacra³, licet haud opus sit ut statuamus, eam in vulgus notam fuisse. Eodem quoque sensu accipienda sunt ea, quæ de pudicitia c. 13. habet, de *fletu prostratorum* agens, processus eorum indicans, quibus fideles ecclesiam intrantes exorabant. *Dominicum* (zvqazóv) de æde sacra legitur apud Cyprianum (de opere et eleemos. p. 203.) *Templa* vero hasce ædes non lubenter appellabant⁴; nomen quidem Ethnici soleme, ideoque a Christianis spretum. *Ara Dei* metaphoricò tantummodo sensu apud Afros legitur⁵. Illa scilicet ætate mensæ oblationum admodum raro aris, in quibus thura adolebantur hostiæque immolabantur, a Christianis compositæ fuerunt. Unicum forte extat exemplum in Cypriani epist. 70. p. 190. ubi Eucharistiam et Chrisma in *Ara* dicit consecrari. Idem hic auctor habet *pulpitum* vel *tribunal ecclesiarum*, ex quo allocutiones ad populum siebant (ep. 37. et 39. p. 75. et 77.) Luminaria interdum in ipsis ædibus sacris accendebantur ipso sole lucente; quo ritu gaudium Christianorum de clara evangelii luce symbolice exprimebatur; improbante vero Tertulliano⁶. Grassauitibus vero persecutionibus Christianos Afros in occultis quoque locis convenisse, ex eo patet, quod schismatici Carthaginenses a sua communione in monte

³ Denique ut a baptisme ingrediar, aquam adiuri, ibidem, sed et aliquanto prius IN ECCLESIA qntistitis manu contestamur, nos renunciare diabolo et pompa et angelis ejus. et de Idolo. c. 7.

⁴ Cypriani de idolor. vanitate p. 13. 15. Quod vero templum habere possit Deus, cuius templum totus est mundus? et cum homo latius maneat, intra unum adiulum vim tanta majestatis includam?

⁵ De orat. c. 14. Nonne solemnier crit station tua, si et ad aram Dei steteris? alludens, inquit Semlerus in Indice Latinis-

tatis Tertullianæ, ad stationes, utitur proprio sacrorum verbo. Stare ad aram dicitur dedicatum animal, victimæ patiens . . . Sie quoque L. I. ad uxor. c. 7. Aram Dei mundam proponi oportet, sc. hominem Christianum. Loco vero supra citato Ara Dei videntur esse ordinis ecclesiastici Præsides, qui ecclesiæ vota ad Deam perferunt. Altare quoque commemoratur, sed metaphoricò sensu v. c. de orat. c. 10.

⁶ Schöne Geschichtsforschungen I. p. 204. locum vero Tertulliani retinet.

arcuisse dicantur eos qui cum Cypriano communicarent⁷, qui loci *antra quoque appellati* fuisse videntur, et forsitan *aulæ*. Sic Commodianus Instructione XIII. 3.

In silva manere quarris, ubi latro moratur.

Tu dicens, ego Dei sum, et foras uberras.

Ingredere jam nunc toties invitatus in anlam.

Nisi aula imago saltem est, e verbis Christi Joh. X. 1. 16. petita.

2. *Coemeteria*⁸ præterea Christianis quodammodo erant tempла, in primis persecutionis tempore. In Actis enim Passionis Cypriani de edicto Valeriani legitur: *Jussum est, ut nulla conciliabula fiant neque Coemeteria ingrediantur*. Haec autem Coemeteria, quæ *arcas* etiam vocarunt, Tertulliano florente Christianis erant propria, et a locis sepulturæ Gentilium distincta. Nam, verba sunt Tertulliani ad Scapulam c. 3. de Hilariano Præside, Christianorum persecutore: *Hilarius præses arcis nostris acclamavit; areæ nou sint: quod quidem jubere haud potuisse, ni Christiani peculiares jam habuissent. Quam ob rem cultus Deorum participes habebantur ii, qui corpora defunctorum suorum in sepulcris Ethnorum, apud quæ Ethnica superstitione se quam maxime exserebat, inferrent. Postulavit enim Cyprianus Martisalem Episcopum Hispanensem de idolatria, et har quoque de causa, quod filiorum suorum cadavera *apud profundum sepulcrum deposuisse**, Epistol. 67. p. 173. Unde quoque factum, ut qui sacra Christianæ amplexi essent, *jus ollarum*, h. e. locum in sepulcretis, ubi urnæ cinerarie reponendæ essent, venderent: enjus consuetudinis, a legibus Romanis plerumque¹⁰ prohibita, singulare extat testimonium in inscriptione apud

⁷ Cypriani ep. 41. p. 80.

⁸ Vocem habet Tertullianus de anima c. 51. Est vero Christianæ originis, quam explicat Chrysostomus Tom V. homit. 81. p. 563. ὅτι οἱ τετταεπότες ταῦ ἐντυθα μέλεα οὐ τεθρίζονται, ἀλλὰ σωμάτια ταῦ καθεύδονται. Cf. Svecrum. Vix ante Tertullianum apud Scriptores ecclesiasticos occurrit.

⁹ Ruinart Acta Martyrum p. 216.

¹⁰ Pura monumenta vendi potuerunt, religiosa haud item. Religiosum vero locum unusquisque sua voluntate fecit, dum mortuum inferret in locum suum: puri contra loci erant, qui neque sacri neque sancti neque religiosi essent, quam nullum in iis corpus conditum fuerit. Cf. Gutherium de jure manum p. 424. 425. 441.

Muratorium Thesaur. Inscr. Tom. III. p. 1668. 6. ubi FAVSTVS ANTONIAE DRVSI
libertus IUS EMIT IVCNDI CHRESTMANI OLLARUM¹¹.

Christianorum illa sepulera Cypriani ætate visitari solita fuisse, discimus ex Pontio ejus Diacono et biographo; et procedente ætate *Martyria*, Latinis *Memoriae* dicta, obvia fuisse in agris, Augustinus perhibet, de civit. Dei XXII. S. sicut quoque Canon. 14. Concilii V Carthaginensis, qui *evertere jubet altaria passim per agros aut rias constituta, in quibus nullum corpus aut reliqua Martyrum condita probantur.* Neque defuere in urbibus; habebantur maxime Carthagine, ubi quoque Memoria Cypriani: que vero ommia, quum sint posteriorum temporum, missa facimus.

C A P. VIII.

ADUMBRATIO PRISCE HIERARCHIE ECCLESIE AFRICANE.

I. LIBERTAS ECCLESIE AFRICANE.

1. Tertullianus nondum illam fovit sententiam, quam deinde Cyprianus amplexus est suaque auctoritate commendavit firmavitque, *unitatem Ecclesiarum externam in externa cum iisdem Episcopis consistere, quum Episcopus sit in Ecclesia et Ecclesia in Episcopo, ita, ut qui non habeat cum Episcopo communionem, neque habeat cum Ecclesia* (Ep. 66. p. 168.) Tertullianus vero de monogam. c. 7. *Christianos sacerdotes esse a Deo vocatos, asserit, et pristinam Dei legem eos tunc in suis sacerdotibus prophetasse,* h. e. Sacerdotium particulare Iudaicum typum esse sacerdotii Christiani universalis¹. Ita quoque de exhort.

¹¹ Jus Ollarum in Inscriptiōibus commēmoratur. Ilujus generis duas ari incisā exhibet Barbaud: Recueil de divers Monuments anciens repandus en plusieurs endroits de l'Italie (Rome 1770.) fol. p. 24. Pl. 28. Aliam dat D.

Jos. Cajot, Benedictinus, in libro: les antiquités de Metz (Metz 1760.) p. 113.

¹ Neandri Denkwürdigkeiten aus der Geschichte des Christenthums und des Christlichen Lebens. I. in Dissertatione: das Christliche Leben der drei ersten

castitatis c. 7. docet: *ubi tres* (Matth. XVIII. 29.) *Ecclesia est, licet laici; unusquisque enim de sua fide vivit, nec est personarum acceptio apud Deum; quia non auditores legis justificabuntur, sed factores, secundum quod et Apostolus dicit.* Et proxime antecedentibus verbis: *abi ecclesiastici ordinis non est concessus, et offers et tinguis et sacerdos es tibi solus: et, nonne et laici sacerdotes sumus?* (ibid. respectu habito Apocol. I. 6.) unde quidem patere videtur, cum omnibus Christianis jura sacerdotalia tribuisse. Quæ vero, licet scripta sint a Tertulliano Montanista, ideoque sacerdotium Christianorum spirituale magis premente quam Catholicum², a doctrina Catholicorum illius temporis haud plane aliena videri possunt, inprimis quum ex iis constet, doctorem Afrum de casu necessitatibus loqui, ubi desint religionis ministri rite vocati atque ordinati³. Septimus enim noster, quo melius regatur Respublica Christiana, in loco mox adlatu discrimen ponit inter *Ordinem et Plebem*. *Differentiam* inquit I.I. *inter ordinem et plebem constituit Ecclesia auctoritas, et honor per ordinis concessum sanctificatus; adeo ubi ecclesiastici ordinis non est concessus, et offers et tinguis, etc.* Quæ quidem verba, quatenus de honore ordinis agunt, egregie illustravit Bochimerus in Diss. Juriis ecclæ. antiqui Dissert. VII. ex usu loquendi fori Romani, quem Tertullianus Jure Consultus, ubi de rebus ecclesiasticis disseruit, secutus est. Docet vero antecessor Halensis, Tertulliani mentem hue redire: *differentiam inter ordinem ac plebem constitutam esse ex decreto Ecclesiae*, quo nimirum decreto ordini sit collatus honor h. e. munus ecclesiasticum cum aliqua dignitate. *Ordo* quidem vox est de Magistratibus Romanis saepè usurpata; honor vero indicat munus sanctificatum per hujus ordinis concessum, quo ordo distinctus erat a plebe. Superest tamen ut explicetur quo sensu Tertullianus vocem *Ecclesia* accipiat, an ita sit intelligendus, ut ejus decretum divinae institutioni quodammodo opponat, et Clericorum jus, haud quidem divinum, mere humanum esse statuat? Quæ quidem paullo

Jahrhunderte p. 180. sequ. Ejusdem Kirchengeschichte I. p. 298.

² Nöesselt de vera astate scriptorum Tertulliani Dissert. III. p. 15.

³ Cf. Hugonem Grotium de administratione S. Coena, ubi Pastores non sunt. (Opp. Theolog. IV. p. 505.)

difficilior est quæstio, quum jam de communi omnium Christianorum sacerdotio, jam de sacerdotio Episcoporum et generatim Ordinis bisfariam disputare videatur. Sunt quidem viri docti qui statuant, eum non de omniibus laicis universe, sed de *spiritualibus et prophetiam habeutibus*, it. e. *Montanistis* loqui, qui soli essent veri sacerdotes⁴. Attamen, quum hi Ordinem Episcoposque haberent, qui ipsorum coetibus præsentes, vix inducar ut mili persuadear, eos omniibus qui iis adhaerenter jus rem sacrae facieundi concessisse⁵. Cardo autem rei versatur in significazione vocis *Ecclesia* penes auctorem nostrum, quam quidem optime assecutus mili videtur Rev. Episcopus Lincolneensis⁶. Ille enim, quum Tertullianum ipsum inducat loquentem⁷: *Si haec ita se habent, ut veritas nobis adjudicetur, quicumque in ea regula incedimus, quam ecclesia ab Apostolis, Apostoli a Christo, Christus a Deo tradidit, luculentiter ostendit, Afrum omnem ecclesiæ doctrinam omniaque ejus decreta per Apostolos Christumque a revelatione divina derivare; et si forte dubites, an ista revera sint verba Tertulliani, quum post cap. 36. legantur, habes alia ejus effata cum hisce plane consentanea; in primis cap. 20., quo omnis traditionis ecclesiastice origo ordine recesset. Christus enim Dei filius patris voluntatem administravit; quandiu in terris agebat, ipse pronunciabat.... duodecim præcipue (discentes) suo lateri allegerat, destinatos nationibus magistros..... hos regrediens ad*

⁴ Cf. Neandrum Geist des Tertullianus p. 204, qui Tertullianum in limite inter duas epochas Christianas veluti positum, in diversas abiit partes, et jam ex mente antiquissima ecclesia omnibus Christianis jura sacerdotalia tribuere, jam endem ex sententia, quæ secundo secundo prævalere coepit, quum prima Hierarchia fundamenta ponentur, restringere statuit. Contra vero priorem assertionem disputantem vide Episcopum Lincolensem Praef. p. xviii. et cap. IV. p. 223. Fuisse

tamen nonnullos qui hoc revera statuerent, ex cap. 12. de monogamia suspicari licet.

⁵ Sie Augusti Denkwürdigkeiten der christlichen Archäologie VII. p. 194. qui a p. 192. inde Historiam controversie de hac re inter Catholicos et Protestantes exitatæ persequitur.

⁶ The ecclesiastical history of the second and third centuries illustrated from the writings of Tertullian p. 229. sequ.

⁷ De præser. hæreticor. c. 37.

patrem jussit ire et docere nationes tingendas in Patrem et in Filium et in Spiritum Sanctum . . . Hi . . . consecuti promissam vim Spiritus Sancti ad virtutes et eloquum, primo per Iudavam . . . ecclesiis institutis, delinque in orbem prosecti, eandem doctrinam ejusdem fidei nationibus promulgarunt. Et proinde ecclesias apud unamquamque civitatem considerunt, a quibus traducem fidei et semina doctrinæ cœteræ exinde ecclesiæ mutuantur sunt, et quotidie mutuantur, ut ecclesiæ sicut. Ac per hoc et ipsæ Apostolicæ deputabantur, ut soboles Apostolicarum ecclesiarum. Omne genus ad originem suam censeatur necesse est. Itaque tot et tantæ ecclesiæ una est illa ab Apostolis prima, ex qua omnes. Sic omnes primæ et omnes Apostolicæ, dum una. Omnes probant unitatem⁸.

Ex hisce igitur Tertulliani verbis aperte sequitur, cum ecclesiæ decreta hand minoris restimasse quam Apostolicæ, quippe quæ ab Apostolis per traditionem essent derivanda, atque omnia ab ecclesia instituta juris esse divini: atque cum Ecclesia differentiam posuerit inter Ordinem ac plebem, hanc quoque censendam esse Apostolicæ, immo divinæ originis. Attamen hand negaverim, cum in primis, postquam Montanista factus erat, spirituale Christianorum sacerdotium magis pressisse; sed verba ejus, de exhortat. castit. c. 27. supra allata, quibus Laicis jus sacramenta administrandi tribuit, de easn tantummodo necessitatis intelligenda esse⁹, equidem persuasum mihi habeo, lubensque concedo.

Quod vero Episcopos attinet, eos Tertullianus, ut generatin *sacerdotum* nomine usus est, (de exhort. castitatis c. 7.) summos dicit *sacerdotes* (de baptismo c. 17. de pudie. c. 1.) ex instituto nimurum Mosaico. Namque sacerdotium Aaroniticum ad Christianos transiisse, primus inter doctores Christianos, si locos incertos in scriptis Patrum Apostolicorum obvios demamus, expressis verbis asseruit, licet fortassis jam ante ejus ætatem harum notionum semina in ecclesia Africana sparsa fuerint¹⁰.

⁸ Cf. quoque cap. 32. et 36. ubi similia, et de virgin. veland. c. 2. ubi morem velendarum virginum ex consuetudine ecclesiarum ab Apostolis virisve Apostolicis conditarum deducit.

⁹ Cf. quæ de baptismo habet, de bapt. c. 17. de monogamia c. 12. et Episc. Lincoln. p. 351. sequ.

¹⁰ Neanders Geist. des Tertull. p. 203.

2. Nihilo tamen secius in Africano coetu populus omnium negotiorum ecclesiasticorum habebatur particeps. *Præsident*, inquit Tertullianus Apol. c. 39. *probati quique seniores, honorem istum non pretio sed testimonio adepti;* inde patet, Clericos una cum senioribus populi ecclesiam rexisse. Idem hoc habet Purgatio Felicis et Cæciliani in epistola Purpurii Episcopi Numidæ¹¹. *Adhibete conclericos et seniores plebis ecclesiasticos viros, et inquirant diligenter, quæ sint istæ dissensiones.* Ipsa vero Purpurii Epistola ad Christianos Cirthenses sic inscriptum habet: *Clericis et senioribus Cirthensis in Domino æternam salutem*¹². Eadem hæc populi jura lubens agnovit Cyprianus: sic de lapsis ep. 16. p. 38. *Acturi et apud nos confessores ipsos et apud universam plebem causam suam.* Consule præterea ep. 17. Ipsi porro populo potestatem concedit eligendi dignos sacerdotes vel indignos recusandi (ep. 67. ad Clerum populumque Hispan. p. 170.)¹³. Quæ quidem omnia, licet reliquæ ecclesiæ laudi ignota, discribitur tamen a patribus Africanis expressa leguntur, inque Africana Ecclesia diutius viguerunt. Namque ipsum laicorum docendi jus, seculo jam tertio in Aegypto impugnatum, quum Demetrius Alexandrinus Palæstiniensibus Episcopis criminis verteret, quod Origeni nondum ordinato jus concionandi tribuissent, quum nunquam adhuc visum nec factum sit, ut præsentibus Episcopis laici concionarentur¹⁴, in Africa per totum fere sec. IV. perseveravit, et primum in Synodo Carthag. IV. anno 398 celebrata restrietum fuit canone 98. *Laicus præsentibus Clericis, nisi illis jubentibus, docere non audeat*¹⁵. Hinc nil mirum, si Tertullianum videamus modeste de

¹¹ Optati Millevitani Opera. ed. Dupin. p. 169.

¹² Seniores hosce plebis, licet viris ecclesiasticis adnumerarentur, a Clero tamen distinctos fuisse, docuit Neander Kirchengeschichte I. p. 309. Cf. quoquo Linghamum I. p. 303. Ipsius nomen passim in Germania atque Dania servavit ecclesia Evangelica, hujusmodi homines *Älteste*, *Aldste*, vocans.

Münsteri Primordia Ecclesia Africana.

¹³ Ziegleri Versuch einer pragmatischen Geschichte der kirchlichen Verfassungsformen in den sechs ersten Jahrhunderten der Kirche p. 29. et 49. Idem jus coœti Romano competuisse, inter plura testimonia patet ex epistola Cypriani 68.

¹⁴ Euseb. Hist. Eccles. VI. 19.

¹⁵ Labbei Concil. II. p. 1207. Attamen dubia sunt multa in hoc Concilio; vide Walch. Hist. der Kirchenvers. p. 242.

auctoritate Episcoporum sentientem, neque omnia iis jura, quæ Apostoli habuissent, tribuentem; verum potius docentem, ea, quæ Apostolis extra ordinem a Deo per donum quoddam singulare data et concessa fuissent, Episcopos sibi vindicare non posse¹⁶. Longe vero aliter Cyprianus, auctoritatis episcopalis propugnator, epist. 3. 4. 33. etc. qui Episcoporum jus Apostolico æquiparare, eosque in omnibus esse Apostolorum successores contendere haud dubitat, ep. 45.; quam quidem sententiam fere perpetuo ingerit. Ideo ipsum Apostolorum quoque nomen eis tribuit. ep. 3. *Meminisse autem Diaconi debent, quoniam Apostolos, id est Episcopos et Praepositos, Dominus elegit.* Sic itaque brevi 30 aut 40 annorum inter Tertullianum et Cyprianum interjecto temporis intervallo, in libera illa Africa semina Hierarchiæ, diu in ecclesia latentia, fructus tulerunt procedente ætate ipsi ecclesie perniciosissimos.

3. Illam vero quam diximus muneris sui prerogativam Episcopi Africani perpetuo exercuerunt, neque unquam a Primatibus minui vel infringi passi sunt. Cyprianus ejus frequenter meminit. In Concilio Carthaginensi aperte quid sentiret professus est. *Nequae enim quisquam nostrum Episcopum Episcoporum se constituit, aut tyrannico terrore ad obsequendi necessitatem Collegas suos adigit, quando habeat omnis Episcopus pro licentia libertatis et potestatis suæ arbitrium proprium; tamque judicari ab alio non possit, quam nec ipse potest judicare.* Hæc igitur libertas altas in Ecclesia Africana a prisca inde ætate egerat radices, et non in nudis tantum ritibus et cæremoniis, sed in diversi iisque satis gravibus disciplinae ecclesiastice capitibus versabatur, v. e. in questione de rebaptizandis hæreticis, de admissione adulterorum in communionem ecclesiasticam, de reconciliatione lapsorum, de validitate baptismi clinicorum. In quibus rebus Cyprianus, quamvis aliter existimaret atque decerneret ac Collegæ, nullam tamen in eos sibi arrogavit potestatem, sed unumquemque officii sui rationem Deo reddere passus est. Quam diverse ab arrogantia illa, cuius Episcopi Romani mature admodum rei facti sunt! Quæ

Hac vero certe tenendum videtur, ea-
nones, sub ejus nomine vulgatos, esse
Africanos et hujus ætatis.

¹⁶ Bochumer p. 210.

vero, quum ad Cypriani ætatem pertineant, heic tantum nobis, infra CAP. XIX. de reconciliatione lapsorum, et CAP. XXV. de admissione inoechorum ad communionem ecclesiasticam, de qua ante ejus Episcopatum quæsitus fuit, acturis, de reliquis ad Binghamum¹⁷ lectorcs remittentibus, verbo attigisse sufficiat. Hoc unum addidisse haud erit supervacancum, concilia provincialia antiqua ætate concilii Carthaginensis a Primitibus coactis, quæ generalia dici possunt, quantum ex Cypriano colligere licet, neutriqnam subordinata fuisse¹⁸.

C A P. I X.

CONTINATIO. 2. PRIMATES.

1. Carthago, nisi omnia fallunt, prima erat urbs, in qua fundamenta Ecclesiæ Africanae ponebantur. Ex hac deinde metropoli credendum est processisse præcones Evangelii per reliquas urbes ab Episcopo cæterisque, qui rem ecclesiasticam moderabantur, missos. Hinc explicanda est Episcopi Carthaginensis omnibus reliquis Africæ Episcopis major auctoritas, qui, licet primis Ecclesiæ seculis altiore honoris titulo, Archiepiscopi, Metropolitani, Exarchi, v. Patriarchæ¹, quem reliqui majores Episcopi assumserant, mactatus haud fuerit², re ipsa tamen

¹⁷ Orig. Eccles. 1. p. 121. sequ.

¹⁸ Ziegler Gesch. der kirchl. Verfassungsformen p. 145.

¹ Patriarchæ nomen primus in Africa usurpavit Cyril, Carthaginis Episcopus Arianus sub Vandalorum imperio. Victoris Vitensis Lib. II. de persecutione Vandala c. 18.

² Attamen seculo IV. affectasse videtur. Concilium enim Carthaginense an. 397. celebratum canone 26 cavit: *ut primæ*

sedis Episcopus non appelletur princeps sacerdotum, aut aliquid hujusmodi, sed tantum primæ sedis Episcopus. Labbei Concilia Tom. II. p. 1171. Episcopatu Carthaginensi illo tempore præfuit Aurelius Morellus Africæ Christ. Vol. II. p. 230. hunc canonem referens, se putare dicit, hoc placuisse Patribus Concilii, ut Donatistarum fastum detestarentur. Donatum enim eorum Episcopum Carthaginensem *Primum Episcoporum* audivisse (Optat. de schismate

pari dignitatis gradu eum Romano, Antiocheno, Alexandrino, Hierosolymitano, nec non eum Ephesino, Cœsareensi Cappadociæ, Heracleensisque Thraciæ, a Constantinopolitano postea subactis, inter reliquos eminuit³. Et primo quidem tempore usque ad Agrippinum unicus fuisse videtur Ecclesiæ Africæ Primas. Nam Cyprianus in epistola 71. ad Quintum Mauretaniam Primate p. 196. mentionem facit Concilii ab Agrippino celebrati his verbis: *quod quidem Agrippinus, bonæ memoriarum vir, cum cœteris Coëpiscopis suis, qui illo tempore in Provincia Africa et Numidia ecclesiam Domini gubernabant, statuit, et librato consilii communis examine firmavit.* Ea vero, quæ ex hisce Carthaginensis Episcopi verbis colligere licet, hue fere redennit. Primo: nullos in hoc concilio adfuisse Episcopos Mauretanicos, quorum certe mentionem in epistola ad Primate ejusdem hujus provinciæ facere minime neglexisset. Secundo: Africam Proconsularem et Numidiam Agrippini tempore unam constituisse Provinciam sub Episcopo Carthaginensi, unico totius Africæ Primate.

2. Mox vero auctus est Primate numerus. Nam vix elapsum est dimidium seculum inter Agrippinum et Cyprianum, ex quo tres Africæ *Primates* (Primi, Primarum secundum Episcopi)⁴ innotescunt: major quippe Carthaginensis, qui metropoleos sedisque suæ prærogativam semper tuitus est, primique ordinis fuit Primas, alter Numidiae, tertius denique Mauretaniae. Itaque, licet accurate definiri nequeat, quo tempore Ecclesia Africana novum Mauretaniam Primate accepit, probabili tamen conjectura assequi possumus, factum id esse brevi ante Cyprianum tempore. Nullum vero vestigium reperimus duorum, quos Mauretania

Donatist. III. e. 3.) Sed si haec fuisset canonis ferendi causa, eam patres conie-
lli expressis verbis indicassent. Hicce præterea canon primum latius fuisse vi-
detur in Concilio Hipponeensi anno 393.
habito, deinde repetitus in Carthaginensi
terto. cf. Fuchs Bibliothek der Kirchen-
versammlungen des IV. und V. Jahrhun-
dert III. p. 67. 80. ubi canon habet nu-
merum 25.

³ De Primate Carthaginensi ejusque juribus ante et post Cyprianum v.
Coroli a S. Paulo Geogr. sacra p. 81.
Dupinium in Geogr. Africæ saera, Optati Millevitani libro de schism. Donatista-
run premissa p. 26. et Ziegleri Gesch.
der kirchl. Verfassungsformen p. 158.

⁴ Leideckeri historia ecclesiæ Africanae illustrata. Append. p. 4. Cypriannus ad Cornel. ep. 48. p. 91.

deinceps habuerit Primum: neque cogitari potest, unum antiquiori illo tempore regendæ illi provincie, in qua tantummodo paucæ conditæ erant ecclesiæ, haud sufficeret. Loquitur quidem Cyprianus ep. 73. de conuentu Episcoporum, tam *Provinciae Africæ quam Numidiæ*, propter controversiam de baptismo hereticorum; inde vero nihil aliud colligi potest, nisi hoc, primo quidem, anno 255. convenise Episcopos Carthagini propiores, deinde vero, anno 256. ex universa Africa, in quibus fuerunt quoque Mauretanici. De iis jam videndum, eorumque jura expponenda; quamquam haud ubique temporum ratio habenda erit, quum inter ea quæ ante et quæ post Cypriani obtinuerunt haud ubique satis accurate distingue re liceat⁵. Scilicet: *Carthaginensi Episcopo* universalis in res ecclesiasticas, deficiente Episcoporum auctoritate, competebat Episcopia totiusque Africæ visitandæ jus. In litibus de primatu reliquarum Provinciarum exortis ferebat sententiam, Episcopos atque Presbyteros ex omni Africa ordinandi habebat facultatem, si nimurum a coetibus ad hoc officium requisitus esset, ac simul jus in synodo agendi de iis, qui suam auctoritatem recusassent, ut loco moverentur. Convocabat porro Concilium Africæ universale, cui præsidebat, ejus decreta exequabatur, atque litteris suis synodis cum reliquis ecclesiis communicabat. Ab eo, quarecumque Ecclesiae Africanæ nomine per epistolas agenda essent, agebantur; ad eum exterorum Primum ad Ecclesiam Africanam epistolæ dabantur. Ipse vero non ab iis sed a suæ Provincia Episcopis consecrabatur, quia nou auctoritate tantum sed sedis suæ etiam antiquitate eminebat: unde quoque, quomodo Ostiensi suburbicario Rome⁶, ita propinquioribus Provinciae Africæ Proconsularis Episcopis antiquitus jus Primatis sui consecrandi perpetuo mansit.

Hisce jüribus adeo eximiis Episcopo Carthaginensi concessis, mirum haud foret, si cui pro humanæ naturæ fragilitate majora sibi adhuc arrogare in mentem venisset. Cujus quidem rei vestigium forte deprehenditur in libro Tertulliani de pudicitia c. I. *Audio, edictum esse propositum et quidem*

⁵ Cypriani Epist. 48. 71. 73. Thomassini
Vetus et Nova Eccles. Disciplina 1°. 1.
Lib. I. c. 20. Ziegler Geschichte der
kirchl. Verfassungsformen p. 141.

⁶ Augustini Breviarium Collationis tertio
die. can. 16. et epist. 165. Dupin de
antiqua eccles. discipl. p. 61. 64.

peremtorium: Pontifex scilicet maximus, Episcopus Episcoporum, dicit: ego et moechiæ et fornicationis delicta poenitentia functis dimitto. Quæ quidem Pamelius, eruditus Tertulliani editor, adstipulante Boehmero⁷, de Romano Episcopo intelligit, cujus tamen nulla in Africanam Ecclesiam fuisse jura constat. Rectius, ut mihi quidem videtur, alii ironire et per sarcasmum dicta statuunt de Africano aliquo Episcopo⁸: nec facile aliud hoc *Episcopi Episcoporum scommate* in Africa pungit potuit quam Carthaginensis⁹. Sed quis hic fuerit, utrum Agripinus, si is ad annum 216. quo ex Schützii atque Nösselti sententia Tertullianus librum de pudicitia scripsit¹⁰, vitam protraxit, an successor ejus, definiri nequit. Neque de ipsa re judicare licet; nam Tertullianum, quum de pudicitia scriberet, Montani placita amplexum fuisse constat; unde factum, ut incitatori esset animo

⁷ Dissert. Juris Eccles. p. 24. Sic quoque inter recentiores Neander, Kirchengeschichte I. p. 340. Brennerus, katholische Dogmatik I. p. 181. et Binterim die vorzügl. Denkwürdigkeiten der christkatholischen Kirche III. p. 90. Habet is lectionem: *Zephyrinus, Pontifex Maximus, Episcopus Episcoporum, dicit.* Nescio in qua Tertulliani editione hoc Zephyrini nomen invenerit.

⁸ Sic Juvenalis illud Sat. IV. 45. 46. *Destinat hoc monstrum cymba tñique magister Pontifici summo, ironice dictum est.* Vid. Crameri in Juvenalis Satiras commentarii vetusti pag. 129. Hunc sententia favere videtur Cypriani illud in Concilio Carthaginensi: *neque enim quisquam nostrum (sc. Episcoporum Afrorum) se Episcopum Episcoporum constituit.*

⁹ Mecum consentientem haben P. Allix D. de Tertulliani vita et scriptis p. 71.

Procedente tempore eodem titulo alios quoque salutatos fuisse Episcopos, nesci rarius, ipsosque Imperatores, doceat Routh Rel. Sacr. III. p. 153. Ceterum Episcopos Carthaginenses *bones pastores et benedictos Papas vocatos fuisse*, patet ex loco Tertulliani de pudicitia c. 13. Ipse Cyprianus salutatur Papa in epistola Cleri Romani 8. 23. 31. 36, quo vero nomine quemlibet Episcopum olim appellatum fuisse constat. v. Binglammum I. p. 76. Complures verbi causa extant Epistole Hieronymi ad Augustinum Hipponensem, quem semper Papam vocat. Accessit deinde sec. VI. *Apostolica dignitatis et Apostolatus nomen*, quo Bonifacium Episc. Carthaginensem salutatum legimus anno 525. Thomasassin I. I. c. 4.

¹⁰ In Praefatione Tomi V. editionis Semlerianæ p. 7. et Nösselti Dissertationes de vera aetate scriptorum Tertulliani. Dissert. III. p. 24.

in Catholicos, et quacunque Episcopus Carthaginensis cum Clero populoque suo de reconciliatione moechorum et fornicatorum contra hujus secte placita rigidiora statueret, carperet et Episcopo ipsi vito facile verteret. Quam longe vero Cyprianus absuerit ab hujusmodi dominandi cupiditate, ipsa ejus ad Episcopos Carthaginie in causa de baptismo haereticorum congregatos verba, quibus Concilium aperuit, aperte commonstrant: *Nequo enim quisque nostrum se Episcopum Episcoporum constituit, aut tyrannico terrore ad obsequendi necessitatem collegas suos adigit; quando habcat omnis Episcopus pro licentia libertatis et potestatis suae arbitrium proprium, tamque judicari ab alio non possit, quam nec ipse potest judicare*¹¹.

3. Incertus denique haereo, an Cartaginiensi Episcopo antiqua jam aetate jus Paschatis constituendi tribuam, quod Alexandrinu per totum Orientem competitabat. Delatum quidem illi fuisse in Concilio Hippone anno 393. et in Carthaginensi III. anno 397. celebrato, lego¹²; fortassis vero usus et consuetudo longe antiquior erat istis canonibus. Ilabet enim textus abbreviationum Concilii Hippone in Concili Carthaginensi III. *Placuit etiam propter errorum, qui sape solet oboriri, ut omnes Africanæ provinciæ observationem diei Paschalis ab Ecclesia eurent accipere*¹³. Et superest sane inter Cyprianica *Computus de Pascha*, licet spurius, satis tamen antiquus; unde quodammodo firmatur illa opinio, priscis jam Carthaginensium Episcopis paschatis per Africam constituenti jus attributum fuisse¹⁴. Cujus quidem privilegii causa querenda forte erit in controversia inter Asiatas et Romanos de tempore, quo Pascha celebrandum esset. Qumm enim Alexandrinus Episcopus, cum Asiatis faceret¹⁵, computus ejus ab Occidentalibus probari minime potuit:

¹¹ Cypriani Opera p. 229.

¹² Canon. 2. cf. Fuchs-Bibliothek der Kirchenversammlungen der IV. und V. Jahrhunderts III. p. 68. et Ziegler I. l. p. 153. not. 58.

¹³ Scholastice I. c. p. 175. Codex Afric. 34. Concil. Afric. I.

¹⁴ Oelrichs Commentarii de scriptoribus Ecclesiæ Latinae priorum sex seculorum p. 41.

¹⁵ Vide Epistolam Synodicam Concilii Cæsarensis apud Eusebium H. E. V. c. 35. Cf. Routh Rel. Sacra I. p. 359. 362.

unde officium diem Paschalem quotannis ex computo astronomico constituendi in Africa Episcopo Carthaginensi demandari facile potuit. Quod quidem, si ita est, Severo Augusto, et Agrippino Carthaginensi Episcopo, constitutum esse crediderim.

4. Primates secundi ordinis *Numidia* et *Mauretaniae*¹⁶ vel eo a Carthaginensi differabant, quod nullas haberent certas sedes; sed quod prima aetas ordinationis eos constitueret, qua de causa senes dicti sunt¹⁷. Procedente tempore principes sacerdotum et summi sacerdotes salutati sunt, quos vero titulos Concilium Carthaginense III. sustulit can. 26. nec alium nisi *Primatus sedis Episcoporum* iis nomen concessit¹⁸. Praecipua eorum jura haec erant: Synodos provinciales, si quae prisa illa aetate habebantur, convocabant, eas moderabantur et legatos ad synodum universalem mittebant. Episcopos suae provincie electos consecrabant, atque in eos dioecesque eorum Episcopiam exercabant, cosque vel ipsi vel per Episcopos delegatos judicabant, salvo tamen horum appellationis jure ad Synodum Provincialem. Sicuti vero Synodis, ubi sententias eae tulerint, obnoxii erant, ita quoque ipsi, si auctoritate sua abuterentur, aut negligentes in officio deprehenderentur, loco a Synodo movebantur; id quod de Prisco Mauretaniae Cæsarensis Primate narrat Augustinus ep. 261. Cæterum haec plerumque ex historia temporum post Cypriani aetatem colliguntur. Attamen, quum ex natura atque indole ipsius, eni Primates praefecti essent, numeris atque dignitatis fluant, valde probabile est, ea vel pleraque eorum ab institutionis Primatum tempore valuisse¹⁹.

¹⁶ Horum jura vide apud Zieglerum I. l. p. 157.

¹⁷ Ziegler I. l. p. 139. Nescio tamen an *Scnum* nomen jam in Cypriano occurrat. Gracis eadem aliorum Metropolitanorum prærogativa dicebatur πρεσβεία. Sic in canone sexto Concilii Nicæni: Ὡροὺς δὲ καὶ κατὰ τὴν Ἀριζέταν καὶ τὸ τοῦ ἔλλας ἐπαρχεῖαν τὰ πρεσβεῖαν οὐκέποθεν ταῦς ἐπιλέγονται. Sicut vero πρεσβεία de Primati-

bus, ita ἀριζέτα de Metropolitanis in Ecclesia Orientali usurpabatur.

¹⁸ Cod. Can. Eccles. Africanæ c. 39. Labbei Conc. II. p. 1181. ubi tantum: ut primus sedis Episcopus princeps sacerdotum non appelletur. Illicet canon legitur corpori Juris Canonici insertus D. 99. c. 3.

¹⁹ ibid. p. 157.

Provinciarum distributio, qua numerus earum auctus et Primas inferioris ordinis sub Carthaginensi in ipsa Africa Proconsulari constitutus fuit, senioris est aetatis, sec. nimirum IV.²⁰. Hoc denique addendum: peculiarem Numidiae et Mauretaniae Christianae per *Senes*, quorum igitur sedes haud fixæ erant, quum tempus ordinationis Primatus jura tribueret, regendi morem haud plane ignotum fuisse in antiquissima ecclesia. Exemplum habemus in Asia minori: celebrabatur enim versus exitum sec. II. Synodus in Ponto ad dirimendam controversiam de Paschate, cui *ob senium* præfuit Palmas, Amastriensis Episcopus²¹. Unde major quoque certitudo aeedit antiquitatii hujus rei in Africana Ecclesia. Eandem ecclesie regendæ rationem iuvenimus in Hispanica, quæ Africanam imitata est. Ibi quoque *Primates* reperitur secundum primam ordinationis aetatem; quo factum, ut celeberrima Synodo Illiberitanæ anno 305. celebratæ Felix, urbis Acci in Tarraconeensi Episcopus, presideret²².

C A P. X.

CONTINUATIO. 3. EPISCOPI.

1. Multos ab antiquo inde tempore Africa habuit Episcopos, quorum sub Agrippino 70. sub Donato 90. convenisse in Synodos, CAP. V. et VI. ostensum est. Hui non in urbibus solum sed in vicis quoque habitabant. Nam quamvis Cyprianus istos haud expressis verbis indicet, asserit tamen ep. 55. *jam pridem per omnes provincias et per urbes singulas ordinatos fuisse Episcopos*; quibus verbis tacite innuere videtur, in vicis et agris, quippe qui partem quoque

²⁰ Hanc exposuit Schelstrate p. 18. 23. ²¹ Euseb. II. Eccles. V. 23. cf. Ziegler vide quoque Leidekerni L. 3. Append. p. 140.

p. 4. et Zieglerum p. 155. ²² Labbei Concilia I. p. 969.

provinciae constituant, fuisse Episcopos¹; quam quoque sententiani a Planckio V. S. V. approbatam video². Cave vero, ne eos cum *Chorepiscopis* Ecclesiae Orientalis confundas. His enim, veri quidem nominis Episcopos, sed inferioris dignitatis et Episcopis urbium subjectos, Asia non novit ante sec. IV. quoniam in Conciliis Neocæsareensi et Ancyrano anno 314. habitis prima eorum fiat mentio; Occidens vero vix ante Concilium Rhægiense anno 439.³; Africa nunquam⁴. Eligebantur autem Episcopi, quos Tertullianus de corona milit. c. 3. *Præsidentes* appellat, forte quod in libro Ethnicis quoque destinato Episcoporum nomen divulgare noluit, a Clero et Populo. Sic enim Cyprianus, ep. 67. p. 172. ad Hispanos, post narrationem de Eleazaro Aronis filio sacerdotio initio: *Coram omni Synagoga jubet Deus constitui sacerdotem, id est, instruit et ostendit, ordinationes sacerdotales non nisi sub populi assistentis conscientia fieri oportere, ut plebe præsente vel delegantur malorum criminia, vel bonorum merita prædicentur, ut sit ordinatio justa et legitima, quæ omnium suffragio et iudicio fuerit examinata: et post pauca: Episcopus deligatur plebe præsente, quæ singulorum vitam plenissime novit, et uniuscujusque actum de conversatione perspexit.* Eos Tertulliani ætate a Presbyteris fuisse distinetos, ex variis Tertulliani locis patet, licet haud accurate decerni possit, in quo discriben præter jus ordinationes peragendi positum fuerit⁵.

¹ Bochmeri Diss. I. E. p. 302.

² Geschichte der kirchlichen Verfassungen I. p. 77.

³ Knittelii Prisca ruris ecclesia p. 36. 51.

⁴ Thomassinii *vetus et nova Ecclesiæ disciplina* P. I. L. II. c. 1.

⁵ Eadem certe fuit ratio in Africa, quæ in reliqua præscœ illius ætatis ecclesia valuit, quam seculo adhuc IV. indicavit Hilarius Pietaviensis in I. ad Timoth. c. 3. *Omnis Episcopus Presbyter; non tamen omnis Presbyter Episcopus; hic enim Episcopus est, qui inter Presbyteros*

primus est. Tertullianum autem Episcopale munus pro Apostolico instituto habuisse, patet ex ejus libro de præser. hæret. c. 32. de fuga in persec. c. 13. sicuti quoque trium Ordinum, i. e. Episcoporum, Presbyterorum, atque Diaconorum semel atque iterum meminit. De fuga in persec. c. 11. de baptismo c. 17. nec impedit si de præse. c. 3. de episcopo tantum et diacono loquatur, nam ordines h. l. haud accurate recenset: addit enim viduam, virginem, doctorem, martyrem. Haud

Ordinabantur vero Episcopi electi a Primitibus; et probable est, eam regulam, quam Cypriani ac reliqui Episcopi Hispanis ut ab Africanis servatam commendant, *ut ad ordinationes rite celebrandas Episcopi ejusdem Provinciae proximi quinque convenirent*, jam diutius in Africa valuisse, licet ordinationes a paucioribus factas haud dubie agnoverit Ecclesia Africana; quum antiqui canones tres tantum requirerent, neque illæ, quibus duo Episcopi et unus Presbyter vel unus saltus Episcopus interfuerint⁶, invalide haberentur.

2. Episcoporum auctoritas arctis limitibus circumscripta erat, quum teste Tertulliano Apol. c. 39. non solum Presbyteri et Diaconi, sed probati quique seniores in conventibus Christianorum præsideant, honorem istum non pretio sed testimonio adepti⁷ (vid. cap. viii.) qui una cum Episcopo cæterisque sacrorum ministris de rebus ecclesiasticis judicabant: *summumque, eodem loco inquit Tertullianus, futuri judicii præjudicium est, si quis ita deliquerit, ut a communione orationis et conventus et omnis sancti commercii relegaretur. Præsident probati quique seniores etc.* Magis adhuc jura plebis extendit Cyprianus de lapsis epistola 16.: *acturi et apud Confessores ipsos et apud universam plebem caussam suam.* Sic quoque ep. 17. de iisdem lapsis, qui a Martyribus litteras commendatorias obtinuerant: *examina- bantur singula præscutibus et judicantibus vobis.* Unde patet, in Africana Ecclesia summam obtinuisse, vel Cypriano, qui dignitatem Episcoporum adeo extulit, approbante, libertatem, ejusque regendæ formam democraticam, quam prisca Ecclesia habuit ab Apostolorum inde ætate, diutius in hoc orbis terrarum tractu perseverasse.

3. Et hos omnes Episcopos omnesque Christianorum coetus immunes fuisse ab omni Episcopi Romani jurisdictione, non est quod multis probatum eamus. Illi certe fama acceperant Victoris Romani Episcopi in excommunicandis Asiae minoris ecclesiis superbiam, nullo vero modo ipsius supremam

ita facile indicari posse, quomodo Pres-
byteri ubi Episcopis distincti fuerint,
docet quoque Episcopus Lincolnensis
I. I. p. 234.

⁶ Bingham. I. p. 162. sequ.

⁷ Apolog. c. 39

agnoverunt auctoritatem. Testem habemus Tertullianum. Magnam is quidem Ecclesiis Apostolicis tribuit auctoritatem⁸ Romanamque magni facit, de qua dicit: *Unde nobis (Africanis) quoque auctoritas præsto est, et felicem eam prædictat, cui totam doctrinam Apostoli suo sanguine profuderunt*⁹. Petrum enim atque Paulum Romanam Ecclesiam fundasse, eique Episcopum præfecisse, cum Irenæo¹⁰ concedit, *Petrumque aedificandæ ecclesiæ PETRAM dictum, Claves regni coelorum consecutum, et solvendi et alligandi in coelis et in terris potestatem* (Matth. XVI. 18. 19.) asserit¹¹: in quibus quidem verbis notio quedam unitatis ecclesiæ Cathedræ Petri superstructe procedente tempore hanc diffi- culter inveniri potuit; in libro tamen de pudicitia c. 21. Petri prærogativam ipsi ejus personæ, tanquam *homini spirituali*, tantummodo adhaesisse, verba Domini de omnibus, qui *spirituales* essent, dicta statuit, accurate distinguens inter doctrinam et potestatem Apostolorum¹². Nec alia in libro de præscriptionibus præcipit: namque ex ejus sententia omnes ecclesiæ, conservatrices doctrinæ primariæ, quam ab apostolicis illis ecclesiis, *matribus et originalibus*, ut ait, *fidei*, acceperant, unam cum iisdem hisce apostolicam constituant ecclesiam. *Haque tot et tantæ, inquit, ecclesiæ una est illa ab Apostolis prima, ex qua omnes*¹³. Unitatem igitur in consensu fidei, id eoque *ecclesiam esse, ubi tres, licet laici*¹⁴, *nec esse numerum Episcoporum*¹⁵, docet; nulla Episcopi Romani, quem preterea libr. adv. Præxeam c. 1. acriter carpit, facta mentione. Ne vero in illum errorem incidamus, omnia hæc dicta esse a Tertulliano Montanista jam facto, caue de causa Ecclesie Romanae infenso, de Cypriani sententia videamus. Constat enim inter omnes Historiae Ecclesiastice peritos, quam strenue hic Ecclesiæ Carthaginensis, immo totius Africanæ antistes, quamvis unitatem ecclesiæ externam quam maxime urget, et in

⁸ De præscr. c. 20. 32.

¹³ De præscr. c. 20.

⁹ Ibid. c. 36.

¹¹ De exhort. castitat. c. 7.

¹⁰ Adv. Hæres. III. c. 3.

¹² De pudicitia c. 21. Sic quoque de fuga

¹¹ Ibid. c. 22.

^{c. 14. non potes discurrere per singulos,}

¹² De pudicitia c. 21. cf. Neandri G. d. T.
p. 338.

^{sit tibi et in tribus ecclesia.}

communione externa cum Episcopis poneret¹⁶, atque dignitatem Episcopi Romani a Petro derivaret, qua quoque de causa Ecclesiam Romanam *principalem* dixit, unde unitas sacerdotii exorta sit¹⁷, Stephano R. E. restiterit in quæstione de baptismo hæreticorum, et quam parum ei cesserit, quum vel verba Christi ad Petrum Matth. XVI. 17. 18. sibi æque ac Romano Episcopo dicta, de se æque ac de illo, ut Apostolorum successoribus, intelligenda esse statueret. Quin ipsum quod de legitima Cornelii in Episcopum Romanum electione habuit examen, missis duobus Episcopis, Caledonio et Fortunato¹⁸, abunde docet, quam longe Ecclesia Africana abseruit ab omni subjectione, et quam persuasum sibi habnerit, omnibus ecclesiis æqua competere jura. Hæc vero, quum res tangant extra limites quos nobis fiximus positas, lectores ad Leidekkernum ablegamus¹⁹.

Ex hisce vero omnibus patet, Episcopum Carthaginensem nentiquam fuisse Vicarium Romani, quam quidem assertionem Thomassinus jam refellit²⁰. Neque ulla Ecclesia Africana Cypriani aetate ad sedem Romanam admisit appellationes²¹; nescio vero quo pacto Möhlerus asserat, Romanam Ecclesiam cum universa ecclesia Occidentali, cuius pars erat Africana, institutionem Episcoporum Orientalium communicasse, quo demum facto Ecclesiæ inter se communicaverint²². Hæc enim etsi Optatus Millevitanus de Ecclesia Romana dicat: *Cum ea totum orbem commercio formatarum in unam communicationis societate concordare, minime sequi videntur ex verbis Augustini contra Cresconium Donatistam Libr. III. §. 38. ad quæ Möhlerus provocat: ad*

¹⁶ Epist. 64. p. 168. et 33. p. 66.

¹⁷ Watch. Historie der Ketzerien II. p. 222.

¹⁸ Dissertatio secunda de libertate Ecclesiæ Africanae

¹⁹ Prae loquium, quum synodum Carthaginensem anno 256 aperiret. Opp. p. 229. ep. 59. p. 136.

²⁰ Vetus et nova Eccles. disciplina Part. I. Lib. I. Cap. XX. 2. Edit. Mogunt. 1787. Tom. I. p. 146.

²¹ De antiqua Eccles. disciplina (Mogunt.

1788.) p. 116. cf. quoque Routh Rel.

Sac. III. 128.

²² Die Einheit in der Kirche, oder das Prinzip der Katholicismus dargestellt im Geiste der Kirchenväter der drei ersten Jahrhunderte (Tübingen 1825.) p. 269.

Carthaginis Episcopum, Romano prætermisso, nunquam ecclesiam Orientalem scribere. Utique seripsit, ut ex epistolis Firmilaii Cæsareensis Cappadociæ Episcopi, qui ipse eo tempore primatibus Ecclesie accensebat, ad Cyprianum patet. Neque uspiam Carthaginensem de ejus aliisve Episcopi electione vel consecratione a Romano certiore esse factum legitur. Serioris igitur sint temporis oportet ea que Augustinus referit.

Unum hoc tantummodo monendum: Ecclesiam Africanam a primordiis inde cum Romana fraterni amoris vinculum servasse. Nam pietas illa, quæ per totum veterem orbem coloniarum erga metropoles observabatur, a coloniis Christianis minime neglecta est. Tot præterea Romau Carthaginemque intercedere debebant negotia, tot de communi salute consultationes, tot epistolæ commendatitiæ fratribus date; e quibus omnibus facile intelligitur, Episcopos, Romanum et Carthaginemsem, mutuas sæpe epistolas dedisse, quarum haud ita paucae extant in Cyprianicis a Cornelio et Cypriano scriptæ; et mortuo uno, successorem ejus alterum certiore fecisse de sua electione atque consecratione. Sic ex Cyprianicis constat, Lucium Cornelii successorem statim post occupatam sedem Romanam literas dedisse ad Cypriatum, jam deperditas; hujus autem gratulatoria responsio extat in Cyprianicis, epistola 61. In hisce vero Cypriani epistolis ne vestigium quidem cernitur, unde colligi possit, eum Romanum Episcopum ut se superiorem suspexisse; quin e contrario eum semper fratrem sibi parem alloquitur, seque ejus parem sine ulla hæsitatione gerit.

C A P . X I .

CONTINUATIO . 4 . PRESBYTERI ET RELQUI CLERICI .

1. Ex superioribus facile intelligitur, *Presbyteros Ecclesiae Africanae*, quorum haud secus ac Diaconorum electio et ordinatio eodem modo peragebatur ac Episcoporum, consentiente nimirum Clero et Populo¹, Episcopis fere fuisse aequales, atque de iis valuisse verba Hieronymi: *quid facit excepta ordinatione Episcopus, quod Presbyter non faciat?*² Probabile est, non nisi seniores ad Presbyterii gradum atque honorem in Africana, ut in reliqua, ecclesia admissos fuisse, atque intervalla inter ordinationem ad Diaconatum et ad Presbyteratum fuisse servata; quod ipsa ecclesiæ sapienter administrandæ cura suasit; nec facile neophyti ad sacerdotii admittebantur officia. Attamen ea nonnunquam viris virtute ac doctrina eminentibus brevi post baptismum concredita fuisse, exemplum docet Cypriani, anno cum dimidio circiter, postquam Christianus factus erat, inter Presbyteros recepti³. Ordinabantur ab Episcopo et Presbyteris juxta consuetudinem, quæ universalis fuisse videtur, cujusque in Africa testis est canon 3. qui Concilio Carthaginensi IV. anno 398. tribuitur; ubi: *Presbyter cum ordinatur, episcopo eum benedicente et manum super caput ejus tenente, etiam omnes presbyteri, qui præsentes sunt, manus suas juxta manum*

¹ Vide Synodicam Epistolam Concilii Carthaginensis IV. anno 24. de Basilide et Martiale, Hispanie Episcopis libellatis apud Routh Rel. sacræ III. p. 80.

² Epist. 85. (102. in ed. Martian. Tomo IV. p. 803) ad Evangelum. Sic etiam Chrysostomus Homilia XI. in 1 Timoth. III. 3. *Tοιοντος τοιοντος επισκόπου (επίσκοπος), καὶ τοῦτον παρέβαλλοντες τοὺς πρεσβύτερος.* Et iterum Hieronymus in Epist. ad Titum Cap. I.

Hæc propterea, ut ostendamus, apud veteres eosdem fuisse Presbyteros quos

Episcopos, paulatim vero, ut dissensio- num plantaria evellerentur, ad unum omnem sollicitudinem esse delatam. Si- cut ergo Presbyteri sciunt, se ex ecclesiæ consuetudine ei, qui sibi præpositus fuerit, esse subjectos, ita Episcopi noverint, se magis consuetudine quam dispositionis dominice veritate presbyteris esse ma- jores. Eadem docet Hilarius Pictavien- sis in l. ad Timoth. Cap. 3. vide supra p. 50.

³ A. p. C. 247. Pearsoni Annales Cypria- nici p. 8.

Episcopi super caput illius teneant. Qui quidem canon certe non novum ordinationis ritum induxit, sed veterem illum in Ecclesia Africana dudum receptum sua auctoritate sanxit, propter causas nobis ignotas; nisi forte Episcopi passim Presbyteros ab ordinationibus excluderent. Exemplum præterea extat ordinationis a solis Presbyteris absque Episcopo peractæ. Novatus enim Presbyter Felicissimum Carthagine Diaconum constituisse narratur a Cypriano⁴; id quod certe, quamvis Schisma Novatianum eruperat, ausus haud fuisse, quoniam Novatiani ordinem haberent episcopalem, nisi vetus consuetudo excusationem illi praebmisset. Ejusdem antiqui moris vestigia superfluisse videuntur seculo adhuc quarto exeunte. Etiam Augustini ætate ruris Presbyteri ordinabant Subdiaconos; id quod patet ex epistola ejus 63. (al. 240.) *Objurgando correxiimus... deinde Presbyterum et Verinum, per quos ut ordinaretur (Timotheus Subdiaconus) factum esse comperimus.* Attamen cum in ecclesia Africana Subdiaconi sine manum impositione ordinati fuerint⁵, levius hoc delictum videri potuit, nec ordinationi Diaconorum a Presbyteris factæ comparandum. Subdiaconi enim ad inferiores tantummodo ordines ea ætate, ut et hodieque in Ecclesia Græca, referebantur.

Presbyteri et reliqui clericu urbium rurisque per secundum seculum sibi pares fuere. Cyprianus vero ep. 43. p. 82. clericorum urbiorum agnoscit jus una cum Episcopis suffragia de politia ecclesiastica ferendi. *Cum semel, inquit, placuerit tam nobis quam confessoribus et Clericis urbicis item Episcopis universis ut nihil innovetur circa lapsorum causam.* Unde probabile fit, ab illo inde tempore jus illud clero ruris aduentum fuisse. Attamen Augustini ætate ruris Presbyteri, etsi dignitate inferiores essent, in foro tamen ecclesiastico paria cum urbis Presbyteris jura habebant. Augustini

⁴ Epist. 52. (al. 49.) p. 97. *Novatus Felicissimum, satellitem suum, diaconum, nec permittente me, nec sciente, sua factione et ambitione constituit, cf. Wallchii Historie des Ketzerien I. p. 296.*

⁵ Bingham II. p. 12. cf. canon. 5. Conc.

IV Carthaginiensis. *Subdiaconus, qui ordinatur, quia manum impositionem non accipit, patinam de Episcopi manu accipiet vacuam et calicem vacuum. De manu vero Archidiaconi uocolum cum aqua et mantile et manutergium.*

ep. 65. (al. 236).⁶ Eodem quoque tempore habebant jus flagitiosos Subdiaconos communione sacrorum privandi, eosque munere sacro exuendi (ep. 108. al. 255).⁷ quod certe ex prisa atate ad eos transierat.

Cæterum distincti fuisse videntur Presbyteri in *Docentes* et *Regentes*. Presbyteros enim Doctores habet Cyprianus p. 29., p. 55. Sic quoque in Actis S. S. Perpetuae et Felicitatis legitur Aspasius Presbyter Doctor; quibus itaque incumbebat docere plebem.

2. *Diaconorum* s^ep^ee fit mentio apud Cyprianum, et ante ejus tempora in Actis S. S. Perpetuae et Felicitatis; e quibus patet, eos in Africa, ut alibi, Christianorum in carcерem conjectorum curam gessisse. Non ad sacerdotium sed ad ministerium eos consecrari, habet Concilium Carthag. IV. can. 4. ex antiqua ecclesiae disciplina. Recitabant offerentium publice nomina, (Cypriani ep. 9. al. 16.) aliaque ministeria exsequebantur, quae per universam iis concredita erant ecclesiam. Baptizandi iis quoque pariter ac Presbyteris data erat facultas: non tamen sine episcopi auctoritate, h. e. venia, et habet Tertullianus de baptismo c. 17. Poenitentibus a Martyribus commendatis, absente Episcopo et Presbyteris, in necessitatibus casi manus imponere iis licebat. Cypriani ep. 18. p. 40. Episcoporum erant Dispensatores, qui eleemosynas ecclesiae indigentibus distribuebant (Cypr. ep. 52., p. 96.) pupillorum, viduarum, virginumque curam gerebant (*ibid.*), et universe *Arcam* s. thesaurum ecclesiae administrabant. (Cypr. ep. 52. p. 95.).

3. *Subdiaconos*, in Ecclesia Occidentali ortos, in primis in ecclesiis populosis amplisque, sicuti Romana, Ecclesia Africana Tertulliani tempore nondum habuit; alias haud retieuisset. Orti vero sunt tempore inter eum et Cyprianum medio, qui saepe de iis loquitur⁸. Instituebantur haud dubie ad exemplum ecclesie Romanæ, cademque de causa; quod propter magna Ecclesiæ incrementa diaconi, quorum septenarium numerum exceedere moris haud erat, suis officiis exequendis haud amplius pares reperiebantur, iisque ideoreo dati sunt adjutores, nonnunquam in institutione Catechumenorum adhibiti, ut mox

⁶ Cf. Knittelii *Priscam Ruris Ecclesiam* p. 56. ⁷ *Ibid.* p. 57. ⁸ *Epist.* 3, 20.

⁸ Epist. 3. 20. 29. 34. 35. 45. 78. 79.

Münteri Primordia Ecclesiae Africanae.

8

ex epistola Cyprianica 29. apparebit. Ordinabantur, quod monui, sine manum impositione. Persecutionibus ecclesiam infestantibus, ab Episcopis cum *literis clericis* ad externas ecclesias mittebantur (Cypr. ep. 9. 29.).

4. *Acoluthos* habet Cyprianus ep. 7. 34. 52. 77. 78. 79.

5. *Exorcistas* ecclesia Africana, licet Exorcismum bene noverit, eoque saepe usa fuerit, haud habuit ante Cypriani aetatem. Eorum apud Latinos prima mentio occurrit in Epistola Cornelii Episcopi Romani apud Eusebium H. E. VII. c. 43. circa annum 251. scripta.

6. *Lectores* apud Haereticos commemorat auctor appendicis ad librum de præscriptionibus c. 41. Atqui noti quoque erant in ecclesia Catholica. Sapissime de iis loquitur Cyprianus, et in magna eos fuisse existimatione, vel inde patet, quod Celerium et Aurelium Confessores in hunc ordinem cooptaverit (ep. 37. et 38.). E quorum numero eos qui rure degebant Punica linguae guaros esse debuisse, ex iis liquebit, quæ inferius (cap. xvi.) de versionibus S. Scripturæ disputabimus. Lectoribus quoque interdum concreditam fuisse Catechumenorum institutionem, appareret ex Cypriani epistola 29. ubi Optatum Confessorem et Hypodiaconorum inter Lectores doctorem audientium a se constitutum narrat. Eorum statio in ecclesia erat *ad pulpitum s. tribunal ecclesiæ* (Cypr. Epist. 38. et 39.) quamobrem *super pulpitum imponi et ad pulpitum renire* eorum denotat Ordinationem ex usu loquendi Cypriani. Custodiā librorum sacrorum eis concreditam fuisse, valde est probabile.

7. *Ostiariorum s. Janitorum* nulla in Tertulliani atque Cypriani libris occurrit mentio.

8. *Diaconissas* denique, quæ haud raro *Viduae* vocabantur, Ecclesiam Africanam habuisse, iisdem, quibus in reliquis omnibus coetibus, exequendis officiis vacantes, ex Tertulliano comperimus. In hisce vero officiis certe haud ultimum erat illud, ut in Gynæceis matronarum ethniarum, ad quæ aditus iis concessus erat, semina religionis spargerent. Ad istul vero Diaconiſſarum munus eligebantur viduae univiræ, sexaginta annos natæ, quæ quidem ætas in iis juxta præceptum Apostolicum 1 Timoth. V. 9. requirebatur; requirebatur præterea ut liberos educasset; (de velandis virginibus c. 9.). Matrimonia petentes eas pariter ac Episcopos, Presbyteros et Diaconos adibant. (de monogam. c. 11.)

Incertum an manuum impositione in Africana ecclesia fuerint ordinatae⁹; in ordinem tamen eas allegi dicit Tertullianus (ad uxorem I. c. 17.) quæ sane verba de ordinatione intelligi possent: at certe consecrabantur precibus a Presbyteris fusi; id quod deinceps canonibus Conciliorum Carthaginensium II. III. IV. prohibitum vel saltem limitatum legimus¹⁰. Quamquam vero ex mandato Apostolico nonnisi vidua maturam ætatem alespitæ Diaconissæ erant constituendæ, abusus tamen invaluit, ut virgines eligerentur¹¹. Quem Carthagine quoque mature irrepisse, ex ipso Tertulliano constat, qui vehementer de hujus metropoleos Episcopo queritur, quod non virginem tantum, — *virginem viduam, miraculum, ne dicam moustrum*, sed puellam viginti nondum annos natam Diaenissam fecerat, eo consilio, ut tanto facilius arca ecclesiæ ali posset (de virginibus velandis¹²). Illece adjungimus *Virgines*, quæ sese Christo dicassent, ecclesiasticas a sequentium temporum scriptoribus appellatas, quo melius a monasticis, quæ præsa illa ætate nondum fuerunt, distinguerentur. Vivebant in ædibus paternis, a parentibus, vel necessitate ita flagitante ab ecclesia alebantur¹³. Nullo tamen perpetuæ virginitatis voto obstrictæ tenebantur. Cyprianus enim ep. IV. p. 7. *Si perseverare nolunt (virgines) ad Pomponium scribit, rel nou possunt, melius est nubant, quam in ignem delictis suis cadant.* Earum quoque meminit Tertullianus, de virginibus velandis c. 3. ubi tamen verba: *o sacrilegæ manus, quæ dictum Deo habitum detrahere potuerunt, de vestitu virginum a Presbytero vel Episcopo consecrato intelligi minime debent. Agitur enim tantummodo de velo, quo capita operibantur.*

9. De numero Clericorum nihil constat. Diversum eum in singulis ecclesiis fuisse pro ratione temporum et locorum, per se patet; maximum Carthagine; minorem tamen Romano, in quem Cornelii tempore, seculo III. dimidio, præter Episcopum, 46 Presbyteri, 7 Diaconi, totidem Subdiaconi, 42 Acoluthi, 52 Exorcistæ, una cum Lectoribus et Ostiaris cooptati erant.

⁹ Ordinationis formulam in ecclesia Græca exhibent Constitutiones Apostolicae Lib. VIII. c. 20. quæ tamen procedente tempore in desuetudinem abiit.

¹⁰ Bingham IV. p. 357.

¹¹ Constitut. Apostol. VI. 17.

¹² Scio alicubi, inquit, virginem in viduatu ab annis uonduum viginti collocatam.

¹³ Bingham. III. p. 96.

Presbyterorum incertum, Diaconorum septenarium numerum ad imaginem Ecclesiae Hierosolymitanæ fuisse, haud injuria statuimus: de reliquis nihil conjectura assequi licet.

10. Quoniam modo Clerici Carthaginenses, quibus docendi et cultum publicum administrandi officium incumbebat, ad hoc rite obeundum instituti atque præparati fuerint, ignoramus. Ne scholas quidem Christiani Afri habuisse videntur, in quibus pueri juvenesque erudiebantur; Tertullianus enim, quamvis negat Christianos Iudimagistrorum atque professorum literarum officio fungi posse propter Idolatriam cum harum professionum exercitio conjunctam, haud tamen prohibet ne Christiani scholas Ethnicorum frequentent¹⁴. Scholam catecheticanam, quales Alexandriæ¹⁵, Antiochiaæ¹⁶, aliisque in majoribus ecclesiis conditæ erant, Carthagine floruisse, nullo loco legitur; nisi forte luc quodam-

¹⁴ De Idololatr. c. 10. *Scimus dic̄i posse: si docere literas Dei servis non licet, etiam nec discere licet. Et quomodo quis instiueretur ad prudentiam interī humānam, vel ad quemcunq; sensum vel actum, cum instrumentum sit ad omnem vitam literaturā? Quomodo repudiamus secularia studia, sine quibus divina non possunt. Videamus igitur necessitatē literatoriarē eruditōnis, respiciamus ex parte eam admitti non posse, ex parte vitari; fidēles magis discere quam docere literas capit; diversa est enim ratio diseundi et docendi. Si fidēlis literas docet insertas idolorum prædicatione, sīc dubio dum docet, commendat: dum tradit, affīrmāt: dum commēmorat, testimoniūm dicit.... At, quum fidēlis hae discit, si jam sapit qui sit, neque recipit, neque admittit; multo magis, si dudum snipit. Aut ubi cooperit supere, prius sapiat*

oportet, quod prius didic̄it, id est, de Deo et fide. Proinde illa respectu nec recipit. Et erit tam tutus, quam qui sciens venenum ab ignaro accipit, neobilit. Illic necessitas ad excusationem deputatur, quia aliter discere non potest. Tanto autem facilis est, literas non docere, quam non discere, quanto et reliqua scholarum de publicis propriis solemnitatibus inquinamenta facilis discipulus fidēlis non adibit, quoniam magister non frequentabit. Cf. Neaudri Geist des Tertullians p. 42.

¹⁵ Gaurike de schola Alexandrinae Catecheticae Theologia f. II. Halis 1825. antiquiores, qui de hac schola scripsere, ut taccamus.

¹⁶ Cf. Programma nostrum de schola Antiocheno, Hafn. 1811. theotisce versum in Ständlini et Tzschirneri Archiv für Kirchengeschichte, Tom. I. p. 1.

modo referenda sint verba Cypriani ep. 29. p. 55. *Fecisse me autem sciatis Lectorem Saturum, et Hypodiacorum Optatum Confessorem, quos jam pridem communi consilio Clero proximos feceramus, quando aut Saturo die paschæ semel atque iterum lectionem dedimus; aut modo cum Presbyteris Doctoribus lectores diligenter probaremus; Optatum inter lectores doctorem audientium constituimus, examinantes, an congruerent illis testimonia, quæ esse debent in his qui ad Clerum parabantur. Quibus verbis, obseura licet sint, inesse tamen videtur testimonium de cura atque industria Episcopi et Cleri Carthaginensis in formandis et exercitio probandis iis, qui sacerdotali officio obeundo destinati erant. Primum vero, quod sciamus, Seminarium Clericorum Augustinus instituit¹⁷.*

Itaque, quum decesserent semiaria, juvenes illi, qui antiquiori tempore ad sacrum munus preparabantur, ab Episcopis ac Presbyteris docentibus instituti videntur in dogmatibus præceptisque religionis, in confutatione errorum profanarum religiomum, in mystica S. Scripturæ expositione, quam Afros adamasse ex Tertulliano atque Cypriano constat, atque simul in Catechesi exercitatos fuisse. Illi autem, qui provectioni jam ætate ad munera ecclesiastica adspirabant, plerumque erant homines literis, que publice Carthagine docebantur, bene eruditæ; id quod v. c. de Cypriano memoriae mandatum est, antequam Christianis se adjungeret, egregio causarum patrono; nec de Tertulliano in dubium vocari poterit, religionum, mysteriorum atque allegoriarum ethnicarum peritissimo. Itijsmodi igitur viri, postquam Christo nomen deditissent, propria lectione et meditatione, consiliis fratrum insuper adjuti, tanto faciliori negotio perfectiorem religionis notitiam, qualis in doctoribus ejusdem requirebatur, parare sibi potuerunt.

11. Sed postquam in Christianos gladio et igne grassatum fuit, Martyres et Confessores (Tertullianus enim ac Cyprianus hinc nominibus promiscue utuntur, Martyresque vel illic vocabantur, qui atrocioribus tormentis fortiter restiterant), in Clerum præcipue cooptati videntur. In Concilio enim Carthaginensi a Cypriano celebrato suffragia legimus multorum Episcoporum, qui vel Martyres vel Confessores fuerunt¹⁸; sunt autem sequentes. In *PROVINCIAS PRO-*

¹⁷ Possidius in vita Augustini c. 2. 3. ¹⁸ Cypriani opera p. 229.

CONSULARI: *Faustus* Timidae Episcopus, Confessor, eius Augustinus meminuit contra Donatistas de baptismo Lib. VII. 22. *Venantius* Tinisæ Episc. Confessor. *Pomponius* Dionysiana, M. Cf. *Irenæus* Ululi Ep. Martyr. *Secundinus* Tambci, In *NUMIDIA:* *Salvianus* Gauzafalæ, M. *Jader* Midilæ C. et M. qui Christum igitur bis confessus est. *Verulus* Russicadæ, M. antea Schismaticus. *Clarus* Masculæ, C. In *MAURETANIA:* *Paulus* Obba v. Bobbæ C. *Lucius* Membresæ C.

Hosce viros maxime propter constantiam et pietatem Clero adscriptos fuisse vix est dubium, etsi eroliti hand essent, nec donis docendi eminerent. Concilium, cui interfuerunt, a Cypriano habitum est anno 263, Episcopatus nono: unde colligo, plurimos, quorum nomina recensuimus, in Clero fuisse, vel Episcopatum gessisse, antequam factus esset Africae Primas; eos igitur ad illa tempora pertinere, quorum historiam enarrare adgressus sum: valde autem doleo, de iis præter nomina atque suffragia in Concilio lata nihil memorie mandatum esse. Cyprianum quoque eandem hanc consuetudinem Martyres et Confessores in Clerico evelendi, que certissime per totam ecclesiam observabatur, hand neglexisse, Epistolæ ejus pluribus in locis declarant.

12. Nullus denique prisa illa ætate fuit vestitus, quo Clerici a Laicis distinguerentur. Itaque nec in Africa querendus est. Unicus qui luc trahi posset locus legitur apud Tertullianum de monogamia c. 12. *Cum ad peræquationem disciplinæ sacerdotalis provocamur, deponimus insulas et impares sumus.* Quibus verbis Insula unice usurpatur ad significandam personam sacerdotalem, imagine a vestitu sacerdotum Ethniorum petita: 'Quippe Insulæ Episcoporum aliorumque Praelatorum sunt longe senioris ætatis¹⁹.

13. De Laicis mouendum denique, nullum certum apud Tertullianum occurtere locum, unde colligi possit, cum Catechumenos in duas, Audientium nimurum et Consistentium, distinxisse classes, nisi illos *accedentes ad fidem*, hos *ingredientes in fidem* (de Idololatr. c. 24.) appellat; sicut quoque de spectaculis c. 1. inter eos qui *cum maxime ad Deum accedunt*, eosque qui *jam accessisse testificati et confessi sunt*, distinguit. Quibus fortasse verbis easdem intelligit, quos alii Audientes (quam tamen vocem habet de Poenitent. c. 6.) et Consistentes dixerunt²⁰.

¹⁹ Bingham. II. p. 417.

²⁰ Cf. Epist. Lincoln. Eccles. Hist. p. 246.

C A P . X I I .
R E D I T U S C L E R I .

1. **O**mnes hosce religionis ministros Ecclesia Africana e redditibus suis aluit, qui igitur in eunte seculo II. haud ita exigui fuerunt. Quae hac de re ex Tertulliano atque Cypriano, cuius testimonio hec quoque usi juvabit, quum plurima ejus aetate veterem servaverint formam, colligi poterunt, hue fere redeunt.

Carthaginiensis Episcopus praecepit ex institutis Veteris Testamenti: *Clericos ut fratres sportulantes, tunquam decimas ex fructibus accipientes, ab altari et sacrificio haud recedere, sed die ac nocte coelestibus rebus et spiritualibus servire debere,* (Epist. 1.) ; quam ob rem valde reprehendit abusum brevi ante Decianam persecutionem sive ortum sive manifestatum, *Episcopos plurimos . . . procuratores rerum secularium fieri, derelicta cathedra, plebe deserta, per alienas provincias oberrantes negotiationis quaestuosaꝝ nundinas aucupari, esurientibus in ecclesia fratribus habere argentum largiter velle, fundos insidiosis fraudibus rapere, usuris multiplicantibus foenus augere,* (de lapis p. 123.) Improbat præterea Geminium Faustum, quod Geminium Faustum Presbyterum, qui procul dubio affinis ejus erat, *testamento suo tutorem nominasset*¹.

¹ Epist. I. Idem hic Geminus Faustius interfuisse videtur Concilio Cypriani, in cuius actio Geminus Furnitanus legitur. Ad Cypriani illam epistolam J. Fellus Oxoniensis Episcopus notavit, tutelam pupillorum, ex jure Romano pro munere publico habitam, omnis fuisse, a quo nonnisi ex certis gravissimis causis, iisque lege definitis, evensatio concedebatur. Instit. I. tit. 25. Itaque conicit, Christians mutuo consensu et vi canonum inter se cassis, ne Christianus aliquis id oneris de Clero

cuiquam vellet imponere, ilque sub poenis iisdem canonibus contentis. Hoc vero canone non Clericis interdictam fuisse susceptionem tutelæ, sed patribus-familias prohibitum, ne Clericos tutores nominarent, Cramerus, Antecessor Kiloniensis, me per literas docuit. Quo quidem canone, quam tutoris datio in testamento sit jus patrisfamilias, nullum vero officium illi, qui nominatur, incumbens, leges publicæ hand violabantur. Eodem modo in alio Concilio apud Justellum Cod. Can. Ecclesiarum Africanarum. 35.

2. Quum igitur ex sententia veteris ecclesiae universae, ut et Africanæ Altaris ministri alendi essent ex redditibus ecclesiae, ad hos pertinebant:

1) *Oblationes*, antiquissimis temporibus et usque ad persecutions sec. III. tantum die dominica, natalitiis Martyrum, in sepultura fidelium (Tertullianus de corona milit. c. 3.) et tempore Xerophagiærum, cum Sabbatis, tum diebus dominicis (Tertull. de jejun. c. 15.) factæ. Duplex præsidentibus honor binis partibus deputabatur, id quod Tertullianus vehementer vituperat. (de jejun. c. ult.).

Neque hæ fidelium pro Agapis celebrandis oblationes, quæ deinceps a canistris in quibus offerebantur *sportulæ* dictæ sunt², sine incommodo corum factæ sunt, id quod innuit Tertulliani Apolog. c. 39. *Quantiscumque sumtibus*

jus parentum filios emancipandi, quod Episcopos et Clericos, quo suæ tutelle efficerentur, restringitur. Ab hac tamen canonis a Cypriano allegati interpretatione nonnulli discrepare videtur can. 8. Concilii Carthaginensis anno 348. v. 349. sub Grato habiti, in quo quæstione, an procuratores et actores, tutores etiam pupillorum debeant ordinari? proposita, la um est decretum: *Si post deposita universa et redditæ ratiocinata, actus vita ipsorum fuerint probati in omnibus, debent cum laude cleri (si postulati fuerint) honore munericari. Si enim ante libertalem negotiorum vel officiorum ab aliquo sine consideratione fuerint ordinati, ecclesia diffamatur.* Labhei Concilia II. p. 716. Ex hoc enim canone patet, Ecclesiam Africanam seculo adhuc quarto procuratores, tutores, et alienorum negotiorum actores, dum hisce officiis vacarent, inter

Clericos haud recepisse. Atqui bene observandum, ea jam tempestate leges Constantini M. latas fuisse, que Clero Christiano immunitates largiebantur. 2 Has sportulas habet Cyprianus Epist. 39. leguntur quoque Sportulae apud Auctores et in Monumentis. Sic v. e. in epigraphe arcus triumphalis apud Shawium p. 261.: COLONIÆ SCILLITANÆ. Q. MANLIUS FELIX. C. FILIUS PAPERIA RECEPVTIS POST ALIA ARCVM QVOQVE CVM INSIGNIBVS COLONIAE SOLITA IN PATRIAM LIBERALITATE EREXIT. OR CVIVS DEDICATIONEM DR- CVRIONIBVS SPORTELAS CVRVIS EPP- LAS..... Et in alia apud Basil. Fabrum Thesaur. ad h. v. IMPETRATI LOCO EX D. OND. STATVA FORENS. MEMORIAM PIETATIS HONORAVIT DATISQVE SPORTELIS DEDICAVIT. Plura vide apud Marinium, Atti de' fratelli Arvali p. 398.

constat (Agape) lucrum est pietatis nomine facere sumptum, siquidem inopere quoque refrigerio isto juvamus.

2) *Oblationes meastruæ s. mensurnæ*, de quibus Tertullianus eodem loco. *Area genus dicit³, in quod modicam unusquisque stipem menstrua die (prima scilicet in mense die dominica), vel cum velit, et si modo velit, et si modo possit, apponit; nam nemo compellitur, sed sponte confert. Hæc quasi deposita pietatis sunt; nam iude non epulis, nec potaculis, nec ingratis voratriis dispensatur, sed egenis alendis hunandisque et pueris ac puellis re ac parentibus destitulis jauque domesticis senibus, item naufragis, et si qui in metallis et si qui in insulis rel in custodiis, duutaxat ex causa Dei sectæ alumnæ confessionis sua fiant. Quam quidem arcam Cyprianus, qui sportulas quoque habet, (ep. 39. extr.) Corban appellat, (Matth. XXVII. 6.) de op. et eleemos. p. 203. divitesque matronas hanc negligentes viluperat. Nullum igitur dubium, quin clerici, si egeni essent, ex hisce menstruis oblationibus suam quoque partem acceperint; quod quidem, etsi non Carthagine,*

³ Arcam habent scriptores Romani. *Arca* Senatus Aurelianus Imperator in epistola apud Vopiscum in vita ejus c. 20. *Arca quasstoriam Symmachus Epist. X. 47. Arcam dupliceam Praefectorum Prætorio, Novell. 148. Theatralem Novell. 57. et universe L. I. §. I. D. teste Cajo omnibus, quibus permisum corpus habere collegii, societatis, sive eujusque alterius eorum nomine, proprium fuerit, ad exemplum Reipublicæ habere res communæ et arcum communem.* Cf. Cramerum in Commentarii vetustis in Juvenalis Satiras ad Sat. X. p. 389. eruditæ hoc de argumento disputantem. Latrones quoque commune ararium *arcam* appellasse, innuit Apulejus Metamorph. VII.

p. 189. In Marmoribus sapientiale legitur. Sic arca Pontificum commemo-ratur apud Gruterum Inscr. p. 765. 5. *HOE MONUMENTVM NE DE NOMINE NO-STRO EXEAT QUI EXTERNVM INDVCERE VOLVERIT POENAE NOMINE INFERAT ARCAE PONTIFICYM H—s. l. m. x.* Sic quoque p. 383. 4. et p. 1023. 8. ubi *INF. ARKAE P. P. ROM.* Thesaurum Ecclesiæ Romanæ *arcam* quoque appellatum fuisse, fidem facit Prudentii Hymnus de Martyrio S. Laurentii, v. 53. ubi *Praefectus*

*Laurentium sisti jubet:
Exquirit arcum ditibus
Massis refertam, et fulgidæ
Moutes monetæ conditos.*

in aliis tamen oppidis atque rure haud raro accidisse, pro certo assumere licet, quamquam nulla hac de re mentio fit in Tertulliano atque Cypriano. *Oblatiō-nem vero primitiarum*, quarum meminerunt Canones Apostol. 3. 14. quum Cyprianus nullo habeat loco, probabile est, ecclesiam Africanam ignorasse. Neque *decimas* in Africa Christiani solvabant, licet eas noverit Cyprianus, qui de unit. eccles. fin. expressis verbis dicit: *at nunc de patrimonio nec decimas damus.*

3. Verum enimvero, ubi necessitas postulabat, *stipes collatæ* in subsidium vocabantur. Haec conferebantur ab universa plebe, cuius rei exemplum adfert Tertullianus, quum de episcopis narrat, qui libertatem coctum publicorum habendorum redimere voluerint, (de fuga 13. 14.). Quod quidem haud una hac occasione et communis tantummodo utilitatis causa, sed saepius factum esse, indicat alio loco, de jejun. c. 13. *Bene autem, quod et episcopi universæ plebi jejunia indicare assoleut, non dico de industria stipium conferendarum, ut vestræ captura⁴ est, sed interdum et ex aliqua sollicitudini ecclesiastica causa.* Ad quæ tamen verba obsrvandum est, Tertullianum, Montanistam jam factum, justo forsitan acerbius in episcopos invehi. Majoris vero hac in re auctoritatis est Cypriani querela, qui eundem hunc clericorum paulo ante Decianam persecutionem abusum vituperat ep. 64. *stipes et oblationes et lucra desiderant, quibus prius insatiabiles incubauit.* Ipse vero Carthaginensis præsul a sordida hac agendi ratione fuit alienissimus, quippe qui in Deciana persecutione sumptus una cum clero suggestit de quantitate propria (ep. 36. et 60.). Neque alia decrant *stipes voluntariae*, quas lapsis aliquique Christianis commendat. (de lapsis fin. de habitu virg. p. 176. de op. et eleemos. p. 240.).

4. *Jura stolæ*, quæ dicuntur, Tertulliani aetate nondum extiterunt; neque enī pretio res ulla Dei constat, verba sunt ejus, Apolog. c. 39.

⁴ Captura h. e. redditus. Mosh. Comment. de rebus Christianis ante Constant. M. p. 265. de stipibus universe adcas Canegieterum in Ulpiani fragmentis Regularum etc. Lugd. 1774. p. 444. In-

nuit h. l. jejunia indicta fuisse eo consilia, ut sumptus, quos Christiani jejunando haud impenderent, in pauperes erogarentur. Cf. Neandi G. d. T. p. 287.

Locus vero ad uxorem L. II. c. 9. de benedictione sacerdotali matrimoniorum:
Unde sufficiam ad enumerandum felicitatem ejus matrimonii, quod ecclesia conciliat et confirmat oblatio, et obsignatum angeli renunciant, pater pro rato habet: luc non pertinet, quum de oblatione vel eucharistica vel precum unice sermo sit⁵.

5. Omnes hi reditus, ut et omnia ecclesiae bona, episcopis ubique commissi erant, sub quorum auspiciis diaconi singula administrabant. Sie quoque apud Afros. Aperte hoc testatur Tertullianus de virgin. velandis c. 19. *Cui, virgini illi, quam Episcopus Carthaginensis diaconissam fecerat, si quod refrigerii debuerat episcopus.* Idem hoc ex variis Cypriani locis patet. Celerino et Aurelio, quos presbyteros creaverat, se reditus presbyterorum adsignasse scribit ep. 39. In exilio presbyteros et diaconos jubet suas partes tueri, *in largitione quoque eleemosynarum et suggestione sumtuum, illis qui in carcere sunt, iisque qui pauperes et indigentes laborant* (ep. 4.). Jus quoque episcopo fuit, clericos sequestratione divisionis mensuræ puniendi, ut patet ex ejusdem Cypriani ep. 34.

⁵ Ziegler über die Einkünfte des Klerus und der Kirche in den drei ersten Jahrhunderten. In Henkii Neuem Magazin für Religionsphilosophie, Exegese und Kirchengeschichte IV. p. 42.

C A P. X I I I.
MORES CHRISTIANORUM.

1. **V**eteres jam Carthaginenses apud Romanos male audiisse, ex Cicerone aliisque constat. Fraudulentiam enim, mendacia, nullam in foederibus servandis religionem crimini sita verit Cicero, contra Rullum Orat. 2. c. 35. et in fragmentis ab Angelo Majo editis (Frncf. 1815.) p. 13. Eorundem vitiorum rei habebantur Carthaginenses Romani. Sic Capitolinus Gordian. 3. c. 14. *Afri fidem punicam præstiterunt; item c. 15.* et Maximinus Aug. apud cundem in vita Maximini c. 18. *Afri fidem fregerunt.* *Quid dicam, fregerunt? nam quando tenuerunt?* Sic quoque Expositio totius mundi (Hudson. Geog. minor. T. 3. p. 18.) dolosos eos nuncupat, dicitque *difficile inter eos inventari bonum.* Neque scriptores ecclesiastici perditos eorum mores reticent, in primis vulgivagam Venerem apud Sicciam Veneriam (Augustinus de civit. Dei II. c. 3. IV. c. 10. et Salvianus Massiliensis de Gubernatione Dei VII. c. 16.).¹

2. Hisce quidem turpissimis moribus nuncium miserunt Christiani Afri; corumque pietatem erga Deum, mores castos piosque, fidem Imperatoribus et magistratibus servatam plus semel laudant Tertullianus, ad Scapulam c. 2. Apologet c. 30. sequ. Cyprianus contra Demetrianum, et ad Donatum, ubi vitia recenset, a quibus Christiani sibi cavere debeat, ut et Arnobius Lib. IV. versus finem. Et negari nullo modo potest, sanctissimam religionem in horum quoque hominum moribus emendandis divinam suam vim atque efficaciam exseruisse. Attamen idem de Africanis quod de cæteris prisci temporis Christianis valebit, multos quidem emendatos fuisse, attamen haud omnia in oblivionem abiisse vitia; et quamvis ecclesia Africana multos aluerit homines pios probosque, atque plurimos, qui spreta idolatria turpissimos quoque exuiscent mores, perfectionem tamen illam, quam antiquiores apostolico aeo primisque post Christum natum seculis pie magis quam vere tribuerunt, apud Afros haud esse querendam, populique ingenium atque libidines Christianos quoque haud raro labe sua adspersisse.

¹ Cf. librum nostrum Religion der Karthager p. 79. sequ.

Tertullianus enim candide fatetur, (*ad nat. I. c. 5.*) in Christianis *pessimos esse et probrosissimos avaritia, luxuria et improbitate quosdam.* De iisdem his vitiis queritur Cyprianus, iisque sine dubio auctis, quum pax ecclesie mores corrupisset. In libro de unitate ecclesie emarcuisse dicit fidei *vigorem, elanguente Christianorum labore.* Vehementer quoque invehitur in divites avaros et injustos, (*de Eleemos. p. 203.*) in alectores (de alectoribus, si tamen hujus libri est auctor.) In libro de lapsis p. 123. corruptam barbam viris objicit. Neque minores reprehensiones incurabant matronae atque virginies. Tertullianus enim in libris de velandis virginibus, de habitu muliebri, de cultu feminaru, mulierum imprimitis lurum atque superbiam acriter carpit, et quamquam lubentes fatemur, austерum Presbyterum, Montanismi insuper placitis imbutum, *αδιάγορα* quoque interdum vituperare, clare tamen ex querelis et admonitionibus ejus eluet, quam fuerint molles et delicatae virginies et matronae, maxime Carthaginenses, placendique furore acte incitatæque vel afflictissimis temporibus, dum vel instarent vel premerent persecutions. Virginibus *petulantiam* reprobravit², *impudentiam ostentatitiae virginitatis, nundinatitlia capita;* respicit librum suppositum Henochi, qui omnes illas placendi artes ab angelis de celo ad filias hominum rucutibus proditas esse docuerat (de habitu muliebri c. 2.) Matronis *capita objectit mitris et lanis non relata* (de veland. virgin. c. 3. et 13.), ornatum et cultum, curam capillorum et catis, et *earum partium qua oculos trahunt, atque suntus immodosos* (de habitu mulierum c. 4. sequ.) in quibus accusationibus Cypriani liber sub eodem titulo editus et ejusdem auctoris tractatus de lapsis³ cum eo plane conspirant. *Fultus præterea fuco pictos, capillos*

² *Virgines nimis mature ad negotia mitti, innuere videtur, de velandis virginibus*

c. 11. *Ethnici, inquit, feminas a duodecim annis ad negotia mittunt..... pubertatem in annis, non sponsalibus et nuptiis decernentes..... Materfamilias vocatur, licet virgo..... a nobis nec na-*

turalia observantur, quasi alius sit Deus naturæ quam noster.

³ P. 123. *Corrupta barba in viris, in feminis forma fucata. Adulterati post Dei manus oculi, capilli mendacio colorati.*

croco flavescentes, sutilia et textilia capillamenta galeri in modum (de cultu fem. c. 46.)⁴ circulos ex auro, quibus brachia artantar⁵, nigrum pulverem quo oculorum exordia producuntur, lumina capillorum, quibus monilia variantur⁶, (de habitu muliebri c. 2.). Veste pretiosissimis unionibus ornatas⁷, et quæ sunt ceteræ artes zoogorizatæ in Gynæccis cultæ; tedium præterea vita domesticæ intra Gynæcci parientes et otiosam vitam iis exprobrait, (de cultu foemin. c. 13.), quæ omnia diutius persequi piget⁸.

Nec aliter Commodianus Instruct. 50.

*Capillos inficisis, oculos fuligine relinitis,
Leratis comulas granulatim, fronte depicta,
Malas medicatis quodam superducto rubore,
Nec non et inaures gravissimo pondere pendent;
Obruitis collum monilibus, gemmis et auro;
Palmas Deo dignas præsagio malo ligatis.
Quid memorem vestes, aut totam Zabuli (Diaboli) pompam?
Respuitis legem, quam vultis mundo placere.
Saltatis in domibus, pro psalmis cantatis amores.
Tu licet sis casta, nou te purgas sinistra sequendo. etc.*

Similia habet Instruct. 59.

*Res vanas adfectas, cuncta de Zabuli pompa.
Ornaris ad speculum cincinnos fronte reflexos;*

⁴ Alio in loco (de cultu seminar. c. 7.) enrrimittates taxat sutilium et textilium capillamentorum. Cf. Böttigeri Subinam p. 262.

⁵ Periscelides, vetus illud mulierum Orientalium ornamentum, de cultu fem. c. 7.

⁶ Ibid. c. 11. Cf. de hoc matronarum luxu, quo monilibus suis gemmas pro lubitu inserebant, Böttigeri Sabinam p. 407.

⁷ Ibid. c. ult. *Uno lino decies sestertium inscritur. Uniones, quibus pertusis in linea utinatur feminæ, lineam margaritorum dixit Scævola lib. XXVI. ad l. Falcidiam. De unionibus in linea lex est Ulpiani ad L. Aquil. Index Semlerianus. Decies sestertium astimantur 54000 Thaleris moneta saxonice. Cf. Böttigeri Sabinam p. 405.*

⁸ Ep. 3. 20. 29. 34. 35. 45. 78. 79.

*Nec non et inducis malis medicamina falsa;
In oculis partis stibium perverso decore;
Seu crines tingis, ut sint toto tempore nigri.*

Nil igitur mirum, si in hujusmodi matronis pietatem Christianam languisse easque in officiis que ipsis incumbebant exequendis remissiores fuisse legamus. *Vobis*, inquit Tertullianus (de cultu fem. c. 11.), *nulla procedendi causa non tetrica: aut imbecillis aliquis ex fratribus visitandus, aut sacrificium offertur, aut Dei verbum administratur Ac si necessitas amicitiarum officiorumque gentilium vos vocat, cur non vestris armis induitæ proceditis? tanto magis, quanto ad extraneos fidei; ut sit inter ancillas Diaboli et Dei discriberet⁹.* Eodem sensu *feminæ sordere dicit ecclesiam*, postquam matrona esset facta¹⁰.

Universæ autem in diurna ecclesiæ pace mores fuisse relaxatos non est quod miremur. Hinc forte explicanda sunt verba angeli in Actis Perpetuae et Felicitatis: *Corrige plebem tuam, quia sic ad te conveniunt quasi de circu redeuntes et de factionibus disputantes*, quæ Optato dicta esse Morellus existimat¹¹; equidem vero crediderim potius Cyro vel adhuc Agrippino. Eadem quoque aetate Catechumeni vitiis suis adhuc indulsisse videntur, spe freti, fore ut baptismō, quem ea de causa procrastinabant, ab omni peccati labo culpaque purgandi eximendique essent, quos graviter Tertullianus vituperat et refellit libro de poenitentia c. 6.¹².

Ista autem omnia, de quibus diximus, luxuriæ vitiâ quum Carthagine essent domestica, facile intelligitur, qui fieri poterit, ut Christiani, tot necessitudinibus cum gentilibus conjuncti, ab iis haud ita raro sese contaminari passi fuerint; unde quoque factum, ut a festis Gentilium celebrandis, v. c. Saturnalibus, Januariis, Brumalibus, Matronalibus se haud plane abstinerent¹³. Iluc accedit,

⁹ Cf. quoquo Neandri kleine Schriften I. p. 43.

¹⁰ Ad uxor. II. c. 8.

¹¹ Africa Christiana II. p. 54.

¹² Neander G. d. T. p. 215. Ep. Lineolensis Ecclesiastical history p. 248.

¹³ Tertull. de Idolatria c. 14. *Nobis quidem subbata extranea sunt, et nomenia et feriae a Deo aliquando dilectæ; Saturnalia et Januaria et Bruma et Matronales frequentantur, munera comitant, strenue consonant, lusus, convivia contrepunt. . . . Nos, ne Ethnici*

ipsis in familiis Gentilium multos fuisse Christianos, et virgines Christianas ethnici nupsisse; unde certe, ut ubique locorum, haud raro incommoda gravissima fluxerunt, in quibus enarrandis Tertullianus versatur, ad uxor lib. II. c. 6.¹⁴

Proinde nil mirum, si hujusmodi matrimonia mixta, quæ sibi omnino licere putarunt Christianæ mulieres, quoniam Paulus Apostolus ea nentiquam interdiverat¹⁵, nihil tamen secius a Tertulliano (adv. Marc. V. 7. de monogam. c. 7. 11. ad uxorem II. 2. 3. 13. de corou. militis c. 13.) atque a Cypriano (testim. ad Quirin. III. c. 62. de lapsis p. 123.) valde improbata legamus.

3. Sed et ipsos Clericos omnis labis haud fuisse expertes, ex testamoniis Tertulliani et Cypriani satis superque colligitur. Sic ille de jejuni. c. 13. episcopos accusat jejunia indixisse lucri causa. De Episcopo Carthaginensi queritur, quod tenellam illam virginem de qua cap. xi. diximus in diaconissarum numerum adlegerit (de virg. vel. c. 9.) Cyprianus ep. 163. p. 163. *stipes et oblationes et lucri clericos desiderare adfirmat, quibus prius insatiables incubant.* Narrat præterea: *episcopos plurimos procuratores rerum secularium fieri, derelicta cathedra, plebe deserta, per alienas provincias oberrantes negotiationis quæstnosæ nundinas auncupari, esurientibus in ecclesia fratribus habere argentum largiter velle; fundos insidiosis fraudibus rapere, usus multiplicantibus foenus augere;* (de lapsis p. 123.)¹⁶. Turpissimos quoque mores nefandisque veneeret Tertullianus Episcopo Uthicensi probare videtur, de quo de monogamia c. 12. dicit, *qui nec Scantinium timuit*¹⁷. Quæ quidem

pronunciemur, non veremur. Ceterum ipse Tertullianus Christianis haud omnem cum Ethniris familiaritatem interdicit, ipsisque celebritatibus mere civilibus v. e. nuptiis vel ubi præter pretextam cum toga mutaret, interesse libens concedit. Neandri Geist des Tertull. p. 56. Sed omnia spectacula repudiavit, ut cultum diaboli (libr. de spectac.) quapropter in eo ait agnoscit

Christianum ab Ethnici, quod haud amplius spectacula frequentet.

¹⁴ Tu vide libellum nostrum: Die Christian im heidnischen Hause. 1828.

¹⁵ I Cor. VII. 12-14.

¹⁶ Eadem hac Cypriani verba allegat Augustinus contra Cræsonium Lib. §. 40.

¹⁷ Lex Scantinia, perperam Scantinia dicta, data a. u. c. 526., cuius auctor fuit Aricinus. Commentator vetustus in

omnia adeo detestanda, illa ætate tanto magis piis quibusvis Christianis summo-pere displicebant, quanto magis exosi erant mercaturam ex lucri cupiditate oriundam, qua præterea merces parabantur ad cultum idolorum necessariæ (de Idololatria c. 11.).

4. Idem Tertullianus præterea incontinentiam virorum ecclesiasticorum acriter vituperat. Jus quidem matriniorum clero Africano haud erat adentum, si nimirum Episcopi ac Presbyteri¹⁸ uxores ante ordinationem duxissent, atque Diaconi, qui post ordinationem nuberent, hac de re prius cavissent; quæ constans fuisse videtur ecclesiæ per priora secula consuetudo¹⁹; unde in Africa quoque uxoratos invenimus clericos, exceptis Montanistis, qui omne clericorum matrimonium repudiabant²⁰. Ipsum autem Tertullianum uxorem duxisse, libri ejus ad uxorem testantur; cui vero supervixisse videtur, quum Montanista factus, in clerum Iujus sectæ cooptatus fuerat. Alios presbyteros uxoratos legimus apud Cyprianum v. e. Novatum et Numidium Carthaginenses ep. 52 et 40; Cæciliūm Presbyterum, (Pontius in vita Cypr. p. 6.): ipsum Cyprianum uxorem habuisse, idem Pontius perlubet. Sed monogamiam constanter commendat Tertullianus, qui integrum de ea librum seripsit, in primis in ecclesiasticis viris. Provocat ad locum Pentateuchi: *Sacerdotes mei non plus nubent*²¹. (Exhort. castit. c. 7.)

Juvenalis Satiras apud Cramerum p. 584.
ita habet: *que damnabat adulteria viro-
rum tantum, sicut Julia mulierum tan-
tum.* Parum nota est. Cf. Bachii Hist.
jurisprud. Romanæ p. 146.

¹⁸ Concilii Hipponeñsis anno 393 celebrati
canon. II. Episcoporum, Presbyterorum
aliorumque clericorum filii injungit,
ne spectacula exhibeant iisve intersint.
Fuchs Bibl. d. Kirchenversamml. III. 75.

¹⁹ Presbyteris matrimonio contrahendo
interdictum fuit can. I. Concilii Neo-
caesarensis post initium sec. IV. habitu.
Routh Rel. Sacrae III. 495, 495. Concilii

Millevitani can. 51. decretum fuit:
*Placuit in totum prohiberi Episcopis,
Presbyteris et Diaconibus, vel omnibus
clericis positis in ministerio, abstinere
se a conjugibus suis et non generare
filios. Quicunque vero fecerit, ne ho-
nore clericatus exterminetur.* Routh
IV. p. 51.

²⁰ Vide infra Cap. XXII.

²¹ Qui tamen Levit. XXI. 7. 13. 14. haud
legitur, ubi sacerdotes saltem prohibe-
bantur a matrimonio cum vidua, com-
pressa aut repudiata incundo. Tu de
hoc loco vide Cap. XVI.

Continentiam Flaminicæ, Flaminis et Pontificis Maximi lenda, quibus iterare matrimonia nefas erat (*ibid. c. 13.*) Pronum igitur est intelligere, quam indigne tulerit secunda clericorum matrimonia, ab Athenagora jam in quovis Christiano, qui ea contraxisset, improbata²², quorum etiam Episcopos reos habuit. Sic, Montanista jam factus, Catholicos insectetur his verbis: *Quot enim et digami præsident apud vos?* (*de monog. c. 12.*) et exhort. castit. c. 7. de *quibusdam clericis digamis loquitur loco dejectis.*

5. Verum cuiuero id, quod a severioribus per summam injuriam obiecitur clero Africano legitimo matrimonio cum uxoribus juncto, id certissime summo jure reprehendebatur in iis, qui mulieres, quæ neque sorores neque consanguineæ essent, in contubernio habebant. Nam abusum illum cum *subintroductis* sororibus, *οὐρειάζοντος, ἀγαπηταῖς* vivendi²³, mature in Africana ecclesia invaluisse constat. Reperimus jam Tertulliani ætate, qui de jejuni. adv. Psychicos c. 17. in Catholicos inuenitur, penes quos, si vera narrat, in Agapis adolescentes cum sororibus dormiunt, appendices scilicet gular lascivia atque luxuria! Certe hi abusus Cypriano Episcopo invaluerunt. Is enim ep. 13. p. 30. dicit: *Cum summo animi nostri gemitu et dolore coguorimus, non deesse qui Dei templo et post confessionem sanctificatea et illustrata membra turpi et infami concubitu suo plus maculent, cubilia sua cum feminis promiscue jungentes.* Sic quoque ep. 14. et ep. 4. p. 7. ad Pomponium Episcopum Dionysianensem: *legimus litteras tuas, quas misisti, postulans, ut tibi rescriberemus, quid nobis de iis virginibus videatur, quæ quum in statu suo esse et continentiam firmiter tenuere decreverint, detectæ sint postea in codem lecto pariter mansisse cum masculis: ex quibus unum diaconum esse dicis²⁴, plane*

²² Decora quædam esse adulteria declarat.
Legal. pro Christianis cap. 28.

Diaconos curare hoc fas est, qui exemplum cateris prabeant.

²³ Presbyteros quoque ejusdem delicti rens factos fuisse, colligo ex verbis Cypriani in eadem epistola: *Et cum omnes omnino candem disciplinam tenere oportent, multo magis Prepositos et*

²⁴ Prima hujus abusus vestigia admundum mature inueniuntur in Pastore Hermæ I. Coteler. fol. 76. et III. Similitud. 9. §. 11. fol. 115. *Uxores vocabantur spirituales. Interdum hæ subintroductæ autæ fuer-*

eadem, quæ se cum viris dormisse confessæ sint, adseverare se integras esse. Laudat Pomponium, quod hunc *Diaconum et cæteros, qui cum virginibus dormire consueverint, abstinuerit, suadetque, ut, si poenitentiam egerint et a se invicem recesserint, virgines inspiciantur ab obstetricibus diligenter, et si virgines inventæ fuerint, accepta communicatione ad ecclesiam admittantur, addita tamen intermissione, ut, si ad idem vitæ genus redierint, graviore censura ejiciantur, nec in ecclesia postmodum facile recipientur.* Si autem de eis aliqua corrupta facit depræhensa, aget poenitentiam plenam, quia quæ hoc crimen adnuisset, non mariti sed Christi adultera est, et ideo astimato justo tempore, postea, exomologesi facta, ad ecclesiam redeat. Itaque non virgines tantum, sed et matronæ tali contubernio usæ sunt, id quod Cypriani quoque verba indicant in eadem epistola: *Si superveniens maritus sponsam suam jacentem cum altero videat, nonne indigatur et fremit?* Et in universum quam foedus sit hinc abusus ostendit. Certe, inquit, ipse concubitus, ipse complexus, ipsa confabulatio et inosculatio, et conjugentium duorum turpis et foeda dormitio, quantum dedecoris et criminis confitetur? Haud tamen sublatum in Africa fuit scandalum; nam cohabitatio extranearum feminarum cum clericis, jam in Concilii Nicæni c. 3. et Ancyraní c. 19. prohibita, in Carthaginensisibus Synodis I. can. 3. II. can. 17. IV. can. 46. iis iterum iterumque interdicta legitur²⁵.

6. De superbia quoque Diaconi, qui Rogatianum Episcopum contumeliis exacerbaverat, habemus epistolam Cypriani 3. p. 5. In libro de lapsis vitia Episcoporum et Confessorum severe vituperat, his temulentiam, fraudes, stupra, adulteria, illis nuditationes, aliis perjuria et augendi patrimonii studium, sacerdotibus parum devotam religionem objicit; quæ quidem omnia satis ostendunt, ecclesiam Africanam Cypriani jam tempore a puritate Christiana longe aberrasse.

rant clericorum uxores. Sic Therasia 25 Cf. Bingham Orig. II. p. 339.

Paulini Nolani amica. Idac. in vita
Paulini.

7. Quod vero ad vitæ generæ pertinet quæ amplecti Christianis licitum esset, eadem in Africana, quæ in reliqua ecclesia, reperimus decreta. Namque idolorum artifices, astrologi, magi, histriones, et omnes qui nefando vitæ generæ victum quererent, a baptismo arcebantur. Nonnunquam tamen inter Christianos cooptatos fuisse, legimus. De idolorum artificibus in ordinem ecclesiasticum adlectis graviter queritur Tertullianus²⁶; histrionem, qui christianam religionem fuerat amplexus, commemorat Cyprianus, qui, quum iste homo, non solum in hac arte perseveraret, verum etiam pueros in eadem erudiret, hoc nullo modo concedi posse arbitratus est²⁷. De militia vero, utrum Christiano sit licita an illicita, in varias sententias abierunt Afri. Scilicet ex ipso Tertulliani libro de corona militis patet, Carthagine haud ita fuisse paucos, qui militis illius factum, qui coronam abjecerat, improbarent, et militarem vitam cum professione religionis Christianæ minime pugnare statuerent, atque pro sua sententia præcepto a Johanne Baptista militibus Lucæ III. 14. dato, exemplisque Iosuæ, Centurionis Luc. VII. et Cornelii Aectorum X. uterentur. Ii vero, quibus militia invisa erat, eum ad sacerdotium Christianorum spirituale provocabant, tum omnia pericula, quibus milites Christiani propter tentationes ad cultum idolorum, cum vita militari arte conjunctum, exercendum obnoxii erant, perhorruerunt²⁸.

²⁶ De idolol. c. 7. Adleguntur in ordinem ecclesiasticum artifices idolorum. Pro seclus! Semel Judaci Christo manus intulcrunt, isti quotidie corpus ejus lacessunt. O manus prætilendæ!

²⁷ Cypriani epistola 2.

²⁸ Cf. Neandri Geist des Tertullians p. 50. 110-115.

C A P . X I V .

NEXUS ECCLESIE AFRICANE CUM CETERIS.

1. Ex iis, quæ supra (cap. iv.) expositionis, intimum ecclesiæ Africane cum Romana intercessisse nexus, omni tamen obsequio erga hanc remoto, lucenter apparet. Nec vero eum ea tantummodo atque universa Italica et Sicula frateruitatis foedus pepigisse, sed cum omnibus majoribus ecclesiis, etsi desint testimonia expressa, certo tamen certius ex omnibus de concordia ecclesiarum Catholicarum per veterem orbem testimoniorum colligere licet. Huc accedit Carthaginis celebritas, commercia, literarum quod in hac metropoli floruit studium, immensa adventantium hospitum multitudo; quibus omnibus factum, ut quidquid inter Christianos sive Orientales sive Occidentales ageretur cito per certos nuncios Carthaginem deferretur. Tertullianus igitur, libro de prescriptionibus c. 20., unitatem ecclesiæ laudans, Carthaginem minime excludit. *Omnes, inquit, probani unitatem. Communicatio pacis, et appellatio fraternitatis, et contesseratio hospitalitatis: quæ jura non alia ratio regit, quam ejusdem sacramenti una traditio.* Eadem haec porro ex multis aliis Tertulliani locis eluent. Namque in ejus libris sparsæ leguntur multæ notitiae de exteris ecclesiis, quas tamen hanc omnes, quum Romæ commoraretur, colligere potuit. Sui temporis hereticos per Asiam, Africam et Europam sparsos, ubiquecumque essent ecclesiæ Christianæ, in primis tot Gnosticorum sectas, accurate novit. Ipse Montanismus, in Phrygia ortum, inde Roman et Carthaginem delatum, amplexus erat. Graecos quoque libros scripsit (cap. xxi.) quos tamen vix tantummodo Graecis Carthagine, Uticæ et Hippone Regio consistentibus legendos, sed Romanos quoque et in Graeciam Aegyptumque mittendos destinaverat.

2. Eundem haec Carthaginis Christianæ cum aliis ecclesiis nexus declarauit Cypriani et Episcoporum Romanorum mutuae epistola, itinera Episcoporum Afrorum Romanæ suscepta, e quibus duo, Pompejus et Stephanus, consecrationi Cornelii interfuerunt (Cypr. Epist. 55. p. 104.); Cypriani epistola 67, Felici et plebis Christianis ad Legionem, et Asturice in Hispania Tarraconensi (p. 170.); et quod ipsam Asiam attinet, Firmiliani, Casareæ Cappadociae Episcopi,

ad Cyprianum Epistolæ in controversia de hæreticis rebaptizandis¹. E quo vel uno exemplo patet, Africanas ecclesias mature jam receptas fuisse in reliquarum omnium societatem, qua firmatum ita fuit ecclesiæ ædificium, ut vel a cruentissimis persecutionibus in posterum concuti prorsus nequiret.

C A P. X V.

CANON SCRIPTURE SACRÆ.

1. Quamquam historiæ ecclesiasticiæ monumenta de fonte, unde Afri canonem suum sacrae Scripturæ haeserint, nihil memoriarum produnt, proxime tamen, quum fere omnis religionis Christianæ doctrina ex orbis terrarum metropoli ad eos delata videatur, a vero abest sententia, ecclesiam Romanam canonem quoque suum sacram cum iis communicasse. Qualis vero Afrorum sacer ille utriusque canon fuerit, in primis colligere est ex Tertulliani atque Cypriani libris. Pauca enim illa, quæ acta Martyrum Scillitanorum hoc de arguento exhibent, ad rem accurate definitiandam nihil prorsus faciunt, quum Speratus Christianus a Saturnino Proconsule interrogatus, *qui essent libri quos legentes adorarent, tantummodo reponeret: "Quatuor Evangelia Domini nostri Jesu Christi, et Epistolæ Sancti Pauli Apostoli, et omnis inspirata Scriptura,* vel ut aliud Manuscriptum corundem Actorum habet: *Libri Evangeliorum et Epistolæ Pauli, viri sanctissimi, Apostoli*¹.

1 Authentiam hujus epistolæ in dubium vñecatam vindicavit J. G. Watchius dissertatione: *Cypriani ac Firmiliani epistolorum adversus Stephani I. Papæ decretum de hereticorum baptismō vindiciae, opposita Raymundo Misorio, Jenæ 1738.* Eandem denuo impugnavit Fr. Marcellinus Molkenbuhr: *Bine*

Dissertationes; 1. de S. Firmiliani ad S. Stephanum aliisque ejus operibus. 2. de anno quo mortuus fuerit Firmilianus, seu Paulus Samosatenus in Synodo Antiochenæ fuerit condemnatus. Monasterii 1790.

1 Ruinarti Acta M. M. p. 78. 80.

2. Tertullianus vero ita copiose ad locos singulorum librorum provocat, ut ex scriptis ejus canon ecclesiæ Africanæ facile colligi possit, et non nisi de paucis libris, quos retinet, hæsitandum sit. Recipit enim totam Scripturam Hebraicam² ut divinitus inspiratam, haud raro formula usus: *Spiritus Sanctus per Esaiam, in Psalmis, et s. p. pronunciavit*, et licet desiderentur citata e libris Ruth, Paralipomenon, Ncheinia et Prophetis Obadia et Haggæo, minime inde colligere licet, cum hosce libros repudiasset; quum nihil argumentis a silentio scriptorum petitis incertius sit, atque præterea multi libri Tertulliani ætatem haud tulerint. Complures quoque ex iis libris, quos inter Apocryphos reposuit Ecclesia Evangelica, tanquam divinos veneratur. Juditham enim Merari filiam sanctis adnumerat, de monog. c. 17. Initium libri Sapientiae de præscr. hæret. c. 17. laudatur tanquam de portico Salomonis veniens. Eundem quoque excitat adv. Marc. III. 22.; librum adv. Valentinianos, utpote qui suspicione laborat³, ut taceamus, in ejus c. 2. una cum pluribus S. S. locis liber Sapientiae profertur. Maccabæorum utrumque l. de præscr. c. 13. et in libro adv. Jud. c. 4. Jeremiæ epistolam (Baruch. c. 6.) excitat, Scorpia. c. 8. de corona militis c. 10. et contra Gnosticos c. 8. Hymnum denique trium puerorum, sub Danielis nomine (adv. Hermog. c. 44.) Susanne historiam (de corona c. 4.) et narrationem de Belo et Dracone (de idolol. c. 18. de jejun. c. 7.).

Usus est præterea Latina quadam versione libri pseudepigraphi, cuius magna in veteri ecclesia fuisse videtur fama, liber Enochi inscripti, quem divinitus revelatum, a Noacho post diluvium restitutum et ex Judæ testimonio auctoritatem nactum credidit, licet tantummodo dicat, *eum a nonnullis admitti*

² Sacra scripturam sapienter Instrumentum vocat. *Vetus Instrumentum.* Apolog. c. 47. *Instrumentum divinarum scripturarum.* adv. c. 1. *Instrumentum ultriusque Testamenti,* adv. Praxeum c. 20. ultimum vero nonen usitatus esse dicit adv. Marc. IV. c. 1. *Alterum ulterius Instrumenti, vel quod magis usui est dicere, Testamenti.* *Norum Testa-*

mentum adv. Prax. c. 31. Itabel quoque *Digesta*, adv. Marcion. IV. 2. Apolog. c. 47.

³ De universo hoc argimento adi sis Semler Dissertationem I. in Tertullianum, de varia et incerta librorum indole; §. 10. Editionis Tertulliani Tomo V. p. 258.

(de habitu muliebri c. 3. et de idolol. c. 4. et 15.). Idem fuisse videtur liber, quem ex Aethiopia attulit Robertus Bruce Scotus; similia c. 6. et 7. habet eorum, que Tertullianus de hab. mulier. c. 3. disputat⁴. Sed etsi forte ab assecis Tertulliani, qui ab eo nomen quoque sortiti sunt, pro sacra scriptura fuerit habitus, ipse enim l. c. *scripturam*⁵ eum vocat, in ecclesia tamen Africana nullam unquam nactus est canonicanam auctoritatem.

Novum Testamentum recipit sere integrum, diversum tamen inspirationis singulorum librorum gradum admisisse videtur⁶. Quum vero in libris qui supersunt Epistolam II Petri⁷ et III Johannis nusquam verbo tangat, de hisce quid statuerit ignoramus. Epistolam ad Hebreos Barnabæ adscribit, de prudicit c. 20. ubi: *extat Barnabæ titulus ad Hebreos*, camque saep laudat. Valde dubium est, an Epistolas Paulinas legerit in unum jam *Apostoli* volumen collectas, quin potius usus sit codicibus priscis ante ἀπόζολον editis, quod quidem Griesbachius, harum rerum arbiter peritissimus, confidenter statuit⁸. Universe libros Apostolicos docet cognoscendos *ex testimonio ecclesiarum ab Apostolis conditarum, quibusque suos libros miserunt*. adv. Marc. IV. 5. Nec suppositis Paulinis se decipi passus est. Rejecit enim (de baptismo c. 17.) quæ Paulo perperam adscripta erant, a Presbytero Asiatico, deinde fraudis convicto, ad *licentiam mulierum docendi tingueundique defendendam* conficta. Suppositum istud opus viri docti credunt fuisse *acta Pauli et Theclæ*, in veteri ecclesia famigerata⁹.

⁴ Silvestre de Sacy *Notice du livre d'Enoch* p. 18.

⁵ Notandum tamen, cum librum illum Paulinum suppositum de quo agit de baptismo c. 17. *Scripturam* quoque appellare. Sic etiam de prudicit. c. 10. et de orat. c. 12. Herma librum *Pastor* inscriptum, *scripturam et scripturam* fere appellat, quem tamen de prudicit. c. 20. *Pastoris mocchorum* scommate notat. Itaque Tertulliani *Scriptura* non nimis est urgenda.

⁶ De monogam. c. 3. et quæ ad h. l. disputat Neander *Geist des Tertullianus* p. 241. Huc vero Tertullianus scripsit *Montanista* jam factus.

⁷ Cf. de hac epistola Routh *Rel. Sacras* III. p. 167.

⁸ Curæ in historiam textus Græci Epistoliarum Paulinarum p. 62.

⁹ Cf. Episc. Lincoln. Eccles. History of the 2 and 3 Centuries p. 318.

Interdum in Tertulliano, ut in aliorum quoque Patrum scriptis, occurunt citatae quasi in Sacra Scriptura existent, quæ tamen nullo loco extant. Memoriter hæc sunt allegata. Sic laudatur Matth. XII. 37. cum additamento: *ecce homo et facta ejus*, quod in Græcis haud reperitur (de idolol. c. 20.). Ter verba leguntur: *Dominus regnabit a ligno*, in v. 10. Ps. XCVI. haud reperiunda (adv. Jud. c. 10. 13. adv. Marcionem III. c. 19.) quæ Justinus Martyr jam ante Tertullianum laudavit atque a Judeis erasa contendit. Eodem quoque modo e Levitico verba allegat (de exhort. castitat. c. 7.) *sacerdotes mei non plus nubent*, quæ cap. XXI. lauduntur¹⁰.

3. Cyprianus totum Vetus Testamentum recepit; e libris apocryphis librum Sapientiae *inspiratum* existimavit (exhort. martyr. p. 182.). Tobiæ librum *Scripturam divinam* vocavit, (de oratione dominica) p. 153. dubitanter vero de eo loquitur alio loco de op. et eleem. p. 199. Siracidæ multa loca attulit. Ex capite Baruchi VI. quædam ut Jeremiæ dicta laudavit (de orat. domin. p. 141. adr. Judæos p. 35.) Maccabœorum utrumque legit, tertium Esræ genuinum existimavit (ep. 74. p. 215.). Historiam de tribus pueris in fornace ardente ut veram ex vita Daniellis assert narrationem (de exhort. martyr. p. 178.). Libros Novi Testamenti fere omnes recepit: Apocalypsin, licet expressis verbis Johanni Apostolo haud tribuat, multis insignibus testimonii ornavit (de hab. virg. p. 97. de op. et eleem. p. 202.). De nonnullis vero libris incertum an eos receperit, nam haud ab eo commemorantur. Hi autem sunt Epistola ad Philemonem, de qua tamen nullum unquam in ecclesia extitit dubium, Iacobi, Judæ, II Petri, et posteriores Johannis, quom primam tauquam unicam laudet (ep. 28.). Secundam

¹⁰ Noesselt de vera ætate script. Tertulliani III. p. 15. Edidit hæc, licet fortassis alio habitu et forma, Grabius in Spicilegium Patrum, Tom. I. Sec. I. p. 95. plane diversa ab Actis Theclæ, quorum fragmenta dialecto Sahidica conscripta e membranis Iorganius vulgariter Antonius Georgius, familiæ Frenni-

tarni S. Augustini eximiam decus, in fragmento Evangelii S. Johannis Græco-Copto-Thebaico (Romæ 1789. p. xcviil.) Hæc enim Theclam Ægyptiam ejusque fratrem Paçsin, sub Diocletiano passus, respicunt.

¹¹ Noesselt II. p. 2.

tamen Aurlius, Chullabi Episcopus, in Concilio Carthaginensi sub Cypriano celebrato Johanni tribuit (op. Cypr. p. 242.)¹².

4. Auctor libelli ad Novatianum hæreticum¹³, qui Afer fuisse videtur, in eo tantum a Cypriano differt, quod Judæ epistolam habet; et Commodianus poeta Apocalypsin Johanni tribuit, et haud dubie Epistolam Jacobi respexit¹⁴. Primus vero ecclesiæ Africanae quem habemus canon legitur in decretis Concilii Hipponeensis an. 393. can. 36. in quo, præter omnes ecclesiæ Evangelicæ libros canonicos, libri Tobiæ et duo Maccabæorum recensentur¹⁵; qui quidem quam diversus sit a canone 60. concilii Laodiceni, qui Apocalypsin retinet¹⁶, Henkius docuit¹⁷.

¹² De canone Cypriani cf. Schmidii historiam canonis p. 329. et Oelrichs de scriptoribus Ecclesiæ Latiniæ p. 40. et quod ad Johannis Epistolam 2 attinet, Routh Rel. Sacrae III. p. 166.

¹³ Cypr. opp. Append. p. 16.

¹⁴ In Instructionum opere adv. Paganos Apocalypsin nonnunquam respexit; Instr. 25. 41. et 43. nominavit: ut

ferunt opera Johannis. Instr. 63. Maledicti retine linguam, unde Donum adorar; addidit ad Jacobi III. 9.

¹⁵ Fuchs Bibl. der Kirchenversammlungen III. p. 80.

¹⁶ Spittler über den 60sten Laedicenschen Canon.

¹⁷ De Crescanii Concordia Canonum ejusque codice manuscripto, p. 23.

C A P . X V I .

VERSIONES SACRE SCRIPTURÆ LATINE.

Afros, quiennque Latini sermonis essent gnari, sacras litteras Latine versas legisse dubitari nequit. Hebream nimirum linguam ignorarunt; etsi enim Punica, qua rure et passim in urbibus utebantur, ad eam prope accederet, facile tamen intelligetur, eam tot seculorum decursu a pristina sua puritate valde deviasse, et plurima Libyea verba per commercia cum populis Libycis, qui vel easdem cum Poenis urbes habitabant, in suorum numerum recepisse. Graeca plurimi nesciebant. Hoc igitur tenendum: cultiores non nisi Latinas versiones habuisse, rusticos atque Punicæ tantum linguae guaros nullas; nam harum ne in scriptoribus quidem Africanis ullum occurrit vestigium. Nihilo tamen secius Sacrae Scripturæ lectio magnam et eximiam cultus publici partem constituebat. Hanc, ubi necesse erat, Augustini adhuc ætate Punicæ peractam fuisse, ex locis cap. v. laudatis evincitur. Quod vero, si seculo adhuc quarto et quinto evenit, quam verisimile, eandem hanc Punicæ linguae peritiam requisitam fuisse in Episcopis, Presbyteris, Diaconis et Lectoribus sec. II. et III. rure in primis degentibus. Si igitur totus cultus publicus in Punico, vernaculo horum hominum, sermone peragebatur, sequitur, Sacram Scripturam eadem lingua ab Episcopis Presbyterisque tractantibus, h. e. concionem habeantibus, a Diaconis porro et Lectoribus, recitatam fuisse. Quod vero *αὐτοσχέδιαςινῶς* factum esse, nulla versione scripta adhibita, ita ut textus Latinus primum lectus Punicæ deinceps recitaretur, non solum rei ratio, sed et analogia docet. Idem hoc enim apud Judæos, antequam Chaldaicæ exstarent versiones V. T., obtinuit, ut verba nimirum Hebraica in Synagogis post recitatum textum originalem Chaldaicæ exponerentur¹. Eadem Copticæ ecclesiæ fuit consuetudo: ejus quidem rei testes supersunt codices manuscripti Graeco-Copticæ, et postquam ipsa Coptica lingua in cultu divino exoleverat, Coptico-Arabici², qui vero omnes seniori tempore exarati

¹ Jost Geschichte der Israëliten IV. p. 19.

² Renaudot liturgiæ antique I. p. 203.

Eadem haec de nativissimis versionibus

Latinis conjectura arrideat Ven. Leandro ab Ess in libro bonæ frugis pleno, Pragmatischkritische Gesch. d. Vulgata p. 5.

sunt. Unde valde fit probabile, saeras pericopas, antequam calamo exciperentur ab hominibus utriusque sermonis, in Africa ergo Latini atque Punici, guaris inter recitandum *αὐτογέδιαζως* versas fuisse. Quantum verò difficultatis, quot impedimenta rei Christianæ in Africa propagandæ ipse hic defectus versionum scriptarum, ipsa hæc linguarum diversitas movere debuerit, quanta laboris patientia opus fuerit ad eas superandas, quantoque cum successu Evangelii præcones arduum hoc opus adgressi fuerint, laud sine admiratione agnoscat, quicunque de magno numero ecclesiarum, Cypriani et multo magis Augustini tempore in urbibus, oppidis et rure florentium, cogitaverit. Ex orali igitur doctrina apud Christianos ex Puniça stirpe oriundos omnia pendebant. Hic catechesi instituebantur atque sermonibus: propriæ lectioni nullæ fere fuerunt partes. Carthaginem autem et in majoribus urbibus Latina lingua ob omnibus intelligebatur. Hinc quoque apparet, in coetibus Christianorum hac lingua cultum publicum peractum, sacrosq; textus Latine versos recitatos, et procedente tempore calamo exceptos fuisse.

2. Sed de indole harum versionum luculentissimum extat Augustini testimonium, qui ipse fuit Afer et in Africa scripsit; qui ergo, quum de versionibus Latinis loquatur, in Africa factas intelligit. *Ut enim cuique prius fidei temporibus* (inquit de doctr. Christiana lib. II. c. 11.) *in manus venit codex Graecus, et aliquantulum facultatis sibi utriusque linguae habere videbatur, ausus est interpretari.* Multæ itaque extiterunt versiones Latinæ, non dicam totius S. Codicis, sed singulorū librorum, non a clericis unice verum forte a laicis quoque verbi divini studiosis³, et, quod Ridleyo lubens dabo, a Judæis ad Christum conversis vel etiam a Poenis factæ, haud parum discrepantes, id quod ipsi textus a Tertulliano, Cypriano et Augustino allegati luculententer evineant⁴. Nam Hebraismi in hisce versionibus haud raro occurunt, ex vernacula interpretis lingua facilissime explicandi. Neque hoc dissidium

³ Probabilem hanc conjecturam ven. v.
Etsi proposuit I. c. p. 5. de Latinis versionibus universe agens.

⁴ Exempla harum varietatum colligit Hugius in egregii libri: Einleitung in des N. T. editionis tertiae I. p. 459. sequ.

fugit Patres Latinos. Nam Augustinus fatetur (de doctr. Christiana L. II. c. 11.)⁵ *Latinæ lingue homines ad scripturarum dicinarum cognitionem opus habere Hebreæ ac Græca, ut ad exemplaria præcedentia recurratur, si quam dubitationem attulerit Latinorum interpretum varietas.* Sic quoque ibid. c. 14. *Linguarum illarum, e quibus in Latinam Scriptura perenit, petendum esse cognitionem docet, et c. 16., libros Novi Testamenti, si quid in Latiniis varietatibus titubat, Græcis cedere oportere, dubium non esse contendit.* Sed et meliores versiones consulendas esse censet. Eodem enim capite: *in hisce sententiariam varietatibus dubitationem dijudicandam esse statuit ex illarum regionum codicibus, unde ipsa doctrina commearit,* hoc est, ex codicibus versionum, quae in Italia factas sunt; cogitat vero procul dubio de Itala illa, quam magnopere commendat, ut verborum tenacorem cum perspicuitate sententiae. Procul vero absuit quin ille omnium primus hanc versionum varietatem animadverteret deque ea doleret; codem enim seculo, quo versiones Latiniæ, cæque reliquis haud dubie antiquiores, in Africa factæ sunt, Tertullianus illius vel illarum, quibus usus est, a Græca veritate dissensum notavit. Loquitur enim de *callida et simplici eversione*, sic paronomastice de mala versione, qua vitiatu fuit locus 1 Cor. VII. 39. (de monogam. c. 11.); fortassis quoque eandem indicat ad. Praxeam. c. 5. ubi Geneseos initium ex quorundam sententia sic habere refert: *in principio Deus sibi fecit filium.* Dissensionem versionis Latinæ a textu Græco notat quoque adv. Marcionem II. 9. V. 4.; nule patet cum Græcos etiam codices ad manum habuisse. Malam porro illam versionem c. 11. de monog. notatam Tertullianus *in usum exiisse* ait. Recepta igitur ejus ætate fuit in ecclesia Carthaginensi, haud tamen reliquis versionibus exclusis. Nihil igitur mirum, si non hac uice versione doctorem Afrum usum esse, sed eum plures quoque versiones, quas in codicibus suis reperiret, excitasse inveniamus. Haud enim raro idem dictum biblicalum sæpius adiicit, interdum vero diversis verbis. Ilujusmodi variantium multa exempla

⁵ Semperius in appendice observationum Westenii Prolegom. p. 588. legendum censet *callidam et simplicem emersionem;*

quæ vero emendatio viris doctis haud placuisse videtur. Nec video quid juvet?

præbabit Index locorum Scripturæ Sacrae Semlerianus; in quo multi loci, quæ ex duobus codicibus hausit, cum aliqua diversitate recensentur. Speciminis causa apponimus ea, quæ e Genesi, Psalmis, Esaia, Matthæo, Johanne et I. Corinth. excerptissimus:

GENESIS. I. 1. 2. 27. 28. III. 19. XLIX. 5. 6.

PSALMI. I. 1. II. 2. IV. 5. VIII. 6. IX. 19. XVIII. 4. XXI. 6. 18. 22.
LXIV. 7. LXXXIV. 5. XCVI. 3. 5. CII. 5. CIX. 4. CXII. 6.
CXIV. 4. CXV. 5. CAVII. 9. CXVIII. 6.

ESAIAS. I. 2. 4. 8. 17. 18. II. 1. 4. 19. III. 1. VI. 10. XI. 2. XXIX. 14.
XL. 8. 9. XLII. 3. 4. 6. XLIII. 18. 19. 25. XLV. 7. XLVI. 12.
L. 4. LII. 7. 11. LIII. 2. 3. 4. 9. 12. LV. 3. LVII. 1. 2. 16.
LVIII. 7. LXI. 1. LXIII. 9. LXV. 12. 14.

MATTHÆUS. III. 9. V. 32. VI. 13. X. 22. 23. 28. 30. 33. 38. 39.
XIX. 17. 26. XXII. 30. XXIV. 38. 41. XXVIII. 19.

JOHANNES. I. 1. 14. 32. III. 5. IV. 34. V. 35. 40. 44. VI. 68. VIII. 55.
XVI. 12. 14.

I. CORINTHI. I. 25. 27. 28. II. 16. IV. 15. VII. 1. 12. 39. IX. 14.
X. 4. 11. XI. 15. 19. XIV. 34. XV. 22. 33. 39. 42. 48. 53.

Plura, cui hæc non sufficiunt, ex aliis Veteris et Novi Testamenti libris dabit Index laudatus. Nec in duabus tantum ejusdem loci variis lectionibus recensendis subsistit; tres nonnumquam habet: unde colligo, Tertullianum tres vel plures interdum integras S. S. vel singulorum librorum codices, diversas versiones continentes, manibus tractasse; eius rei exempla dabit Index Semlerianus in *ESAIE* I. 14. L. 6. LIII. 7. I COR. VI. 12. XV. 50. *APOCAL.* I. 6. Lectiones quoque singulares, si qui accuratius investigare volent, haud dubie iuvenientur, quarum una sese mihi obtulit *Ezech.* IX. 4.⁶. Neque aliter res se habuit pro-

⁶ *Adv. Marcionem* III. c. 22. Sic enim habet vetus versio quam Tertullianus sequitur: *Pertransi in medio portæ, in medio Hierusalem, et da signa Tau in frontibus virorum.* Illud vero Tau (*Tau litteram*) omnes Latini scriptores,

qui hunc Ezechielis locum excitant, omittunt. Codex, quo usus est Septuaginta noster, secutus videtur Theodotionem et alteram Aquilæ versionem, quam Origenes laudat.

cedente ætate ad Augustini usque tempora, qui sibi de multitudine et varietate versionum Latinarum, Africanis certe haud exclusis, queritur⁷.

Qui autem fuerint fontes, e quibus iste versiones adeo discrepantes manaverint, et illi in primis e quibus hausti sunt libri Novi Testamenti Latine facti, non iujus est loci accuratius examinare. In Evangelii secuti videtur antiquiore illam recensionem, quæ Orientalis a Griesbachio vocatur, vel *zōrīν* illam ἔζδοσιν secundum Hugium⁸; in Epistolis forsitan codices ex Ἀποστόλῳ auctos, quorum tenaeiores erant Latini, quod eos nulla corruptionis suspicione laborare putarunt, quoniam Græci contra præferrent ipsa τοῦ Ἀποστόλου autographa⁹. Sufficiat nosse, fontes, etsi antiquissimos, fuisse vitios, id quod Tertullianus jam agnovit¹⁰; nec opus esse, ut de interpolationibus ex industria factis cogitemus, nisi in paucis nonnullis locis horum codicium Latinorum, in quibus securum diversa studia forsitan intercurrent¹¹, quæque jam indigitavit Tertullianus libro de præser. c. 38. *Illuc igitur et scripturarum et expositionum adulteratio deputanda est, ubi diversitas iuvenitur doctrinæ. Quibus fuit propositum aliter docendi, necessitas instituit aliter disponendi instrumenta doctrinæ.* Neque vero ipse Tertullianus iujus vitii expers videtur. Saltem ejusdem vestigia illi in locis, in quibus Irenæum excrispsit, invenerunt viri docti¹²; nam Catholici illo tempore nimio plus indulgebant suis de corrupto per hereticos sacrorum librorum textu suspicionibus, illisque interdum alias lectiones opponebant ex sua persuasione cum vera doctrina consentientes. Tertullianus vero a pie fraudis criminé maxime absolvitur eo, quod ipsas versiones quas in manibus habebat cum Græcis comparavit, et falsitatis arguit (l. c. de monogamia c. 11.). Interdum tamen Græcis codicibus, ubi variantes iuvenit lectiones, diffidit, easque hereticorum tribuit malitiæ v. c. Joh. I. 13. Gal. II. 5. Hebr. VI. 4. sequ.

⁷ Locos Augustini collegit L. v. Ess. t. I. p. 10. et 11.

⁸ Hugs Einleitung in das N. T. I. p. 164. et 466.

⁹ Griesbachii Curæ in textum Paulinum p. 70.

¹⁰ Dicit enim de monogam. c. 11. *sciamus plane non sic esse in Græco authentico.*

¹¹ Adv. Marcionem Lib. V. c. 4. et de Prescription. c. 38. Cf. quoque L. v. Ess. Geschichte der Vulgata p. 60. sequ.

¹² Griesbachii Curæ p. 84. 89.

Glossas et interpretationes in textum aliusit v. c. Joh. III. 6.¹³, suaque auctoritate et exemplo Patres Latinos qui post eum floruerunt in eundem errorem traxit.

De iis igitur versionibus, quibus usus est Tertullianus, Sculernus hoc fert iudicium¹⁴: eas verbis Graecis adhaerere; v. c. scribere *Elæonem, Prophetes, duricordia, nullificet, placibilis, Samarites, litterator, gemina viperarum, salutificator*¹⁵, confitebitur in me, munditentes, conforme corpori, supervincimus, supergressum in supergressum, qualis choicus tales et choici. 1 Cor. XV. 53. etc.; interpretationes simul innescere, v. c. Joh. III. 6. (de carne Chr. c. 17.) 1 Joh. IV. 3. (c. Marc. V. 16.) 1 Cor. VI. 20. (de pudic. c. 16.).

3. Quæ vero ex illis versionibus Latinis, quibus utuntur patres Africani, quarumque fragmenta, a Sabbaterio in primis studiose collecta, in eorum operibus supersunt, e transmarinis regionibus in Africam adiectæ, aut in ipsa haec provincia a Christianis Afris, a doctoribus majorum ecclesiæ allisque translatæ fuerint, equidem decidere haud ausim: attamen, ubi accuratius examinabuntur, atque cum latinitate Apulejii, forte etiam Frontonis, et Patrum Afrorum componentur, haud dubito quin in nonnullis indeoles sermonis Africani deprehendatur. Cujus generis fortassis erunt, præter plura verba mox adlata, sequentia:

Gen. 1. 2. *terra incomposita.* 27. *ad imaginem et similitudinem vivitatis suæ.* 29. *fænum sementicum.* 11. 21. *amentia pro extasi;* et *fines ærorum* 1 Cor. X. 11. *incorruptio,* in aliis *incorruptela,* et *incorruptivum,* 1 Cor. XV. 53, 56. *Virtus autem delinquentiæ lex* ibid. v. 53. Universe attendendum est ad verba Angustini de doctrina Christiana II. c. 11. que de Africanis quoque versionibus valent: *ut cuiquam in manus venit codex Graecus, et aliquantulum facultatis sibi utriusque linguae habere videbatur, ausus est interpretari;* unde intelligitur, quid sibi velit tanta Latinorum interpretum

¹³ Sculieri Dissert. in Tertull. I. Opp. V. p. 255.

¹⁴ Ibid. p. 589.

¹⁵ Afri multa nova verba a verbo facio derivarunt, ex. gr. *castificare, facti-*

menta, naturificatus, nullificamen, sanctificium, aliaque, que in Tertulliano leguntur. Indicem Latinitatis Tertull. Sculieranum.

imperitia, quam Doctor Hippomensis carpit¹⁶, nimicrum plebejus atque omni elegancia destitutus ille quo utuntur sermo.

Attamen, quum Latinus Afrorum sermo a reliqua Latinitate dialectice haud differret, diversorum codicium lectiones apud Patres promiscue occurrant, atque Galli et Romani versionibus Africanis æque ac Afri uti potuerint; hæ versiones ne quoad singulas quidem partes restitui unquam poterunt.

Eodem modo, quo Tertullianus diversos codices varia lectiones exhibentes manu versavit, Cyprianus quoque manuscriptos habuit libros et inter se et cum codicibus Tertullianis discordes¹⁷. Nullum igitur ecclesiæ auctoritate *receptum* in Africa *fuisse textum* colligimus, neque hujusmodi extitisse Augustini ætate, qui sæpius de varietate lectionis in codicibus suis queritur.

4. Duo autem sunt in primis, quæ ex hac versionum atque lectionum varietate de prisco Ecclesiæ Africanæ statu, si quid recte video, colligentur.

1) Primo: Religionem Christianam mature jam non Carthagine tantum, sed in aliis quoque urbibus, in primis maritimis, ut Lepti, Utice et Hippone Regio, ad quas facili negotio hospites adpellerent, nactam fuisse multos asseclas Latine loquentes, quibus opus fuerit S. S. et a quibus vel quorum in usum exemplaria Latina conscripta fuerint.

2) Sed priscos illos coetus per magnas provincias sparsos initio parum cohaesisse, quia alias unus cum altero sua exemplaria certo certius communicasset. Majorem autem nexum indeque enatam concordiam eos vix iniisse multo ante Agrippinum tempore, ad exitum vergente sec. II., quum mos synodorum haberetur in Asia minori ortus, a Græciis in Africam delatus esset, de quibus vero Synodus inferius agetur.

De usu denique S. S. apud Afros observandum est, exemplaria totius codicis aut singulorum librorum non tantum apud Episcopos vel Lectores eccl-

¹⁶ Epist. ad Hieronymum. Cf. Leandri v. *Ess Geschichte der Vulgata* p. II.

in specimine inaugurali de pretio Institutionibus divinis Lactantii statuendo. (Lugd. Bat. 1820.) p. 30. Idem hoc observavi de Jul. Firmico Materno, qui libro de erroribus profanarum religionum a me nuperrime edito eundem fere

¹⁷ E Patribus senioris ætatis Lactantium in excitandis locis S. Codicis Cypriano in primis consentire, docuit H. J. Spyker

Münteri *Primordia Ecclesiae Africanae*.

siarum adservata, sed in manibus quoque Christianorum fuisse, qui Latinae intelligerent, litterasque didicissent. *Ubi fomenta fidei*, inquit Tertullianus ad uxori. Lib. II. 6. de scripturarum interlectione? si nimis maritus et uxor diversæ esseut religionis, ideoque communia sacra domestica colere hand possent. Et libro de corona milit. c. I. ubi de pavore Christianorum ob renovandam persecutionem loquitur, addit: *nec dubito quosdam scripturas emigrare, sarcinas expeditare, fugæ accingi de civitate in civitatem*. Quæ quidem priora verba subobscura cum Dallæo et Zornio intelligo de studio codices S. S. clam amandandi in persecutione¹⁸. Cyprianus Donatum laicum nobilem divitemque hortatur, ut precibus et lectioni incumbat (ad Donat. p. 9.). In libro de zelo et livore p. 227. præcipit: *sit ante oculos divina lectio*. Idem hoc præfat. libri testimon. adv. Judæos p. 18. svadet, ut etiam libro de spectaculis, si modo est Cypriani opus, id quod incertum. Commodianus, Gentilis, sibi ipsi fuit conversionis auctor, dum ad sacrarum literarum studium incumberet¹⁹. In persecutionibus autem Christianos Afros sacram scripturam minime occultasse constat, cum ex responsione Sperati Martyris Scillitani, libros quos Christiani colerent esse quatuor Evangelia, Epistolas Pauli et omnem divinitutis inspiratam scripturam, tum quoque ex Tertulliani Apologetico c. 31. ubi: *Inspice Dei voces, literas nostras, quas neque ipsi supprimimus, et plerique casus ad extraneos transferunt*; sequuntur allegationes ex N. T. in primis Evangelio Matthæi Paulinisque Epistolis. Ex quibus omnibus valde fit probabile, in Africana Ecclesia mature fuisse librarios, apud quos libri sacri venum prostarent, ita ut non solum clericis, sed et laici, quibus Sacra Scriptura curæ cordique esset, exemplaria emere potuerint; neque sumtibus pepercisse Afros, inter quos tot erant homines divitiis affluentes, ex locis laudatis colligi posse videtur.

Textum sequitur, quem Cyprianus in Testimonior. adv. Judæos libris habet.

¹⁸ Daltæi D. adversus Latinorum de cultus relig. objecto traditionem L. I. c. 25.

Zornii histor. Bibl. manual. p. 19.

Quæ Walchius vom Gebrauch der h. Schrift p. 55. contra monet, respici

præceptum Christi Matth. X. 24. et emigrare esse idem ac transgreedi, obscuritatem loci nostri hand pellunt.

¹⁹ Instruct. in præfatione v. 4.
*Ego similiter erravi tempore multo,
Fana prosequendo; parentibus insciis; ipsis,
Abstuli me tandem inde, legendo delege.*

C A P . X V I I .
D O C T R I N A P U B L I C A .

1. **D**octrina publica Ecclesiæ Africanæ eadem fuit quæ reliquarum Orientis et in primis Occidentis ecclesiarum; quamobrem de ea prolixè disserere supersedemus. Neque Theologiam Tertulliani in novum examen revocabimus, licet doctrinam Christianam terminis theologicis auxerit magnæque fuerit auctoritatis in constitutis variis dogmatibus. Hæc enim ad historiam cum dogmatum tum disciplinæ morum pertinent, ab harum rerum historicis diligenter enarratam¹. Unicum igitur, quod nostrarum partium esse censemus, versatur in *Regulis fidei*, quas habuit præsca Ecclesia Africana; quippe quæ, tametsi Sacra Scripturæ summam in rebus religionem spectantibus agnosceret auctoritatem, hanc tamen non unicam esse, sed cum universa præsca Ecclesia idem jus *traditioni Apostolicæ* competere statuit. *Hæc regula*, verba sunt Tertull. de præscr. c. 13. *a Christo instituta, nullas habet apud nos quæstiones, nisi quas hæreses inferunt et quæ hæreticos faciunt.* Hanc Apostoli doctrinam promulgaverunt, ac proinde ecclesiæ apud unanquam civitatem condiderunt, *a quibus traducem fidei et semina doctrinæ ceteræ exinde ecclesiæ mutuatae sunt et quotidie mutuantur, ut ecclesiæ siant.* ibid. c. 20. Eodem quoque sensu de traditione agit liber de corona militis c. 3.².

Censet præterea, cum hæreticis non ex scriptura sed ex regula fidei disputandum esse, ipsamque librorum N. T., v. c. Evangelii Lucæ et Epistolarum Paulinarum, auctoritatem pendere ex illorum cum regula fidei apostolica consensu (adv. Marc. IV. 2.).

¹ Præter scriptores Historia Dogmatum antiquioris, de Tertulliano consulendi sunt C. C. Birchii Dissertatio quosdam ex Tertulliano collectos atque illustratos lucos theologicos sistens. Hafniæ 1790. Müncher über Tertullians moralische Vorstellungen, in Horrci Hen-

kiani Vol. VI. et Episcopus Lincoln. in historia Eccles. ex Tertulliano a p. 262-369.

² Tertull. de traditione sententias vide ap. Neandrum, Geist des Tertullians p. 100. 104. 327. 329. et Episc. Lincol. p. 290.

2. Hanc quidem fidei regulam, *unam omnino*, quam *solam, immobilem et irreformabilem* prouinciat, exhibet lib. de velandis virginibus c. 1.³

Credendi in unicum Deum omnipotentem, mundi conditorem, et filium ejus Jesum Christum, natum ex virgine Maria, crucifixum sub Pontio Pilato, tertia die resuscitatum a mortuis, receptum in coelis, sedentem nunc ad dexteram patris, venturum judicare vivos et mortuos per carnis etiam resurrectionem.

Hancee quidem regulam fidei, licet in ea omissa sint dogmata de Spiritu Sancto, de ecclesia, deque vita aeterna, quae Symbolum Apostolicum continet, et qua sine dubio ultimis verbis a Tertulliano haud allegatis addita fuere, *publicam credo* cum Walchii, ipsis Tertulliani verbis, quod sit *una, sola, immobilis, et irreformabilis, nivus*; quamvis bene sciām, Tellerum in privatis numerare⁴, quia Tertullianus suis verbis primaria tantummodo capita per compendium exhibere velle videatur. Sed etsi fortassis singula capita per compendium expressa, et clausula omissa fuerit, tota tamen hujus fiduci regulæ indeos canam antiquitatem spirat, cum Symbolo, quod Apostolicum dicitur, egregie consentit, et longe brevior est aliis duabus quas exhibet libro contra Prax. c. 2. et de Præscr. c. 13. exigua fragmenta Apol. c. 18. et Præsc. c. 36. servata ut plane mittamus. Regula fidei apud Cypriannum ep. 69.⁵ ad Magnum, quam Carthaginensis ille presul testis est recitatam, vel potius interrogando et respondendo publica professione exhibitan fuisse⁶ dum baptismus conferebatur,

³ Binghami Orig. IV. 83. 84. et Walchii Bibl. Symbolica p. 7. sequ. ubi omnia Symbola, quæ Tertullianus habet, leguntur.

⁴ Historia fidei Dogmatis de resurrectione p. 138.

⁵ Walchii Bibl. Symbolica p. 13.

⁶ Quod si aliquis illud oponit, ut dicat eandem Novatianos legem tenere eodem symbolo, quo et nos, baptizare: eundem nosse Deum patrem, eundem

filium Christum, eundem spiritum sanctum sciat primum, non esse unam nobis et schismaticis symboli legem, neque eandem interrogationem. Nam quum dicunt: credis remissionem peccatorum et vitam eternam per sanctam ecclesiam? mentiuntur in interrogatione, quando non habeut ecclesiam. ed. Fellii p. 183. Ipsa interrogatione, inquit alio loco, quæ fit in baptismo, testis est veritatis: nam cum dicimus: Credis in

adeo est manca, ut nil inde effici possit. Eam nimirum unice adfert adversus Novatianos, qui eodem symbolo quo Catholicci in baptismo conferendo utebantur. Unicam illam habet haec, et epistola Cypriani et Episcoporum, qui Concilio Carthaginiensi interfuerunt, ad Numidas⁷: *Credis remissionem peccatorum et vitam aeternam per saeculam Ecclesiam?*⁷ Sed duæ antiquissimæ regulæ fidei leguntur, ni me omnia fallunt, apud scriptores Africanos pluribus seculis recentiores. Vigilius nempe Tapsensis l. XII. de Trinitate p. 799. Bibl. P. P. Tomo VIII. ad sacrum lavacrum venientes hanc formulam confiteri ait: *Credo in Deum Patrem omnipotentem, et in Iesum Christum filium ejus unigenitam. Et in Spiritum Sanctum.* Cujus simplicitas brevitasque ævum Apostolicum redolere videtur⁸: et Facundus Hermianensis, qui fragmentum tantum habet in epistola fidei Catholicae⁹.

Credimus in unum Deum patrem omnipotentem et in unum Dominum Iesum Christum filium ejus, natum ex Spíitu S. et Maria Virgine, qui sub Pontio Pilato crucifixus est et sepultus: tertia die surrexit a mortuis, ascendit in coelum, sedet ad dexteram Patris, unde venturus est judicare viros et mortuos. quam quoque fidei regulam in publicis numeratam fuisse, ex Facundi verbis patet, quæ de formula baptismali agunt. De iis Symbolis, quæ in operibus Augustini leguntur, excepto primo, quod plane est Apostolicum et Hipponeñsis Ecclesiæ (Seruone 230 et alibi) ex Italia procul dubio adiectum, forte ab ipso Hipponeñsi Doctore, licet reliqua quoque similia sint Apostolico, nil statuendum est, quia sunt ex monumentis Augustino aut falso aut certe dubio judicio ad-

vitam aeternam et remissionem peccatorum, etc. Epistola Synodica ad Numidas Episcopos p. 190.

⁷ Vox unam in hocce symbolo, ut in reliquis omnibus antiquissimis, desideratur, licet Cyprianus unitatem Ecclesiæ acriter defendat. Primo autem occurrit in Symbolo Ecclesiæ Hierosolymitanæ apud Cyrilum Hierosol. Cf.

Walchii Bibliothecam Symbolicam p. 43. Cypriani de unitate ecclesiæ sententiam, examinatam a Weikero in Aphorismen ü. Cyprian, exhibent Illeñii Historisch-theologische Abhandlungen, dritte Denkschrift. (Lipsiae 1824.).

⁸ Walch. I. c. I. p. 69.

⁹ Sirmondi Opera Tom. II. p. 846.

scriptis¹⁰. Unice heic notandum, Augustinum sæpe testari: *Symbolum non scribi, nec legi, sed audiri et memoria fidelis retineri*¹¹. Illic minutæ in singulis varietates facile explicantur. Neque dubium, quin iste mos ex antiquissima ætate repetendus sit: erat enim Symbolum tessera fidelium, et in Africa quoque, non Romanorum tantum sed et Poenorum; unde certam ducimus conclusionem, illud *Punice* quoque recitatum fuisse a Poenis ad Christi ecclesiam accendentibus, ut et horum Catechumenorum institutionem *Punice* peractam fuisse a Presbyteris atque Diaconis, quibus id muneris demandatum erat.

3. Et haec quidem fuit publica Ecclesiæ Africanæ fides, æque simplex atque pura ac reliquorum per Europam Asiamque sparsorum coetuum professio. Verum enimvero haud omnes Christianos eam amplexos fuisse sine fæcibus pristinæ superstitionis, vel absque testimoniosis historicis conjicere licebit enivis, qui ad ingenium Afrorum et universe hominum parum cultorum paulisper respexerit, cogitaveritque de notionibus ex Paganismo et Christianismo mixtis, quas apud alios homines recens ad Christum conversos animadvertisimus. Sic, ut e veteris ecclesiæ historia exempla adferamus, ex Origenis scriptis valde fit probabile, fuisse Christians, qui perinde esse statuerent, utrum summum numen Deus appelletur, an Jupiter vel Apollo¹². De Collyridianis, faunicis sec. IV, constat, eos cultum Cereris cum veneratione b. Virginis miscuisse¹³: et historia conversionis populorum Scandinaviorum docet, multos, qui in Anglia signaculo crucis accepto Catechumenis adscripti fuissent, post redditum in patriam Odinum Thoronemque ut numina πατρῷα coluisse¹⁴. Itaque, si simile quid in Africa reperierit, neutiquam mirari subibit. Et iam cap. II. artes ostendimus magicas, incantationes, vaticinia non Afros tantum ethnicos, sed Christians quoque labi sua adspersisse; quod quidem primis post Christum seculis tanto frequentius clero Christiano justissimam querelarum causam præbere debuit, quum exeunte

¹⁰ Walch. I. c. p. 66.

¹³ Miscellanea Hafniensis, Tomi I. fascic.

¹¹ Ibid. p. 65.

II. p. 155.

¹² Orig. adv. Celsum IV. c. 48. V. c. 41.
ed. Ruui. Tom. I. p. 540. et 609. ejusd.
exhort. ad Martyres ibid. 305.

¹⁴ Vide historiam introductionis Religionis
Christianæ in Daniam atque Norvegiam
theotisce a nobis editam p. 255. 361.

seculo IV hasce superstitiones nondum abolitas et oblivioni traditas fuisse cernamus. Alias enim haud opus fuisset, ut canon 89, qui Synodo IV Carthaginiensi vulgo tribuitur, *de his qui auguriis vel incantationibus vel Judaicis superstitionibus serviant*, legem tulisset. Sed cultum quoque Astantes vel Tholathæ vix longo ante Augustinum atque Salvianum Massiliensem tempore inter Christianos Afros plane desissem, itaque antiquiori ætate multo magis valuisse, et non quidem apud plebeculam, sed in primis apud nobiles, testis est idem Salvianus libro VIII. de Gubernatione Dei c. 2. p. 187. Baluz. *Tolerabilior*, ita enim ait, *quippe est et minus nefaria gentilitas in hominibus professionis suæ*. Illud perniciösius ac scelestius, quod multi eorum, qui professionem Christo dicaverant, mente Idolis serviebant. *Quis enim non eorum, qui Christiani appellabantur, Coelestem illam — quam brevi ante intestinum Afrorum scelus appellaverat — aut post Christum adoravit, aut, quod pejus est multo, antequam Christum?* *Quis non dæmoniacorum sacrificiorum nidore plenus divinæ domus limen introit, et cum foetore ipso dæmonum Christi altare conceddit, ut non tam immanis criminis fuisset, ad templum Domini non ventre, quam sic venire?* Ecce quæ Afrorum, et maxime nobilissimorum fides, quæ religio, quæ Christianitas fuit! Dicebantur Christiani ad contumeliam Christi. Ex hisce Salviani verbis, omni rhetoricatione demta, vix aliud colligi poterit, nisi, haud ita multis ante eum aunis fuisse in Africa qui Christum et Astarten simul colerent. Quæ quidem ejus verba admonet epistolæ illius, quam Hadrianus Augustus ad Servianum ex Ægypto dedit, a Vopiseo in vita Saturnimi p. 959. Schrevel. servatam, in qua Imperator: *Illi, qui Serapin colunt, Christiani sunt, et devoti sunt Serapi, qui se Christi Episcopos dicunt;* licet minime statui possit, etsi nonnulli Christiani Ægyptii cultui Serapidis haud plane valedixissent, Christianos quoque episcopos, quos ceteroquin eo tempore Ægyptus, præter unum Alexandrinum, haud habuit¹⁵,

¹⁵ Eutychii Patriarchæ Alexandrini Origines ecclesie suæ ed. Jo. Seldeni (Londini 1642.) p. xxx. Refert is Patriarcham a duodecim Presbyteris consecratum fuisse, utque hunc morem

perseverasse usque ad tempora Alexandri, qui Nicaeo Concilio interfuit. Idem fere habet Hieronymus ep. 102. (al. 85.) ad Evangelium: — *quod autem postea unus electus est, qui ceteris*

eo turpitudinis prolapsos fuisse. Ceterum non est quod de hac epistola, quam aliis jam locis tetigimus, sententiam nostram dicamus. Nam quidquid de ea, ab Imperatore rerum Christianarum hand gnaro scripta, statuatur, hoc utique fidem haud infringit Salviano Massiliensi Presbytero Christiano habendam. Tentandum unice nobis est, quo probabili modo explicari possit ille quem memorat Astartes cultus, cum Christi adoratione a priscis Afris coniunctus. Dicam quod sentio. Veteres Carthaginenses coluerunt duos illos magnos Cabiros, apud eos Teladum et Tholatham appellatos; illum a prisco iude tempore humanis hostiis placarunt, hanc naturae matrem lascivis moribus venerati sunt. Procedente vero tempore, ut lapides Leidenses cap. II. allegati indicare videntur, cum Baale vel Tolado in unum numen coaluit Tammuz, vetustissimus ille Phoenicum Dens, qui vero ipse æquo jure ac Baal solis habebatur iucarnatio atque figura¹⁶. Mysticum fuisse numen, ex mysteriis in ejus atque Astartes sacris celebratis patet. Jam vero cum comparatio inter eum, Solis symbolum, Christumque Dominum, qui se ipse *lumen mundi* (Jo. VIII. 12.) dixerat, quemque Christiani *Solem justitiae nostræ* (qua quoque de causa Christus a veteribus Christianis laud ita raro Apollini assimilatur¹⁷), salutabant¹⁸, et Solis astro sæpe componebant, tunu cruenta Adonidis mors ejusque in vitam reditus rudes Christianos in gravissimum illum errorem inducere potuit, ut eundem esse

præponeretur, in schismatis remedium factum est. Nam et Alexandria a Marco Evangelista ad Heracliam et Dionysium Episcopos, Presbyteri semper unum ex se electum, in excelsiori gradu collocatum, Episcopum nominabant, quomodo si exercitus Imperatorum faciat, aut Diaconi eligant de se, quicq; industrium noverint, et Arehidiaconum vocent. Vide præterea que p. 50. et 55. notavimus.

¹⁶ De Adonide vide sis amicissimi Crenzeli Symbolik und Mythologie der alten Völker II. p. 91. sequ.

¹⁷ Vide eruditum Wernsdorffii Helmstadiensis excensum XII. ad Licentii Carmen ad Augustinum, in quo v. 32. de Christo. *Tibi, noster Apollo Corda replet, patremque suum, patremque Dorum Conciliat.*

In Poëtis Latinis minoribus Tomi IV. Parte posteriore p. 797. sequ.

¹⁸ Wernsdorffii Dissertation de Natalibus Invicti.

Christum ac Adonidem sibi persuaderent: quo semel errore imbuti, naturæ Deam, magnam veluti matrem, pro Adonis, quatenus erat Sol, matre habere, et cum Maria ζησορόν confundere, atque hanc sub illius specie adorare potuerunt æque ac Collyridiane illæ, atque Christiani inter Arabes, de quibus Saraceni tradunt, eos h. Virginem numinis instar habuisse et coluisse¹⁹. Hoc quidem ariadne veluti filo ex istis tenebris evasuros nos esse arbitror, salvo tamen doctrinæ judicio! At vero plebeenam istiusmodi comparationum ex mystica Paganorum theologia hanstarum hand fuisse capacem, harum rerum periti facile mihi largentur. Itaque nil mirum, si Salvianum de *Afrorum et maxime nobilissimorum fide loquentem* audiamus. Hi enim, spreta vulgari superstitione, mysticam adamabant, Isidique, quæ erat Astarte, ut Arrius Balbus in lapide illo Capuano: *TINI QMAB ES OMNIA DEA ISIS*²⁰, vota inveniabant. Quare etiam Astarte a Cypriis θειων²¹, atque Isis ab Ægyptis ΙΩΗΘ, h. e. ΙΩΣΙΩν v. ΙΩΑΗΤ, quod idem sonat²², salutabatur. Et de Senatore, qui fuerat Consul, et a Christi religione ad cultum Astartes desecarat, habemus carmen auctoris certe Africani, licet neque Tertulliano neque Cypriano sit attribuendum. Sed canæ antiquitatis Christianæ tempora redolere, eo Lubentius mihi persuadeo, quum in eo nihil occurrat quod indicet, hunc hominem persecutione ad deserendum Christum compulsum fuisse: unde pacatis cum temporibus, qualia vel ante Tertullianum vel inter hujus atque Cypriani ætatem fuere, ad altaria Deæ Coelestis iterum deflexisse conjicio.

Ita vero incipit carmen:

*Quum te diversis iterum variisque riderem
In servire sacris, priscoque errore teneri;
Obstupui monitus: quia curmina semper amasti,
Carmine respondens properavi scribere versus;*

¹⁹ Miscell. Hafniensis I. I. p. 160.

²² Ita legitur hac vox in Psalterio Coptico

Psalm. LXXXV. 15. Lucæ VI. 36, et

sapientis in versione Psalmorum et N. T.

Memphiticæ. Versio Sahidica eam, qua-

tenuis innovuit, plane ignorat.

²⁰ Religion der Karthager p. 67.

²¹ Hesychius g. v.

*Ut te corriperem, tenebras præponere luci.
Quis patiatur enim, te matrem credere magnam
Posse Deam dici, rursusque putare colegendam,
Cujus cultores infamia turpis inurit?*

et post 25 versus :

*Rumor et ad nostras pervenit publicus aures,
Te dixisse: Dea, erravi, ignosce, redivi²³.*

Ceterum nil continet hoc carmen, quo ad rem nostram illustrandam uti possimus. Quia ad superstitiones Carthaginiensium Romanorum penitus cognoscendas faciunt, passim tetigimus in Religione Carthaginiensium.

C A P . X V I I I . CULTUS PUBLICUS.

1. **Q**num nulli sit dubitationi obnoxium, quin cultus publicus in præsea ecclesia, deficentibus quamvis liturgiis proprie sic dictis, fere idem ubique fuerit; in iis tantum heic subsistendum nobis erit, quæ vel primum in Africa orta vel Africanæ Ecclesiæ peculiaria fuisse videntur. Diem dominicum Afri ut ceteri omnes Christiani pie celebrabant. Illoc vero primum in eorum coetibus invallis videatur, quod Paschali tempore, in primis autem diebus dominicis, ab omnibus secularibus negotiis sese abstinere: *differentes etiam negotia*, inquit Tertullianus, *ne quem diabolo locum demus*¹. Notandum præterea, utraque lingua, cum Latina tum Punica, usos fuisse priscos Africae Christianos: Latina quidem Carthagine aliisque in urbibus, a Romanis in primis habitatis, qui haud raro Punici idiomatis plane ignorari erant; cuius quidem rei, per se satis certæ, documentum exhibet Augustini sermo XIV, ubi Ilipponeus Doctor:

²³ In poematibus post Append. opp. Cypriani ¹ De oratione c. 23.
p. 3. et 4.

proverbium est Punicum, quod quidem Latine vobis dicam, quia Punice non omnes nostis; Punica vero minoribus in oppidis, vicis et rure. Et huc quoque facit alius Augustini locus (de peccatorum meritis et remissione Lib. I. c. 24.): optime Panici Christiani baptismum ipsum nihil aliud quam SALUTEM, et sacramentum corporis Christi nihil aliud quam VITAM vocant; quæ quidem hebraica פָּנִיכְיָה et פָּנִיכְיָה, quod posterius occurrit in secunda Inscriptione Citiensi, ab Åkerbladio illustrata², esse videntur.

2. In ritibus baptismi, quos Tertullianus refert de corona mil. c. 3. nonnulla observavi Afris aut peculiaria aut primo ab iis recepta. Et primo quidem observandum, aspersionem aquæ, licet immersio tria receptus fuerit totius ecclesiae et Africanae quoque³ ritus, haud plane iis ineognitam fuisse. Ad hauc enim adludere videntur verba Tertulliani de poenit. c. 6: *quis enim tibi tamen, infidæ poenitentiæ viro, adspergiuum unam eujuslibet aquæ commodabit?* quam autem aquæ adspersionem in Africana Ecclesia pro legitimo habitanti fuisse baptismus, si clinicis administrata fuisset, verba quoque Cypriani indicant ad Magnum ep. 69. p. 185. qua Novatiani, aqua tantum perfusi, baptismus verum agnoscit, verbis sacrae scripture Numeror. VIII. 7. 12. 13. XIX. 19. 20. Ezech. XXXVI. 25. suam sententiam prolige probauis. Exempla præterea habemus Christianorum in carcerebus, ubi aditus ad aquam haud patebat, baptizatorum, qui quidem baptismus perfusione unice administrari potuit. Sic v. c. Perpetua cum sociis catechumenis in carcere baptismum consecuta legitur⁴, itemque anno 250 Donatianus et Primolus, in Cypriani schola educati⁵. In

² Åkerbladii *Inscriptionis Phoeniciae Oxo-nensis nova Interpretatio* Paris. 1802. In hoc lapide Abedasar f. Abedsusam de Astarte uxore dicit: פָּנִיכְיָה נַחֲלָה בְּנֵי. Quæ in meo pristino felici statu (tanquam) pulcritudo honestorum in thalamo requies mea erat. Quam quidem Hellermannii Interpretationem (de Phoenicum et Poenorum Inscript. p. 11. 12.) præfero Åkerbla-

dianæ illi, quæ פָּנִיכְיָה vertit: *quæ me vivente.* Vox נַחֲלָה legitur quoque *felicitatis sensu* in *Inscriptione Palmyrenæ* ab Eichhornio explicata. Vide Göttingische Gelchrte Anzeigen 1824. no. 188.

³ Tertull. adv. Prax. c. 26.

⁴ Ruinart Acta Martyr. p. 76.

⁵ Ibid. p. 233.

abrenunciatione Satanæ, quæ ante accessum aquæ, sed et aliquanto prius in ecclesia fiebat (de corona mil. c. 3.) Afri verbis *Pompæ* adjecisse videntur: et *Spectaculis*, (Tertullianus de Spectac. c. 4. de corona mil. c. 13.). *Exorcismus* vero ante baptismum, Tertulliano nondum cognitus, post eum introductus videtur, et Africanæ certe est originis. Nec ulla unctionis baptismum antegressæ in Tertulliano notio⁶. *Consecrationis aquarum* per preces Tertull. de baptismo c. 4. et Cyprianus ep. 70. ad Januarium p. 190. antiquissimi sunt testes⁷. Hac enim consecratione vis aquarum iis primo creationis die a Spiritu Sancto indita, precibus vero jam quasi in unum locum coacervata, vel, si ita loqui licet, concentrata, fonti baptismali a Deo tribui credebatur, ita ut physico modo sanctificarent eos qui abluerentur⁸. Tanto igitur facilius Afri sibi persuaserunt, per baptismum animo amissam immortalitatem reddi. Ecclesia Graeca hunc ritum servus adoptasse videtur; nam ante Bassilium M., si Pseudodionysium Areopagitam demas⁹, nullam ejus mentionem repertis: nec in Britannica Culdeorum ecclesia, quæ propago fuit Graecæ, receptus invenitur, et si forte ejus adfuerit vestigium, Chrisma tamen haud adhibitum legimus¹⁰. *Sponsorum* meminit Tertullianus de baptismo c. 18., ut et *gustationis lactis et mellis* in Alexandrina quoque aliisque ecclesiis receptæ¹¹, de res. carnis c. 8. de corona mil. c. 3. In ipsa baptismi formula *Ecclesiæ* mentio facta videtur¹²; nisi forte Tertulliani verba

⁶ J. G. Welch de ritibus baptismi Sec. II. p. 63. Wernsdorf de vera notione exorcismi in veteri ecclesia.

baptimo suo peccata hominis, qui baptizatur, abluere.

⁷ *Aquaæ de pristinæ originis prærogativa sacramentum sanctificationis consequuntur, invocato Deo. Tertull. de bapt. c. 4. supervenit statim spiritus de coelis, et aquis superest, sanctificans eas de semetipso, et ita sanctificate vim sanctificandi combibunt. Cypr. ep. 10. ad Januar. Oportet mundari et sanctificari aquas prius a sacerdote, ut possit*

⁸ De baptismo c. 4. *Supervenit enim statim spiritus de coelis etc. Vide not. 7.*

⁹ Bingham IV. p. 316.

¹⁰ Jamieson account of the ancient Culdees of Jona. Edinburgh 1811. p. 206.

¹¹ Neander G. d. T. p. 152.

¹² Tertull. de baptismo c. 6. *Quum autem sub tribus et testatio fiduci et sponsio salutis pignorentur, necessario adjeitur Ecclesiæ mentio: quoniam ubi tres, id*

intelligenda sint de symbolo ante baptismum recitando, in quo Ecclesia nominatur; quæ fait Roesleri sententia¹³. *Unguentum confirmationis*, cuius meminit Tertullianus de bapt. c. 7. ab episcopis consecrari jussum in pluribus Conciliis Carthaginiensibus; secundo quippe can. 3, tertio can. 36, quarto can. 36. Unde colligo, sæpius hac de re fuisse disputatum, utrum nimirum consecrandum esset a Presbytero an ab Episcopo, et priorem morem fuisse antiquorem, ab istis vero Conciliis sublatum¹⁴. *Signationem crucis unctioni adjectam fuisse*, clare indicat Tertullianus de res. carnis. c. 8. et auctor appendicis ad libr. de præscriptionibus c. 40. Ilæc etiam aliis permultis in occasionibus in usu fuit (ad uxor. II. 5. de corona milit. c. 3.). Annuli quoque per baptismum initato tradiit mentionem facere videtur Tertullianus. *Loquitur enim (de pudicitia c. 9.) de annulo signaculo lavaci, quo fidei pactionem interrogatus obsignat*, quibus verbis fortassis ritus ecclesiæ Africanæ peculiaris respicitur¹⁵. Per octavam post baptismum Neophyti a solitis ablutionibus quotidianis abstinebant¹⁶; nonnulli quoque jejunasse videntur, Christi jejunium post ejus baptismum imitaturi¹⁷. Tempus vero paschale usque ad Pentosten, sicut in universa ecclesia, ad baptismum percipiendum maxime idoneum habebatur (de bapt. c. 19.) aliis tamen anni temporibus haud exclusis. *Ceterum omnis dies Domini est*, inquit Tertullianus loco laudato, *omnis hora, omne tempus habile baptismo: si de solennitate interest, de gratia nihil refert.*

*est Pater et Filius et Spiritus Sanctus,
ibi Ecclesia, que trium corpus est.*

¹³ Bibliothek der Kirchenväter III. p. 135.

¹⁴ Conc. Carthag. 2. can. 3. *Memini præterito Concilio fuisse statutum, ut Chrismæ, ut reconciliatio pœnitentium nec non et puellarum consecratio a Presbyteris non fiat.* Conc. Carthag. 3. can. 36. *ut Presbyter inconsulto Episcopo virgines non consecret, chrisma vero nunquam conficiat.* Conc. Carthag. 4. can. 36. *Presbyteri, qui per Dioceses ecclesias*

*regunt, non a quibuslibet Episcopis,
sed a suis; nec per juniorum Clericum,
sed per ipsos aut per illum, qui sacra-
rium tenet, ante Paschæ solennitatem
Chrismæ petant.* Labbeii Concil. II.
p. 1160. 1172. 1203.

¹⁵ Episc. Lincoln. Ecclesiastical History
p. 436.

¹⁶ De corona c. 3.

¹⁷ De baptismo c. 20. De jejun. c. 8. Cf.
Episc. Lincoln. p. 435.

3. *Pædobaptismus in Africana Ecclesia jam ante Tertullianum invaluerat.*

Eum vero reprobavit, licet a multis defendetur, locis biblicis, in primis Joh. III. 5., suam sententiam adstruentibus. Quod tanto quidem magis mirandum, quum summas de necessitate baptismi sibi informasset notiones¹⁸ atque ipsi baptismo physicas quodammodo vires tribuisse. Verum quum plenariam peccatorum remissionem cum baptismo conjunctam esse statueret, veritus est ne baptismus nimis festinatus iis, qui post eum susceptum iterum peccarent, grave salutis detrimentum allaturus foret. Quamobrem pædobaptismum vehementer dissuadet, de bapt. c. 18.: *ait quidem Dominus: nolite illos (parvulos) prohibere ad me venire* (Math. XIX. 14. Marci X. 14. 15.) *Veniant ergo dum adolescent, veniant dum discunt, dum quo veniant docentur. Fiant Christiani dum Christum nosse potuerunt.* Quid festinat inuocens artas ad remissionem peccatorum¹⁹? Periculi quoque meminit, quo ingerentur sponsores, quia et ipsi per mortalitatem destituere promissiones suas possunt, et proventu malæ indolis falli. Ex quibus vero patet, eum aut plane ignorasse, aut nullam tribuisse fidem apostolicæ illi traditioni, ex qua Origenes, ejus æqualis, Pædobaptismum derivavit²⁰. Neque hanc novisse videtur Cyprianus, qui alioquin certissime ad eam provocasset, quum contra Tertulliani sententiam Pædobaptismum propugnaret. Ille enim Carthaginiensis Episcopus dogmaticis magistri sui argumentis alia dogmatica opposuit, licet in arenam cum eo handilescederet, nomenque ejus reticeret²¹; et pædobaptismum non solum licitum, sed necessarium atque sine mora administrandum esse declaravit, quum Fidus Episcops Afer statuerit, baptismum, qui in locum circumcisio[n]is successerit, usque ad octavum post nativitatem diem procrastinandum esse, qua de re confer epistol. 37. 59. 64.²². *De baptismo clinicorum eadem Afrorum quæ ceterorum*

¹⁸ De baptismo c. 13.²¹ Epist. 64. ad Fidum.¹⁹ In libro vero de anima omnem baptismi, cum adulorum tum infantum, procrastinationem commendat.²² Epistola Synodica tertii Conc. Carthaginensis anno 253. sub Cypriano habiti, inter Cyprianicas LXIV. p. 161. et Augustin ep. 66. ap. Routh Rel. Sacr. III. p. 121. conf. præterea J. G.²⁰ Commentar. in Epistol. ad Romanos L. V. opp. Tom. IV. p. 565. Ruæi.

Christianorum fuit sententia. Quamquam per aspersionem fuerit administratus, haud tamen illegitimus vel imperfectus habebatur, quum omnes necessariæ veri baptismi illi insentient conditions. Sic Cyprianus ep. 69. ad Magnum p. 185. Attamen Cyprianus subdubitasse videtur, annon Episcopi esse in Africa qui secus statuerent; quare ad Magnum ep. 69: *qua in re nemini verecundia et modestia nostra præjudicat, quo minus unusquisque quod putat sentiat, et quod senserit faciat.* p. 185. et in eadem epistola: *nemici præscribentes, quo minus statuat quod putat unusquisque præpositus, actus sui rationem domino redditurus* p. 185. Clinici vera in Clerum haud facile cooptabantur. Quapropter, quum Novatus, aspersione tantum tintus, ab Episcopo quodam Romano Presbyter fuisset ordinatus, hancce ejus promotionem magnopere improbatam fuisse legimus²³.

4. *Hæreticorum autem baptismus* in Africana Ecclesia ad Cyprianum usque reprobatus fuit, qua de re vide CAP. XXVII. Attamen Tertullianum Marcionitarum illum baptismum, quo catechumenos tingebant, haud prorsus repudiasset, ex eo colligere posse mihi videor, quod adv. Marcionem I. 14. fassus est, hunc hæresiarcham sacramenta ecclesiæ servasse²⁴. Iteratos vero Marcionitarum baptismos, qui vix aliud fuere quam initiationes in altiores hujus sectæ classes²⁵, ricariumque illum pro mortuis, iis erimini datum, universam ecclesiam damnasse, haud opus est, ut probatum camus.

5. Adultos autem suscepito baptismo nomina nonnunquam mutasse, probabile sit ex eorum nominibus Christianam professionem indicantibus apud Cyprianum et in subscriptionibus Conciliorum; quamquam haud negavero inter eos facile quoque fuisse, quibus eadem hæc nomina in præbaptismo fuerint collata. Hujus generis sunt: *Adeodatus, Quadratitus, Deum habet, Habet*

Welch de ritibus bapt. sec. II. p. 2.
Ejusd. de pedobaptismo quatuor priorum seculorum.

²⁴ Kirchliche Alterthümer der Gnostiker p. 133.

²³ Ap. Euseb. II. E. VI. c. 43. Watchii Hist. d. Ketzereyen II. p. 193. sequ.

²⁵ Kirchliche Alterthümer der Gnostiker p. 103.

Deum, Vincomalus²⁶, Africæ plerumque familiaria, licet in Romana quoque inscriptione apud Reines. Class. XX. 223. legatur: VINCOMALVS QVI VIXIT AN. VII. Admonent hæc nomina illorum, qui in Britannia apud Presbyterianos, eos maxime qui Independentes audiebant, Cromwelli ætate in usu erant. Sed vetera quoque nomina ex Ethnica religione oriunda Christiani sepe retinuerunt, in quibus imprimis notandum venit *Saturnini* illud ex Carthaginensium et universe Afrorum erga Saturnum religione derivatum²⁷.

6. De *Sacra Coena*, Tertulliano *Eucharistiae, Eucharistiae Sacramenti, Convivii Dominicæ, Convivii Dei, Panis et Calicis Sacramenti*²⁸, bis quoque *Sacrificii* nomine²⁹ appellata, in qua, si ex Tertulliani et Cypriani consensu publica Ecclesiæ Africanæ doctrina elici potest, *symbola corporis et sanguinis Christi*, ea fortassis ratione, qua Zwinglius hocce dogma exposuit³⁰, exhiberi persnasum sibi habuerunt Christiani Afri³¹; primo quidem observandum est, quotidianam fuisse communionem³², qua in agapis et coetibus antelucanis fruebantur³³, excepta tamen feria quinta septimanæ sacræ, qua in memoriam

²⁶ Adlusio ad hoc nomen legitur in *Commodiani Instruct.* 62. *Vince prius Malum* (I. e. ἡτοὶ πονηρὸν, Diabolum) *benefactis, recte vivendo.*

²⁷ Hocce nomen vel Episcopi retinuerant, ut videre est in actis Concilii Carthaginensis sub Cypriano. Eo enim vocabantur Episcopi Abitinæ, (no. 64.) Thuccæ (no. 52.) Victoriana (no. 51.) Tres alii Saturnioi leguntur in Cypriani Epistola 57.

²⁸ De corona mil. c. 2. ad uxor. II. c. 4. 9. Si lectio in convivio Dei genuina est. adv. Marcion. V. 8. H. f. II.

²⁹ De orat. c. 14. De cultu feminar. c. 11. Episc. Lincoln. p. 453.

³⁰ Neandri G. d. T. p. 518. sequ.

³¹ Tertull. adv. Marcion IV. 40. I. 14. III. 19. de orat. c. 6. Marheincke S. S. P. P. de præsentia Christi in Sacra Coena sententia triplex. p. 12. Cypr. ep. 63. ad Cæcilianum p. 153-165.

³² Tertull. de jejun. c. 14. de idololatr. c. 7. Cypr. de orat. Domini. p. 147. ed. Brent. Epist. LIV. Neand. G. d. T. p. 184. procedente vero tempore nullam hæc de re legem latam, et libertatem Christianis reliquæ fuisse quoties vellent ad sacram mensam accedendi, docet Augustinus ep. II. 8. ad Januar. c. 2. Verba apud Augustinum VIII. p. 118.

³³ *Eucharistiae Sacramentum et in tempore victus et omnibus mandatum a Domino, etiam antelucanis coetibus, nec de aliorum manu nisi præsidentium sumendum.*

institutionis Sacrae Coenæ Eucharistia post coenam celebrabatur; quam quidem haud dubie antiquissimam consuetudinem Concilium Carthaginense III. anno 397. habitum, canone 23. et Augustinus ep. 118. ad Januar c. 7. commemorant³⁴; calicem, ut mos ferebat totius veteris ecclesiae, fuisse mixtum; id quod Cyprianus ex Evangelica et Apostolica consuetudine et ex præcepto Christi derivat³⁵. Idem hoc *temperamentum calicis præceptum esse Christi*, contendit Augustinus³⁶. Panem porro eucharisticum communicantibus in manus fuisse datum³⁷ et domi adseratum ad domesticam communionem (de orat. c. 14. ad uxorem II. c. 5. Cyprianus de lapsis c. 7.): deinde, infantes, eos nimurum, qui baptismio essent tincti, jam ante Cypriani Saecæ Coenæ participes esse factos, quod refert in libro de lapsis p. 125, ut morem suo tempore antiquiore, nec habet quod in eo reprehendat; qui quidem mos Augustini adhuc aetate perseveravit³⁸. Tertio ex Tertulliano de corona militis c. 3. discimus, Christianos iu ipsa communione *anxie passos esse aliquid in terram decuti*, quam quoque cautionem Origenes magnopere commendat³⁹. Neque *communionis sub una specie vestigia* desunt. Nam panem consecratum Christianos Afros secum in diebus stationum domum deportasse, ut alio tempore eo fruerentur, indicant

Dō coron. milit. c. 3. Opponit vero h. I. Tertullianus institutioni S. Coenæ ritum ecclesie Africæ, postquam ejus celebratio separata erat ab Agapito. v. Nenadri G. d. T. p. 153.

³⁴ Cf. Augusti Denkwürdigkeiten VIII. p. 320.

³⁵ Epist. 63. ad Cæciliū de sacramento Dominicī calicis, p. 138. sequ.

³⁶ August. de doctrina Christiana L. IV. c. 21. Cf. Augusti Denkwürdigkeiten VIII. 100. 295.

³⁷ Tertull. de idolol. c. 7. De corona milit. c. 3. Cypr. s̄pius ap. Binghamum VI. p. 478.

³⁸ Epist. 23. ad Bonif. Epist. 106. contra duas ep. Pelagii L. I. c. 22. Sermo VIII. de verbis Apost. Cf. Augusti Denkwürdigkeiten der Christl. Archäologie VIII. p. 223.

³⁹ Homilia 13. ia Exodam, Ruæ II. p. 176. *Nostis, cum qua cautione corpus Domini servatis, ne vel parum ex occidat, ne consecrati muneris aliquid dilabatur.* Eandem cautionem commendat Cyrillus Illicrosolymitanus Cathechesi 5.

verba Tertulliani de orat. c. 14. *Accepto corpore Domini et reservato, utrumque salvum est, et participatio sacrificii et executio.* Ceterum non in ædibus tantum sacris sed in carceribus quoque celebratam fuisse Eucharistiam, fidem facit Cyprianus ep. 5. ad Clerum p. 11. ubi, qui illuc, inquit, apud Confessores offerunt (sc. Presbyteri) singuli cum singulis Diaconis per vices alternent.

7. *Benedictiones matrimoniorum sacerdotales respiciuntur* a Tertulliano, qui non civilem tantum verum etiam religiosam societatem in matrimonio agnoscit⁴⁰. Sunt nimis haec ejus verba, ad uxorem Lib. II. c. 9: *unde sufficiam ad enumerandum felicitatem ejus matrimonii, quod ecclesia conciliat, et confirmat oblatio (sive Eucharistiæ, sive precum) et obsignatum angeli renunciant; pater pro rato habet.* Unde forsitan conjicere licet, inter ritus copulationis Eucharistiæ quoque fuisse celebrationem. Nam de matrimonio, in quo nterque coniug Christianus esset, unice agitur. Et licet benedictio sacerdotalis nondum in legem abiisset, Christianique haberentur, qui nescia ecclesia imberent, legis tamen fere habuit vim. Patet hoc ex libro de pudicitia c. 4. *Ideo penes nos occultæ quoque conjunctiones, id est, non prius apud ecclesiam professaæ, juxta moechiam et fornicationem periclitantur judicari.* Postulabatur enim matrimonii ineundi facultas ab Episcopo, Presbyteris, Diaconis et Videlis⁴¹. In Africa pius hunc ritum ortum esse credo. Antiquius enim de eodem in Ignatiana ad Polycarpum epistola c. 5. testimonium magna suspicione laborat, certumque hoc, quod ætatem tulit, est ex Africa profectum. Fideles vero Gentiles matrimonio secum jungentes stupri reos esse, Tertullianus asserit ad uxor. II. c. 8.

8. *Dissolutio matrimonii per divorcium* in Africana ecclesia haud fuit res inaudita. Ejus enim mentionem facit Tertullianus saepius, v. c. libro II. ad uxorem c. 2. Sed unica legitima causa habebatur adulterium (ad uxorem I.1. adv. Marcionem IV. 34.). Nec repudiata legitime nubere posse, docet libro de monogamia c. 9.

⁴⁰ Neandri G. d. T. p. 226. 254. sequ.

⁴¹ De monogamia c. II. et Flügge Geschichte der Copulationen p. 27.

9. *Psalmodiam Ecclesiae commemorat Apologetici c. 39: ut quisque de scripturis sanctis vel de proprio ingenio potest, provocatur in medium Deo canere: quæ quidem singulis Christianis inter ipsa cultus publici solennia concessa libertas antiquissima Ecclesie redolet tempora, antequam ordinata esset liturgia.* Doxologia jam cantata fuisse videtur⁴². Domesticos autem piorum conjugum cantus indigitat lib. II. ad uxorem c. 9: *sonant inter duos (conjuges) psalmi et hymni, et mutuo provocant, quis melius Deo suo cantet.* Unde probabile sit, Tertulliani jam ætate collectiones Hymnorum in Africana Ecclesia extitisse⁴³, Antiphonasque ab Ignatio in coetum Antiochenum introductas, in Africano quoque invaluisse. *Mutuo enim maritus et uxor provocant, quis melius Deo suo cantet!* Neque probabile est a sacris publicis exclusa fuisse quæ in domestica introducta jam essent. Hymnos quoque canebat S. Perpetua in carcere; didicerat igitur et fida memoria tenebat. Neque dubium, quin et Poeni Christiani, Latini quippe sermonis ignari, Punicos habuerint hymnos inter cultus publici solennia cantatos. Sed canticorum collectiones apud rudes et agrestes istos homines extitisse, vix est credibile. Et pauciora eorum quam Catholicorum sine dubio erant cantica, quæ tanto facilius memoriae commendare potuerunt.

10. *Sermones ad Populum* habebantur ab Episcopis. Augustinus enim primus fuit in Africa Presbyter, cui ab Episcopo Hipponensi, decessore ejus, jus concionandi concessum fuerit⁴⁴. Ipsi quoque Episcopi plerumque fuerunt Catechistæ⁴⁵; aliis doceendi jus haud competitabat; minime vero mulieribus⁴⁶.

⁴² Qualc est — ex ore, quo Amen in sanctum (ἄγιος οἶκος) protuleris, gladiatori testimonium reddore εἰς αὐτὸν ἀπειώνος, alii omnino dicere nisi Deo et Christo? De spectac. c. 25. et de orat. c. 3. Cf. Neandri G. d. T. p. 30.

⁴³ Vide Tractatum nostrum: Über die älteste Christliche Poesie, in versione metrica Apocalypses.

⁴⁴ Possidius in vita Augustini c. 4. Cf. quoque Thomassinum in vct. et nova Ecclesie disciplina II. I. c. 88. p. m. ed. Maguntiaz 556.

⁴⁵ Thomassinus ibid. c. 83. p. 578. c. 93. p. 587. Jo. Andr. Scrai, Episc. Potentia, de claris Catechistis. Neapoli 1769.

⁴⁶ Tertullianus de velandis virginibus c. 9. De baptismo c. 17. De præser. c. 41.

11. *Orationem pro defunctis cum oblationibus elementorum Eucharisticorum conjunctam, commemorat Tertullianus de coron. milit. c. 3: Oblationes pro defunctis pro natalitiis annua die facimus.* Et de monogamia c. 10., ubi de vidua: *Enim vero et pro anima ejus (mariti) orat, et refrigerium interim expostulat ei, et in prima resurrectione consortium, et offert annuis diebus dormitionis ejus.* Vix antiquiora hujus moris extant testimonia. Haec vero preces recitabantur, symbolis consecratis mensæ jam illatis⁴⁷; unde forte coniucere possit aliquis, antiquissima heic Canonis Missæ vestigia haberet⁴⁸.

12. *Natalitia Martyrum* vix ante Tertullianum celebrari potuerunt, quum ad Severi usque ætatem pacata per Africam ecclesiae fuerit conditio. Sed ille Apologet. c. 3. habet *pro natalitiis annum diem*.

13. *Liturgiarum* in Ecclesia Africana receptarum nulla sunt indicia, si unum illud, quod mox indigitavimus, excipias. Ceterum vero *Preces* ad Deum fuisse videntur ex more primitivæ Ecclesiae sine formulis præscriptis⁴⁹, excepta Oratione Dominica. *Gestus orantium* idem qui in reliqua ecclesia; brachia expansa, manus in coelum elatae; in primis vero crucis formam adamarunt⁵⁰, ab Ethniciis fortassis pro magica superstitione habitam⁵¹. *Quibusdam adsignata* (transacta) *oratione adsidendi* erat mos⁵², alii positis penulis orabant; (*ibid.* de orat. c. 12.). Nudo capite viri, operto feminæ orabant, ex præcepto Apostoli 1 Cor. XI. 4. 5. licet forsitan remissiores in hoc rito observando essent virgines Africanæ, velo matronis relieto. Sed quum Montanistæ postularent, ut omnes mulieres eo in sacris uterantur, virgines Catholicæ velum plane neglexisse videntur; qua de causa Tertullianus librum scripsit de velandis virginibus, in quo docet, tam

⁴⁷ Cyrilli Hieros. Cateches. 23. §. 9. *Il μὲν δέρπος ἐνεργεῖται τῆς ὄψις θυσίας προκατείης.*

⁴⁸ Ammons unveränderliche Einheit der Evangelischen Kirche I. p. 71. 72.

⁴⁹ Exceptis paucissimis v. c. *sursum corda: habemus ad Dominum.* Cypr. de orat. Dom. p. 152.

⁵⁰ Tertull. de orat. c. 11. *Nos vero non*

attollimus tantum, sed etiam expandimus, dominica passione modulantes et orantes Christo consitemur. et c. 3.

⁵¹ Ad uxor. Lib. II. c. 5.

⁵² Tertull. de orat. c. 12. *suscipitur vero ortum esse ex erronea interpretatione loci, qui in Pastore Hermæ attributo legitar.* Cf. Episc. Lincola. p. 258.

virgines quam matronas cultui publico velato capite interesse debere, easque severe castigat, quæ in oratione fimbriam, aut vittam, aut quodlibet filum cerebro superponabant, et tectas se opinabantur: quum tamen antea in libro de oratione c. 22., Montanista nondum factus, *legem virginibus injicientem velamenta excusari posse* dixisset, nec *tenendam hanc consuetudinem* jussisset; et c. 21: *quasi incertum retractandum esse illud, quod prouincie observetur per ecclesiás, velarine debeat virgines, an non*⁵³?

14. *Orationes pro mora finis*, ne Deus tam subito mundi interitum jubeat, licet aliis in ecclesiis haud fuerint plane insolitæ, in Africana tamen in primis habebantur⁵⁴. *Orationes pro Imperatoribus, pro omni statu Imperii, rebusque Romanis* commemorat Tertullianus *Apolog.* c. 32. Ex hisce vero omnibus patet: cultum publicum pro more priscae Ecclesiae ubique fuisse simplicem. Festa nulla erant, præter diem Dominicum, Pascha, quo mors et resurrectio Domini commemorabatur, et quo liberalitatem in pauperes exercere solebant⁵⁵, et Pentecosten, 50 illos dies a resurrectione die complexam. Controversiæ vero seculo secundo inter Romanos et Asiaticos tam vehementer agitatæ, quo tempore celebrandum sit Pascha? nullum apud Tertullianum habetur vestigium. Annuo tantummodo dicit *circulo pascha celebrari in meuse primo*⁵⁶, qui ei haud dubie est Martius. Ne probari quidem potest, Natalem Christi in Africana ecclesia celebratum fuisse ante seculum quartum⁵⁷.

15. Osculum pacis Christani Afri, ut reliqui omnes, sibi invicem dabant. Testis est Tertullianus, qui *signaculum orationis* appellat, (de oratione c. 14.) illudque in quavis publica oratione dandum, nec jejuniorum tempore, uno die

⁵³ Neander G. d. T. p. 118. 299. Bingham Orig. Eccles. V. 266. Knterkamp erstes Zeitalter der Kirchengesch. I. p. 265.

interitum proxime instantem prædicent; unde quoque in Carminibus Sibyllinis tot de eo oracula leguntur.

⁵⁴ Tertulliani *Apolog.* c. 32. 39. Semler selecta capita II. E. I. 48. Hoeckel de precibus primorum Christianorum pro mora finis; Argentorati 1751. Fuerunt in primis Montanistæ qui mundi

55 Cominodiani Instr. LXXV.

⁵⁶ De jejun. c. 14.

⁵⁷ Mémoires de Tillemont I. p. 400. 430. Jablonskii Opuscula. ed. Te Water. III p. 333.

Paschæ (h. e. feria sexta in hebdomade passionis) excepto, intermittendum docet, quum fuerint *qui jejunantes, habita oratione, osculum pacis subtrahent.* (ibid.).

16. *Jejunia* habuit Ecclesia Africana statis diebus, pari modo ac omnes reliquæ⁵⁸. In primis ab omni cibo abstinebant Christiani die Paschæ, h. e. mortis Christi, addito sequente usque ad diem resurrectionis, quo communis et quasi publica *jejunii religio est* (de orat. c. 18.). Multo vero plura jejunia Montanistæ haberunt, quæ adversus Catholicos ea improbantes acriter defendit Tertullianus (de Jejunii c. 2.) atque in scriptis Montanisticis magnopere commendat, additque *stationes*⁵⁹, quæ brevius jejunium, quarto et sexto hebdomadis die hora nona ab ortu solis, h. e. tertia pomeridiana solutum, fuisse videntur⁶⁰. Sed in Catholica quoque ecclesia extraordiunaria jejuna ab Episcopis indicebantur, interdum lucri causa, (de jejun. c. 13.). Nonnulli, ex coetibus Orientalibus, Carthagine, ut in aliis Occidentis partibus moris erat, sabbato jejunabant, (Tertull. de jejun. c. 14.) qua de re quoque in Africana ecclesia lites obortas fuisse, e verbis Tertulliani de *pauculis quibusdam qui*

⁵⁸ Tertull. Apol. c. 40. Horum tres species recenter Routh Rel. Sacr. I. p. 397.

1. Jejunium quartæ et sextæ feriæ, quod solvebatur hora dici nona, post finem stationis seu *oratio[n]is*; quamobrem a Tertulliano vocantur *stationum semijejerunia*.

2. Jejunium quadragesimale, quod sub vesperam solvebatur. Hoc quidem Africani patres discrete haud memorant; rem vero designat Tertullianus de jejun. c. 2., ubi ait, *illos dics putari jejunii determinatos, in quibus ablatus est sponsus, et hos esse jam solos legitimos jejuniorum Christianorum, abolitis legalibus et propheticis vestustatibus.* Morcelli II. p. 76. 77.

3. Jejunium omnium strictissimum, quod usque ad galli cantum et priuæ lucis exortum prodnebatur.

⁵⁹ De jejun. c. 14. *Cur stationibus quartam et sextam sabbati dicamus et jejunii paraseuen?* Stationes quoque habet eodem libro c. I. 7. ad uxorem II. 4. de fuga c. 1. quibus in locis inter jejunia et stationes aliquantulum distinguunt. Alibi confundere videtur v. c. de corona milit. c. 3. de anima c. 49. de jejun. c. 10.

⁶⁰ Cf. hoc de argumento Beveridgion in cod. Canonum ecclesiæ primitivæ vindicato ac illustrato eruditæ disputantem p. 363.

sabbato abstinent genibus, h. e. jejunant et ingenuculati orant, probable fit: Dominus dabit gratiam suam, ut aut cedant, aut sine aliorum scandalo sententia sua utantur⁶¹.

17. *Agapas*⁶² habuere Afri sicut reliqui Christiani sub vesperam⁶³. Infantibus, communionis ecclesiastice per baptismum participibus, addesse licuit⁶⁴; catechumeni vero absesse jussi. Ferculis opiparis et lautis non dabatur locus⁶⁵. Hymni et Psalmi canebantur⁶⁶. Quando igitur Tertullianus de jejun. cap. ult. in Agapas invehitur, quasi non solum gulæ sed libidini quoque in iis indulgerent Catholicæ, eadem sunt illæ calumniæ, quibus Ethnici in ipsa Africa⁶⁷ Christianum nomen adsperserunt, quasque Tertullianus, Montauista jam factus, adversus Catholicos sibi licere ratus est. Lautiores forsitan fuerunt hæ Agapæ: quæ vero de adolescentibus habet, cum sororibus per Agapas dormientibus, sunt calumniæ ex reliqua Christianorum vita, quos haud ubique castos servasse mores CAP. XIII. observavimus, petitæ.

18. *Exorcistas* licet ante Cyprianum ignoraret Ecclesia Africana, exorcismis tamen usa est ad fugandos Dæmones. Tertullianus enim refert: eos iisdem in fugam actos⁶⁸; et Dæmones interdum, qui fuerint, confessos esse⁶⁹: a quolibet Christiano Dæmonem jussum loqui; tam se Dæmonem confessurum de vero, quam alibi Deum de falso⁷⁰, et sæpius. De flagris verberumque tormentis, quibus Dæmones cædebantur, torrebantur,

⁶¹ De orat. c. 23. Cf. Neander G. d. T. 187. n. 298.

⁶² De his nuper egit Drescherus Diss. de veterum Christianorum Agapis. Gissæ 1824. quem consule.

⁶³ Tertull. Apol. c. 39. ad uxor. II. 4. de corona milit. c. 3.

⁶⁴ Cyprianus de lapsis p. 132.

⁶⁵ Tertull. ad Martyr. c. 1. 2. Apol. c. 39. Cypr. epist. 11. p. 26.

⁶⁶ Tertull. Apolog. c. 39. Post aquam

manualem et lumina, ut quisque de scripturis sacris vel de proprio ingenio potest, provocatur in medium Deo canere; hinc probatur quomodo biberit. Respicit Ephes. V. 18.

⁶⁷ Inter quos Apulejus et Fronto; vide Minucii Felicis Octevium c. 9. p. 58. Lindaueri, et infra CAP. XXV.

⁶⁸ De corona milit. c. 11. Apol. c. 37.

⁶⁹ De anima c. 57.

⁷⁰ Apol. c. 23. et ibi Havercamp. p. 226.

urebantur, torquebantur, multus est Cyprianus⁷¹. Veteres vero Christiani de hoc suo per nomen Christi in Dæmones imperio gloriabantur et suæ religionis veritatem eo demonstratam esse asseverabant: unde fama rei inter Ethnicos quoque percrebuit. In his vero fuisse, qui de Exorcismis in universum, sive hi a Christianis Judæisve sive ab Ethniciis pergerentur, minus honorifice sentirent, e fragmento Ulpiani in Digesto servato fortasse colligi poterit; quod quidem eo lubentius profero, quia ipsa Cypriani actate scriptum est. Ulpianus enim floruit sub Severo Augusto et usque ad Alexandrum. Sic autem habet:

Medicos fortasse quis accipiet etiam eos, qui alicujus sunt partis corporis vel certi doloris sanitatem pollicentur, ut puta si auricularius, si fistulae vel dentium. Non tamen si incantavit, si imprecatus est, si, (ut vulgari verbo impostorum utar) si exorcizavit⁷². Haud tamen statuere ausim Ulpianum hoc loco exorcismos Christianorum peculiariter respicere, quum hanc vocem cum incantationibus et imprecationibus plane confundat. Neque ita certo constat, Ulpianum infenso in Christianos fuisse animo⁷³.

19. De funeribus Afrorum pauca tantummodo commemoranda habemus. Pollingebant corpora defunctorum thuribusque haud parcebant⁷⁴. Terræ tamen mandabunt, vel in Hypogœis sepeliebant, additis lucernis, quarum unumvel figura cervi, vel lychnuchi septem candelabris instructi, vel monogrammate Christi ornatae nuper Hafiam ex Africa advectæ sunt. In lapidibus sepulcralibus Curubi repertis delphini vel pisces intermedio monogrammate additisque litteris A et Ω

⁷¹ De idolor. vanitate c. 4. ad Demetrian. p. 191. epist. 77. 191. et sapius.

⁷² Digest. Lib. I. Tit. XIII. de extraordin. cognitionibus I. 3.

⁷³ Tu hac de re consule Schultingii Juris prudentiau Antejustinianeam p. 557. Hcineccii histor. Juris Romani §. 338. not. Bynkerhock Observat. V. 23. p. 127. et de religione peregr. Diss. I. 241.

⁷⁴ Tertull. Apol. c. 42. *Thura non emimus. Si Arabiae queruntur, scient Sabæis pluris et carioris suas merces (ap. Plin. II. N. VI. 28. odorum merces) Christianis separandi profigari quam Diis sumigandis.* et de Idolol. c. 11. Haec quidem generatim de Christianis dicta sunt: verum, quum Tertull. Carthaginæ seriperit, de Afriis inprincipiis valent. Cf. præterea Walchii Diss. de Mumis Christianis. Commentat. Goettingens. Vol. III.

observantur. Sepeliendi ritus, si qui in Africa fuere peculiares, iguoramus. At Tertulliano florente Presbyterum intercessisse, ipse docet, de anima c. 51. Narrat enim prodigium de femina Christiana, quod interim oratione Fresbyteri componcretur, ad primum halitum orationis manus a lateribus dimotas in habitum supplicem conformaverit, rursumque, condita pace, situi suo reddidicerit. Preces igitur fudit Presbyter pro pace, h. e. pro requie animæ, addito forte osculo pacis. Quod quidem antiquissimum hoc de ritu testimonium miror a Binghamo esse neglectum. Pauperes communi ecclesiæ sumtu offerebantur (Apologet. c. 39.). Funera modesta⁷⁵ pompam ritusque Ethnicoꝝ repudiabant, ne coronis quidem funebribus admissis (de corona c. 10.).

20. *Omnis artes exulabunt.* Nam hisec Christianos ad idololatriam facile seduci posse statuebant. Nulla, nisi boni pastoris, imago in calicibus permittebatur, (Tertull. de pulicitia c. I. 10. 13.) atque piscium (de baptismo c. 1.). Habet enim Afer IX° YN nostrum Jesum Christum, et pisceulos, quos quoque incisos habent lapides illi Curubitani⁷⁶. Alia symbola, Christianis solennia, et in cryptis Romanis obvia, ignoramus. Forsan prohibunt in lucem, si quando Europæis fiet potestas terram in ruderibus Carthaginis aliarumque urbiꝝ Africanarum rimandi. Sed ad hunc usque diem hospites e cultioribus regionibus Tunetum advenæ antiquitatum Christianarum parum fuerunt curiosi.

⁷⁵ Commodiani Instructio LXXIV.

*De funeris pompa sollicitus esse qui queris
Erras, Dei servus adhuc in morte placere,
Pro! exanimum corpus ornari funestum.
O vanitas vera; cupere defunctis honorem!*

⁷⁶ Cf. Epistolam nostram ad Archiepiscopum Upsaliensem de duobus monumentis priscae ecclesiæ, in Communionibus Antiquariis p. 66. Plura de tota hac § et qua in primis seriora tempora spectant, dabit Leidekkernus Sect. V**** 26. de cultu ecclesiæ Africanæ.

C A P. X I X.

DISCIPLINA.

1. **D**isciplina veteris ecclesiae severa quidem erat, haud tamen eodem ubi vis locorum rigore: exercebatur ab Episcopo una cum Clero atque plebe: sic in Africa quoque, ut Cypriani epistola 57, et Presbyterorum Romanorum epistola ad Cyprianum (31) testantur. Remissior fuit aliquando, in primis post persecutions, quam multitudo lapsorum, intercedentibus insuper Martyribus et Confessoribus, majorem lenitatem atque misericordiam commendaret, magno ubique ecclesie incommode; natis inde Novatianorum atque Donatistarum controversiis et schismatisbus, ipsorumque Montanistarum de hac lenitate querelis; nam Afri mature priscam severitatem, quantum quidem ex paucis quæ supersunt monumentis colligere licet¹, quum res pacatae essent, temperare cooperant. Haec ideo missis reliquis, Africanam ecclesiam haud immediate tangentibus, uno velut obtutu lectoribus præ oculis ponemus.

2. Tertullianus in grandibus peccatis, quæ *septem* sint *maculae capitulum delictorum*, recenset: *idolatriam, blasphemiam, homicidium, adulterium, stuprum, falsum testimonium, atque fraudem.* (adv. Marcion. IV. 9.) et alio loco (de pudicitia c. 12.): *Neque idolatria neque sanguini pacem ab ecclesiis reddi, docet².* Ad *Idolatriam* autem censebantur quoque artes, quibus idola exalbantur atque pingebantur³, licet apud eundem Tertullianum

¹ Cyrum Agrippini successorem veteri ritu eos in ecclesiam recipientem, qui ob admissa sclera abiecti vitam in moerore iactuque penitentes traduxerant, a Tertulliano notari libro de pudicit. c. 13. statuit Morellus. *Et tu quidem, ait, poenitentiam mochi ad exorandam fraternitatem in ecclesiam inducens prosternis in medium ante viduas, ante presbyteros,..... inque cum hominis exitu quantis potes*

misericordie illecebris bonus pastor et benedictus Papa concionaris etc.

² Ab ecclesiis cum Montanisticia tum Catholicis: in hac enim lege observanda utriusque partis ecclesie consenserunt. Cf. Neandrum G. d. T. p. 263.

³ Artificium Christianorum excusationes. *idola esse nihili, seque ea haud eo consilio ut adorentur, sed ut alia artis opera, calare atque pingere, et que*

legamus (de Idolol. c. 7.) *adlegi in ordinem ecclesiasticum artifices idolorum,* intellige vero homines qui ante susceptam religionem Christianam artifices fuissent.

Homicidis jure meritoque adnumerabantur quicunque *procurabant abortus* (Apolog. c. 9.) et *lanistæ.* *Homicidii interdictio,* verba sunt Tertulliani (de Idol. c. 11.) ostendit mihi, *lanistam quoque ab ecclesia arceri,* nec per se non faciet quod faciendum aliis subministrat. Idem præceptum legimus in Constitutionibus Apostolorum VIII. c. 32. De moechis diversa in ecclesia Africana statuendi fuit ratio. Cyprianus enim epistola 55 ad Antonianum p. 109. ita habet. *Moechis a nobis poenitentia tempus conceditur et pax datur.* Non tamen idcirco virginitas in ecclesia deficit, aut continentalia propositum gloriosum per aliena peccata languescit⁴. Sed hanc haud constantem ecclesiæ Africanae fuisse praxis, docet p. 110. *Et quidem apud antecessores nostros* (Episcopos Ecclesiæ non solum Carthaginensis sed universæ Africanae, qui ante eum fuerunt, ex usu loquendi ipsi peculiari) *quidam de Episcopis istic in provincia nostra dandum pacem moechis non putaverunt, et in totum poenitentia locum contra adulteria clauserunt.* Ipse enim in mitiori stetit sententia, id quod præter locum mox excitatum alius (ep. 4. p. 9.) indicat, quo feminis adulteris poenitentia conceditur. *Si de eis* (quæ ad masculos, intelligit autem Diaconos, reversæ fuerint), *aliqua corrumpa fuerit deprehensa, agat poenitentiam plenam; quia, quæ hoc crimen admisit, non mariti, sed Christi adultera est; et ideo, cœstimate justo tempore, postea, exomologesi facta, ad ecclesiam redeat.*

3. Hujusmodi homines more solito cum ecclesia reconciliabantur, neque diversus in Africa fuisse videtur ritus⁵. Episcopi ubique reconciliabant⁶, iis

sunt cetera, retundit Tertullianus libro de idolatria. Cf. Neandrum G. d. T. p. 36.

⁴ In concilio Aneyrano (post initium seculi IV. anno circiter 315.) canone 20. moechis septem annorum poenitentia

injungebatur. Routh Rel. Sacrae III. p. 414.

⁵ Exomologesis prosternendi et humiliandi hominis disciplina est etc. de poenitentia c. 9. de pudicitia c. 13.

⁶ De pudicitia c. 14.

vero absentibus Presbyteri. Sic in Concilio Carthaginensi III canonc 32 et 36 constitutum, quibus decretis haud dubie vetus consuetudo sanciebatur; in casibus autem extraordinariis, absentibus nimirum Episcopo et Presbyteris, ipsis quoque Diaconis reconciliandi potestatem factam esse, epistola Cypriani docet⁷, nisi is primus hanc veniam concesserit. Reconciliatio vero semel tantummodo concedebatur⁸; licet spes remissionis peccatorum a Deo iterum impetranda lapsus haud praecideretur⁹. Hinc sequitur statul minime posse, poenitentiam ad vitæ exitum fuisse productam, et lapsos non nisi in ipso mortis articulo fuisse absolutos; quum ante Cypriani et Cornelii decretum excommunicationis vinculo in perpetuum fuisse constricti, ita ut ne ipsa quidem morte expedirentur, aut absolutione furentur. Id quod historiæ antiquiori et ecclesiæ Africanae praxi repugnat, ut ex ipsis Cypriani epistolis¹⁰ constat; quum inde appareat, non solum solitum fuisse ante Cypriani tempora lapsis in morte subvenire, verum etiam moris fuisse eos absolvere poenitentia comperta¹¹. Novo baptismo lapsos iterum initios fuisse, nullo loco legitur, licet fuisse videantur qui hoc postularent, cum quibus tamen haud consensit Tertullianus, unicum tantum Catholice Ecclesiæ baptismum statuens¹².

4. Tertulliani jam astate Martyres et Confessores pro lapsis, iis maxime, qui in persecutione defecerant, intercessisse, ex scriptis ejus patet¹³: unde in Africana, haud minusac in reliqua ecclesia, perniciosa est omnis disciplinæ nata relaxatio. De hac agit Cyprianus ep. 55 ad Antonianum p. 101. Eadem hauc quoque respicere videtur Commodianus Instructione 42.

*Obrelleta duæ tribuum et dimidiæ, quare
Ab istis dimidia tribuum? ut Martyres essent,
Bellum cum iuferret electis suis in orbem.*

⁷ Epist. 18. p. 40.

⁸ Tertull. de poenit. c. 7. 9.

⁹ De pudicitia c. 3. 18.

¹⁰ Epist. 15. et al. apud Routh III, p. 111.

¹¹ Cf. de toto hoc argumento Routh Rel. Sacre III. p. 111. 112.

¹² De baptismo c. 15. *Semel lavaerum ini-*

mus, semel delicta diluntur, quia ea iterari non oportet..... Felix aqua,
qua semel abluit, qua ludibrio peccatoribus non est, qua non assiduitate soridum infecta, rursus, quos diluit, iuquiat. Cf. Augusti Denkw. VII. p. 58.

¹³ De pudic. c. 22. ad Martyr. c. 1, vide infra CAP. XXIX.

*Seu certe sanctorum chorus Prophetarum
Consurgeret ad plebem, qui frenum imponeret illis,
Obscoeni quos equi trucidarunt calce remissa,
Nec rucret temere ad pacem manus aliquando.*

Ad hunc locum valde obscurredum Schurzleischius adnotat: per *obscoenos equos* carpi Novati ac Novatiani seclera, qui remoti ejectique ecclesia plebem adversus Episcopos suos accederant; quæ vero ultimo versu legantur, pertinere ad lapsorum ac schismaticorum historiam, qui factiosis presumptionibus Episcopos perurgebant, ut pacem indignis etiam inviti concederent. Hujusmodi enim abusus exempla in antiquiori ecclesiæ Africanæ historia occurruunt. In epistola synodica Concilii III Carthaginiensis sub Cypriano habitu (Cypr. epist. 64. p. 158.) legimus, Thicrapium Episcopum Bullensem præpropera festinatione Victori Presbytero, antequam plenam egisset poenitentiam, pacem dedisse, licet ex consuetudine veteri in presbyterium hand iterum fuerit receptus, sed inter Laicos communicaret, qua de causa a Cypriano *quondam Presbyter* vocatur. Sic Fortunatus quoque lapsus, a Cypriano epistola 65. ad Epictetum et plebem Assuritanam dicitur *quondam apud eos Episcopus*; quæ quidem vox *quondam* non de homine defuncto, sed de eo, qui, quum poenitentiam accepisset post lapsum, dejectus erat gradu Episcopi vel Presbyteri, intelligi debet¹¹.

Sed e diverticulo in viam! Relaxationibus de quibus dixi disciplinæ frustra sese opposuerunt Montanistæ et Novatiani¹², verum ecclesiæ characterem in sanctitate personarum ponentes, quem Catholici propter ingentem fidelium multitudinem suis coetibus hand amplius vindicare potuerunt, eaque de causa in puritate doctrinæ atque intemperata sacramentorum administratione querendum esse docuerunt. Ex Novatiano schismate exinde aborto Donatistarum furores prodierunt, qui sub sanctitatis suis ecclesiis adstruendæ prætextu Ecclesiæ Africanæ statum per quartum atque quintum seculum miserrimum reddidere.

¹¹ Routh Rel. Sacrae III. 117.

vatus Romam proficeretur. Watch

¹² Notandum autem, controversiam iu-

Historie der Ketzerien II. p. 227.

Africa initium cepisse, antequam No-

C A P . X X .

HÆRESSES.

De ingenti agmine sectariorum per universam Africam sparsorum Cypriani testimonium legitur epistola 73. p. 199. ubi dicit: *multos esse annos et longam actatem, ex quo sub Agrippino hoc statuerint, ut baptizarentur ii qui ab hæreticis ad ecclesiam veniant, atque exinde in hodiernum tot millia hæreticorum in provinciis nostris ad ecclesiam conversos non aspernatos esse, neque cunctatos, imo et rationabiliter et libenter amplexos esse, ut laracri vitalis et salutaris baptismi gratiam consequerentur.* Quem quidem locum supra (cap. v.) attulimus ad probandum, Agrippini jam tempore Christianorum in Africa numerum valde accresuisse, quum in iis tantum hæreticorum agmen esse potuerit. Itaque nil mirum, si Tertullianum tot adversus eos volumina edidisse reperiamus: nec vituperandi ii, qui omnes istas sectas in ipsa Africa sua habuisse conciliabula statuunt, quamvis negari nequeat, doctorem Carthaginensem, qui tempus aliquod Romæ transegerat, nonnullos quoque libros adversus hæreticos Romanam ecclesiam infestantes, aliisque in regionibus propullentes, quorum notitiam habebat, sive eos ipse observaverit, sive a Græcis accepit, scribere potuisse. Attamen complures etiam in Africa fuisse, e verbis ejus satis appareat: et inter hos haud dubie eminent *Gnostici*, quos Morellus primæ persecutionis a Severo in Africa mote tempore erupisse statuit¹. In hisce vero *Marcionitæ* primarium occupant locum.

1. *Marcionem* enim, qui plurimos habuit discipulos, in Africa quoque haud ita paucos secum conjunxisse, vel ex eo patet, quod a Tertulliano ter fuit refutatus. Et primo quidem *properato*, ut dicit, *opusculo*, quod pleniore postea compositione rescederat. Hunc vero libellum, quum furto ei fuisset ablatus²,

¹ Provocat ad libri *Scorpiae* anno 204. scripti cap. 1. *Quum fides astuat, et ecclesia exuritur de figura rubi, tunc Gnostici crumpunt, tunc Valentiniani proserpunt etc.* Aannum ponit 198.

² Adv. *Marcionem* Lib. I. c. 1. Episc. Lincoln. Ecclesiastical History p. 480. Unum tantummodo libellum habet Walchius Hist. der Ketzereyen I. p. 536.

secuti sunt quinque illi quos adversus Marcionem edidit libri, hodieque superstites. Ex accurata illa et singularum penes Marcionitas rerum notitia, quam hocce opus ubique prodit, elucet, quanta cura quantoque studio Septimus noster oculos in eos converterit. Eorum autem doctrinæ semina, quum Romæ diutius commorati fuissent, ab Ilygini mimirum Episcopi tempore (anno Christi 142), quo Ecclesiæ Romanae presidente Marcion in haec metropolim venisse suamque sectam condidisse fertur³, facile fieri potuit, ut mature Carthaginem deferrentur, fortassis ab ipso Marcione, quem placitorum suorum per ecclesiam spargendorum causa magna itinera suscepisse perhibent⁴; unde quoque intelligitur, eos brevi tempore tantopere augeri potuisse. Hoc enim Tertulliani indicant verba, adv. Marcionem IV. 5. faciunt faros et respæ, faciunt ecclesiæ et Marcionitæ. Itaque in Africa quoque ab ipso Marcione aliote ejus disciplinæ alumno conditi sunt hujus sectæ coetus, quibus præsidebant Episcopi atque Presbyteri⁵, licet Tertullianus nullo loco horum mentionem faciat. Ceterum, quam accurate Marcionitas neverit, ipsi ejus libri, quod jam monui, testantur. Eorum quoque Evangelium⁶, quod saepè excitat, eujusque a Luca nostro discrepantiam multis in locis notat, nec non Epistolarum Paulinarum adulteratum illud, quo Marcionitæ usi sunt, exemplar manibus versavit. Hoc vero, ut et ipsius Marcionis quedam scripta, a Marcionita quodam in gremium Ecclesiæ Catholice reduce, vel a Montanistis suas in partes allecto, accepisse videtur. Novit enim epistolam quandam Marcionis (adv. Marcionem IV. c. 4. de carne Christi c. 2.) quam Hæresiarcha vix cum aliis, nisi suæ sectæ asseclis, communicandam scriperat, et præter hanc ejusdem hominis Antitheses, ab Augusto Hahn V. D. ex ipso

³ Ibid. p. 494.

⁴ Welch l. l. p. 491. Alii Marcionem statuunt floruisse Eleutherii tempore versus exitum sec. II. Obiit eniu Eleutherius anno 192.

⁵ Kirchliche Alterthümer der Gnostiker p. 18. et 21.

⁶ De hoc Evangelio vide quæ nuper crudite disputarunt Duumviri Regionontani, Augustus Hahn: Das Evangelium Marcions in seiner ursprünglichen Gestalt. Region. 1823. et Hermannus Ols Hansen, in libro: Die Aechtheit der vier canonischen Evangelien aus der Geschichte der zwei ersten Jahrhunderte erwiesen. ibid. 1823.

Tertulliano nuper restitutas⁷. Attamen omnem Marcionis doctrinam perspectam haud habuit; nihil enim de iteratis hujus sectæ baptismis tradit, ideoque nullam variarum ejusdem classum, quas gradus initiationis appellare licet, habuit notitiam⁸.

Nec Marcionis tantummodo discipuli, sed sectæ quoque, quæ ex eorum gremio prodiere, cito propagabantur. In horum antesignanis fuit *Apelles*, idem ille, quem Rhodon refutavit⁹, quem, dogmate Marcionis in nonnullis mutato, discipulos in Africa quoque nactum esse credo, quum Tertullianus ejus saepe faciat mentionem (de carne Christi c. 6. de resurrectione carnis c. 5. adv. Marcionem IV.17. *Lucanum* quoque habet, resurrectionem carnis animæque uegantem, statuentem vero tertium aliquod resurrectorum esse: procul dubio docentem, tertiam tantummodo hominis partem, *πνεῦμα*, esse immortalem¹⁰. Ex verbis vero Tertulliani haud clare patet, *Lucanum* hunc in Africa fuisse. De præscript. c. 6. et c. 51. in appendice ab alio auctore scripto)¹¹. Librum

⁷ Anthitheses Marcionis Gnostici, liber deperditus, nunc, quoad ejus fieri potuit, restitutus. *ibid.* 1823.

⁸ Illosce iteratos Marcionitarum baptismos primus et unicus est qui commenoret Epiphanius Hæres. XLII. 3. Cf. nnstras Antiquitates Ecclesiasticas Gnosticorum p. 103.

⁹ Fragmenta libri a Rhodone adversus Apellum editi leguntur apud Eusebium Hist. Eccles. V. 13. Cf. Routh Rel. Sacrae I. p. 319. Eum ut Marcion sacri codicis fuisse adulteratorem asserit Rufinus de adulter. libror. Origenis. Opp. Hieron. ed 1675. Tom. IV. p. 250. Cogitavit forsitan de Evangelio Apelli tributo. Incerta tamen res. Walchii Historie der Ketzereyen I. p. 52.

¹⁰ De resurr. carnis c. 2. *Omnes enim sacer heretici eam (animæ salutem),*

quoquomodo volunt, tamen non negant. Viderit unus aliquis *Lucanus*, nec huic quidem substantia parcens, quam secundum Aristotelem dissolvens, aliud quid pro ea subjicit, quasi sit tortium quiddam resurrectorum, neque anima neque caro, id est, non homo; sed unus forsitan, tanquam *Lucanus*. De hinc Lucano agunt præterea Origenes contra Celsum Lib. II. c. 27. Opp. Tao II. p. 411. Philostr. de hæres. c. 46. Epiphan. Hær. XLIII. Jo. Damasc. de hæres. c. 43. Walchii Historie der Ketzereyen I. p. 525.

¹¹ Μήτι ἀρχὴν ὄμολογετ, de eo inquit Eusebius, antithetes nimirum adversus Marcionem, quemadmodum ejus dogma vulgo intelligitur. Mea quidem sententia Marcion nonnisi unum statuit principium, Deum infinitum, Persis

præterea edidit adversus *Apellejanos*, h. e. Apellis sectatores, jam deperditum¹²; unde probabile fit, Carthagine ex horum hominum grege fuisse Tertulliani ætate, et forsitan diutius; nam Cyprianus Apellejanos quoque habet in enumeratione variarum sectarum haereticarum ep. 73, ad Jubajanum p. 200. Subdubitare tamen licet, an omnes hæc sectæ in Africa fixas habuerint sedes?

2. De *Quintilla* e Cajanitarum familia, si modo diversa est a Quintilla Mentani assecla, quæ mihi quidem arridet sententia, nisi forte postea Montanistis se adjunxerit, adversus quam Tertullianus librum de baptismō edidit, eodem loco tradit: *nuper conversata isti (Carthagine) quedam de Cajana hæresi viperæ venenatissima, doctrina sua plerosque rapuit, in primis baptismum destruens.* De ea quoque dicit, *cam optime novisse pisciculos (Christianos) necare, de aqua uferens.* Ilanc autem mulierem, quum liber scriptus videatur antequam Tertullianus Montanistis sese addixisset¹³, scelio III. ineunte Carthaginem adiisse probabile est. *Cuinīta vero, quorum sectæ asseclam* Tertullianus eam facit, *num revera extiterint, incertum est*¹⁴. Hoc tantummodo tenendum, eos, si extiterunt, Gnostici, fortasse Carpocratiani, imbutos fuisse opinioribus, sacramenta, utpote qua essent res externæ et ad internam Christianorum vitam atque sanctitatem nihil conferentes, repudiasse.

3. *Carpocratis* ejusque discipulorum meminit quidem Tertullianus de anima e. 23. et 35. ut et auctor appendicis libri de præscriptionib. e. 48. nullo tamen addito indicio, cum vel ejus discipulos in Africam Proconsularem sectæ

Zervan-Akerene dictum; Denim Judæorum Christumque ex eo emanasse docuit: quæ quoque Apellis fuit opinio, Inuentioribus verbis expressa. Consentiebat enim cum Catholicis; quamobrem Enchelius verbis μτας ἀρχήν
δηολογεῖ addit: καθὼς καὶ ὁ φιλότερος λόγος. De Philumene Apellis duabus in locis libri de Præscriptionibus, capite 6 et 30, mentionem facit

Tertullianus; e quibus vero, non Africam unquam adicerit, colligi nequit. Alexandrina fuisse videtur: ad ejus dictamina Apelles suas γενιγόους scripsit.

12 Hujus libelli nūminit, de carne Christi e. 8.

13 Noesselt de ætate scriptorum Tertulliani Dissert. I. p. 7.

14 Walch Historie der Ketzerien I. p. 607.

In ius coloniam deduxisse. Quod tamen veri quadam specie haud caret, quum Romæ, in Cephallenia Insula atque in Cyrenaica, ubi nuperim Inscriptiones Carpocratiane in lucem emerserunt¹⁵, Carpocratianos scholas habuisse constet¹⁶. Haud vero diu perdurasse videatur; Origines enim, Tertulliani aequalis, numquam in eos incidit¹⁷.

4. De *Ophitis* nil certi occurrit. Leguntur tantum in appendice libri de prescriptionibus c. 47. et apud Cyprianum ep. 73.

5. *Valentinianos* Tertullianus commemorat proserpentes Scorpiales c. 1. meo quidem Judicio in Africa. Certis vero testimoniosis de hac secta per Africam quoque sparsa destituimus¹⁸. Quamvis enim sub Tertulliani nomine supersit liber adversus Valentianos, ex quo hoc faciliori negotio colligi posset, dubito tamen, an huic fides habenda sit, quum Semlerus eum totum fere ac integrum ex Ireneo compilatione esse probaverit¹⁹. Illic quoque nescio, quid statuendum sit de Euniano Valentianorum episcopo, quem nonnulli codices habent; licet bene sciām Valentianos in externis a forma gubernationis Ecclesiae Catholice parum recessisse. Ita vero habet locus libri alv. Valentianos c. 37. *Accipe alia ingenua Carruce Juniaui²⁰ insiguioris apud eos magistri, qui et pontificali sua autoritate in hauc modum censuit etc.* Etsi vero nomen Euniani corruptum fuerit a librariis, pontificalis tamen auctoritas in omnibus codicibus legitur; unde saltem patere videtur, Valentianos in Africa habuisse episcopos,

¹⁵ De Inscript. Cyrenaicis cf. Gesenii Commentationem de Inscriptione Phoenicio-Graeca in Cyrenaica nuper reperta, ad Carpocratianorum hæresin pertinente. Halae 1825.

¹⁶ Neander G. d. T. p. 191. De iis nuper egit Fulldner Commentat. de Carpocratianis, in Illigenii Hist. theol. Abhandl. III. p. 299.

¹⁷ Contra Celsum L. V. c. 62. p. 626. Ruxi.

¹⁸ Sapientius quidem Valentianus a Tertulliano commenbaratur. v. c. adv. Gnosticos

c. 10. adv. Marcionem I. c. 5. de præscript. heret. c. 7. 33. 31. de anima c. 12. et s. p. In hisce autem locis de dogmate Valentini tantummodo agitur, sedes vero coetuum ab eo conditorum reficiuntur.

¹⁹ Tertulliani Opera Tomo V. p. 300.

²⁰ Alias lectiones vide in editione Semleriana II. p. 186. Rigaltianam secuti sumus. Sic quoque habet Allix in vita Tertulliani p. 72.

aut præsides æquali ac episcopi apud Catholicos auctoritate instructos. Hi vero Valentiniiani Afri videntur fuisse discipuli unius e multis illis, qui vestigiis Valentini insistentes, immutata tamen doctrina peculiares condidere sectas. Nam si ulla libro adversus Valentinianos files est habenda, eo quo hic scriptus est tempore nonnisi unus Antiochiae superfuit coetus, cuius præses Axionicus ipsam Valentini doctrinam servasset²¹. Valentiniianorum baptismi meminit quoque Cyprianus, eumque rejecit²².

6. Notissimus extat Tertulliani *adversus Præream* liber. Ille igitur, si a Tertulliano auctore iste liber profectus est, qua de re Semlerus dubitavit, quia ex Hippolyti contra Noctum disputatione magnam partem exscriptus est²³, quod tamen argumentum, quum stilus sit plane Tertullianus, ad roðsias maculam illi inveniendam vix sufficiet, Carthagine aliquando versatus est, suamque, quæ *Modalistica* dicitur, dogmatis de S. S. Trinitate expositionem Afris commendare studuit. Sed refutatus fuisse videtur ab ecclesiæ Carthaginensis doctoribus, quosque errores scripto recantasse²⁴. Ait enim Tertullianus c. l. *Denique carerat pristinum doctor de emendatione sua, et manet apographum apud Psychicos, apud quos tunc gesta res est, exinde silentium.* Ipse Tertullianus, si quid recte conjicio, cum eo dissputavit brevi antequam ad partes Montanistarum secederet. Adidit enim verba: *et nos postea agnito Paracleti atque defensio disjunxit a Psychicis.* Neque diuturna ecclesiæ Catholice cum Prærea fuit pax. *Ita aliquandiu, inquit Tertullianus, per hypoerisim subdola vicinitate latitarit: et nunc denuo erupit.* Liber igitur quem adversus Præream edidit, in quo doctrina systematis theologori de Trinitate fundamenta posuit, quique primus eorum esse videtur, quos contra hereticos condidit, anno circiter 204 et 205²⁵

²¹ c. 4. *Solus ad hodiernum Antiochiae Axionicus memoriam Valentini integræ custodia regularum ejus consolatur.*

²² Epist. 73. ad Jubajannum p. 20. et ad Pompejum Ep. 74. p. 214.

²³ Ibid. p. 366.

²⁴ Neand. G. d. T. p. 482. 83.

²⁵ Nucesselt de ætate scriptorum Tertulliani, Dissert. III p. 29. De hoc libro, ut de aliis Tertulliani adversus hereticos scriptis agit quoque Optatus libr. II. contra Parthos. *Præreas, Sabellius, Valentinus, et ceteri, temporibus suis a Victor'no Petavionensi et Zephyrino Urbino* (Romano Episcopo) *et Tertulliano*

scriptus est. Unde collendum, Praxeam initio seculi III Carthaginie commoratum fuisse. Iram autem Tertulliani, nuperime cum Montanistis conjuneti, fervidi, ut Neophyti assolent, eorum asseciae, et cum iis subordinationem in Trinitate statuentis²⁶, in Praxeam facile intelligemus, si meminerimus, fuisse hunc ipsum Praxeam, qui Episcopum Romanum ad concordiam cum assecis Montani imprudenter initam solvendam commoverat²⁷. Ejusdem quoque mentionem facit appendix libri de præscriptionibus c. ultimo, ut et *Victorini*, hominis ceterum ignoti, de quo, num Carthaginem adierit, nihil memoriae proditum est. Plures fortassis, ut conjicit Neander p. 490, in Africa Proconsulari extitere assecalarum Praxeæ sectæ, cultiorum quidem et rudiorum; id quod ex verbis Tertulliani adv. Praxeam c. 27. colligit: *undique obducti distinctione patris et filii..... aliter eam ad suam nihilominus sententiam interpretari conantur, ut aquæ in una persona utrumque distinguant..... et qui unum eundemque contendent patrem et filium, jam incipiunt dividere eos potius quam unare.*

7. *Hermogenes* Afer, philosophus atque pictor, qui Tertulliano florente vixit, placita sua e Gnosticorum scholis hausta, scilicet: materiam, utpote fontem omnis mali, a Deo creatam hanc esse, sed ab aeterno extitisse; mundum animosque humanos ex eadem ortos esse cooperante Deo²⁸; Daemones immortalitate hanc esse præditos, et quæ sunt cetera ejusdem furfuris, Carthagine disseminare studuit²⁹, assecas nactus, quos Tertullianus adv. Hermogenem c. 25. *Materiarios vocat, scommate ex doctrina eorum orto.* Ille præterea artem suam exercendo Tertullianus bilem movisse videtur. Ait enim c. 1. de eo: *piagit illicite, nubit assidue, legem Dei in libidinem defendit, in artem contemnit, bis falsarius, et cauterio et stylo.* Cauterio enim adludit ad

Carthaginensi, usque ad Cutaphrygas, et ab aliis adsertoribus Ecclesia Catholice superati sunt.

²⁶ Adv. Praxeam. c. 2. 8. Neandri G. d. T. p. 479. 80.

²⁷ Adv. Praxeam. c. 1.

²⁸ *Dchine alibi desiderare componi a Deo desiderat formationem, quæ sectatur informitatem.* Tertull. adv. Hermog. c. 42. et Neandri Geist des Tertullianus p. 424.

²⁹ Walch. I. I. Mosheimus de rebus Christianorum ante Constantiū M. p. 433.

picturum encausticam, quam Hermogenes exereuisse videtur, quo instrumento opus erat ad liquefaciendum levigandamque ceram. Attamen illicitæ istæ, quas Hermogeni criminis verit, picturæ, vix fuerunt earum e genere, quæ ad religionem Ethnorum pertinebant. Hujusmodi enim Septimus haud dubie acerius carpsisset; crediderim potius Hermogenem in argumentis ex historia sacra pingendis versatum fuisse; nam Gnosticos imagines Christi et Apostolorum mature penes se habuisse constat³⁰. Haec vero, quam displicuerint Catholicis ob idolatriæ ingentem pavorem, non est quod uberior exponam.

De Hermogene parum nobis constat. Disputatur an idem fuerit cum illo Hermogene, adversus quem Theophilus librum edidit³¹; qui quidem Antiochenus Episcopus, quum circa annum 180 floruerit, Hermogenis fuisse poterit æqualis. Diversum tamen ab Afro statuit Mosheimius³². Mihi quidem idem fuisse videtur, contra quem Origenes quoque librum edidit, ejusque meminuit Pantenus, Alexandrinus scholæ doctor, in fragmento in eclogis propheticis servato³³. Hunc autem Hermogenem Tertullianus bis refutavit, libro uimirum, qui extat, brevi post refutationem Praxeæ edito, quo sententias Hermogenis de materia et de origine mundi vehementer et contumeliose oppugnat: altero de censu animæ inscripto, quo opinionem ejus de natura animæ aggressus est (de anima c. I.). Ille injuria temporum interiit.

Cum Hermogene conjungit Præscriptt. c. 30. *Nigidium* quendam, addit vero: *Nescio qui;* unde patet, hunc Carthaginæ haud fuisse.

8. De *Private*, heretico Afro, infra agetur.

9. Quæ in appendice libri Tertulliane de præscriptt. c. 41. de hereticis maxime Gnosticis traduntur: *Itaque* (in castris rebellium) *alius* *hodie Episcopus*, *cras* *alias*; *hodie Diaconus*, *qui crus Lector*; *hodie Presbyter*, *qui cras Laicus*; *nam et Laicis sacerdotalia munera iungunt*, aperte sunt falsa. Nam

³⁰ Mémoires de Tillemont III. 29. Jablon-
sky Opuscula III. 304. Kirchliche Alter-
thümer der Gnostiker p. 231.

³¹ Eusebii Hist. Eccles. IV. 24. Theodoreti
fabul. Hæret. I. c. 19.

³² Commentar. de rebus Christianorum
p. 435.

³³ Routh Rel. Sacrae I. p. 339.

Gnosticos carere haud potuisse placitorum suorum doctoribus iisque eruditis, per se patet; quos igitur haud e proletariis hominibus, nullo ordine servato, adsciscere poterunt. Neque hoc loco Gnostici Afri unice tanguntur, sed omnes per terrarum orbem. Præterea Gnosticos mysteria Græcorum imitatos fuisse, valde est verisimile³⁴. In his vero fuere Hierophantæ, Daduchi aliquique sacerorum ministri, qui haud dubie ab inferioribus ad majora munera ascenderunt. Sed in ejusdem capitilis loco de mulieribus hæreticis dicit auctor, quisquis ille fuerit: ipsæ mulieres hæreticæ quam procaces, quæ audient docere, contendere, exorcismos agere, curationes repromittere, forsitan et tinguere. In libro de baptismō c. 17. Tertullianus petulantiam mulieris increpat, quæ usurparit docere, et c. 9. de velandis virginibus inquirit, an virginī licet docere, tinguere, offere³⁵ etc. Hisce omnibus Gnosticæ mulieres indicantur et præcipue Quintilla, quæ quidem, ut de *Philumene* aliisque constat, in Gynæcea et ubique locorum faciles annes inveniissent, sese insinuarunt atque fanaticæ sua placita propagarunt. Verum enimvero pace boni Tertulliani dictum esto: annon idem hoc Montanistis, quibus ipse adhæsit, licet nunquam mulieribus apud eos docentibus et vaticinantibus hoc objecisse reperiatur, jure meritoque culpæ dabatur? annon hodieque mulieres præsident coetibus fanaticis? Unde quam sapiens Pauli Apostoli illud fuerit præceptum ab ipso Tertulliano de vel. virg. c. 9. et adv. Marc. V. S. laudatum, quo mulcri in ecclesia silentium injungitur (1 Cor. XIV. 34.), abunde appetat.

Observandum denique, vix statui posse, Gnosticas istas opiniones ad Christianos e Punicâ stirpe illa penetrasse ætate, quum hi, rure degentes, linguaque parum culta usi, ne verba quidem haberent, quibus illarum sectarum præcones suas sententiæ atque allegorias exprimere possent; Gnosticos vero, aliunde profectos, Punicam linguam vix calluisse. Itaque hi sectarii Carthaginæ et in majoribus unice quærendi videntur urbibus. Longe vero aliter rem cum Montanistis, et insequenti tempore cum Donatistis, atque Circumcellionibus horum

³⁴ Confer, si tanti est, quæ hac de re diximus in Antiquitatibus Gnosticorum sacrī p. 6. Inde magnum illud discri-

men, quod inter Docentes et Discentes ponebant.

³⁵ Neandri G. d. T. p. 205.

e castris profectis, se habuisse, quivis historiæ ecclesiastice vel tantillum peritus facile intelliget. At nihilo tamen secius exiguum tantummodo Gnosticorum in Africa numerum extitisse, contra Cyprianum, quamquam exaggerantem, asserere vix licet. Nec opus ut statuamus, omnes Gnosticos in Africa habitantes fuisse origine Afros; ex omnibus enī orbis terrarum partibus confluxisse poterant.

11. *Eneratitas, Hydroparastatas, Aquarios,* (sunt hæc nomina hominum qui in Sacra Coena loco vini aquam adhibebant³⁶) in Africa quoque extitisse, conjici forsitan poterit ex verbis Cypriani ad Cæciliūm³⁷. Ili ex nimia continentia ne in sacramento quidem Altaris vinum admiserunt; et forte jam ante Cyprianum in Africa fuerunt, licet Tertullianus nihil de iis commemoret; nisi quod in appendice libri de prescriptionibns c. 52. Tatiani nomen occurrit. Forsitan mulieres quoque Christianæ hoc Aquariorum nomine pungebantur, aqua in S. Coena usæ, ne odor matutinali meri eas persecutionibus publicis domesticisve obnoxias redderet³⁸. Alludere videtur ad hoc Cyprianus ep. laudata 63. p. 155. *Nisi si in sacrificiis matutinis hoc quis veretur, ne per saporem vini redolent sanguinem Christi.*

³⁶ De iis conf. Walchium Historia der Ketzerreyen I. p. 436.

*locis aqua offeratur in Dominico calice,
quæ sola Christi sanguinem non possit
exprimere.*

³⁷ Epist. 63. p. 52. *Miror satis, unde hoc
usurpatum sit, ut contra Evangelicum
et Apostolicam disciplinam quibusdam in*

³⁸ Cf. Dissertationem nostram: die Christianim im heidnischen Hause, 1828. p. 47. 48.

CAP. XXI.
TERTULLIANUS.

1. **Q**uam vita hujus scriptoris in ecclesia Africana, immo universa Occidentalii, celeberrimi in illa incidat tempora, in quorum rebus, quantum ad Africam attinent, euarrandis versamur, atque maxima eorum pars, quæ tradidimus et porro trademus, ex ejus hausta sit scriptis, instituti ratio paullo uberioris de eo agere jubet. Celeberrimis, quos vetus ecclesia habuit, doctoribus jure meritoque accensetur. Tanto igitur magis dolendum est, de vita ejus nonnisi pauca memoriae prodita inveniri, qua diligenter collegerunt Pamelius¹, Allixius² et Neander³. *Quintus Septimus Florens Tertullianus* Carthagine honesto loco natus, patre centurione proconsulari, Ethnico cultui addicto, in eadem superstitione educatus fuit atque perseveravit usque ad maturam ætatem. De anno ejus natali nihil constat. Quan antem vitam protraxerit ultra annum 211, quo librum ad Scapulam, eorum qui supersunt ultimum, scripsit, et Hieronymo⁴ auctore usque ad decrepitam ætatem vixerit, octogenarium vel octogenario majorem obiisse perquam probable est. Itaque mors ejus in extrema Caracallæ tempora, in annum plus minus 217, eadere videtur, et annum circiter 135, Hadriano Augusto, natalem ejus fuisse conjicere licebit⁵. In adolescencia dissolutus fuit moribus⁶; attamen studiis addictus. Juris enim fuit peritissimus⁷, aequæ ac religionum Ethnicarum atque philosophicarum quæ in veteri orbe floruerunt sectarum, Græce quoque doctus⁸.

¹ Vita Tertulliani, editioni operum ejus Pamelianæ, ut et Rigaltianæ, præmissa.

² Dissertatio de Tertulliani vita et scriptis.

³ In libro s̄rpe laudato Geist des Tertullian.

⁴ De scriptoribus ecclesiasticis c. 61.

⁵ Viginii quinque annis juniores facit Morellus, scilicet anno circiter 160 natum. II. p. 43. una cum Tillemontio, Mémoires pour servir à l'histoire ecclésiastique Tome III. p. 196.

⁶ Hoc ipse de se fatetur de spectac. c. 19. de resurr. c. 59. de poenit. c. 4. et 12. de cultu feminar. c. 1. Allix. p. 10.

⁷ Eusebii Historia Eccles. II. 2. Neander G. d. T. p. 1-3.

⁸ Scripsit etiam libros Græco sermone, de spectaculis, Apologiam (Noesselt de ætate Scriptor. Tertulliani, Dissert. I. p. 30. et 37.) atque de cultu feminarum Noesselt I. I. Dissert. II. p. 16.).

Itaque haud adeo juvenem⁹, sed ætate jam prorectiorem, religionem Christianam amplexum esse probabile est, extremis Marci Aurelii annis, vel potius sub Commodo. Primus enim quem edidit liber, ad martyres, scriptus est anno 197. Severi Augusti quinto, quo Clodius Albinus interit. Brevi vero post baptismum in clericum ecclesiae Carthaginensis cooptabatur¹⁰, atque Hieronymo teste ejusdem presbyter permansit ad medium usque ætatem, quo tempore Montanistis, quos, teste Augustino, antea destruxerat¹¹, a Proculo forsitan seductus¹² sese adjunxit: nam brevi, postquam a Catholicis secessisset, Praxeam adgressus est, anno, ut videtur, 204-205¹³, agnitiō et defensio Paracleti a Psychicis, h. c. ab ecclesia Catholica, ut ipse adv. Praxeam c. 1. fatetur, eum disjunxit. An vero a Carthaginieusi Episcopo anathemate fuerit percussus¹⁴, incertum, licet in scriptis ejus loci extent, qui hanc in partem afferri possint¹⁵. Uxorem

⁹ In juventute Christianum factum statuit Morcellus II. p. 43.

¹⁰ De dubiis, an unquam in clericum facerit cooptatus, vide Alliolum p. II. et Neandrum p. 5. Leviora sunt hæc. Presbyterum præterea appellant Hieronymus et auctor libri, cui titulus Praedestinatus. Afferri quoque poterit pro presbyteratu Tertulliani, quod pallium philosophicum, quo clerici Christiani utebantur, sumserit; et in coetu Montanistarum eum docuisse, ex libri de anima c. 9. patere videtur. Cf. capit. sequens.

¹¹ De Hæresibus c. 86.

¹² Ita coniunct Morcellus p. 66. Baronium sequuntur; quod tamen negat Allioli p. 38.

¹³ Ex Nosselti sententia anno fere 200. Dissert. I. p. 8. a clero Romana, ubi

per aliquod tempus degerat, ut Hieronymus tradit, exacerbatus; nisi, quod magis adridet, triste cum ingenium impulerit, accedentibus forte cum Romanis similitibus. Morcellus eum anno 205 defecisse statuit p. 65.

¹⁴ Sic Morcellus II. p. 68. a Cyro anno 206. ei omnibus sacris iuridictum scribit. Si ita est, malim ab Agrippino, qui illa ætate mea sententia ecclesiam Carthaginensem rexit. In Agrippinum infensum fuisse Tertullianum, plura indicare videntur.

¹⁵ De jejun. c. 1. Novitatem objectant, de eius illico præscribat, aut hæresis judicandam, si humana præsumptio est; aut pseudopropheticam pronuncianam, si spiritus indictio est: dum quoque ex parte anathema audianus, qui aliter adnunciamus. Et de monogami. c. 1.

duxerat ante defectionem ad Montanistas, probabiliter quoque, antequam Presbyter factus esset¹⁶, se multo juniores; id quod inde colligere licet, quod secundas nuptias post sua fata ei tantopere dissuadet. Omnem suam vitam religioni Christianae adversus Ethnicos atque Hæreticos asserendæ, deinde Montanistarum decretis adversus Catholicos defendendis impendit, et in hac secta haud dubie perseveravit¹⁷. Ipse familia Montanisticæ a suo nomine appellatae fuit auctor, de qua capite sequentiæ agemus. Multos vulgavit libros, haud omnes superstites, quorum series ex ipso eorum argumento eruenda est; qua in disquisitione post auctores antiquiores, eorumque erroribus emendatis, egregiam operam collocarunt Noesseltus¹⁸ et Oelrichius¹⁹, quos sequimur auctores.

2. Au idem fuerit cum Tertulliano J. C. ejus in Digesto supersunt fragmenta, de quibus una cum aliis Jurisconsultorum reliquiis edendis cogitaverat Gregorius Majansius Antecessor Valentinius²⁰, disceptatum est. Magnum illum Cujacium hoc statuisse lego²¹. Sed Majansio parum credibile videtur, licet Tertullianus jurisconsultus sub iisdem Imperatoribus ac Septimiusti noster floruisse videatur. Eam vero sententiam eruditus Hispanus amplexus est, jurisconsultum illum fuisse propinquum nostri, de quo loquatur auctor libri appendicis de prescriptionibus c. 39.; si modo cogitaverit de ultinorū hujus libri capitum suspecta fide²². Et profecto, si ex dictionis diversitate haec de re sententiam ferre licet, Majansio, Menagio, Everardo Ottoni aliisque utrosque distinguendis assentendum erit, quem Tertulliani J. C. oratio sit dilucida atque limpida, nostri vero obscura, abstrusa atque saepenumero molestâ lectorum

*monogamia disciplinam in heresia ex-
probrant.*

Tertullianus, *Dissertationes III. Italæ
1757-59.*

¹⁶ Allix. p. 15.

¹⁹ De scriptoribus Ecclesiæ Latinae sex
priorum seculorum, p. 17.

¹⁷ Cf. Neandrum p. 509. Ejus ad extrema
usque rigorem agnoscit Morellus
p. 93. 94.

²⁰ Epistolarum libri VI. (Lipsiæ 1737)
p. 280.

¹⁸ Libro laudato de vera astate scriptorum
qua supersunt Q. Septimii Florentis

²¹ Ibid. p. 178.

²² Ibid. p. 192-195.

interpretumque crux²³. Attamen hæc utcumque sese habeant, argumentum enim, in quo tractando versamur, minime tangunt, nemo negabit Tertullianum nostrum suisse virum, ut ait Lactantius, *in omni genere litterarum peritum*²⁴. Multa enim variaque lectiones, penitiori rerum antiquarum, earum in primis quæ religiones ethnicorum et decreta philosophorum spectant, cognitione, Clementi, Eusebio, Arnobio atque Lactantio comparandus, et si Vincentium Lerinensem (Commonitor. c. 24.) audias, *upud Latinos omnium facile princeps judicandus*, vir tamen ex Malebrachii sententia²⁵, quam quidem omnes facile comprobabunt, eruditissimus fuit memoris plus quam judicio, imaginandi facultate plus quam intelligendi intensione et extensione. Ejus oratio neque pura est neque terfa et satis dilucida, sed robore viget et nervis, ambi qui rapido et turbido flumine per littora fertur comparanda, obscura ob nimium pressi generis scribendi studium. Inde et insolentia in dicendo, dum brevitatis causa utitur vocibus, quæ aptæ ipsi videri poterant tritæque forsitan ex significatione quam in Africa habuerunt, quarum autem sensus ejus acumeu fugiunt, qui notionam conjunctionem cum significatione illa haud assequitur, quique similitudinem inter res maxime a se invicem remotas, in quibus indagandis delectabatur, hanc ita facile intelligit²⁶.

3. Ingenio fuit acri, vehementi, tristi, dominandi cupido. Ille facile colligitur, cum rigidiiores semper amplexum suisse sententias, adversariis nil cessisse, pessima de iis semper statuisse, Montanismu sese totum dedisse; neque dubitandum, idem hocce quod diximus ingenium eum impulisse, ut ipsis in Montanistarum castris ducem partium sese præberet. Mores ejus severi erga se ipsum aliosque, abjecta, contentui odioque habita omni elegantia atque venustate, quam ut impiam et idolatricam abhorruerit. Theologia ejus atque religio æque severa atque rigida. Deum timet potius quam amat, judicem agnoscit pro tribunali sedentem et formulas juris positivi observantem; quæ

²³ Creber in sententiis, difficilis in loquendo.

²⁴ Verba sunt Oelrichsii p. 20. Testimonia Hieron. Epist. ad Paulinum.

²⁵ Institutiones Divinæ Lib. V. c. 1.

²⁶ Augustini, Hieronymi, Vincentii Lerinensis aliorumque colegerunt Rigaltius in editione operum ejus, et Majansius epistol. p. 192 193.

²⁶ Recherches de la vérité, Livre II. c. 3.

quidem ex studio legum Romanarum præconceptæ notiones in Christianam Tertulliani religionem migrarunt. Inde quoque summus quem antiquitati atque traditioni ecclesiæ Africanæ tribuit honor; inde sententia ejus de unitate ecclesiæ, extra quam nulla sit salus speranda, omniumque hæreticorum contemptus odimque acerrimum; et quum ipse ad Montanismum, qui pro ejus ingenio in mentem ejus sese quam maxime insinuare debebat, transiisset, idem hic in Catholicos, quos Psychicos appellat²⁷, vehemens animus. Attamen restincto interlapsis nonnullis annis aliquo modo furore, se iis in defensione doctrinarum in ecclesia receptarum adversus hæreticos adjunxit, majoremque cum iis consensum vel saltem mitiorem de iis sententiam declaravit v. c. in libro de præscriptionibus hæreticorum²⁸. Tametsi vero, secessione a Catholicis facta, Montanismum amplexus fuerit, mirum quantum posteris placuit, eosque in suas sententias traxit. Scilicet ea, quæ de unitate ecclesiæ docuerat, a Cypriano, ipsis illius sedis Episcopo, cum qua Montanistis dimicandum erat, magis expolita atque aueta fuerunt²⁹: disciplina morum ab eo commendata monastica studia aluit; terminai theologici, quos prius adhibuit, v. c. *Unitas Trinitatis* (adv. Praxeum II. 12.) *Trinitas unius divinitatis*, *Filiū ex Pāte procedere* (adv. Prax. c. 2. 7.). (De pudicitia c. 11.). *Persona in Trinitate*, (adv. Prax. sèpius et alias) *voluntas Dei pura* (exhort. castitatis c. 3); *liberum arbitrium* (adv.

²⁷ Anima quidem præditos, quam Dens Adamo inflavit, sed efficacia spiritus illius destitutos, quo discipuli Paracleti inspirabantur. Episc. Lincoln. Eccles. History p. 257.

²⁸ Hoc etiam notat Hieronymus in Catalogo virorum illustrium.

²⁹ Cyprianum idem Tertullianum maximis fecisse, refert Hieronymus de scriptor. ecclesiasticis c. 53. et nunquam ab ejus Iectione unam diem præterisse, atque a notario suo verbis *da magistrum vo-*

lumina ejus poposcisse. De hac Carthaginensis Episcopi erga Tertullianum reverentia Labbeum dubitare lego. Hoe quidem certum est, Tertulliani in Cypriani operibus mentionem nunquam fieri, quamquam ejus laudandi sepe admodum occasionem habuit. Fortassis nomen ejus ob Montanismum reticuit. Hieronymus enim rem ut certam narrat, ex testimoniis amici sui Pauli Concordie Italice commorantis, qui hoc sibi ex ore ipsius Notarii, quo usus erat Cyprianus, retulera.

Marcionem II. 5.); *satisfacere*, unde *satisfactio* (ibid. IV. 21.), *sacramentum baptismatis et eucharistiae* (ibid. IV. 34. de baptismo 1. de corona milit. 3.) et alia³⁰ ex ejus libris in scripta P. P. Latinorum migrarunt, ita ut terminologie theologiae Latinae auctor vere dici possit, ejusque mens in operibus theologicis ecclesiae Occidentalis multa per secula spiraverit³¹. Paradoxa tamen haud ita pauca statuit, in quibus nunquam cum eo consensit ecclesia; e quorum genere sunt: Deum esse corporeum, quod nihil incorporeum existinaverit. Filium Dei Christum semper visum ab hominibus in vera, etsi non nata, carne. Angelorum apparitiones fieri in vera carne humana, quam ad tempus assumserint. Animam humanam ex traduce ab Adamo inde esse, in utero materno seminari cum carne, pariterque cum ipsa sortiri sexum; eam esse corpoream (ex visionibus forte Montanisticis, cf. de anima c. 9.); nihilque pati posse sine aliquo corpore. Animas hominum pessimas post mortem in Dämones converti, et plura³². Proinde nil mirum, si adversarios quoque habuit, non propter Montanismum unice, sed hujusmodi quoque opinionibus infensos, inter quos eminet Gelasius Papa, qui decretum tulit celeberrimum Romæ anno 495. opuscula Tertulliani apocryphorum nomine notans³³.

4. Quod denique ad libros ab eo vulgatos attinet, eorum recensebimus titulos secundum Chronotaxin a Noesselto constitutam, adjectis deperditorum inscriptionibus.

³⁰ C. C. Birch loci theologici ex Tertulliano collecti. Dissert. inauguralis Hafn. 1790. p. 58.

³¹ Tillemont Mémoires III. 85. Münscheri Dogmengeschichte I. 158. Ejusd. Darstellung von Tertullians moralischen Ideen, in Henkes Magazin VI. p. 102. Ballenstedt über Tertullians Geistesgaben.

³² De Ioto hoc argumento confer Caslm. Oudini encomendarium de scriptoribus ecclesiæ antiquis Vol. I. p. 219. ubi loci quoque hac facientes e scriptis Tertulliani excitantur.

³³ Extat in corpore Juris Canonici D. XV. e. 3. accuratissime editum in appendice ad Justi Fontanini libro de Antiquitatibus Hortæ Colonæ Etruscorum. ed. Lund. Bat. p. 190.

	<i>Libri scripti a Tertulliano adhuc Catholico.</i>
197.	Ad Martyres.
198.	De spectaculis.
	De idolatria.
199.	Ad Nationes libri 2.
	Apologeticus.
	De testimonio animæ.
	<i>Dubia & tñatis ante susceptum Montanismum.</i>
	De oratione.
	De baptismo.
	Ad uxorem libri 2.
	Adversus Judæos, si Tertulliani est misera hæc e libris adversus Marcionem compilatio.
	<i>Libri post susceptum Montanismum.</i>
201.	De corona.
201 aut 2.	De habitu muliebri.
	De cultu feminarum.
202.	De fuga in persecutione.
204.	Scorpiace.
207 aut 8.	Adversus Marcionem lib. 1.
208.	De pallio.
211.	Ad Scapulam.
	<i>Incerto anno, sed post susceptum Montanismum.</i>
	De patientia.
	De virginibus velandis.
	De exhortatione castitatis.
	De monogamia.
	De jejuniis.
	De pudicitia.
	Adversus Praveam.
	Adversus Hermogenem.

Anno Christi.

- De anima.
- Adversus Valentianos.
- De præscriptionibus hæreticorum.
- De carne Christi.
- De resurrectione.
- Libri II-V. adversus Marcionem.
- De poenitentia³¹.

Interierunt.

- De incommodis nuptiarum, a Tertulliano adolescentे adhuc scriptus³⁵.
- De paradiso.
- De spe fidelium.
- De cestasi libri VII. qui iidem videntur esse, quos Montanismum defensurus contra Soterem Papam et Apollonium Episcopum Ephesinum scripsisse fertur.
- Utrumque librum ei tribuit auctor Prædestinationis; cf. Neandru G. d. T. p. 502.
- Adversus Apellejanos.
- De vestibus Aaron.
- De censu animæ.

Libri Græce scripti, antī in lingnam Græcam conversi.

- De corona.
- De virginibus velandis.
- De baptismo.
- De cultu feminaruin.
- De spectaculis.
- Apologeticus.

³¹ Hieron. lib. adv. I. Jovinian. c. 13.

³⁵ Cf. Præfationem Tomo quinto Tertulliani Semleriani præmissam.

Carmina, vix genuina, recensere nil attinet: neque cum Semlero statuendum est, eum carmina Sibyllina conscripsisse, a variis haud dubie auctoribus profecta, in quorum numero quin Montanistæ quoque fuerint, dubitandi nulla est ratio³⁶.

C A P . X X I I .

MONTANISTÆ.

I. **M**ontanistarum secta, in Phrygia M. Aurelio Imperatore a Montano condita¹, mox per multas ecclesias pervagata, plurimos, Enthusiasmo quem aluit correptos, naeta est assecetas; sed multos quoque, eosque doctiores et vera religionis mente probe imbutos, habuit adversarios. Cum Catholicis in omnibus fere doctrinæ Christianæ capitibus consensit; discrepavit vero ab iis in eo, quod Montani ejusque sociorum vaticinia tamquam divina venerata, Ecclesiæ notionem spiritualem atque spirituale omnia Christianorum sacerdotium vividius exponeret, in controversiis ad idem loc provocaret, atque magnum disciplinae rigorem et præcepta morum omnem mediocritatem excedentia magnopere commendaret²; imprimito vero iudicium ex arbitrio susceptam laudibus cumulareret³.

³⁶ Semleri judicium de varia scriptorum Tertulliani inde denuo examinavit Episcopus Lincolensis Eccles. History p. 71. sequ.; simutque capp. I. et II. Tertulliani scripta resensuit. suamque de annis, quibus singula edita sunt, sententiam dixit.

¹ Eusebii Chronicón ad anno 172. Walchis Historie der Ketzereyen I. 615. 16.

² Wernsdorf de Montanistis p. 2.

³ Tertull. de patientia c. 13. Montanus Xerophagiarum duas Hebdomadas et tres quotannis Quadragesimas instituerat. De Xerophagiis hoc testatur Tertullianus in libro de patientie; de Quadragesimis Hieronymus Epist. ad Marellam, et ad cap. I. Aggæi. Sed Xerophagias nihil aliud fuisse quam duas Quadragesimas, probabile est. Roth Rel. Sacrae II. p. 61.

In rigore autem illo, erga lapsos maxime exercendo, plerumque cum iis consensisse videtur, qui postea a Novatiano nomen soritii sunt⁴, quorum tamen decreta Novatiano antiquiora fuisse neque omnem modum excessisse Ven. Neander nuper docuit⁵. Hinc fortassis haud injuria collendum, ipsum Novatum, qui Novatiano adhæsit, e castris Montanistarum Afrorum processisse, Novationes autem multa e Tertulliano hausisse Pacianus perhibet⁶. Fanatica omniwo Montanista aluerunt studi, fanaticisque addicti fuerunt expectationibus de novis Hierosolymis brevi coelitus descensuris, in quibus nonnisi pii justique regnaturi essent; quas penitus cognosceremus, si supercesset Tertulliani liber *de spe fidelium*. In nonnullis quoque ritibus a Catholicis discesserunt. Nonnulli enim in Agapis caseo usi videntur, id quod e Passione S. S. Perpetuae et Felicitatis collizimus⁷, cuius vero a rito inter reliquos Christianos recepto diversitatibus causas, que haud dubie erant mystica⁸, ignoramus.

2. Huic sectæ Episcopus Romanus, sive Pius, sive Eleutherus, sive Victor is fuerit⁹, medio seculo II. initio quidem favebat, deinde vero, a Praxea meliora cœctus, literas pacis ad ejus cœctus jam datas revocavit (Tert. adv. Prax. c. 1.). Roma Carthaginem deferri facile potuit, ubi Tertulliani fervidum atque ad nimium rigorem proclive ingenium in suas partes allexit; nisi forte, dum Romæ commemorabatur, ejus placitis imbutus jam fuerit. Eum tamen Montanismum per Africam haud disseminasse, Noesselto¹⁰ assentiar, licet ex altera parte valde mili arrideat conjectura Rev. Katerkampii Theologici Monasteriensis, Tertullianum

⁴ Remissionem peccatorum Deo unice, minime vero Ecclesia, competere docebant. Neander p. 270.

⁵ Der h. Johannes Chrysostomus II. p. 130.

⁶ Epistola 2 ad Symphorianum, in Bibl. Max. P. P. IV. p. 305. Walch Historie der Ketzerreyen II. 261.

⁷ Cf. Noesselum III. p. 47.

⁸ Hancce casei buccellani Augustinus putat fuisse signum dulcedinis felicitatis illius, qua gavisura esset Perpetua.

⁹ In Victore consentiunt Tillemont Hist. des Empereurs II. p. 324. Allix p. 26. Wernsdorf de Montanistis p. 33. et Routh. Rel. Sacra I. 261. quæ quunque mili probabilior esse videtur sententia. Eleutherum mavult Neander I. I. p. 486.

¹⁰ De arte Scriptor. Tertulliani Dissert. III. p. 48.

primum fuisse qui Montanistarum decreta in ordinem aliquem redegerit¹¹; quamobrem ci fortassis comparari quodammodo poterit Menno Simonis, Systematis Theologici nonnihil purioris apud Anabaptistas conditor. Quantum autem augendæ Montanistarum familie profluerit Tertulliani ad eandem accessio, facile est intellectu. *Fuit enim, ut verbis utamur Vincentii Leriensis, in ecclesia magna tentatio*¹²! Multa ejus scripta Montanismum sapiunt, quæ quidem, licet difficile interdum sit ab iis, quæ Catholicus adhuc edidit, distinguere, quum omnes fere eandem spirent mentem, vix accuratius recenseri poterunt, quum a Noesselto tentatum est¹³. Neque ista scriptorum ejus in duas classes distributio impedit, quo minus utrisque in historia dogmatum rituumque Christianorum diligentius examinanda uti queamus, quum, quod jam monui, Montanistæ a doctrina publica parum vel nihil recessissent, et cum Catholicis semper adversus omnes hæreticos fecissent; qua quoque de causa eos nunquam hæreseos insimularunt, sed Psychicos tantummodo appellarent¹⁴. Enthusiasticæ vero corum exspectationes, quas majori tantum quam potior reliquæ ecclesiæ pars gradu fovebant, haud difficulter dignoscuntur. Neque ea, quæ de visionibus et de furore, quo sua vaticinia edebant, quem ξεζατιν vocabant¹⁵, atque de

¹¹ Das erste Zeitalter d. Kirchengeschichte I. p. 258. Montanistarum de Paraclete notiones exposuit Neander G. d. T. p. 248.

¹² Commonitorium c. 24.

¹³ Nosselt. Dissert. III. p. 41.

¹⁴ Tertullianus ipse, quamquam a Catholicis incitatiore esset animo, initio libri de monogamia distinguit inter Hæreticos et Psychicos. Catholicos a Valentianis quoque appellatos fuisse περικοπές, docet Clemens Alexandrinus Stromat. IV. §. 13. p. 605. Potter.

¹⁵ De hac cœstasi suis et Psychicos, h. c. Catholicos, dissentire ait Tertullianus

adv. Marcionem III. 22. Catholici enim contra Montanistas monebant, veros prophetas, qui spiritu Dei replete essent, quieto et tranquillo anima futura predicere, pseudoprophetas vero, qualis fuerit Montanus, cum furore et insania loqui. Auctor anonymous contra Cataphrygas ap. Euscb. II. E. V. 17. Idem hoc fatetur Tertull. adv. Mare. IV. 22. Gratia extasis amentia. In spiritu enim homo constitutus, præsertim cum gloriam Dei conspicit, vel cum per ipsum Deus loquitur, necesse est excidat sensu, obumbratus scilicet virtute divina, de qua inter nos et Psychicos quæstio est. Cf. Episc. Lincoln. p. 6. nota 4. Epiphani-

Exorcismis¹⁶ habuerunt a Catholicis diversa, quæque tanti fecerit, ut ipsa eorum doctrina *nora Prophetia* diceretur¹⁷, Catholicis unquam a viris antiquitatis Christianæ peritis tribuentur.

Ille denique accedit, duas Montanistarum extitisse sectas, quarum altera *zærē Ηρόζλον*, qui haud dubie idem erat cum Proculo¹⁸, dicebatur, altera ab Aeschine nomen sortita erat¹⁹. Quorum priorem, ab Eusebio quoque commemoratum²⁰, Montanistas Carthaginenses sectatos fuisse, vel ex eo sit probabile, quod Romæ per aliquod tempus commoratus est, qua in urbe Catus disputationem aduersus eum habuit liberumque edidit²¹. Ejus quæque nomen legitur in libro aduersus Valentianos c. 3. ubi, ut Afer, *noster* vocatur²².

3. Quibus sic universim constitutis, ex magno librorum numero a Tertulliano, Montanista jam facto, in vulgus emisso, et ex fervore, quo Catholicos inseccatur atque Montanistas defendit, magnum Carthagine et in vicinia Montanistarum fuisse numerum colligo, et Tertullianum fortasse eorum coetibus præfuisse. Doctorisque munus apud eos gessisse²³, quaudquidem illo tempore Montanistarum atque Catholicorum dissidia in schismate nondum erupisse videntur;

niūm Hæres. 48. eandem ecclasiā im-
probantem; et Routh I. p. 100.

¹⁸ Welch Historie der Ketzereyen I. p. 652.

¹⁹ De Præscript. c. 52.

²⁰ Historia Eccles. VI. c. 20.

²¹ Hieronymus de viris illustribus c. 59.

²² Noesselt de vera ætate scriptor. Tertull.
III. p. 30.

²³ Hoc colligo ex loco de anima c. 9.

Forte nescio quid de anima discernamus, cum ea soror in spiritu esset. Concionem vero habuit coram plebe, ut sequentia: post transacta solemnia et dimissa plebc, docent. Itaque, nisi Tertullianus Montanistarum eo tempore Episcopus fuerit, Montanistæ morem illium ecclesiæ Africaniæ, qui ad

¹⁶ Catholici spiritum erroneous objurgarunt et ultra loqui prohiberunt, Montaniste ad loquendum plura provocarunt. Routh I. 416.

¹⁷ In fragmēto Scaptonis apud Euseb.
II. Eccl. V. 19. Tertull. de jejun. c. 1.
contra Marcionem III. 24. IV. 22. de
resur. carnis extrem. Firmilianus in
epistola ad Cyprianum, alii cf. Routh
I. 474. Vix vero exstitit singularis
aliquis hujus nominis liber, quæ fuit
C. F. Schmidii opioio, Historia anti-
qua et vindicatio Canonis Sacri Vt.
et Novi Testamenti, p. 319. 337.

unde, si res nostrorum seculorum cum prisa ecclesia compondere licet, par
forsan Catholicorum et Montanistarum ratio fuit illius, que inter Evangelicos
et fratres qui Moravia dicuntur obtinet, qui, licet Augustinæ sint Confessioni
addicti, collegium tamen seculorum propriosque habent episcopos suorum
rerum moderatoros²¹. Tertullianum autem maxima, et post mortem quoque,
inter Montanistas floruisse auctoritate, videre est in Augustini libro ad Quodvultdeum c. 6. (8.), *Tertullianistas commemorante*, qui Hipponeus hoc Episcopa
florente, duobus fere post Tertullianum seculis, adhuc existere. Tertullianum
autem hanc omnem cum Catholicis soluisse nexus, patet ex libro de fuga in
persecutione Fabio inscripto, qui tamen ex capite 1. noscitur hanc fuisse e
Montani sectatoribus.

Hic denique nulla uberiori demonstratione indiget, Montanistas Carthaginæ
coetus habuisse: locos enim omnes huc facientes sculpi coligit Tillemontius²²,
in quibus testimonio Tertulliani c. 3. de fuga et c. 9. de anima rem extra
omnem dubitationis aleam ponunt.

4. Eadem Montanismi in Africa fuit indeoles, quæ alibi. Jejunia, xero-
phagiae²³, detestatio secundarum nuphiarum, quas Tertullianus quam maxime

Augustini usque tempora valuit, quo
non nisi episcopia concessionari licetum
erat, hanc observarunt. Propheticæ
enim domum, quemcum exterritoria
docendi facultas hanc dubie conjuncta
erat, concessum sibi esse, Tertullianus
nullo, quod sciām, loco indicat.

²¹ De episcopis Montanistarum vide Hieronymi epistolam ad Marcellum 51. (al. 57.).

²² Mémoires II. p. 343.

²³ Argunt nos, verba sunt Tertulliani,
de jejunis adv. Psychicos, quod jejunia

propria custodiamus, quod stationes plerumque in vesperam producamus; quod etiam xerophagijs observemus, sicutantes cibum ab omni carn et omni jurulentia et ueldioribus quibusque ponis, nec quid elousitatis vel edamus vel potemus; laevacri quoque abstinentiam congruentem arido vietui. Unde vernitur, quomodo jejunia Montanistarum a Catholicorum diversa faciunt. Jejunia quoque Montanisti indifferenter habenda docet ejusdem libri c. 2. ex arbitrio, non ex imperio nostrarum disciplinarum, pro temporibus et causis uniuscujusque. Vide quoque c. 13.

respiuit, coelibus clericorum, separatio, quantum fieri potuit, ab omni cum Ethniciis commercio. summa in persecutionibus constantia, quæ vel fugam abhorruit; severitas morum omnem modum excedens, summus disciplinae rigor, inspirationes divinæ²⁷, expectatio denique regni coelestis a Paraclete promissi et mox adventuri: huc fere summam constituent enthusiasticorum Montanismi dogmatum. Nova Ilierosolyma ardentissimis votis expectabant omnes qui huic sectæ nomen dedidissent, ex qualibet re et quocunque phænomeno omen captantes. Pepuzum Phrygiæ. postea ipsa Ilierosolyma, novi regni futuram sedem expectarunt, et hac imprimitis spe Christianos a Judeis inflatos fuisse mirum haud videbitur ulli, qui de summo Judeorum natalis soli amore cogitaverit. Relatum esse e Judæa, scribit Tertullianus adv. Marcionem III. c. 25. *ibi per quadraginta dies ea (Ilierosolyma coelestia) jam e coelis pendentia visa fuisse.* De coelesti hac urbe, incertum tamen quo loco descensura sit, agit quoque Commodianus Instructione 41 de resurrectione prima.

De coelo descendit civitas in anastasi prima.

Est quod referamus de fabrica tanta coelesti.

Resurreximus illi qui fuimus illi devoti,

Et incorrupti erunt, jam tunc sine morte viventes, etc.

Illi jusque urbis, aut egregie fallor, in ipsis Sibyllinis libris fit mentio
Libr. V. . 423-430. p. 627. Galæi.

Kai ποινὴν ἦν ἐπόθησε Θεός, ταῖτην ἵποιησε

Φαιδροτέρεν τὸ ἄργον τε καὶ ἥπιον ἡδὲ σεβίης.

Kai χόσουν κατεθῆκ', ἔργον τε ναὸν ἵποιησε,

Ἐγενορχον, καὶ οὐν, περιπλάκα, ἡδὲ ἐπλασε

27 Verba Prisciæ in veteri codice libri de monogamia, que Rigilius edidit: Item per sanctum Prophetidem Priscam ita evangelizatur, quod sanctus minister sanctimoniam noterit ministrare. Purificatione enim concordat, ait, et risores vident, et parentes faciem dorsum, etiam rues audiunt manifestas, tam salutares

quam et occultas. V. Neandrum p. 245. Oracula vatum Montanistarum collecta sunt a Wernsdorfio D. de Montanistis §. 4. Alia exhibet Didymus Alex. de Trinitate Libro III. cap. penultimo. Plura fortasse latebunt in Oraculis Sibyllinis.

*Πολλοῖς ἐν εἰδίουσι μέγεν καὶ ἀπειρονα πύργον,
Ἀντὸν ἀπτόμενον νεφέων, καὶ πᾶσιν ὄρατὸν,
Ως βίβλους πάντας πισοὺς πάντας τε δικαίους
Δέξαν ἀδίου θεοῦ, πεποθητέον εἶδος.*

Verba ἀντῶν ἀπτόμενον *νεφέων* in obsceniori Sibyllistarum loquendi genere polius *adūfīcīum e nubībus pendens*, quam nubes cacumine tangens, indicant, quam verbis ἀπταν et ἀπτεσθαι significationem quoque inhærere loci paralleli docent²³. Sibyllistas enim, obscuritatem in vaticiniis sectantes, rariores verborum significaciones usurpasse, non est quod mirem.

5. Prophetae que dicebantur dona apud Montanistas initio frequentia fuisse videntur. Summis iuprimis laudibus extulerunt Montani et mulierularum quas comites habuit²⁴ vaticinia. Neque hoc a Catholicorum mente alienum, quod vaticiniis fidem haberent, quum seculo secundo dominum propheticā in ecclesia haud defecisse crederetur²⁵; quæ quidem persuasio auctoritatem vaticiniis Montanistarum apud multos conciliavit²⁶; licet prudentiores ea aspernarentur ob mentis excessum, quo prophetae Montanistæ ubi vis abripiabantur. Hoc enim iuprimis cordatores illi contendebant: magnum intercedere discrimen inter prophetas veros atque falsos, sc. Montanistas. Veros enim, spiritu divino actos, quieto et tranquillo animo futura prædicere; Pseudoprophetas vero Montanisticos cum furore et insania oracula sua edere²⁷. De hoc argumento Miltiades librum scriptis περὶ τοῦ μὴ δεῖν προφῆτην ἐν ἐνσάσει λακετῷ²⁸, in quo novum hunc

²³ Stephani thesaurus linguae Graecæ, ed. Oxon. Vol. I. p. III. c. v. ἀπταν. ἀγρεύη
βαθόν αἰτίν ἀρ' ἵμεροι μελάθρου. Odyss. ⁴
A. 277. est φρεγάσαι vel ἐνδήσαινεν προθεῖναι.
Enstath. Plato in Cratyllo: Τὸ δὲ ἄπταν,
καὶ δέν ταῦτα ἴτι. Participia passiva
ἔτεντος; et ἡμένος inventiuntur posita
pro anacrusim et quod Cicero vocat
aptum. Invenitur ἡμένος, sicut etiam
ἡγεμόνος, pro suspensus, appensus.

²⁴ Maximilla. Priscilla aliquaque, cl. notam 27.

²⁵ Exempla collegit Wernsdorffus I. l. §. 2.
p. 3.

²⁶ Eusebii Hist. Eccles. V. c. 3.

²⁷ Auctor Anonymous adv. Cataphrygas, apud Eusebium Hist. Eccles. V. c. 16. et 17. in Routh Rel. Sacrae II. 82. et ad h. l. p. 100.

²⁸ Epiphanius adv. Haeres. Montanist. c. 20.
οὐα γέροι οἱ Προφῆται (veri) εἰρί-
ζονται, μετὰ συρέσθων; παρασκοπο-
θεῖται; ἐφθέγγονται; et c. 4. et

atque insolitum eorum vaticinandi modum vehementer vituperavit³⁴, proprio verbo παρεξηγήσαται et παρεξηγέσθεως ad cum denotandum usus³⁵.

Unde vero apud Montanistas ortus sit, utrum ex fanatismi excessu, an forte ex imitatione furoris illius, quem Ethnicorum nonnulla sacra comitem habuerunt, nescius sum. Attamen huic suspicioni favere quodammodo videtur locus Didymi Alexandrinii, qui Montanum perhibet primum fuisse Idoli sacerdotem³⁶; quae quidem verba, ubi cum testimonio Hieronymi (ep. ad Marcellam 26. al. 41. al. 54.) conseruntur, *semivirum et abscissum eum vocantis*, probabile reddunt, Montanum, antequam ad Christiana transiisset casta, Cybeles, Magiae Matris, tanta in Phrygia religione cultæ, cuius sacerdotes spadones fuisse constat, sacerdotio sumptum fuisse. Eum quoque fuisse Neophytum, auctor anonymous libri adversus Cataphrygas asserit³⁷, eique Apollonius artes magonicas tribuit³⁸, quæ spadonibus imprimitis conveniebant. Ex hisce igitur omnibus, si modo vera sunt quæ narrantur, oritur suspicio, Montanum a priori vaticinandi professione hisce Cybeles sacerdotibus familiari proficuaque ista vaticinia ad suæ sectæ inter Christianos conditæ sacra per summam fraudulentiam transtulisse³⁹.

sequ. Sie quoque Hieronymus Praef.
Comment. in Nahum: non enim loquitur
in Ἰησοῦσι, ut Montanus et Prisca et
Maximilla delirant, sed quod prophetat,
liber est visionis intelligentis universa
qua loquitur. Et ad Fretelam et Suniam:
aliter enim Latinus sermo Ἰησουσιν ex-
primere non potest, nisi mentis excess-
sum. Plura vide apud Routh, p. 101.
Ἰησουσι διαδοτος habet quoque Origenes
e. Celsus de amentia.

³⁴ Apollonius np. Routh II. p. 75. et 90.

³⁵ Ηπειροτῆρα. falso mentis excessu abripit.
Routh I. c. p. 94. 95. παρέξουσι. Ibid.
p. 100. 101.

³⁶ De Trinitate libr. III. cap. penult. edit.
Mingarelli. Μιτιὰ τὴν ἀνάληψιν τοῦ

Σωτῆρος καὶ τὴν ἐπιφοτεῖσαν τοῦ
ἀγίου απενόματος πλέον ἡ μετὰ ικυ-
τοῦ τὴν γενόμενος λιθεύς πρώτον
ιδὼν, καὶ οὕτω τὴν τυγλήν
τεύχην οἰσαγγησάμενος αἴρησεν.

³⁷ Libr. I. apud Eusebium Hist. Eccles.
V. c. 16. Routh Rel. Sacrae II. p. 75.

³⁸ Apud Eusebium. II. E. V. c. 18. Routh
II. p. 59.

³⁹ De sacerdotibus Deœ Comanae, quæ
idem eam Cybele fuisse videtur nu-
men, cf. Juvenalis Satyr. IV. 123.
VI. 511. et scholion ad priorem apud
Cramerum p. 146. Tibull Eleg. I. VI.
v. 43. et Heynianum ad h. l. atque
Heynii Commentat. de sacerdotio Co-
mano, in Commentat. Goett. Vol. XIII.

6. De hisce autem ἐξάσεται, quorum quoque testes Montaniste fuere Carthaginenses, habemus relationem Tertulliani⁴⁰, tanto digniorem quæ accuratius examinetur, quanto magis de phænomenis agere videtur, nostræ ætatis medicis haud ignotis. Loquitur enim de sorore revelationum charismata sortita, quæ in ecclesia inter doniuica solemnia per ecstasin in spiritu palitur, conversatur cum angelis, aliquando cum Domino, et videt vel audit sacramenta, et quorundam corda dignoscit⁴¹ et medicinas desiderantibus submiistrat⁴². Eadem hanc sororem animarum humanarum externam formam descripsisse refert ibidem. Verba enim ejus hæc fuere: *Ostensu mihi est anima corporaliter, et spiritus videbatur. Sed non inanis et vacua qualitatis; immo, quæ etiam teneri re promitteret, tenera et lucida, aëri coloris, et forma per omnia humana hæc visio est.*

Hisce autem verbis describi quæ nostrorum quoque sint temporum, quis est qui non videat? Est nimurum status ille insanus, ut cum Cicerone loquuntur, quo ii corripiuntur, qui magneticos tactus experti in clara visione versantur⁴³. De quo Tertullianus: *Hanc vim ecstasin dicimus, excessum sensus et amentiac instar*⁴⁴. Hi animas cernunt nimbo aëreo lucidoque cinctas,

Vaticiniiorum a sacerdotibus Magnæ Matris Pessinuntina editorum exemplum assert Plutarchus in Mario c. 17. Confer quoque Apuleji Metamorph. libros VIII et IX, ubi plura reperties.

⁴⁰ De anima c. 9.

⁴¹ Similia habet Irenæus adv. Hæreses V.6. Καθὼς νεὶ πολλῶν ἔκοινουν ὕδρευμα τῷ ἑπτησίᾳ, προσπτικῇ καρδιόπατε λγοτεν, καὶ πνεοδαταῖς λαλούστων διὰ τὸν πνεῦματος γένεσιν, καὶ τὰ κρυψία τῶν ἀνθρώπων εἰς φανερὸν ἀγόντων εἰπὲ τῷ συντέροντι, νεὶ τῷ μνήμονα θεοῖ λεθεγονέντοι. Nescio tamen, an de Montanistis, quod quidem multis visum est, hac dicta sint.

⁴² Vaticinia haud commemorat, quæ vero mulieres Montanisticæ compluribus post mortem Maximillæ annis haud amplius edidisse videntur. Auctor enim operis adv. Cataphrygas dicit: *Εἰ..... εἰ περὶ Μορτωνίδεωντο γνώσεις τὸ προφητικὸν χρήσιμα, τοὺς ἀπὸ Μορτωνίδας τὸν γνωνισμὸν τοὺς περὶ αὐτῶν διελέγατο δεῖταιων..... οὐκ ἐπὶ Ιγναῖον διέλεγε τεσσεράκοτον ἵδε ποντοῖο ήτο; ἐπὸ τοῦ; Μαζηνάτης τιλενῆ;* Routh R. S. II. p. 83.

⁴³ Neander G. d. T. p. 463. Hanc mulierem vir ven. mecum consentiens vocat: *vorgebliche Hellscherin.*

⁴⁴ De anima c. 45. absolute amentiam interpretatur, aitque. *spiritalem esse vim,*

cum spiritibus confabulantur, ipsum Christum Dominum interdum vident⁴⁵, futura presagiant, cogitationes eorum, quibuscum sympathetico quodam vinculo nesciunt, exploratas habent, iisque petentibus haud raro medicinas salutares subministrant. Quod vero, utrum ex morboso eorum statu, nulla adhibita arte, fluat, an tactibus magneticis provocetur, perinde est. Neque asseram, artificialem illum Magnetismum Christianis Carthaginiensibus innotuisse, licet persuasum mihi habeam, hujusmodi artes haud raro in templis, Aesculapii maxime, adhibitas suisse⁴⁶. Hoc tantummodo e narratione Tertulliani addemus: Montanistas disserendo peteudoque materias visionibus subuinistrasse, eas vero multitudinem classe. Soror enim illa post transacta solennia, dimissa plebe, quo usu solet nobis, (clero Montanistico aliisque probatis viris) renunciavit, quæ videat. Haec vero diligentissime digerebantur, ut etiam probarentur. Hactenus ille. Plura sine dubio haec de re disseruit in libris VII de ecclasi, qui injuria temporum perierunt.

Revelationes atque visiones quoque, quæ Perpetuae in carcere obtigerunt, in actis S. S. Perpetuae et Felicitatis commemorantur. Parum igitur aberit a vero, si cum haud ita paucis viris doctis statuamus, hancce matronam una cum sociis addictam fuisse Montanism⁴⁷, unde factum ut tam magnifice a Tertulliano

qua constat prophetia ibid. c. 21. et
adv. Marcionem IV. c. 22.

⁴⁵ (Berg) Briefe über eine magnetische
Kur. Dorpat 1816. p. 102.

⁴⁶ Notæ sunt incubationes in templis Aesculapii, Leidis, Serapidis, aliorumque muninum, quas Böttigerus eruditio ut assolet tetigit in *Commentatione Sprengelii Beiträgen zur Geschichte der Medicin I. inserta sub titulo: Der Aesculapiusdienst auf der Tiberinsel, Medicinische Schlangengaukelei.* Cf. quoque Zimmermanns geschichtliche Darstellung d. thierischen Magnetismus

als Heilmittel, mit besonderer Berücksichtigung des Somnambulismus, etc. Berlin 1824. Descriptionem Geminiæ votivæ, in qua scalptus cernitur Aesculapius sub draconis dæmonici forma poculum ore porrigen, cum inscriptione EX VIV^S, inserui Actis historico-philosophicis societatis Danicæ scientiarum, Tomo V.

⁴⁷ Orthodoxam ejus fidem defendit Jos.
Aug. Orsi, Cardinalis, Diss. Apol. pro
S. S. Perpetuae, Felicitatis et sociorum
Martyrum Orthodoxy. Florent. 1728.

laudata sit⁴⁸. Mirari igitur minime subibit, Priscilla quoque vaticinia et visiones in Africa lectas fuisse.

7. Ceterum notissimæ sunt Montanistarum res ex Wernsdorffii Walchiique lucubrationibus: manum igitur abstinemus, de duabus tantummodo περισσέσσι pauca monituri.

1) Montanistas Afros, quo modo Asiatici, habuisse stipem communem, in quam suas immitabant oblationes, cui administrando præpositus erat ἐπίτροπος, Latinis *Arcarius*⁴⁹. Idem hoc sine dubio Carthagine quoque obtinuit; in primis si verba Tertulliani Apologetici c. 39. de depositis pietatis in arcæ genus inmissis, intelligenda sunt non de Catholicis unice, sed de Montanistis quoque. Hoc nimur illo tempore, quo Christiani diuturna pace per totum Imperium Romanum fruebantur, sensim sensimque sibi sumsisse videntur ecclesiarum antistites, ut instituta collegiorum atque societatum in Imperio licitarum, ubi e re esse visum fuerit, imitarentur. E quorum genere arcae quoque fuisse videntur. Has enim nonnulla collegia Romana habuisse docet Cramers⁵⁰; neque desunt in marmoribus exempla Arcariorum publicorum, oizorópoi apud scriptores et in monumentis dictorum. Sic oizorópoi τῆς πόλεως Rom. XVI. 23.

2) Doctores religionis, qui apud Montanistas iidem fuere ac apud Catholicos⁵¹, stipendia accepisse e redditibus vel e stipe publica, testatur Eusebius Hist. Eccles. IX. 5. 18. ex Apollonii libro adv. Montanistas. Quam quidem consuetudinem, illa ætate raram atque ab Apollonio acriter carptam, imitati sunt procedente tempore Theodoti Byzantini asseclæ⁵².

⁴⁸ Plures in Actis Martyrum narrantur visiones, qua Christianis in carcere conjectis obtigerunt. Cf. passionem Jacobi, Mariani et alior. plurimor. in Numidia apud Ruinartum p. 228. 229. Montani, Lucii et alior. Martyrum Africanorum ibid. 234. 235. qui fortasse ex coetu Montanistarum fuere.

⁴⁹ PARTHENIO ARCARIO REIPUBLICÆ LYCANORVM QVINTANENSIVM. Fabretti Inscr. domestica p. 549. n. 388. ex CVNDVS ARKYANIVS REIP. ARMERINORVM. apud Gruterum.

⁵⁰ Commentarii vetusti in Juvenalem p. 381.

⁵¹ Neanders G. d. T. p. 203.

⁵² Vide apud Routh II. 57.

8. Tertullianum sectæ inter Montanistas conditorem fuisse supra diximus.

Testem habemus Augustinum, qui libro de Haeresibus de Tertulliano: *divisisse se a Montanistis, sed tamen sua conventicula propagasse scribit*⁵³. Idem auctor de ejus asseclis sic habet: *Tertullianistæ a Tertulliano . . . usque ad nostrum tempus paulatim deficientes, in extremis reliquis durare potuerunt in urbe Carthaginiensi. Me autem ibi posito ante aliquot annos . . . omni ex parte consumuti sunt. Paucissimi enim, qui remanserunt, in Catholicam transierunt, suamque basilicam, quæ nunc etiam notissima est, Catholicis tradiderunt.* Refert porro errores Tertulliani de corporea animæ ipsiusque Dei natura, additque: *Non ergo ideo est Tertullianus factus haematicus, sed quia transiens ad Cataphrygas, quos antea destruxerat, coepit etiam secundas nuptias contra Apostolicam doctrinam tanquam stupra damnare, et postmodum etiam ab ipsis divisus sua conventicula propagarit.* Hosce vero Tertullianistas a Sotere Papa damnatos legimus in anonymo tractatu, a Sirmondo edito, cui titulam inscripsit: *Prædestinatus*⁵⁴. Narrat hic auctor præterea, Octavianam quandam secum duxisse hominem, qui se dixerit Presbyterum Tertullianistam: hunc a Maximo Tyranno fautore suo scriptum impetrasse, ut sibi collegium extra Urbis muros fabricaret et duorum fratum, Processi et Martiniani, quos Phryges, h. e. Montanistas fuisse dixit, sepulcra

⁵³ Ad Quodvultdeum Haeres. 86. Video equidem Neandrum subdubitare, an Tertullianus media quadam via inter Catholicos & Montanistas incedere potuerit, atque secessionem illam, de qua agitur, coctui illi, cui prausit Tertullianus, post ejus tempora tribueret p. 509. Sed obstat videtur nuctoritas Augustini, in rebus ecclesiæ Africanæ haud exigni mouentis, qui expressis verbis ipsum Tertullianum *se a Montanistis divisisse* narrat. Habetur præterea haud ita pauca sectarum

fanaticarum exempla in variis a soiavieciu disceptantes coetus divisarum, ut Anabaptistarum, Quakerorum, aliorumque.

⁵⁴ Editus a Sirmondo Parisiis 1643. et 1645. ab Avræo, et in Operibus Sirmondi Venet. 1728. fol.) Tom. I. p. 293. Haeres. 86. Parum vero fideli huic auctori tribuit Routh Rel. Sacra II. 378., qui, de scriptoribus cum crepare dicit, quia nemo unquam ante audiverat. Ejus anubiquam fidem notat quoque III. 278.

sibi vindicasse⁵⁵, atque hoc ordine per occasionem Martyrum populum seduxisse, donec, Maximo a Theodosio deleto, fuga salutem quereret, et locus ille sacer Catholicis restitueretur. Idem hic auctor loquitur de basilica Tertullianistarum Carthaginensi, quæ usque ad Aurelium Episcopum fuit. Agente enim Augustino Hippomensi Episcopo, et rationaliter cum eis disputante, conversi sunt, Ecclesiamque suam sancta Ecclesie contulerunt. Addit: Tertullianum a Cataphrygibus postea divisum, ne plebi Montani nomen Tertulliani riperetur excludere, fudisse a se omnem Phrygiam vanitatem, et Tertullianistarum conventicula propagasse; nihil tamen in fide (Montanistarum) mutasse. Ex hisce testimonii colligitur, Tertullianum, oborta cum Montanistis ignota de causa⁵⁶ discordia, ab eorum coetu discessisse, propriumque condidisse, nihil tamen in dogmate mutasse. Dittiores vero atque opulentiores procedente tempore ejus familia adhaesisse, ex eo probabile fit, quod eorum basilica, magnum itaque ædificium, commemoratur. Romæ quoque ejus assecæ domicilio figere, Maximo Tyranno (a. Chr. 383-388.) eis favente, tentarunt, sed post eum deletum conatus eorum in vanas abierunt auras; pauci vero illi, qui Carthagine consistebant, ab Augustino, quum Aurelio Episcopo, qui a. 390. hanc cathedram concenderat, illam metropolin visitaret, amico colloquio ad saniorem mentem reducti, Catholicis suam Basilicam tradiderunt⁵⁷. Quæ vero

⁵⁵ Sie enim intelligo verba: *Quod dum impetrasset a tyranno Maximo, sanctorum nostrorum exelusit locum, id est, duorum fratrum, Processi et Martiniani, dicens eos Phryges (Montanistas) fuisse, et ideo hanc legem tenuisse quam Tertullianus.*

⁵⁶ Annon forte ob relaxatum disciplinæ rigorem? lego enim in fragmentis Apollonii penes Eusebium V. 18. Ιλοφήτης, εἰπέ μοι, βίσπιτας; προσφήτης σιβύζειν; προσφήτης φιλοκομεῖται; προσφήτης τάβλιας καὶ κύδιος πιεῖται; προσφήτης διατείται Λιώ

δι ὅτι γέγονε παρ' αὐτοῖς διεῖσω. Cf. Routh R. S. II. p. 59. et 67. alii habent ἡ προφῆται. Huiusmodi enim abusus forte Carthagine apud Montanistas irreperant. Et nostra aetate Quakeros et Anabaptistas a priso rigore remisisse, notum est. Ceterum Apollonium in Montanistas hoc loco iniquiorem fuisse, dubio vix caret.

⁵⁷ Ex Morelli sententia ante annum 423. quo hæc ad Quodvultdeum scripsit. Afr. Christ. II. p. 93.

Prædestinatus habet de Tertullianistis a Sotere Papa damnatis, aperte sunt falsa, quum hic Romanam Ecclesiam rexerit inter annos 160 et 170⁵⁸, Tertulliano adolecente et adhuc a Christianis sacris alieno. Num vero inter libros Montanisticos ab eo vulgatos extent scripta edita, postquam a reliquis Montanistis secessisset, ardua est quæstio, neque facile de ea decerni potest, licet per se haud sit improbabile; nisi statuamus, eum suum coctum post annum 211 condidisse, in quem ultimus liber, enjus ætas desiniri potest, is nimurum quem ad Seapulam dedit, cadere videtur. Illoc vero manifestum est, Tertullianum inter Montanistas Afros virum fuisse summæ auctoritatis.

9. Montanismus in Africa floruit per duo, et quod exurebat, secula. Sensim vero, postquam fortassis ii, qui turbulentioris essent ingenii, cum Novatianis fecissent, sedato in reliquis fervore, quæ est omnis enthusiasmi ratio, evanuit; quam quidem sanæ mentis victoriam Donatistarum furores et Circumcellionum facinora, omnibus piis cordationibusque hominibus exosa, tandem adduxisse videntur. Plurimos tamen jam ante hæc tempora paci et tranquillitatí studuisse, proprios lares coluisse, nec in negotia ecclesiæ Catholicæ scse ingessisse, fidem facit silentium, Cypriani, qui, quanvis Tertullianum magnopere suspiceret magistrumque vocaret, auctoritatem tamen episcoporum acerrime propugnavit⁵⁹, neque facile passurus fuisse, si qui eandem Carthaginē infringere sustinissent. Unde colligo, Montanistas proxima post Tertullianum ætate nullis querelis ansam præbuisse, sed in coetu Carthaginensi vixisse ut inter nos fratres qui Moravici dicuntur; et licet haud prorsus ab Ecclesia Catholicæ secesserint, sacra tamen domestica et minus solemnia habuisse. Semel tantum schismatis mentionem invenio, quæ forsitan Montanistas respicit. Inter

⁵⁸ Pagi Breviar. Pontiss. Romanorum I.
p. 30.

⁵⁹ Tertullianum post secessionem ad Montanistas haud ita magni fecisse episcopos, statuit Episcopus Lincoln. p. 241. Nec injuria. Nam spirituale illud sacerdotium, enjus ex ejus sententia

omnes Christiani participes erant, ut apud omnes enthusiasts, ita quoque apud Montanistas, dignitati sacerdotii ecclesiastici haud parum detraxit, vel detrahere saltem potuit. Accesserunt fortasse querelle de episcopis Afris, quos sapius vituperat, ut passim notavimus.

Patres nimirum concilii Carthaginensis a Cypriano anno 256 celebrati occurrit Verulus Martyr, Russicadæ Numidiæ episcopus, cuius nomini adduntur verba: *de schismaticis*. Sed hic ad Novatianos quoque pertinuisse potest, quorum controversia quinquennio ante istud Concilium agitari coepit. Ceterum Montanistarum in nullo, quod sciām, Concilio Africano sit mentio. Neque de iis agere videntur quæ Commodianus habet Instruct. 66.

..... *Pax est in orbe,*
Et ruina simul blandiente seculo premit
Præcipitis populi quem in schisma misistis.
Aut facite legem civitatis, aut exite de illa!

Quæ potius de Novatianis dicta videntur turbas cœntibus; minus enim eadunt in Montanistas novarum rerum minime cupidos.

Hic deuine per secundum et tertium seculum in Africa floruerunt, quarto vero extiuti sunt.

CAP. XXIII.

CONTROVERSIA DE BAPTISMO HERETICORUM, ET CONCILII CARTHAGINENSE SUB AGRIPPINO.

1. **H**ujus controversiae fons et origo haud dubie querenda est in magno hæreticorum numero, qui studio et labore episcoporum clericorumque Afrorum ad fidem ecclesiæ amplectendam commoti fuere. Variae de modo quo in gremium ecclesiæ recipiendi essent opiniones controversiam excitarunt: sed quanto major auctoritas ecclesiæ tribuebatur, quam *unam* esse, extra quam nulla speranda sit salus, quæ sola vera habeat sacramenta, docuerunt, præcedentibus Tertulliano et Cypriano¹, Ecclesiæ Africæ magistris, tanto rigidiores sententias

¹ Tertull. de præsc. c. 14. 20. 37. de baptismo c. 6. 8. de pudicitia c. 21. 40.
Cyprianus de unitate Ecclesiæ. Cf.

Ilist. nostram Dogm. priscæ ecclesiæ, edit. Theot. Tom. III. p. 29. A Judæis
hæc placita ad Christianos transierunt.

Afri sovebant de ipso hæretorum Christianismo²; ioprimitis quum illi, de quorum baptismo agebatur, maximam partem essent Gnostici, qui summo Deo creationem mundi haud tribuebant, de necessitate ipsius baptismi varias alebant opiniones, inque eo administrando varios sequebantur ritus³. De Montanistis vix esse potuit quæstio, qui in dogmatibus sacrisque ritibus servandis a Catholicis haud secesserunt, ipsumque Tertullianum habuerunt defensorem. Quæ autem fuerit Tertulliani de baptismo hæretorum sententia, ipse pluribus in locis declaravit, e quibus duo adferre haud pigebit. De pudic. c. 19. *Cui enim dubium est, hæreticum institutione deceptum, cognito postmodum casu et poenitentia expiata, et veniam consequi et in ecclesiam redigi?* Unde et apud nos ut ethnico par, immo et super ethnicum, hæreticus etiam per baptismum veritatis utroque nomine purgatus admittitur. Sic quoque c. 15. libri de baptismo adv. Quintillam docet: *Unus omnino baptismus est nobis tam ex Domini Evangelio quam ex Apostoli litteris, quoniam unus Dominus et unus baptismus et una ecclesia in coelis Hæretici autem nullum consortium habent nostræ disciplinæ, quos extraneos utique testatur ipsa ademtio disciplinæ* Ideoque nec baptismus unus, quiu non idem. *Quam quum rite non habeant, sine dubio non habent, nec capit numerari quod non habetur: ita nec possunt accipere, quia non habent⁴.* Baptismus igitur hæretorum quum nullus esset, ii qui ad ecclesiam transibant, ex doctrina Ecclesiæ Africane non rebaptizabantur sed baptizabantur, quæ

² Tertull. de baptismo c. 15. *Cum baptismus rite non habant, omnino non habent.* v. c. et illud: *qui Deum haud habet patrem, nec ecclesiam habet matrem.* Neque alia Ecclesia Orientalis fuisse videtur statuendi ratio. Habemus cuius in Canonibus, qui Apololici dicuntur, canonem 46. episcopum vel presbyterum, qui hæretorum baptismum aut sacrificium admiserit, deponi jubenteu, eau. 47 quo cunctum est, ut

episcopus vel presbyter, qui ab impiis pollutum h. c. ab hæreticis tintatum, non baptizaverit, deponatur; et can. 68. quo dicitur, *qui ab hæreticis baptizantur aut ordinantur, ut fideles vel clerici sint, fieri non posse.*

³ Kirchliche Alterthümer der Gnostiker p. 86. sequ.

⁴ Sic quoque de pudic. c. 40. de præse. hæret. c. 14. (et in append. c. 37.).

quoque in lite cum Stephano Romano Episcopo, (mitiorem sententiam amplexo, eos nimis, qui in nomine Jesu Christi intei essent, haud esse iterum baptizandos⁵), Cypriani fuit sententia; provocavit enim ad doctrinam a majoribus transmissam acceptamque ab Agrippino. Hæc autem consensit cum iis, quæ Tertullianus libro de pudicitia e. 19. exposuerat, epist. 77. ad Quintum p. 193.⁶, et 72. ad Stephanum Romanum Episcopum p. 196.

2. Sententia hac de re longo ante item Stephani et Cypriani tempore in ecclesia Africana lata fuit a Concilio Carthaginensi, eoque primo ejus ad nos notitia pervenit, ab Agrippino celebrato; quo episcopo Augustinus scribit⁷, antiquam disciplinam ex Apostolica traditione venientem corrumpi coepisse. Idem hoc statut Vincensius Leriensis. Hic enim sic habet: *Quondam igitur venerabilis memoriae Agrippinus Carthaginensis Episcopus primus omnium mortulium contra dictum canonem, contra universalis ecclesie regulam, contra sensum omnium consacerdotum, contra morem atque instituta majorum, rebaptizandum esse censebat*⁸. In dubium quidem vocata est quæstio, an Afri primi fuerint qui baptismum iterarent; nam Firmilianus Cesareæ in Cappadocia Episcopus ad Cyprianum de synodo Iconiensi circa an. 235. habite scribit: *haeretico enim, sicut ordinare non licet, nec manum imponere, ita nec baptizare Quod totum nos jam pridem in Iconio collecti in unum, convenientibus ex Galatia et Cilicia et ceteris proxime regionibus, confirmarimus tenendum contra haereticos firmiter et vindicandum, quum a quibusdam de ista re dubitaretur*⁹. Additque præterea in eadem epistola: *nec meminimus hoc apud nos aliquando coepisse, quum*

⁵ Constantii Dissertat. de Stephani I. Papæ sententia circa receptionem haereticorum. in Epistolis Roman. Pontiff. p. 227-256.

⁶ Acta inter S. Cyprianum et Stephanum in disceptatione de haereticis baptizandis. ed. Frid. Everh. Boysen. p. 61. vide quoque Georg. Theophili Preu Dissertationem, qua Cypriani ac

Firmiliani Epistolaram aduersus Stephani I. Papæ Decretum de haereticorum Baptismo vindicias oppositas Raymundo Misorio defendit, Praesido J. G. Walchii, Jenæ 1738.

⁷ De baptismo II. c. 7.

⁸ Commonitorii cap. 9. ed. Klüpfelianæ p. 114.

⁹ In Epistolis Cyprianicis 75. p. 221.

semper illic observatum sit, ut non nisi unum Deum nossemus, et sanctum baptisma non nisi ecclesiæ computaremus¹⁰. Itaque, quum Tertullianus, qui ante Concilium Iconiense floruit, eandem sententiam acriter defenderit, hanc plane a veri specie abhorret, cum eandem vel primum docuisse, vel recens propositam sua auctoritate firmasse. Si vero qui statuere malint, eam eodem tempore in Africa atque Asia ortam esse, equidem laud refragabor. Certe per magnam ecclesiæ partem valuit. Ipsi enim Canones Apostolorum 46. 47., ut nota 2 monuimus, hæreticos rebaptizare jubent. Hosce vero Cypriano et Stephano R. E. esse antiquiores, valde est probabile: magnum autem errorem erravit Eusebius, *Cyprianum primum omnium censuisse, nonnisi per baptismum prius emundatos admittendos esse*¹¹; quum et ipse Cyprianus morem hæreticos rebaptizandi ab Agrippino accepisse fateatur¹².

3. In hoc Carthaginensi Concilio ex Africa Proconsulari et Numidia convenere septuaginta Episcopi¹³. Ejus quidem omnia acta, una cum libro, quem Agrippinus aduersus eos scripsit, qui hæreticorum iteratum baptismum rejecerunt¹⁴, dudum interierunt. Commemoratur vero sèpius, in primis a Cypriano, ep. 71. ubi de baptismo hæreticorum: *Quandoquidem et Agrippinus, bonæ memoriarum viri, cum ceteris Coepiscopis suis, qui illo tempore in provincia Africa et Numidia ecclesiam Dei gubernabant, statuit, et librato consilii communis examine firmarit, quorum sententiam et religiosam et legitimam et salutarem, fidei et Ecclesiæ Catholicæ congruentem, nos etiam seculi*

¹⁰ Pag. 226.

¹¹ Hist. Eccles. VII. c. 3.

¹² Ad Jubajan. ep. 73. et ad Quintum ep. 71.

¹³ Augustin. de baptismo II. c. 13.

¹⁴ Hinc colligi posse videtur ex epistola Augustini 48. (al. 93.) c. 10. ad Vincentium Rogatistam: *Noli ergo, frater, contra divina, tam multa, tam clara, tam indubitate testimonias colligere velle columnas ex episcoporum scriptis: sive*

Münsteri Primordia Ecclesiæ Africanæ.

nostrorum, sicut Hilarii, sive antequam pars Donati separaretur, ipsius unitatis; sicut Cypriani et Agrippini. Contradictiones autem in Africa perdurasse ad Cypriani usque tempora, colligere est ex ejus epistola 71. ad Quiatum, in qua de præsumptione quorundam de collegis nostris (Cypriani et Quinti) loquitur, ut pateat, eos, qui opud hæreticos tineti sunt, quando ad nos venerint, baptizari non oportere. etc.

sumus. Similiter ep. 70. ad Numidiae Episcopos p. 189. sententiam nostram non novam promimus, sed jam pridem ab antecessoribus nostris statutam et a nobis observatam, vobis cum pari consensione conjungimus, centes scilicet et pro certo teneentes, neminem foris baptizari extra ecclesiam posse, quem sit baptismum unum in sancta ecclesia constitutum¹⁵. Et tandem epistola 73. ad Jubaianum p. 199. Apud nos autem non nova aut repentina res est, ut baptizandos censeamus eos, qui ab haereticis ad ecclesiam veniunt, quando multi jam anni sunt et longa aetas, ex quo sub Agrippino, bona memoriae viro, convenientes in unum episcopi plurimi hoc statuerint, atque exinde in hodiernum tot millia haereticorum in provinciis nostris ad ecclesiam conversi non aspernati sint neque cunctati, imo et rationabiliter et libenter amplexi sunt, ut lavaci vitalis et salutaris baptismi gratiam consequerentur¹⁶. De anno, quo hoc Concilium habebatur, incertae sunt sententiae; nam haud plane constat, quo tempore Agrippinus vixerit, et quot Episcopi Carthaginenses inter eum et Cypriatum interfuerint. At Tertulliani eum fuisse coetum, extra dubitationis aleam est positum; sunt qui Concilium exente sec. II. celebratum statuant¹⁷, sunt qui ad ann. 215. v. 217. reponant¹⁸. Quae vero utcumque sint, probabile est, primum fuisse in Africa, et tempore quidem quo Mauretania

¹⁵ Ad idem hoc decretum provocat Novatus a Thamuzade in synodo Carthagin. anno 256 a Cypriano habita et ideo secundum testimonium scripturarum et secundum decretum collegarum nostrorum, sanctissimae memoriae virorum, omnes schismaticos et haereticos, qui ad ecclesiam conversi sunt, baptizari, sed et eos, qui baptizati videbantur, inter laicos recipi. Vide Routh III. p. 93.

¹⁶ Iujus Concilii prater locos allegatos meminerunt Augustinus de baptismo III. 2.; et Facundus Hermianensis Defens. trium Capitulor. X. 3. p. 427.

Sirmond. Ecclesia, non approbans beati Cypriani, ejusque predecessoris Agrippini, qui hoc ante statuerat, de baptizandis omnibus haereticis definitiōnem, non solum ipsos, sed et omnes, qui cum illis hoc defnirunt, episcopos patres adscribit, eorumque fidem atque doctrinam, et maxime Cypriani toto orbe radiantem, judicat esse laudabilem.

¹⁷ Morellus ante an. 197 ponit, Victore Episcopo Rouano.

¹⁸ Walchii Historie der Kirchenversamm-lungen p. 91.

nondum haberet ecclesias, quum nonnisi Africæ Proconsularis et Numidiae intervenirent Episcopi. Illa quidem atate concilia in Asia miiori Græciaque recenter erant instituta, quibus episcopi imitati sunt urbium et provinciarum eos conuentus, qui *KOINA* vocabantur, et in numis horum temporum sæpe commemorati leguntur¹⁹. De synodis enim, ut de novis institutis, Tertullianus, qui alicui in Græcia interfuerat, easque oratione apologetica defenderat, loquitur²⁰. Primam autem occasionem eas congregandi præbuit controversia Montanistica; brevi post accessit questio de tempore Paschatis celebrandi; et post Græcos Afri fuerunt primi qui in synodis convenienter. Ceterum, quum haud certe constet, quo tempore Tertullianus librum de jejunio scripserit, ex silentio ejus de Concilio Agrippini minime colligere licet, utrum ante an post illius tempora editis fuerit. Ex hoc tamen libro patet, Septimum jam al Montanistas transiisse, cumque concilia, quorum prima, Hieropoli anno 170. v. 173. et eodem circiter tempore Anchiali habita, Montanismo hand favebant²¹, habuisse pro institutis mere humanis ab episcopis arbitrarie eoque consilio conditis, ut laicis legem ferrent²². Inde quoque sequitur, Tertullianum non de Montanistarum sed de Catholicorum concilii verba facere; etsi illorum coetus eo jam tempore in Græcis numerosi adeo fuerint, ut concilia habere potuerint²³. Quodsi igitur ille de jejunio liber post Agrippini Concilium editus fuisset, vix

¹⁹ Ab Amphictyonum in de Senatu frequentes sunt Græcorum conuentus, quos et marmora, et in primis numi, inquantur, in quibus *KOINON ACIAC*, *KOINON BEIOTNIAE*, *K. KTHIPOT*, *K. KPTITZN*, *K. ILANIONION*, *K. ET. HOAEZN* et s. p. vide Eckhelii Doctrinam Numor. Veterum IV. p. 428. sequ.

²⁰ De jejunio c. 13. Spittleri Geschichte des kanon. Rechts p. 38. et Mosheimii Comment. de rebus Christianorum ante Constant. M. p. 264. sequ. Neanders G. d. T. 289. 290.

²¹ Walches Historie der Kirchenversammlungen p. 83. 84.

²² Zieglers kritisch-pragmatische Darstellung des Ursprungs der Kirchensynoden, in Henkes Magazin. VII. p. 135.

²³ Hæc nimurum de primis Græcorum conciliis fuit sententia Valesii: Montanistæ certe illa atate in Africa adeo numerosi haud fuerint, ut Concilia celebrare potuerint.

est dubium quin mentionem ejus fecisset, quem suam de baptismo haereticorum sententiam ejus decretis firmatam nosset. Sub Agrippino habitum dicit Cyprianus epistola 73. saepius laudata. Primatem igitur suo jure egit, *quam Carthago esset in Africano orbe quasi altera Roma*, ut habet Salvianus^{24.} Huic autem Concilio non episcopos tantum, sed et presbyteros et diaconos, quin etiam laicos interfuisse, ut priscæ ecclesie consuetudo tulit^{25.}, etsi desint expressa testimonia, valde est probable. Solis tamen episcopis suffragiorum jus competitissime videtur; quod quidem ex Concilio Cypriani, cuius acta supersunt, apud Afros usitatum fuisse appetet^{26.} Et quam Cypriani ætate concilia ordinaria quotannis haberentur post Pascha^{27.}, queri posset, num hocce institutum ante eum jam coeperit, an forsitan a Concilio Agrippini inchoaverit; qua tamen de re subdubito.

Ceterum questio solum versabatur circa haereticos, qui, antequam ad hasce sectas accessissent, Judaica aut Ethnica sacra fuerant secuti. Nam Christiani Catholici, qui ad haereticos defecerant, jam vero redeundi veniam humillimi supplicationibus appetebant, æque ac Apostatae, ad cultum Idolorum relapsi, ex constanti ecclesie consuetudine, non iterato baptismo, sed poenitentia atque manuum impositione cum eadem reconciliabantur^{28.}

²⁴ Salvianus de gubernat. Dei VII. c. 16.
p. 170. Baluz.

²⁵ Walch Hist. der Kirchenversammlungen p. 120. Sic quoque in Concilio Cypriani et Eliberitano. Vide Routh Rel. Sacrae II. p. 500.

²⁶ Routh Rel. Sacrae III. p. 151.

²⁷ Boysen I. c. p. 23. qui Pearsonum in Annal. Cyprianicis laudat.

²⁸ Binghami Origines IV. p. 405. Repetita deinceps fuit quæstio de baptismo

haereticorum in Concilio Carthaginensi V. an. Christi 255 sub Cypriano habitu. Routh III. p. 84-107. et 135. sequ. In Arelatensi anno 314. celebrato extat can. 8. de Afris, quod propria sua lege utlantur, ut rebaptizent, placuit, ut ad ecclesiam si aliquis haereticus venerit, interrogent eum symbolum; et si pervidcrint, eum in Patre, Filio, et Spiritu Sancto esse baptizatum, manus ei imponatur. Quodsi, interrogatus Symbolum, non responderit Trinitatem hanc, merito baptizetur. Routh IV. p. 88.

C A P . X X I V .

ALIA CONCILIA AFRICANA AD CYPRIANUM USQUE.

1. **D**e reliquis concilii in Africana Ecclesia tempore inter Agrippinum et Cyprianum elapsa habitis pauca tantum eaque valde fragmentaria testimonia inveniuntur. Plura tamen fuisse, valde est probabile ex magna ecclesiarum concordia Cypriani etate, quæ ex epistolis ejus appareat: unde multos habitos conventus, totamque hierarchiam ecclesiasticam bene ordinatam fuisse constat. Præterea in ordinationibus novorum Episcoporum Carthaginieum, etsi non omnes, multos tamen ejusdem provinciæ episcopos convenisse, aliosque tum episcopos tum presbyteros variorum negotiorum causa Carthaginem sœpe adiisse, non est de quo dubitemus: in quibus autem conventibus, plus minusve frequentatis, hand raro de rebus quoque ecclesiasticis actum fuit.

2. Concilia Africana haud dubie eandem habuerunt formam, quam Græca illa, ad quorun imitationem instituta fuere. Episcopi igitur antequam in concilio deliberarent, jejuniis atque precibus a Deo lucem poseabant. *Conventus*, inquit Tertullianus, illi, stationibus prius et jejunationibus operati, dolere cum dolentibus et ita demum congaudere gaudentibus norunt¹. In iis ille qui presidebat, si Carthagine vel in Africa Proconsulari celebrabantur, hujus Metropolcos Episcopus, si in Numidia aut Mauretania, Primas Provinciæ, Senex secundum etatem ordinationis, synodum brevi alloquio aperuit, epistolasque recitari jussit ad negotium, de quo agendum esset, pertinentes. Sententias tum suas dixerunt episcopi, qui ecclesiarum suarum nomine convenerant. Hi autem, si ex actis concilii Carthaginensis sub Cypriano habitu aliquid in universum colligere licet, promiseue, nullo neque provinciarum neque senii ordine servato, sedebant, suffragiumque dabant. Dixit enim Pudentianus a Cuiculi qui 71mus erat: *noritas episcopatus fecit, ut sustincrem quid maiores judicarent*²; et post eum 13 alii locuti sunt. Absentibus quoque licitum erat per alios suffragia sua ferre. Sic Natalis ab Oca in eodem concilio, nomine Pompeii Sabratensis

¹ De jejuniis c. 13.

² Cypriani Opera p. 242. 241.

et Diogæ Leptimagnensis in Tripolitana, qui ipsi mandaverunt corpore quidem absentes sed spiritu praesentes, vota emisit³; et propter inopiam Tripolitanæ provinciæ et exiguum episcoporum numerum hoc in consuetudinem abiit, ut unus tantum episcopus concilio interesset, suaque ac collegarum vota emitteret⁴.

3. Procedente tempore invaluit consuetudo, ut Carthagine in quavis synodo generali omnes synodorum ab eodem episcopo celebratarum canones repeterentur, actisque insererentur; id quod in actis synodi anno 418 habitæ observatum legimus⁵: quem vero morem haud adeo fuisse recentem suspicor, quum antiquiore ætate frequentior canonum repetitio magis videatur fuisse necessaria, quam postea, ubi canonum congesta jam essent collectiones, ut Fulgentii Ferrandi⁶, atque Cresconii⁷, Codicem Canonum Ecclesiæ Africanæ ut taceamus, qui decreta continet Synodi Carthaginensis anno 419 celebratae⁸. Antiquior vero haud dubie illa erat consuetudo, ut episcopis clericisque, qui ordinabantur, prius, hoc est ante ordinationem, decreta conciliorum prælegentur; quæ quidem consuetudo in Codice Ecclesiae Africanæ sancita legitur⁹. In hisce igitur canonum collectionibus decreta haberi antiquiorum et vel antiquissimorum Conciliorum Africanorum, vix poterit in dubium vocari, si modo a recentioribus

³ Cypriani Opera p. 242. 241.

⁵ Spittlers Geschichte des kanon. Rechts p. 73.

⁴ Sic in Cod. Canonum Ecclesiæ Africanæ, ean. 14. lata inventitur lex a Concilio Carthag. 3. cap. 2. apud Labbeum Concil. Tomo II. 1056. Item placuit, de Tripoli, propter inopiam provinciæ, ut unus episcopus in legationem veniat. Sic quoque in Concil. Milevitano electus præter alios de provincia Carthaginensi ceterisque legitur de provincia Tripolitana Plautius, qui ex more legatus unus est missus, qui omnes cum sancto scene Aurelio universa cognoscant. Ibid. p. 1132.

⁶ Spittler l. c. p. 196.

⁷ Henkii Comment. de Cresconii Concord. Canonum ejusque cod. manuscripto in Opuse. Academ. p. 167. Spittler l. c. p. 164.

⁸ Spittler l. c. p. 139.

⁹ Canon. 18. Item placuit, ut, ordinatis episcopis vel clericis, prius ab ordinatis suis placita conciliorum auribus eorum inculcentur, ne se aliquid contra statuta concilii fecisse pœnitent. Conc. Carthag. III. c. 3. ap. Labbeum Concilior. II. p. 1057.

discerni possent! Antiquiores enim canones a Carthaginensi illo concilio repetitos fuisse, et Cresconium æque ac Ferrandum veteres canonum ἀπολογίας ad manus habuisse, statuere ausim. Ex hisce canonibus nonnulli, ad antiquissima tempora, quantum conjicere licet, referendi, heic apponentur. Judicent rerum atque temporum periti!

Canon. 6. *In præcritis conciliis statutum meminimus esse, ut Christiæ vel reconciliatio poenitentium, nec nouæ et puellarum consecratio a presbyteris non siant.*

Concil. Carthaginense III. can. 3. Labbei Concil. Tom. II. p. 1052.

Canon. 16. *Item placuit, ut episcopi, presbyteri et diaconi non sint conductores, aut procuratores, neque ullo turpi negotio et dishonesto victimum querant, quia respicere debent scriptum esse: nullus militans Deo implicat se negotiis secularibus.*

Ibid. can. 15. Labbei Conc. p. 1057.

Canon. 21. *Iterum placuit, ut filii clericorum gentilibus vel hæreticis matrimonio non jungantur.*

Ibid. can. 12. Labbei Conc. p. 1060.

Canon. 36. *Ut episcopi et presbyteri et diaconi non ordinentur, priusquam omnes qui sunt in domo eorum Christianos catholicos fecerint.*

Ibid. can. 18. Concilia Africana can. 3. Labbei Conc. p. 1068.

Canon. 37. *Ut in sacramentis corporis et sanguinis Domini nihil amplius offeratur, quam quod ipse Dominus tradidit, hoc est: panis et vinum aqua mixtum.*

Concilia Africana can. 4. ibid. p. 1068.

Canon. 44. *Ut virginis sacrae, cum parentibus, a quibus custodiebantur, privatæ fuerint, episcopi vel presbyteri, ubi episcopus absens est, prouidentia gravioribus feminis commendentur, ut simul habitantes iuricem se custodian, ne passim vagando ecclesias lœdant existimationem.*

Concilia Africana can. 11. ibid. p. 1069.

Canon. 45. *Ut ægrotantes, si pro se respondere non possunt, cum voluntatis eorum testimonium sui periculo proprio dixerint, baptizentur. Ut scenicis atque histrionibus cæterisque hujusmodi personis reconciliatio non negetur.*

Concilia Africana can. 12. Labbei Conc. p. 1072.

Canon. 49. *Forma antiqua servabitur, ut non minus quam tres sufficient, qui fuerint destinati ad episcopum ordinandum, propterea quia in Tripoli forte et in Arzuge interjacere videntur barbaræ gentes; nam in Tripoli, ut asseritur, episcopi sunt quinque tantummodo, et possunt forte de ipso numero vel duo necessitate aliqua occupari.*

Concilia Africana can. 16. ibid. p. 1073.

Canon. 51. *Quoniam de commonitorio nostro omnia tractata noscuntur, addimus etiam, de die paschæ nobis esse mandatum, ut de ecclesia semper Carthaginiensi, sicuti assolet, instruamur, et non sub angusto temporis spatio.*

Concilia Africana can. 18. ibid. p. 1073.

Præter hos duos habet canones Morcellus Afr. Christ. II. p. 90. et 89., quos antiquiores leges respicere statuit.

Canon. 37. *Primitiæ vero, seu mel et lac, et quod uno die solemnissimo in infantum mysterio (baptismo) solet offerri, quamvis in altari offerantur, suam tamen habeant propriam benedictionem: qui nimis ritus a ritu Romano discrepat.*

Canones diversorum Concil. eccles. Africanæ can. 37. ibid. p. 1068.

Canon. 103. *Placuit etiam hoc, ut preccs, quæ probatæ fuerint in Concilio, sive præfationes sive commendationes seu manus impositiones, ab omnibus celebrentur, nec alia omnino contra fidem præferantur, sed quæcumque a prudentioribus fuerint collectæ dicantur.*

Idem can. 3. Labbei p. 117.

4. Ultimus in Synodo sententiam dixit Praeses, ut Cyprianus in Carthaginensi. Decretum autem in hac synodo, anno 252 coacta, his verbis expressum legitur: *Placuit nobis, Spiritu Sancto suggestente, et Domino per visiones multas et manifestas admonente. Mutata ergo intervallo temporis inter Tertullianum et Cyprianum elapsi fuit sententia de conciliis, ita ut ea, quae initio pro mere humanis haberentur institutis, divinam mox nacta sint auctoritatem. Neque a Cypriani inde aetate aliis quam episcopis, et forte presbyteris¹⁰, nulli vero diaconi, nullique certe laico sententiam dicendi via concedebatur.*

5. Concilia ante Cyprianum post Agrippini illud in Africa celebrata sunt sequentia:

1) Concilium de quo loquitur Carthaginensis hic Antistes epistola 1: *Jam pridem in concilio episcoporum statutum, ne quis de clericis et ministris Dei tutorem vel curatorem testamento suo constituant¹¹. Et infra: Quod episcopi antecessores nostri religiose considerantes et salubriter providentes censuerunt, ne quis frater excedens ad tutelam vel curam clericum nominaret, ac, si quis hoc fecisset, non offerretur pro eo, nec sacrificium pro dormitione ejus celebraretur.* Quo quidem decreto contra leges Romanas actum fuit, in quibus tutela pupillorum pro munere publico habebatur, a quo onere non nisi ex certis iisque gravissimis causis lege definitis excusatio concedebaratur¹². Attamen repetita fuit lex ecclesiastica a Cypriano, quum Geminus quidam Victor Geminum Faustum presbyterum, haud dubie fratrem aut gentilem, in civitate Furnitana Africæ proconsularis tutorem testamento suo nominasset. Hujus quoque concilii mentionem facit Augustinus de bapt. IV. 6. Quo loco et quo tempore habitum fuerit, haud constat. Quum vero Cyprianus loquatur de episcopis successoribus, in Africa proconsulari, et

¹⁰ De Concilio a Cypriano in questione de baptismis hereticorum habito ad Quintum ep. 71. sic scribit: *qua de re quid nuper in concilio plurimi coepiscopi cum compresbyteris, qui aderant, censueri-*

mus, ut scires: ejusdem epistolæ exemplum tibi misi.

¹¹ Vide CAP. XII.

¹² Institution. L. I. Tit. 25.

Carthagine quidem celebratum putem, licet bene sciam, episcopos illos, quos decessores vocat, haud omnes esse potuisse Carthaginenses: intelligit potius omnes illos episcopos Africanae ecclesiæ, qui illi interfuerunt concilio. Tempus haud significat nisi per vagum illud *jam pridem*, quod tamen multos elapos annos indicat; quare cum Schelstratio, hoc concilium Donato desessori Cypriani in sede Carthaginensi attribuente, consentire nequeo.

2. An Tertullianus in concilio damnatus sit, incerta res, de qua jam egimus CAP. XXII. Vix autem inducar ut mihi persuadeam, eum quoque, ut Morcellus arbitratur¹³, alia de causa damnatum fuisse, quod nimis statuerat: *nihil ad delicta fidelium capitalia solvendi et alligandi Petro emancipatum esse.* (de pudic. c. 21.). Suam assertionem Septimus sequentibus adstruit verbis: *Ecclesia quidem delicta donabit, sed ecclesia spiritus per spiritalem hominem, non ecclesia numerus episcoporum* (ibid.). E quibus tamen verbis nil de Tertulliano ab ecclesia Africana damnato colligi posse videtur. Idem Morcellus concilia sub Donato Episcopo Carthaginensi habita esse statuit: quum Ecclesia Africana floreret omni genere virtutis, nec episcopi periculi causa carere publico cogentur. Nam controversias sœpe existere necesse fuit, quæ ex communi sententia dirimendæ viderentur¹⁴. Nec refragabor. Credo etiam cum Praxea in Synodo disputatum fuisse.

3. *De Privato hæretico nihil constat*¹⁵. Concilium contra eum in Lambesitana colonia, quæ fuit urbs Numidiæ, habitum commemoravit Cyprianus ep. ad Cornel. 59. et Clerus Rom. ad Cyprianum ep. 36. in quarum prima: *Per Felicianum autem significavi tibi, frater, venisse Carthaginem veterem hæreticum, in Lambesitana colonia ante multos fere annos ob multa gravia delicta 90 episcoporum sententia condemnatum, antecessorum etiam nostrorum (quod et vestram conscientiam non latet) Fabiani et Donati litteris severissime notatum*¹⁶. Habita igitur fuit hæc synodus Lambesæ Numidiæ, sub primate Numidiæ, magno episcoporum confluxu; æquum enim

¹³ Vol. II. p. 90.

¹⁵ Cf. Wachtl. Gesch. der Ketzerreyen II.

¹⁴ I. c.

p. 181.

¹⁶ Pag. 132.

judicabatur, uniuscumque causam audiri, ubi crimen fuerit commissum, ut Cyprianus dicit de causa Fortunati et Felicissimi in epistola ad Cornelium¹⁷; ejusque adversus Privatum decretum eum Donato Episcopo Carthaginensi ut Primate totius Africæ communicatum, a quo vel solo vel in synodo confirmatum fuit. Fabianus quoque Episcopus Romanus in epistola jam deperdita¹⁸, Privatum severissime notavit. Idem hic Privatus superstes adhuc fuit, postquam Cyprianus in sedem Carthaginensem evictus esset, Carthaginemque venit. Oportet hanc Privati item e gravioribus fuisse, quum Episcopus Carthaginensis Romanum ea de re certiore facere decrevisset. Utrum vero sectæ hereticæ fuerit conditor, an schismatis tantum auctor, plane nos latet. Cyprianus enim errorem, in quem prolapsus sit, haud declarat, sed multorum et gravium delictorum eum reum habet. Hoc vero e litteris presbyterorum et diaconorum Ecclesiae Romanae ad Cyprianum vacante sede post mortem Fabiani datis appareat, eum Romanum eo consilio venisse, ut litteras communicatorias impetraret, quas tamen haud obtinuit. Posthaec ab ecclesia Africana plane secessisse, et Fortunatum atque Felicem episcopos in Africa ordinasse legitur. Annus, quo concilium adversus eum a 90 episcopis habitum fuit, incertus est; celebratum vero fuit a Fabiano Episcopo Romano, qui haec cathedram tenuit inter annos 236 et 251, et, quia Privatus dicitur vetus haereticus, in primis Fabiani amis. A Binio ponitur anno 242, a Walchii et Morello anno 240, qui Labbenn sequuntur¹⁹. Quum autem Cyprianus aliqua addat de collegio episcoporum, ad quod Privatus alios suarum partium adsumserit, probabile est, eum ipsum fuisse episcopum Lambesitanæ urbis: qua quidem Schelstratius conjectura movetur ad statuendum, primum quidem sede motum fuisse a concilio provincie Numidia Lambesitano, deinde quoque damnatum in Africæ Proconsularis synodo; quam potius Concilium fuisse totius Africæ Carthagine a Primate Donato habitum statuerim. Et si sic res sese habet, facilius intelligetur, qui negotium tanti momenti, post

¹⁷ Epist. 50.

Episcopus, cuius scripta ætatem tulerunt.

¹⁸ Walchii Historie der Päpste p. 50. Interit quoque Donati epistola. Cyprianus igitur primus est Carthaginensis

¹⁹ Walchii Historie der Ketzreyen II. p. 181.

celebratam synodum, Romano quoque Episcopo per litteras synodicas nuntiatum fuerit. Sed irrita in Privatum fuisse Cypriani conamina credo; nam in quinque illis episcopis Numidicis, qui ad Fortunatum, unum ex illis presbyteris, qui Felicissimo adhærebant, consecrandum Carthaginem convenerunt, Privatu: primus legitur; eosque omnes vel hæresecos vel apostasie reos dicit Cyprianus, ep. 50.

Pauca sane hæc sunt, quæ conciliis in Ecclesia Africana ab Agrippini iude tempore ad Cyprianum usque celebratis in scriptis Patrum Afrorum sparsa leguntur. Nec ulla spes plura in lucem proditura esse; nisi forte in Bibliothecarum latebris detegantur collectiones canonum haec tenus incognitæ cum nominibus conciliorum Africanorum in quibus lati sunt, aut ex ipso solo Africano in ruderibus aedium sacrarum ernantur Inscriptiones Christianæ, in quibus conciliorum facta sit mentio. Quæ vero optanda potius quam speranda sunt.

C A P. XXV.

ADVERSARI CHRISTIANORUM. JUDEI ET ETHNICI.

1. Accedimus jam ad exponentes vexationes Christianorum Afrorum præsa illa ætate, de quibus quidem per integrum seculum secundum nihil fere referendum habemus, quum sub optimis principibus Trajano, Hadriano, Antoninis, et sub ipso denique Commodo pacatae eorum res fuisse videantur, nisi contra singulos Christianos secundum leges Trajani fuerit animadversum, qua de re cap. xxvi. videbimus. Illoc tantum heic observandum: Carthagine ipsa, ubi sedes fuit Proconsulis et Legati Legionis, que in Africa militabat, quæque a Caligulae inde tempore ab omni Proconsulis imperio exempta erat¹, nullam in episcopos clericosque hujus ecclesiæ motam fuisse persecutionem, nullos saltem occubuisse;

¹ Taciti Annal. IV. c. 48. Dio Cassius lib. LIX. c. 29. Crevier histoire des Empereurs III. p. 25.

id quod Pontius Cypriani diaconus in vita ejus expressis verbis testatur. *Ex quo*, inquit, *Carthaginē episcopatus ordo numeratur, nunquam aliquis, quamvis ex bonis et sacerdotibus, ad passionem venisse memoratur; quæ quidem verba quauquam de aliis quoque præter Episcopos Carthaginenses intelligi possunt, clericos tamen unice designare, vel ex eo patet, quod Martyres Scillitani atque S. S. Perpetua et Felicitas cum sociis aliquie dimidio fere seculo ante Cyprianum, Tertulliani nimis etate, martyrio coronati fuerunt, Itaque Christianorum sanguis in Africa ante Cyprianum effusus est. Dubitari unice poterit, annon Speratus primus in Martyribus Scillitanis ad clerum hujus coetus pertinuerit, quum antesignanus reliquorum fuisse videatur. Quod si est, Pontius ejus haud meminit. At incerta tamen est res!*

2. *Primas in Africa*, ut ubique locorum, adversariorum religionis Christianæ partes tuiti sunt *Judaï*. Hos Tertullianus describit *dispersos, palabundos, et coeli et soli sui extores, vagantes per orbem, sine homine, sine Deo rege, quibus nec advenarum jure terram patriam saltem vestigio salutare concedatur*². Attamen eos Carthaginæ aliisque in Africa urbibus haud exiguo numero extitisse, vel ex eo colligere licet, quod et Tertullianus³ et Cyprianus adversus eos libros ediderunt. Et quum in ipso Talmude Carthaginis fiat mentio, certum est Judæos ibi sedes fixisse, Talmudicis scriptoribus unice de iis regionibus atque urbibus loquentibus, in quibus Judæi consistebant⁴; unde quoque factum est, ut singulorum Rabbinorum Carthaginensium nomina in Talmude occurrant⁵. Judæos vero quinto seculo in Africa extitisse,

² Apologet. c. 21.

³ Si modo liber adv. Judæos Septimio nostro tribuendus est. Multa enim, ut Semlerus monuit, ex libro III. adv. Marcionem hausta sunt. Pro genuino, sed non ad umbilicum deducto, Tertulliani opusculo habet Neander. p. 511.

⁴ In Talmud. Hierosol. tractat. Schebiith fol. 36. et tract. Kedoshim fol. 61. col. 3.

⁵ In Talmude Babylon. tractat. Berachoth fol. 29. a. legitur nomen Rabbi Iischak Carthaginensis. In eodem. tract. Me-nachoth, fol. 110. a. Aba Bar Rab Iischak. Cf. præterea Wolfii Bibliothecam Hebraicam Vol. II. in Catalogo Doctorum Gemaricorum Rabbinorum Carthaginensium nomina, quæ reperi potuerunt, exhibente.

indicat canon Conc. Carthag. IV. anno 398. habiti, *de iis qui auguriis vel incantationibus vel Judaicis superstitionibus serviunt* (CAP. I.). Et spoule quidem intelligitur, Judæos commerciis, quibus in primis Carthago floruit, ad sedes in hac metropoli quaerendas affectos fuisse, tantoque facilius huc transisse, quanto major inter syrochalcdaicam et punicam linguam intercederet affinitas. Ex Hispania autem, ubi, nisi prius⁶, a Titi saltem Augusti inde tempore extitere, et Roma haud dubie in Africam trajecerunt. Inventa quoque est in Africa inscriptione commemorationis Judæorum testis: **POMPEIO RESTITUTO IVDEO POMPEIA KARA PATRI KARISSIMO FECIT⁷**. Tertullianus de disputatione brevi antequam librum adversus Judæos scriberet, si scripsit, inter Christianum et Proselytum Judæum habita loquitur cap. I. *Seminarium infamiae Christianorum Judæos dicit alio loco*⁸, et *Synagogam fontem persecutionum ab Apostolis vocat liber contra Gnosticos*⁹. Attamen Tertullianus fatetur ipsos Judæos Christianos haud persecutos fuisse; scilicet, quia hoc illis per leges Romanas haud licebat: *Eliam si apprehendanur, non in concilia eorum perducemur, nec in synagogis corum flagellabimur, sed Romanis utique potestatibus et tribunaliis objiciemur*¹⁰.

3. Alterum hostium Christiani nominis genus erant *Ethnici*, a sacerdotibus, quos Christiani non solum contemtu omnis religionis ethnicae, sed exprobationibus suis quoque exacerbaverant¹¹, inter quos in Africa Saturni atque Deæ Coelestis ministri haud dubie eminabant, ut eorum sanguinem poscerent concitati. Inde convicia illorum, *qui eos noluerunt Romanos haberi, sed hostes principum Romanorum* (Apolog. c. 35.) *Christianum enim ajebant hominem omnium scelerum reum, Deorum, Imperatorum, legum, morum, naturæ totius*

⁶ Paulus enim Apostolus Hispaniam adire
mente conceperat, Rom. XV. 24. 28.
id quod vix fecisset, nisi Judæos in hoc
terrarum tractu sedes fixisse novisset.

⁷ Voyage de Shaw p. 129.

⁸ Libr. I. ad Nationes c. 14.

⁹ Cap. 10.

¹⁰ De fuga c. 6.

¹¹ Sacerdotes v. c. Tertullianus appellavit
vitiosissimos. Apolog. c. 30. Miror,
inquit, cum hostiae probantur penes vos
a vitiosissimis sacerdotibus, cur præcor-
dia potius victimarum quam ipsorum
sacrificantium examinentur.

inimicum esse (Apolog. c. 2.). Inde porro ludibria, quorum unum Tertullianus Apolog. c. 16. commemorat. Sed nova jam Dei nostri in illa civitate (Carthagine) proxime (anno circiter 199 quo Apologeticus scriptus est) editio publicata est, ex quo quidem in frustrandis bestiis mercenarius norius (intelligo cum Havercampo hominem Christianos exosum, et quidem Judæum, ut ex loco parallelo ad Nationes I. c. 14. patet, qui cum nullam habuisset necessitatem pugnandi cum bestiis, inter noxios illis non addictus, tamen lucelli cupiditate mercede pacta ipse se lanistæ tradiderat), picturam propositum cum ejusmodi inscriptione: DEVS CHRISTIANORVM ONOCHOITES¹². Is erat auribus asinini, altero pede ungulatus, librum gestans et togatus. Hunc Deum Onochoitem Cornelius Tacitus jam habet¹³, Judeis attributum, Celsus vero, Christianorum acerrimus hostis, iis impingit¹⁴. De hoc Minucius Felix etiam loquitur¹⁵. Ille sine dubio Christiani Asinariorum nomine per ludibrium notati¹⁶. Gemmam veterem hujusmodi figuram asini palliati, qui nescio quid auditoribus suis uno pede porrecto edicere videtur, ad Deum Onochoitem potius quam ad asinum Apuleji spectante, edidit Stephanonius, quam lectoribus in fine hujus libri exhibebo¹⁷. Ad nomina, quibus Christiani irride-

¹² Ab homine et asino generatus (ὄνος τε καὶ οὐρανός). Haec lectionem, nam codices variant in nomine, præfert Haver-campus in editione Apologetici.

¹³ Historiarum. V. c. 4. et not. Lipsii. Locum Taciti Tertullianus de capite asinino intellexit Apolog. c. 16. Vide quoque Diador. Sicul. ap. Photium Bibl. cod. 244. et Apionem ap. Joseph. Antiqu. II. c. 7.

¹⁴ Apud Origenem adv. Celsum. Lib. VI. c. 31. Ruxi Tom. I. p. 656. Ex Ophitarum mysteriis hausta hæc esse censem Origenes. Cf. quoque Creuzeri Comment. Herodoteas I. p. 272. De Gracorum ὄροσται vide easdem. p. 269. quod

vero monstrum cum Onochoite nil commune habuit.

¹⁵ In Octavio c. 9. p. 55. ed. Davies, et erudita editoris nota.

¹⁶ Cf. Kortholtum de calumniis in veteres Christianos sparsis. C. I. Ouzelium ad Miucium Felicem. p. 84. et Ernesti Aug. Schulzii Exercitat. II. de Ononycho Deo Christianis quandam afficto. in Exercitat. Philologicar. Fasciculo I. (Berolini 1755) ex idolo Thartak, Samaritanis a Judæis afficto, hocce monstру natum esse docentem.

¹⁷ Gemma antiquitus scalptæ a Petro Stephanonio Vicentino collecta et declarationibus illustrata. Venet. 1646.

bantur, referenda etiam sunt *Sarmentitiorum* et *Semaxiorum* illa (Tertulliani *Apolog.* c. 50.) Christianis quasi rogo imponeudis cremandisque data. Odia porro loquuntur clamores plebis: *ad leonem*¹⁸? Inde quoque convicia, *Christianos esse sceleratissimos de sacramento infanticidii et pabulo crudæ et post convivium incesto, quod eversores luminum canes, lenones scilicet, tenebrarum et libidinum impiarum inverecundia procurent*¹⁹. Quæ quidem omnia, per universum orbem Romanum sparsa, haud miraheris in Africam quaque penetrasse. Verum nescio, utrum contentum potius an indignationem motura sint eadem hæ calumnia, ubi non a plebecula, sed ab homine philosopho, eruditio, oratorum suæ aetatis principe, Cousulari, M. Aurelii Imperatoris præceptore, *Cornelio inquam Frontone*, cuius operum fragmenta muper ab Angelo Majo, Bibliothecæ Vaticanae Praefecto eruditissimo, ex palimpsestis Mediolaneusibus atque Romanis cruta sunt, repetita inveniamus. Ille cuim in fragmento a Minucio Felice servato²⁰, teste interlocutore Octavio, *convicium ut orator aspersit*. Sic vero narrat. *Ad epulas solemni die coeunt cum omnibus liberis, sororibus, matribus sexus omnis homines et omnis aetatis*. Illic post multas epulas, ubi convivium caluit, et incestæ libidinis ebrietate ferror exuris, canis, qui candelabro nexus est, jactu offula ultra spatum linæ, qua vincitus est, ad impetum et saltum provocatur. *Sic everso et extincto conscientia lumine, impudentibus tenebris nexus infanda cupiditatis involvunt per incertum sortis: et, si non omnes opera, conscientia tamen pariter incesti; quoniam voto universorum appetitur, quidquid accidere potest in actu singulorum*. Nec aliter Frontonis æqualis atque popularis Apulejus, qui *Metamorphoscov L. IX.* loco sequenti capite afferendo, mulierem, quam Christianam fingere videtur, ait, *omnes homines fallentem et miserum maritum decipientem, continuo stupro corpus mancipare*. Verum mirari haud

Tab. 30. et Holstenii Epistolaæ ad diversos ed. Jo. Franc. Boissonnade

Paris. 1817. p. 173. qui primus hancce gemmam pro scommate in Christianos agnovit.

¹⁸ Tertull. *Apolog.* c. 14. *sí famæ, si lues, statim Christianos ad leonem!*

¹⁹ *Apol.* c. 7. paulo uberior ad *Nationes* I. c. 16.

²⁰ *Octavii* c. 9.

subiit Apulejum, tot Deorum Mysteriis initiatum, *sacerdotem præterea Aesculapii*²¹, Christianis infusum fuisse: in primis si vera est Guilielmi Warburtoni episcopi Glocesteriensis conjectura, Apologiam Apuleji scriptam esse aduersus Aemilianum, Christianum, qui cum magiæ accusasset²². Utrumque vero, Frontonis fragmentum atque Apuleji seomma, quæ forsitan Tertulliano innotuere, et si non hæc, certe tamen rumores in vulgus sparsi, quos sæpius respicit²³, abunde declarant, quoisque odia in Christianos processerint, et quanta sapientia pariter ac constantia opus fuerit Trajano, Hadriano et Antonini Augustis ad coercendas istas iras, Christianosque a persecutionibus non plebeculæ tantum, verum sacerdotum quoque, et philosophorum qui foedus cum hisce pepigerant, sospitandos. Ili enim, licet ipsi liberaliores de rebus divinis alerent et traducerent in suis scholis publice sententias, tamen popularē religionem, civilem illam, cum institutis reipublica arctissimis vinculis nexam minime ad gressi sunt, verum potius defendenterunt: illius in primis aetatis philosophi, qui sectæ Neoplatonicae addicti, sua de dæmonibus decreta cum polytheismo conjungere, et huic iisdem nova fulera parare, omni studio allaborarunt. Unde maximopere illi displicuerunt conamina Christianorum, qui ipsi plebi omnibusque omnino hominibus ad cognitionem unius veri Dei aditum munire studuerunt. Et si hi, quod quidem de Apulejo constat, mysteriis magicisque artibus, Christianis tantopere invisis, addicti essent, tanto incitatori in Christianos animo fuere. Accessit præterea mos Christianorum eruditiorum, se ipsos Philosophos appellandi, pallioque philosophico vel ascetico²⁴ incedendi, quod Tertullianus certe hanc primus fuit qui gesserit, licet probari vix possit, cum, postquam ad Christum sese converterit, vel presbyter fuerit ordinatus, hocce assumisse, et

²¹ Florid. p. 356. et 361. Carthaginæ quoque sumnum honorum (Duumviratum v. Suffetum dignitatem) adeptus est. Ibid. p. 356.

²² Apud Jablouskium Opuscular. Tom. IV. p. 46.

²³ Ad uxorem II. 4. Apol. c. 2. 4. 7. 8. 39. ad Nationes c. 7.

²⁴ Eundem hunc vestitum fuisse docet Artemidorus Oneirocrit. IV. c. 13. Neander. p. 310.

universe presbyteros atque episcopos eo usos fuisse²⁵; hoc tamen in dubium vocari nullo modo poterit, Philosophos aegre tulisse Christianorum philosophici nominis adfectionem, omnique opera contendisse, ut se ab iis distinguerent; ideoque vel in persecutionibus suas partes egisse.

Verum enimvero, quamvis non omnes calamites a singulis Christianis averti poterint, multique sua sponte mortem oppeterint, hoc tamen sapientia principum atque humanitate et moderatione magistratum plurimis in locis actum, ut tolerabilior esset Christianorum status, atque pax ecclesiae rarius turbaretur. Quod in Africa quoque evenisse jam videbimus.

C A P . X X V I .

STATUS CHRISTIANORUM ANTE PERSECUTIONEM SEVERI.

1. *Narigamus et nos robiscum, et militamus, et rusticamur, et mercamur; proinde miscemus artes, opera nostra publicamus vestro usui*, dicit Tertullianus *Apolog.* c. 42; alioque loco: *Hesterni sunus et vestra omnia impleximus, urbes, insulas, castella, municipia, conciliabula, castra ipsa, tribus, decurias, palatium, senatum, forum. Sola vobis relinquimus tempa* (*Apolog.* c. 37). Si in Christianos sœviendum, decimanda foret Carthago (ad Scap. c. 5.). *Senatorii ordinis viros*¹, *matronas et principales quasque personas invent*

²⁵ Librum hunc conscripsit Tertull. cum pacis officia essent circa an. 208. (Noesselt II. p. 31. Neander p. 309. 10. secundum Morellum an. 210.) pluribus igitur annis post inchoatum persecutionem. Walchii *Antiquitates pallii philosophici* p. 225. Erat haec sententia Salmasii, cui quoque adstipulatur Augusti Archæol. Christianæ Vol. VIII. p. 209. *Habitum certe*

sacerdotalem habet Tertullianus (apud Salmasium p. 74.) et *insulas*, quas communis *disciplinae formam* in fronte appellare videtur. (de monog. c. 12.).

¹ Sunt iidem hi Senatores, quos Valerianus in edicto, cuius ipsissima verba extant in Cypriani epist. 80. ad Successum anno 258 data, p. 273, dignitate

turns ibi fuisse Scapula (ibid.) Idem porro testatur, *Christianis multos præsulum Gentilium benevoluisse* (ad Scap. c. 4.) *Nullum principem, prater Neronem et Domitianum, usque ad hodiernum (Severum) Christianos persecutum fuisse* (Apolog. c. 5.) eosque nunquam inventos fuisse seditiones aut contrarios magistratibus, *nunquam Nigrinianos, nec Albinianos, nec Cassianos*² (ad Scap. c. 2.). Ex his similibusque cum magistratum Romanorum tum Christianorum quoque laudibus, quarum plenus est Tertullianus, colligere fas, horum statum atque conditionem a Nerva inde usque ad Severum satis fuisse pacatum, ut per universum Orbem Romanum, ita quoque in Africa.

2. De rebus vero Christianorum in hac provincia usque ad principatum Severi historia pauca admodum reliquit. Tertullianum fere unicum habemus testem, qui de eis ante hanc ætatem nonnulla passim tradit, quæ suis locis annotavimus. De Africa quoque valebunt quæ Apolog. c. 5. universe de Marco Aurelio Imperatore, Christianis sane haud infenso³, scribit: *Sicut M. Aurelius non palam ab ejusmodi hominibus (Christianis) poenam dimorit, ita alio modo palam dispersit, adjecta etiam accusatoribus damnatione, et quidem tetriore.* Ultima quidem verba in rescripto Marci, quod ex Melitone Historiæ sue Ecclesiastice inseruit Eusebius L. IV. c. 18. haud leguntur: attamen habet verba: *delator autem ipse poenas luit.* Et fortasse

anissa etiam bonis spoliare, et, si ademis facultatibus Christiani esse perseveraverint, capite quoque multari jussit. Idem præcepit de egregiis viris, equitibus Romanis (copula enim et inter viri et equites posita defenda est cf. Neandri Kircheng. I. 214.) Matronas autem ademis bonis in exilium relegari jussit.

² Qui Avidio Cassio, contra Marcum Aurelium seditionem inoventi, aut Pescennio Nigro, Clodioque Albino, amulsi Severi ab eaque deletis, adhacerint.

³ Videantur quæ hoc de argomento scriptis Kestnerus, Theologus auper Jenensis, in libro cui titulus Agape; ubi studiose congressit quæcumque ad illustranda Marci de Christianis iudicia faciunt. Equidem sane hypotheses, quibus refertus est hic liber, minime amplector, verum multa ingeniose observata esse vengo, et nonnulla, in primis quod varia scripta attinet ab omnibus fere Criticis reprobata, digna esse, quæ in accuratius examen denuo revocentur.

Tertullianus respicit factum quod sub Commodo evenit, quo, ut Eusebius narrat, H. E. V. 21. accusator Apollonio Christiano suscitatus fractis cruribus occisus fuit⁴. Ipse vero Marcum velut protectorem Christianorum suspexit: *Ut nos, inquit Apolog. c. 5. e contrario edimus protectorem, si literæ M. Aurelii requirantur.* Incendium fori Carthaginensis, quod sub Pio evenerat⁵, occasionem forte præbucrat motibus popularibus adversus Christianos, saepius postea repetitiis, quos Marcus tandem repressit. Plura Tertullianus habet de Severo. Ille, ipsa ex Africa oriundum, Spartanus in vita ejus cap. 2. legationem Proconsulis Africae obtinuisse, et Christianis favisse cap. 1. et saepius testatur. Causam hujus favoris Septimius noster haud obscure indicat fuisse eam, *quod a Proculo Christiano*, (de quo que fuerint virorum doctorum conjecturæ, haud enim sunt aliud quam conjecturæ, Kortholtus colligit⁶, per oleum aliquando curatus fuerit, quamobrem *Imperator eum in palatio habuit usque ad mortem ejus* (ad Scapulam c. 4.) Tradit porro: *Severum clarissimas feminas et clarissimos viros*, (hoc est Senatores, haud dubie Carthaginenses, eo forte tempore quo. Legatus Proconsulis Africæ fuit), *sciens hujus sectæ esse, non modo non lasisse, verum et testimonio exornavisse, et populo furenti*⁷ *in os restitisse* (ibid.). Quas vanas populi iras, antequam

⁴ Jablonski Exercitationes de antiquit. et II. E. Opusculorum ed. Te Water IV. p. 17. 18.

⁵ Capitolinus in Pio. c. 9.

⁶ De persecut. p. 255. Forte idem fuit alterius Montanistarum sectæ, quæ καὶ Ἡρόζων vocabatur, conditor.

⁷ Plebem unice per Orhem Romanum Christianorum sanguinem poposcisse testatur Tertullianus Apolog. c. 33. *Sed vulgus, inquis. Ut vulgus, tamen Romani, nec ulli magis depositulatores Christianorum, quam vulgus. Plane ceteri ordines pro auctoritate religiosi*

ex fide, nihil hostium de ipso Senatu, de equite, de eastris, de palatis ipsis spirat. Sacerdotes tantummodo in hoc recensu retinet. Attamen magistratus, quo magis hujus vulgi favorem captarent, nunquam iniqui erant in Christianos; id quod Tertullianus illa c. 49. exprobret. De qua iniquitate scelitiae non modo cæcum hoc vulgus exultat et insultat, sed et QUIDAM RESTRUM, quibus favor vulgi de iniquitate captatur, gloriantur, quasi non totum, quod in nos potestis, nostrum sit arbitrium. Cf. Mosheimii Comment. de reb. Christ. ante Constant. M. p. 254.

Severus gladium in Christianos stringeret, respiciunt forte verba Sperati Martyris Scillitanus: *male suscepti a vobis gratiam semper egimus*⁸. Ex hisce de Severi erga Christianos favore testimonialis valde fit verisimile in cap. 5. Apologeticus, ubi Tertullianus eos recenset Imperatores, qui Christianis haud fuissent infensi, loco *Feri legendum esse Severus*, ut nonnulli quoque habent. Præter vero istas quas attulimus benivolentiae Imperatoris causas alia forsitan indicari poterit. Galliam aliquando rexerat sub Marco⁹. Quodsi igitur, quæ Balduini fuit opinio¹⁰, passio Martyrum Lugdunensium in illa inciderit tempora, haud plane rejicienda videtur conjectura, Severum, inspectis actis judicialibus, et constantia martyrum motum, melius de Christianis statuisse. Obstat vero silentium Tertulliani; vix enim hoc reticuerisset!

3. Attamen neutiquam negari potest, haud plane pacatas fuisse Christianorum in Africa res, cosque in jus interdum raptos, et lege adversus eos actum fuisse. Hoc enim testimonita Tertulliani, si nimur libri ejus ordine chronologico, quantum hic constitui poterit, legantur, atque Acta Martyrum Scillitanorum luculenter evineant. Sed, singulos casus si excipiamus, in quibus magistratus seditionis plebis clamoribus cedere fortassis coacti fuerunt, quum Neronis leges in Christianos latæ abolitæ haud fuerint¹¹, actum tantummodo fuit secundum legem Trajani; qui ipso Tertulliano teste, *leges, quas adversus Christianos soli exerceant impii, injusti, turpes, truces, rani, dementes, (utpote Nero et Domitianus) ex parte frustratus est, retando inquire Christianos*; id quod ex Rescripto hujus Imperatoris ad Plinium Secundum (Epist. Lib. X. 98.) uberior patet, quo eos conquerere vetuit, deferre et arguere admisit, propositione tamen libelli sine auctore rejecta¹². Secundum

⁸ Ruinart Acta Martyrum genuina p. 77. et 79.

⁹ Dio Cassius L. 74. c. 2. p. 1243. Reimari. Spartanus quoque in Severo c. 6. scribit: *deinde Lugdunensem provinciam Legatus accepit.*

¹⁰ Edicta Principum Romanorum de Christianis. ed. Lips. 1724. p. 97.

¹¹ Tertull. ad Nationes I. c. 7. *Et tamen permansit, eratis omnibus, hoc solum institutum Neronianum. Ilue igitur spectant Tertulliani verba in textu citata, Trajanum leges adversus Christianos ex parte frustatum esse.*

¹² Boehmeri Dissertat. p. 315.

has Trajani leges in Africa quoque in Christianos actum esse videtur: nam cap. 2. Apologetici anno 199. scripti ait Tertullianus: *solum Christianum inquire non licet, offerri licet, quasi aliud esset actura inquisitio quam oblatio!* Jam igitur, quæ fuerit causa, eur vel sub Severo, Christianorum fauore, certe non adversario, in ipsa ejus patria contra Christianos sævitum fuerit, breviter examinandum erit. Quia in disquisitione facem nobis prætendet Kortholtus. Is enim, mea sententia satis ingeniose, conjicit, Plautianum, qui, quamvis præfecti prætorio amplissima dignitate a Severo auctus inque intimam Imperatoris familiaritatem admissus fuisset, id tamen omni astutia egit, ut Imperium sibi suisque oblata occasione arrogaret, et magnum hominum privatorum optimatumque numerum morte affecit, ut perhibet Dio Cassius: quod quidem duplice egisse videtur consilio, tum, ut divitiis opulentiorum potiretur, et argentum, cuius cupidissimum erat, extorqueret, quæ nuncuse Pauli Sarpii fuit opinio de causis persecutionum a Commodo successoribus motarum¹³, haud tamen ubivis probanda: tum quoque, ut ipse haec hominum optimatum, et in Africa quoque, Severi patria, cæde, Imperatoris nomen, quoniam vere erat *Serenus*¹⁴, licet in Africam multa contulerit beneficia¹⁵, formidatum universis, exosum quoque redderet, sibique ad imperium viam muniret. Occasione vero facile nactus est; Pescennio enim Nigro anno 194. et Clodio Albino anno 197. deletis, in asseclas eorum hostili animo a crudeli victore grassatum fuit; unde, jubente vel instigante Plautiano, Christiani, quamvis neque Nigriniani neque Albiniani fuissent, huic persecutioni obnoxii reddi potuerunt. Aliam præterea fortassis obtulit rescriptum, quo Imperator eos, *qui illicitum collegium iniisse dicerentur.... apud Praefectum urbis accusari jussit*¹⁶. Sed quum de anno nihil constet, hoc indubitate referri nequit. Promulgabatur quidem Romæ;

¹³ Delle materie beneficarie c. 2.

¹⁴ Spartanus in Severo c. 14.

¹⁵ Exstat numus Severi, inscriptus *AFRICA*.

beneficiorum, quibus hanc provinciam
ornavit, testis. Eckhel. Doctr. Num.

Vet. VII. p. 171. *ENDULCENTIAM ARGG.*

IV CARthaginem laudant quoque complures numi Severi, Caracallæ, et Getae.
typo Deo Coelestis nobiles, anno 203
et sequentibus procusi. Eckhel ibid.
p. 183. et 204.

¹⁶ Apud Ulpianum de officio præfeti urbis
in Digest. Lib. I. Tit. XII. I. I. §. 14.

idem vero, quod in metropoli de publica tranquillitate servanda jussum erat, in reliquis majoribus urbibus observatum fuisse, non est quod dubitemus; imprimitur si de illicitiss ageretur collegiis, que ex antiqua jurisprudentia Romanorum a S. C. de Bacchanalibus inde, magistratum perpetuam curam atque vigiliam, sub Imperatoribus hand secus quam stante R. P., exercuerunt; id quod inter alia Trajani ad Pliniun rescripta docent.

4. In hæcce tempora, ni fallor, cedit passio Christianæ *ad lenonem* damnatae, cuius Tertullianus meminit Apologeticæ cap. ultimo: *Nam et proxime* (brevi ante Apologeticum editum tempore), *ad lenonem damnando Christianam* potius quam ad leonem, confessi estis, labem pudicitiae apud nos atrociorum omni poena et omni morte reputari. Quod quidem poenæ genus Christianis virginibus, que Diis sacrificare nollent, inflictum, in Actis Martyrum sæpius legitur. In Afrika vero ortum videtur. Minime erat Romanum; sed nisi judices atroces ex speciali principi mandato hujusmodi sententiam ferendo egerint, explicari tantummodo poterit ex damnatione in opus publicum, in pistrina, gynæcia, baphia, thermas et balnea, in quibus, quem servi et ancillæ publicæ communem viverent vitam, morum castimonia minime servabatur, unde facillime eodem ac lupanaria, quæ sequenti tempore meritoria quoque vocata sunt, contemtu habebantur, atque in vulgari sermone haud raro cum iis confundebantur¹⁷. Neque hic unicus locus in quo Tertullianus hujus atrocitatis meminit. Plura enim ejusdem rei exempla nota illi fuisse, facile intelligitur ex c. 15. libri de monogamia, ubi: *Utique enim illam magis excusari capit, quæ in prælio cecidit* (in pugna cum bestiis) *quam quæ in cubiculo; quæ in equuleo succubuit, quam quæ in lectulo;* *quæ crudelitati cessit, quam quæ libidini; quæ gemens devicta est, quam quæ subans.* Eadem ratione post Tertulliani tempora a persecutoribus in virgines

¹⁷ Überius hoc de re egri in Dissertatione de Christiana in domo ethnica unte Constantini Magni tempora, actis Philosophicis et Historicis Regie Societatis Scientiarum Hassiensis anno 1827 editis inserta, et Germanice quoque vulgata,

sententiam Crameri de difficile huc arguento secutus. Multa rei exempla ex scriptis Patrum et Actis Martyrum colligit Sagittarius de Martyrum cruentatibus p. 253. sequ.

Christianas sexitum fuisse, fidem facit Cyprianus de mortalitate p. 162: *Excedunt ecce in pace tutæ in gloria sua virgines, venientis Antichristi minas et coruptelas et lupanaria non timentes.*

5. Itaque in Christianos per speculatoros et delatores invigilatum¹⁸ inque eos inquisitum et sexitum est ab anno inde 197. quo Tertullianus nondum presbyter¹⁹ Carthagine²⁰ librum ad martyres edidit, quos *felices prædicat, quamvis in vincula conjectos*, quibusque potest rationibus hortatur, tum ad concordiam inenundam, nam lites inter eos exarserant²¹, tum ad constanter perferenda quæ jam perpetuantur, atque in posterum perpessri sint. In carcere conjectos *benedictos martyres designatos* salutat²², et martyrium

¹⁸ Hoc probant verba Tertulliani in Apolog. c. 8. *Quotidie obsidemur, quotidie prodimur; in ipsis plurimum coetibus et congregationibus nostris opprimimur.* Hinc colligimus, in ipsis Christianorum coetus (forsitan antelucanos) inpetum factum fuisse. — Similia habentur L. I. ad Nationes c. 7.

¹⁹ Post hunc librum scriptum, ut Morellus statuit II. p. 48. presbyter factus est. Nondum enim presbyterum fuisse, conjicit e verbis Tertulliani ad martyr. c. I. *Nec tantus ego sum, ut vos adloquar, veruntamen et gladiatores perfectissimos non tantum magistri et præpositi sui, sed etiam idiotæ et supervacui quique adhortantur de loginquo; ut sapere de ipso populo suggesta profuerint.*

²⁰ Carthagine eo tempore aderat, certe non Romæ. Apol. c. 7. Morell. II. p. 45.

²¹ Ad Martyr. c. I. *Non ergo dicat (diabolus): in meo (in carcere) sunt,*

tentabo illos vilibus scidiis, affectionibus, aut inter se dissensionibus nec illi tam bene sit in regno suo, ut vos committat, sed inveniat manitos et concordia armatos: quia Pax vestra bellum est illi. Cf. Episc. Lincoln. p. 150.

²² Hoc epitheton *Benedicti*, quo Tertullianus martyres aliosque Christianos sepius adloquitur, Holstenius animadvertisit ad Passionem S. S. Felicitatis et Perpetuae in Africanan Latinitatem ex syriaco aut hebreo (rectius puniceo) sermone fluxisse, ubi ἡγέρτη hand raro usurpatur. Sic quoque *benedictus Papa Cyprianus*, (in epistola Cleri Romani inter Cypriani 3), *benedictus Martyr Paulus*, ep. 22. Et in tessera vitrea antiqua Christo dicata legitur: A(anno) SECVLARE BENEDICTE PIE ZESES. Ciampini Disquisitio de duobus Emblematis in Cimelio Cardinalis Carpini. Romæ 1691. p. 16. et 44.

subitores esse expectat. *Bonum agenem*, inquit c. 3. *subituri estis, in quo Agonothetes Deus ricus est, corona aeternitatis, brabium angelicæ substantia etc.* Itaque Epistates vester Jesus Christus valuit vos ante diem agonis ad duriorem tractationem a liberiore conditione seponere, ut vires corroborarentur in vobis. In hoc vero carcere durius habitos fuisse, indicant verba c. 2. *Nil eras sentit in nervo, quam manus in coelo est.* Sic quoque de tenebris loquitur, quas habet carcere (ibid.). Nemo vero hucusque capit is propter religionem damnabatur. Vigellius enim Saturninus, qui Proconsulatum adiit anno 200, primus gladium in Christianos egit²³.

Quod vero ad Magistratus Romanos attinet, his ioprimitis curæ fuisse videtur, ut Christianos metu tormentisque compellerent, non ad satendum se Christianos esse, sed ad negandam potius accusationem, Christumque abnegandum eique maleficendum. Quod illud Tertullianum habemus testem Apolog. c. 2: *Quum igitur in omnibus nos aliter disponitis quam ceteros nocentes, id unum contendo, ut de eo nomine excludamur (excludemur enim si facimus quæ faciunt non Christiani), intelligere potestis non scelus aliquod in causa esse sed nomen, quod quadam ratio æmula operationis insequitur, hoc primum agens, ut homines nolint scire pro certo, quod se nescire pro certo sciunt. Ideo et credunt de nobis quæ non probantur, et nolunt inquiri, ne probetur non esse, quæ malunt credi, ut nomen illius æmulæ rationis inimicum, non probatis criminibus, de sua sola confessione damnetur.* Ideo torquemur confitentes, et punimur perseverantes, et absolvimur negantes, quia nominis prælum est. Eadem ratione Scapulæ in mentem revocat, quod fateantur Ethnici, *Christianos esse innocentes, quos damnare statim ex confessione non velint, sed ad negationem prius cogant* (ad Scapulam c. 4.). Hoc vero, ut Christiani Dominum abnegarent eique maledicent, Magistratus a persecutionum inde initio poscebant²⁴. In hisec tamen calamitatibus Christianos hand omni cum fratribus interdictos fuisse commercio, noscitur ex capite 2 libri ad

²³ Tertullianus ad Scapulam c. 3.

²⁴ Cf. Plinii ep. ad Trajanum Ep. X. 99.
et Martyrium Polycarpi Smyrnensis
Episcopi ap. Eusebium H. E. IV. 14.

Martyres: *Immo et quæ justa sunt caro non amittit per curam ecclesiæ, agapen fratrum, quum sine dubio fratribus, imprimis diaconis²⁵, qui fratrum auxilia (cap. 1. init) iis subministrabant, aditus ad carcere pateret²⁶, lapsique haud excluderentur, qui pacem haud habentes, a Martyribus in carcere exorare consueverunt.* Neque reticendus alius Septimi locus de jejuno (c. 12.) licet hic haud sine ira scriptus sit ab eo Montanista jam facto; unde patet, captivos a Christianis interdum laute fuisse habitos, et Magistratus erga eos haud semper extremam exercuisse severitatem²⁷.

²⁵ Cypriani epist. 11. *Semper sub antecessoribus nostris factum est, ut diaconi ad carcere commaneantes martyrum desideria consiliis suis et scripturarum praeciptis gubernarent.* Idem docent Acta Martyr. S. S. Perpetuae et Felicitatis, ubi *Tertius et Pomponius Diaconi iis ministrasse dicuntur.*

²⁶ Auxilii Martyribus a Christianis lati monumentum extat in lapide Gruteriano p. MLV: *MANDROSIA MARTYRVM OBSEQUIIS DEVOTA TRANSEGI FALSI SECVL VITAM; ROMÆ ad viam Ostiensem.* Eadem hæc auxilia respicit versus Commodiani Instructione 58.

Si refrigerare cupis, admartyriza! Adsiste Martyri, procede ad Martyres, qui in carcere; horum necessitates profacultatibus tuis adjuva, constantiam monitis,hortatibus fove, accende. Schurzfleisch. Sic Commodianus quoque Instructione 6.

Certe, si non ipse pugnat, vel suggerat illis. Verbum admartyriza, videtur esse ὅπες λέγονται, (vide Adelungii Glossarium manuale ad scriptores mediæ et

infimæ latinitatæ) et Africauæ originis. Ceterum Commodianus vix primas Christianorum Afrorum vexationes respxit.

²⁷ Liber de jejunio scriptus est post librum de monogamia, cuius quasi altera est pars, itaque brevi post annum circiter 204. (Noesselt Diss. III. p. 26.). Verba Tertulliani sunt haec: *plane cestrum est in carcerebus popinas exhibere martyribus incertis, ne consuetudinem quarant, ne tardat vita, ne nota abstinentia disciplina scandalizentur, quam nec ille Pristinus vester non Christianus Martyr attigerat, quem et (al. ex) facultate custodia libera aliquamdiu farsum (al. fartum), omnibus balneis quasi baptismate melioribus, et omnibus luxuriecessibus, quasi ecclesiæ secretioribus, et omnibus vita istius illicebitis, quasi aterna dignioribus, hoc puto obligatum, ne mori vellet, etc.* Cf. Luciani Peregrinum, ubi similia narrantur de Christianis Orientalibus, Peregrino in vincula conjecto subvenientibus.

Quamquam autem Plautiani avaritia atque insidiæ vera fuerunt harum vexationum causa; prætextum tamen, quo Imperatori et Magistratibus fucum faceret, simulasse necesse est. Neque hic anxie erat quærendus, sed ulti sese homini Christianis infenso obtulisse videtur in coetibus autelucanis Tertulliano sepius commemoratis (de corona c. 3. ad uxorem II. 4. de fuga c. 14.) quos Romani haud dubie pro collegiis illicitis tantoque magis suspectis habuerunt, quod lucifugi esse videbantur.

In hac autem persecutione haud omnes fidem servasse, verba Tertulliani indicant de lapsis pacem haud habentibus, quam a Martyribus in carcere exorare consueverint. Imitio quidem mitior fuisse, mox autem recruduisse videtur. Anno enim 198 quinquennialia Severi celebrabantur, qua occasione in Antoninum filium ejus natu majorem Augusti, in Getam minorem Cæsaris honores conferebantur²⁸, Indique edebantur, Romæ quidem præcipue, haud vero dubie in omnibus quoque majoribus imperii urbibus, et maxime Carthagine, metropoli provinciæ illius, quæ natale erat domus Augustæ solum. Pythiorum enim celebrandorum veniam Carthaginenses Vigellio Saturnino Proconsule suasore a Senatu impetraverunt; quos quidem ludos in ea urbe nemo antea spectaverat. Gratissima hæc universæ provinciæ res, propter quam civitatum Africanarum oratores de honore Carthagini parto gratulatum venere²⁹. Horum ludorum causa Odeum extrectum fuit, in quo poetae et musici certarent³⁰; spectacula quoque edita, quæ Tertulliano occasionem præbuerunt libri de spectaculis conscribendi, quibusque Christiani, quod ethnicae superstitionis plena essent, haud interfuerunt. Hæc vero Ethnici displicuerunt; et quum publicis ob victorias Severi de Pescennio et Albino gaudiis parum sese immiscerent, nisi quod laureas in postibus, et lucernas pro foribus, improbante licet Tertulliano qui eas idololatrias vocavit³¹, sæpe ponuerent³², a plebe bellis ipsis

²⁸ Mosheimi D. de ætate Apologetici Tertulliani in Dissert. ad Historiam Eccles. I. p. 70.

²⁹ Scorpiae c. 6. Morelli Afr. Christ. p. 51.

³⁰ Scorpiae c. 42.

³¹ De Idol. c. 9.

³² Ibid. c. 15. *Plures jam invenies Ethnicorum forces sine lucernis et lauris quam Christianorum. Unum tamen commem.*

civilibus concitata, et Christianis infensa, hostes Populi Romani, Principum Romanorum, irreligiosi in Cæsares, itaque majestatis rei habebantur; quam ob causam, quum in istis de quibus diximus celebritatibus gladiatoria quoque munera, pugnaeque cum bestiis exhiberentur, plebecula a Judæis ac sacerdotibus mota sanguinem Christianorum poscere solebat; quibus quidem clamoribus Imperator, ubi praescens esset, haud cessit, nam de constantia ejus (*constans tissimum principem* dicit Tertullianus *Apolog.* c. 4.) intelligo hujus auctoris testimonium supra addatum, *eum populo furenti in os restitisse* (ad Scapulum c. 4.) cuius quidem constantiae declarandæ ante et post susceptum imperium occasionem haud dubie frequenter habuit.

5. Proconsulatum in Africa illa ætate gessit *M. Vigellius Saturninus*, qui teste Tertulliano (ad Scapulum c. 3.) *primus gladium in Christianos egit*, et sub quo Martyres Scillitanæ passi sunt³³. Diverse ejus nomen scribitur. Scilicet: *M. Gellius Saturninus*, *Valgius Saturninus*, *Vitellius Saturninus*, quorum nullum legitur in fastis consularibus. Habent autem hi *Tiberium Haterium Saturninum*, qui consul processit a. u. c. 951, post Christum 198³⁴. Nec video, curni licet statnere, eum biennio aut triennio post abdicatum Consulatum ad regendam Africam a Senatu Romano missum fuisse³⁵. Sed³⁶ alius quoque fuisse potest. Nam *Saturninorum cognomen primis post Christum*, natum seculis frequens fuisse et numi et marmora testantur. Vir mitioris erat ingenii, id quod infra ostendetur. Egit igitur tantummodo ex legibus Træjani, clamoribusque populi coactus. Neque tamen impeditre potuit, quo minus in Christianos sœviretur. *Ad leonem enim petebat plebs* (*Apolog.* c. 42.); et variis iisque atrocissimis tormentis vexatos fuisse Christianos, Tertullianus *Apolog.* c. 12. conqueritur:

morati Christianum domum ex itinere
reversum, qui agre tolisset, quod fa-
milia ejus januam corona ornasset.

³³ Laudes ejus apud Dionem Cassim L. LXXII. c. II. Nomen ejus in Fastis Consularibus haud reperi. Hinc, ut filii, prounuen Marco fuisse, vetus

Vigelliorum Epitaphium apud Masseum
Mus. Veron. p. 305. no. 9. indicare vi-
detur Morello II. p. 48. Ille Satur-
nini persecutionem refert. ad an. 198.

³⁴ Almeloveen *Fasti Consulares* p. 528.

³⁵ Fortassis etiam statim, licet rarius hoc factum sit.

crucibus et stipitibus imponitis Christianos, sunt ejus verba, Apolog. c. 12: *ungulis deraditis latera Christianorum..... cervices ponimus ante plumbum et glutinum et gomphos; ad bestias impellimur ignibus urimur in metallis damnamur, in insulas relegamur.* Sic etiam Apolog. c. 39. de stipe monstra disserens: *haec quasi deposita pietatis sunt egenis alendis humandisque item naufragis, et si qui in metallis, et qui in insulis, vel in custodiis, dumtaxat ex causa Dei sectar, alumni confessionis sanctorum fiunt.* Lapidibus quoque Christiani in Africa a plebe obruti fuisse videntur, aliisque modis per ludibrium vexati, v. c. botulis cruento distractis ori admotis, (Apolog. c. 9.) quem quilem cibum præcepti Apostolici Actor. XV. 29. memores (de monog. c. 5. Apolog. c. 9.), aversabantur. Nec mortuis nominis Christiani hostes parcerant. Ili enim, ut asserit Tertullianus Apolog. c. 37. *ipsis Bacchanalium furiis e seculeris avulsi, dissecti atque distracti fuerunt.* Quæ vero omnia haud a Magistratibus jussa, sed a plebe in Christianos furente commissa esse, Magistratibus tamen haud impedientibus, per se patet.

Metalla autem, in quæ damnabantur Christiani Afri, querenda sunt viciniora, ntpote Hispanica et Sardinica. In ipsa Africa Romana, cuius metallum reticentur a Burmanno et Caryophili³⁶, sicut metallum *Siguense*, quod habet inscriptio epistolæ inter Cyprianicas 79 p. 236 Fell.³⁷. Nomen hoc in codicibus diverse scribitur. Sunt enim qui habent *Singuense*. In Tabula Peutingeriana et Itinerario Antonini legitur nomen oppidi Numidici, *Sigus* vel *Sugus*. Hahemus quoque *Victorem Sugitunum*. *Sigam* præterea, oppidum alterius (Tingitanæ) Manretanæ ex adverso Malacæ Hispanie, commemorat Plinius Hist. Nat. V. 2. Aliud metallum in vicinii Carthaginis, a septentrione urbis Bona, extat in monte Jadogh, qui habet ferri fodinas³⁸. Ceterum lapicidinæ quoque metalla vocabantur; eujusmodi fuere metalla illa Thebaica, Martyrum Palæstinensium carceres, de quibus Ensebius de Martyribus Palæstinae c. 8. et 9. qui Porphyriten locum commemorat, sic ex nomine marmoris ibi effossi dictum.

³⁵ Burmanni de vestigialibus P. R. Caryophili de antiquis auri, urgenti, stanni, aeris, plumbique fodinis, Viennae 1757.

³⁶ Ruinarti Acta Martyr. p. 202. Deest vero in editione Baluziana ep. 80. p. 163.
³⁷ Cellarii Geogr. antiqua II. p. 909.

An vero ad metalla referendæ quoque sint scrobes illæ in Byzacena provincia, ad quas faciendas Catholici a Vandaliis damnabantur³⁹, nescius sum; quandoquidem scrobes pro metallo usurpatur. Fortassis vero ista scrobes erant fossæ illæ, quibus Byzacena a Proconsulari provincia discriminabatur⁴⁰.

Per insulas, in quas Christianos relegatos fuisse auctor est Tertullianus, vix est dubium, quin Sardinia, Corsica et Balearicæ intelligendæ sint, in quas Romani tot reos deportabant.

In mortis autem generibus hoc, quod bestiis objiciebantur, etsi Christiani Romæ quoque et alibi eodem suppicio haud raro afficerentur, in Africa tamen in primis in eos sævitum esse, docet Holstenius⁴¹. Namque feræ, quas Atlas mons atque deserta Libyæ interioris alebant, in hac provincia domesticæ quasi erant, alique ex ea trans mare mittebantur. Id quod ex Androclis decantata illa historia⁴² et ex marmoribus⁴³ certum atque exploratum est.

6. Attamen ad omnes hasce Christianorum vexationes observabimus, eas haud ubique per Africanam exerceri potuisse, sed iis tantummodo in locis, ubi adessent summi magistratus; in Africa Proconsulari a Proconsule atque Legato

³⁹ Victor Vitenensis histor. persecutionis Vandalicæ Lib. I. (edit. Venetiæ 1731. c. 14. p. 10. Tum Theodoricus (Geisericis Regis filius) in Byzacena provincia eum (Armogastum) condemnat scrobes. Sed libro II. c. 4. p. 15. Iego: Geisericum Heldicum quendam ad faciendas scrobes vincis profuturas condemnasse.

⁴⁰ Plinii Histor. Natural V. 4.

⁴¹ Ad Passionem S. S. Perpetuæ et Felicitatis p. 136.

⁴² A. Gellii Noctes Atticæ V. 14. Simile factum tradit Seneca de beneficiis II. c. 19. Idem enim esse, probabet temporum ratio, si lex Petronia lata fuit sub Augusto.

⁴³ Sic in Breviario Augusti: QVÆ ANTH
TEMPVS DEFUNCTARVM AFRICANARVM
(Pantherarum) DECREVERAM MEO NO-
MINE AVT PILLORVM MEORVM ET NE-
POTVM IN CIRCO AVT IN FORO
AVT IN AMPHITHEATRIS POPVLO
QVIBVS CONFECTA SVNT BESTIARVM
CIRCITER TRIVM MILLIVM ET QVIN-
GENTIA. Cf. Gutherium de vet. jure
Pontificio p. 347. Aliam Inscriptionem,
in qua laudatur L. Fadius Pierus, qui
eodem anno, quo factus est Decurio,
GLADIA PARIA XXX ET VENATION.
BESTIAR. AFRICANARVM EDIDIT,
habet idem Gutherius p. 352, utramque
vero ex Grutero p. 232. et 403.

Legionis, quem Caius constituerat post Silanum, qui ultimus fuerat Proconsul cum imperio militari; (his enim unice jus gladii concessum erat) in reliquis autem provinciis a Procuratoribus Augustorum atque Legionum Praefectis. Numidiam eo tempore rexit S. Varius Marcellus, Severi affinis etJuliae Soemiadis maritus, qui, quum Sevevi animum nosset in Christianos propensiorem, iis ante edictum promulgatum vix molestiam intulit. Neque credendum Procuratores Cæsaris, Mauretanæ praefectos, pacem ecclesiæ turbasse, quum et hi Severi mentem cogitauit haberent⁴¹: nisi interdum a Plautiano clam Cæsare concitati fuerint. Ludi autem Christianis adeo exitiales unice edebantur Carthaginæ, in Amphitheatro juxta Castra Prætoria exstructo⁴². Hoc enim in loco, populo spectante plaudenteque, Christiani bestiis objiciebantur.

7. Omnium vero primus, qui in Africa pro Christo mortem subiit, videtur fuisse Namphanius, homo e Punica stirpe, ut nomen indicat⁴³, oriundus. *Archimartyr ea de causa salutabatur;* eumque Maximus Madaurensis Grammaticus ad Augustium scribens, *cunctis Diis immortalibus præferri queritur*⁴⁴; erat enim Maximus ille ethnicus. Socios ejus memorat Migginem s. Mygdonem, Lucitanum et Samacem, homines identem Poenos. Hi igitur prisci Africæ incolæ in hoc terrarum tractu primi fuere qui Martyrii corouam adipiscerentur. Fortasse quod inferioris essent conditionis vel etiam servi. In Martyrologio Romano Madaurenses habeuntur. Incertum hoc! Attamen eorum festivitas Madaure celebribatur. Nec soli passi sunt. Maximus enim Madaurensis de aliis quoque loquitur *interminato numero*, quos *Diis hominibusque odiosa esse nomina* ait.

8. Huc commode quoque inserenda videntur, quæ Tertullianus, nulla temporis mentione facta, libro de jejunio c. 12. de morte Pristini narrat. Hunc non *Christianum Martyrem* appellat, quia, quum tormentorum vi coactus

⁴¹ Morelli II. p. 50.

(al. 44.) no. 2. Erit forte *επει πει*, ut censem Sam. Petitus Miscell. L. II. c. 8. ad stipulante magno Bocharto Geogr. sacr. p. m. 766.

⁴² Munere enim Castrensi eramus pugnaturi; Acta S. S. Perpetuae et Felicitatis p. 13. et Holsten. in Notis p. 143.

⁴³ Inter Augustini Epist. 16. (al. 43.) no. 2. Cf. Morecellum p. 48.

⁴⁴ Boni pedis hominem hocce nomen significat ex interpretatione Augustini Ep. 17.

Christum abnegasset, expiravit. Eum a Christianis, haud impudentibus Ethacis, in carcere, custodia autem libera tenebatur, lauissime habitum fuisse, ex Tertulliano retulimus. Pergit vero Septimius: quem postremo ipso tribunalis die, luce summa, condito mero tanquam antidoto præmedicatum⁴⁸, ita enervastis, ut, paucis unguis titillatus, hoc enim ebrietas sentiebat, quem Dominum confiteretur interroganti Præsidi respondere nou potuerit amplius, atque ita de hoc jam extortus, (alii et rectius extortus) cum singultus et ructus solos haberet, in ipsa negatione digessit (alii discessit⁴⁹; qua haud dubie vera est lectio).

9. Hæ publicæ quidem fuerunt Christianorum calamitates: sed non unicas eas fuisse, facile intelligetur. Accessere nimur domesticæ, etsi haud semper exitiales, ærarium tamen atque sollicitudinum molestissimæ causæ.

⁴⁸ Verba: mero condito tanquam antidoto præmedicatum, ita enervasti, si vera refert Septimius, indicant, Christianos nonnunquam martyribus vina aromatibus narcoticis condita, quo minus dolores sentirent, atque quo fortius tormentis resisterent, subministrasse. Sic Judais quidem in more fuit, qui ut Talmudista perhibent reis poculum vini medicati porrigeabant (vide Weisten. ad Marci XV. 23. et Henr. Kippingi de cruce et cruciariis exerc. X. de cruciarii potu). Et ipsi Domino in crucem acto, vinum, quod Marcus oīor īungnāpērō dicit, porrigebatur, quod tamen recusat. Idem hoc nostra adhuc auctate passim sit, ubi rei ducentur. Sed Romana haud erat consuetudo; et unica saltem facti similis narratio, quantum eisdem scio, in

actis Martyrum occurrit de Fructuoso Episcopo Tarraconensi, qui sub Valeriano vivus arsit. Huic enim, quin ducetur, Christiani conditi permixti poculum obtulerunt. (Ruinart Acta Martyr. p. 222. Neandri Geist des Tertullians p. 287. Ejusdem hujus poculi Fructuoso oblati meminit etiam Prudentius Peristephanon hymno VI. Fructuoso ejusque Diaconis, v. 55. 56. Ceterum de mero condito cōsule, si tanti est, qua habet Columella in Gessneri Script. Rei Rusticæ I. p. 826. nec non Palladius, mense Februario apud eundem Tom. II. p. 77. et mense Octobri p. 139.

⁴⁹ h. e. mortuus est. Sic quoque Abscessit, in marmore apud Gruterum p. DLXXXVIII. no. I.

Ubi enim uxor Christiana maritum habuit Ethnicum deorumque cultui addictissimum, filius Christianus filiave patrem matremque severos religionis paternæ assertores, ubi servus Christianus dominum habuit eadem mente adflectum, quæ hisce omnibus tristiora evenire potuerunt? Hisce quoque de vexationibus Christianorum domesticis queritur Tertullianus, Apolog. c. 3. *Nonnulli etiam de utilitatibus suis cum odio isto paciscuntur, contenti injuria, dum ne domi habeant quod oderunt.* Uxorem jam pudicam maritus jam non zelotypus ejecit, filium jam subjectum pater retro patiens abdicavit, servum jam fidelem dominus olim mitis ab oculis relegavit: ut quisque hoc nomine emendatur, offendit. Tanti non est bonum, quanti est odium Christianorum! Huc quoque respicit in vivida felicitatis atque concordiae domesticæ, quum uterque conjux Christum coleret, descriptione; ad uxor. L. II. c. ult. verbis *eleemosynæ sine tormento.* Christianæ nimis maritus ethnicus, ubi de suis rebus aliquid sibi abesse notaverat, ab uxore forte in Christianos pauperes delibatum, plerumque adeo sævichat, ut servos uxoris torqueri jubaret⁵⁰. Neque minus ipsa cultus divini participatio mariti in uxorem iras haud raro concitabant. Testem eundem habemus Tertullianum: *ut si statio facienda est, inquit L. II. ad uxor. c. 4. maritus de die condicat ad balneas: si jejunia observanda sunt, maritus eadem die convivium exerceat: si procedendum erit (sacra frequentanda), nunquam magis familiæ occupatio obveniat.* Quis autem sinat conjugem suam visitandorum fratribus causa, vicatim aliena et quidem pauperiora quæque tunguria circuire? Quis nocturnis convocationibus, si ita oportuerit, a latere suo eximi libenter feret? Quis denique solemnis Puschæ abnoctantem securus sustinebit? Quis ad convivium dominicum illud, quod infamant, sine sua suspicione dimittet? quis in carcere ad osculanda vincula martyris reptare patietur! Jam vero alicui fratribus ad osculum convenire, aquam sanctorum pedibus offerre, de cibo, de poculo invadere, desiderare, in mente habere, si et peregre frater adveniat, quod in aliena domo hospitium? Si cui lurgendum erit, horreum, poma præclusa sunt.

⁵⁰ Semlerii Index Latinitatis Tertullianeæ s. v. tormentum.

Deinde panis interjectis c. 6. Moratur ancilla Dei cum laribus alienis, et inter illos omnibus honoribus daemonum, omnibus solenibus regum, incipiente anno, incipiente mense, nidore thuris agitabitur. Et procedit de janua laureata et lucernata, ut de noro consistorio libidinum. Discubbit cum marito in sodalitiis, saepe in carponis, et ministrabit nonnunquam iuquis, solita quondam sanctis ministrare..... cuius manum desiderabit, de cuius poculo participabit? Quid maritus suus illi, vel marito quid illa cantabit? Audiat sane, audiat aliquid de scena, de taberna, de ganea? quæ Dei mentio? quæ Christi invocatio? ubi fomenta fidei de scripturarum interlectione? ubi spiritus refrigerium? ubi divina benedictio? Omnia extranea, omnia inimica, omnia damnata, adterendas salutis a malo immissa. Et sacra quidem matutina, coetus illi antelucani, ethnici a rei Christianæ fere primordiis adeo invisi, maritorum in uxores Christianas suspicione in Africa quoque excitasse, auctor est scriptor ethnicus Apulejus, cuius verba vix de alia quam de matrona Christiana intelligi possunt. Is enim sic habet⁵¹: Tunc (mulier) spretis atque calcatis divinis numinibus, in vim certarum religionis, meutila sacrilega præsumtione Dei, quem prædicaret unicum, confictis observationibus vanis, fallens omnes homines, et miserum maritum decipiens, matutino mero (vino eucharistico) et continuo stupro corpus mancipat⁵². Haec igitur in Christianos calumnias Antoninorum jam tempore, sub quibus Apulejus floruit, per Africam grassatae sunt! Sed redeamus ad Tertullianum. Illa enim, quæ de statu ac conditione matronarum Christianarum Ethnici nuptiarum tradit, licet hostili valde in omnem cultum Deorum, quos Dæmones esse persuasum sibi habuit, animo scripta sint, tamen complura vera continent, miserisque Christianæ matronæ in domo ethnica conditionem vividissimis coloribus pingunt. Et licet mariti interdum indulgentiores essent, quod ipse Tertullianus fatetur, etsi et hoc infesto animo fieri statuit⁵³; licet fieri quoque nonnunquam potuerit,

⁵¹ Metamorph. IX. p. 223. Elmenl.

⁵² Jablonskii Opuscula IV. p. 46.

⁵³ Sustinent (indulgent) quidem, sed ut inculcent, ut illudant hujusmodi feminis,

quarum arcana in periculum, quod eridunt, servent, si forte ladanatur, ipsi sustinent, quarum doles, objectionem nominis, mercedem silentii faciunt, sci-

ut uxor Christiana maritum Edunicum lucraretur (I. Corinth. VII. 16.) hoc tamen rarius evenisse putandum est, in primis Carthagine, urbe omnibus voluptatibus libidinibusque quam maxime dedita.

2. Ut vero nulla regula sine exceptione, ita quoque aliquando uxor Christiana cum marito ethnico concordem vitam transegit. Exemplum habemus illustre Pescenniae Quodvultdens, (nomen hoc Christianam indicat) uxoris C. Quinctilii Marcelli⁵¹, Proconsulis Africæ ex Morcelli sententia anno 227⁵². Cui epitaphium posuit maritus, in Museo Veronensi⁵³ adseratum. Ita vero habet:

PESCENNIA QVODVLTDEVS⁵⁴
 II. M. F. BONIS NATALIBVS
 NATA MATRONALITER
 NVPER VXOR CASTA
 MATER PIA GENVIT FILIOS
 III ET FILIAS II VIXIT
 ANNIS XXX VICTORINA
 VIXIT ANNIS VII
 SVNNIVS VIXIT ANNIS
 III MARCVS VIXIT
 ANNIS II MARCEL
 LVS VIXIT ANNO I
 FORTVNATA VIXIT ANNIS
 XIII M. VIII. MARCELLVS
 PROCO^S CIV
 SED ET FILII^S ET
 FILIABVS NOSTRIS ME VI
 VO MEMORIAM FECI
 OMNIBVS ESSE PEREMMEN.

licet apud arbitrum speculatorum litigantur. Quod plerique non providentes, aut re excruciatu, aut fide perdita, recensuerunt. ad uxor. II. c. 5.

⁵¹ Pag. 91.

⁵² Cansul processit una cum Alexandro Severo Augustio anno u. c. 979, Chr. 226.

⁵³ Pag. 464. no. 6.

⁵⁴ Idem hoc nomen legitur in Inscriptione Graeca litteris ab imperito homine exlatiss, ΚΟΒΒΟΤΑΙΛΙΩΤΣ, quæ Panormi

3. Si vero matronæ puellæque Christianæ in domo ethnica tristis plerumque erat conditio, statui certe potest, longe deteriore fuisse servorum atque ancillarum, in primis ubi hi religionis Christianæ promovendæ studio intra ipsos domesticos parietes veritatis semina spargere, atque insciis parentibus et paedagogo puerorum animis elementa doctrinæ prioris insinuare, illave in Gynaeccis docere sustinerent⁵³. In servos enim per ipsas leges Romanas savige lievit; hi ne juribus quidem personarum gavisi bestiarum instar habebantur, emebantur, vendebantur, dominorumque arbitrio in omnibus, vita unice excepta⁵⁴, obnoxii erant.

C A P. X X V I I .

MARTYRES SCILLITANI.

1. In hos annos cadit Passio Martyrum Scillitanorum, quorum acta inter pauca illa prisci ævi genuina Martyrum Acta, quibus temporum injuria peperit, servata sunt. Excepta ea fuerunt a Notariis et in acta proconsularia relata. Duo extant apographa una cum fragmento tertii, in nonnullis quidem diversa, quæ vero cardinem rei haud tangunt¹. Africam illo tempore Proconsul rexit *Saturninus*, de quo supra jam diximus. Consulem vero habent acta prima *Claudium*, fragmentum *Claudianum*, qui erit *Tib. Claudius Severus Cons. III.* (fragm. bis Consulem dicit), una cum *C. Aufidio Victorino. a. u. c. 953. p. Ch. 200.*

in Museo adseratur. Torremuzza Inscr.
Sicul. p. 263.

⁵³ Haec de re locus insignis extat Celsi in libro, quem adversus Christianos edidit, ab Origene servatus, libro III. c. Celsum e. 55. ed. Ruai Tomo I. p. 484. Spenceri p. 144.

⁵⁴ Lege Petronia, ut videtur sub Augusto lata. Cf. d'Arnaud de jure servorum

c. 7. Hanc legem commemorat tabula marmorata in Amphitheatro Pompejano reperta, quam edidit Michael Arditus V. C. in dissertat. La Legge Petronia illustrata col mezzo di un' antica Iscrizione rinvenuta nel Anfiteatro di Pompei. Napoli 1817.

¹ Mémoires de Tillemont III. p. 57. et 289.

Scillitani dienuntur a Scillita Proconsularis provinciae urbe², unde procul dubio Carthaginem deducti proconsuli oblati fuerunt. Et numero quidem fuerunt duodecim: *Speratus, Narzales, Cittinus, Donata, Secunda, Vestina, Feturias, Felix, Aquilinus, Lactantius, Januaria, Generosa*; sic nomina exhibentur in capitali proconsulis sententia, quam primum apud Ruinartum apographum exhibet, quamque sequor³. In his Narzalis (in al. Apographo Nazarii) nomen Poenum hominem indicare videtur. Si jam bina exemplaria horum actorum inter se comparamus, fateamur necesse est, proconsulem humaniter cum reis egisse. De delatione, apprehensione eorum et primo interrogatorio ex actis nihil constat. Captivis, qui erant Speratus, Narzales, Cittinus, una cum Donata, Secundina et Vestina, die 16 Julii magistratum jussu eoram proconsule ductis, Saturninus tempus ad liberandum, triginta dierum moram, obtulit, quam vero recusarunt; et quum Speratus illi dixisset (quod quidem primus codex actorum et fragmentum tertii habent), *si tranquillas præbueris aures tuas, dicam Mysterium mansuetudinis;* proconsul respondit, dicente te de Mysterio, non inferam mala, tantum jura per Genium Regis nostri. Quae quidem verba mite ejus ingenium aperte produnt; quum, licet bene sciret religionem Christianam hanc esse Mysterium eo, quo haec vox vulgo accipiebatur, sensu⁴, occasionem tamen lubens arriperet, qua a poena capitali Christianos immunes

² Ruinarti Notæ ad Victorem Vitensem de Persecutione Vandalica p. m. 63. et 128. Dupin not. ad Collationem Carthaginensem, in Optato Millevitano ed. Antwerp. p. 275.

³ Acta haec initio differunt ab exordio a Mabillonio edito in Analectis Vet. Tou. IV. p. 172.

⁴ Ipse Tertullianus Apolog. c. 7. religionem Christianam Mysteriis quodammodo componere, ut similia cum his jura postulet, videtur; si semper late-mus, inquit, quando proditum est quod

admittimus? Imo a quibus prodi potuit? ab ipsis enim reis. Non utique, quum vel ex forma omnibus mysteriis silentii fides debatur. Samothracia et Elcisia reticentur. Quanto magis talia, que prodita interim etiam humanam animadversionem provocabant, dum divina sererentur. Si ergo non ipsi proditores sui, sequitur ut extranei, et unde extra-neis notitia? Quum semper etiam piæ initiationes arceant profanos et arbitris eaveant, nisi si impii minus metuant. Similia habet ad Nat. I. c. 7.

se præslitum sperabat. Haud enim amplius, *ut ad Deos gentilium bono animo convertere*re, postulavit: *modo*, respondit Sperato, *jura per Genium Regis nostri*, scil. Imperatoris, (descriptus enim videtur codex ex antiquiori, tempore Vandalorum, qui Reges habuerunt). Credidit forsitan proconsul, Christianos hujusmodi juramentum, quo Ethnici majorem erga homines quam erga Deos suos præstitere reverentiam⁵, facilius præstitoros esse, Deum suum, qui etiam Imperatoris esset dominus atque protector, subintelligendo. Plebi autem Mysterii nomine fucum facere voluit; nam per omnem Africam Mysteria, Isidis iupritinis Aegyptia, magna religione celebrata fuisse, ex Apulejo constat. Sic enim reos, si Mysteris quibusdam initiatos sese esse declararent, salvos atque incolumes evasuros speravit. At spes eum fecellit; hi enim unanimes et constanter se Christianos professi sunt. Itaque, ut tamen ad deliberandum aliquod tempus, (triginta enim dierum illud, quod ipsis obtulerat, recusaverant), concederetur, in carcерem ducti et *in ligno positi* fuere, ne fuga saltem quererent. Quum autem postridie mulieres, quas, utpote debiliores, ad defectionem a religione Christiana facilius sese commoturum proconsul credidit, constanter negassent, virique candem Christianismi professionem repetiissent, neque ullum deliberandi tempus accipere voluissent, proconsul in eos sententiam tulit secundum legem Trajanū: *si deferantur et arguantur, puniendi sunt*, et capite eos plecti jussit. Qua sententia audita, Deo gratias egerunt, (qui fuit omnium fere Martyrum mos; nam martyrii corona summa erat, quam in votis habuerunt, felicitas) ducti sunt, gladioque percussi. Facta vero hæc sunt XIV. et XIII. Kalendas Augustas. Eadem sententia lata est in Veterium, Felicem, Aquilinum, Lætantium, Januarium et Generosam, antea, ut videtur, interrogatos, quorum vero acta perierunt.

2. Eorum omnium memoriam sexto decimo Kalend. Augusti celebrat Ecclesia Romana. Horum Martyrum antiquiore jam tempore meminit Victor Vitensis Persecutionis Vandalicæ Libro I. traditique, suo tempore Basilicam eorum nomini dicatam extitisse Carthagine, in qua sine dubio corpora eorum

⁵ Tertull. Apolog. c. 28. *Citius apud vos per omnes Deos quam per unum Genium Casaris peccatur.*

condita fuerunt. In eadem hac Augustinus Hippomensis Episcopus duobus post seculis habuit sermonem eorum in honorem (ed. Bened. Tom. 5. sermo 155) ab alio deperdito, quem refert Possidius in indiculo, c. 9. *per Natalem S. S Martyrum Scillitanorum*, Ruinarto judice, diversum. Mirari ceterum subit, horum Martyrum apud Tertullianum, qui tamen S. Perpetuam habet, nullam inveniri mentionem. Leguntur vero in vet. Kalendario Carthaginiensi ap. Ruinart. p. 694. add. XV. Kal. Augusti.

3. Nescio, an ad idem hoc tempus referendum sit factum, quod Tertullianum ad librum de corona militis anno 201. scribendum impulit⁶. Miles nimirum Christianus lauream eastrensem capiti imponere noluerat, gladiumque postea reddiderat, et ob id poena affectus fuerat, incertum tamen an capitali⁷; nam verba Tertulliani c. I. hanc haud indicant, quam, si militi inficta fuisset, haud dubie sine ambagiis retulisset. Qua de re quam diverse sentirent Christiani, et prudentiores quidem *abruptum, præcipitem, mori cupidum hominem* vituperarent, Tertullianus, Montanista jam factus, libro, si factum in tempora Martyrum Scillitanorum cadit, paulo serius, anno nimirum 201. edito laudavit, primoque quæstionem movit, *licetne Christiano caput corona ornare*, dein a cap. inde 11. *an in totum Christianis militia conveniat*; quas quidem quæstiones quomodo solverit, ex omni ejus sentiendi statuendique ratione facile intelligetur. Militem vero illum ante persecutionem Severi coronam respuisse probabile fit, eo quod poena capitalis ei inficta haud expressis verbis conmemoratur. Postquam enim haec exarserat, in hujusmodi delictum certe non minori poena animadverti potuit a Legato Legionis, nisi ipse capite periclitari vellet.

⁶ Morellus II. p. 97. hoc factum refert ad an. 237. Ea autem ætate Tertullianum adhuc in vivis fuisse, credi vix potest.

⁷ Sub Maximino ponit Tillemont *Histoire des Empereurs III.* p. 270.

C A P . X X V I I I .
PERSECUTIO SEVERI.

1. **S**everum Augustum initio principatus sui Christianis favisse, supra ostensum est; nec facile cause indicari poterunt, cur animum mutaverit. Turbula tamen forte quæ incidebant tempora¹ morosorem eum reddiderunt, et magistratus et hostes Christiani nominis adversus eos concitabant. Accedebat forsitan et alia ratio. Chronicon enim Hieronymi ad annum Severi quintum a. u. c. 951. p. C. 198. habet verba, *Judaicum et Samariticum bellum motum*, quam tamen rem Eusebii Chronicum, e quo plurima excerptis, ignorat. Latrones forsitan debellaverat; nam belli inter Judæos et Samaritanos exorti meminit Abulpharagius, et Claudium latronem eo tempore in Judæa fuisse, perhibet Dio Cassius, LXXV. c. 2. Triumphum quoque de Judeis Caracallæ a Senatu delatum fuisse narrat Spartanus in Severo c. 16., quem tamen prudens Imperator infra dignitatem Imperii ratus, si facilis de Judaicis catervis victoria tanti duceretur, in triumphum de Parthis commutavit². Ille igitur in causa fuisse videntur, cur dum in Palæstina erat, teste Spartiano c. 17. *Judæos fieri sub gravi poena retaret*. Nec injuria; nam Judæos omni tempore proselytos fecisse, notum est; et Carthagine quoque eos idem hoc tentasse, docet Tertullianus adv. Jnd. c. 1. ubi de disputatione inter Christianum et Judæum proselytum habita scribit. Addit vero Spartanus: *idem de Christianis sanxit*; eo fortassis sensu, quod Christianos in posterum fieri prohiberet, iis tamen, qui jam essent, nulli poenæ obnoxiiis³. Istud vero post decretum adversus Judæos ab Imperatore constitutum puto, quum ex plurimorum sententia persecutio adversus Christianos non ante

¹ Mosheim. Comment. de reb. Christianor. ante Const. M. p. 253.

² Cf. opusculum nostrum: der jüdische Krieg unter den Kaisern Trajan und Hadrian p. 102.

³ Itaque hocce edictum lenius erat anti-quioribus, quibus omnis religio Christianæ professio prohibita erat, atque iis, qui jam Christiani essent, eorumque posteris in religione Christiana natis, pepercit. Cf. Neandri G. d. T. p. 95.

aunum 201. aut 202. mota fuerit. Priorem, qui erat Severi nonus, habet Chronicon Alexandrinum; posteriorem autem, Severi septimum, Chronicon Eusebii. Invitus forlassis, et quasi coactus, Plautiani potissimum impulsu, qui auctoritate et gratia maxima apud eum valebat, et anno demum 203, quum insidiae ab eo domui Augustae structae detectae essent, deletus est, ad bellum Christo ejusque cultoribus indicendum movebatur. Quæ quidem persecutio in primis Alexandriæ, ubi Leonidas, Origenis pater, occubuit, grassata est. Neque vero Africa ab hac calamitate immunis evasit; inquirebatur enim in Christianos, deserebantur a servis, a militibus extorquendæ pecuniae causa vexabantur, a plebe in jus rapiebantur, et ipsi eorum sacri conuentus turbabantur⁴. Et in Africa quoque sanguis Christianorum fluxit. Legimus enim apud Tertullianum ad Scap. c. 4. *Præsidem Legionis⁵ et Præsidem Mauretanicæ⁶ vexasse Christianos, sed gladio tenus.* Addit: *at a primordio mandatum est, animadverti in hujusmodi.* Et hoc quidem secundum leges Trajani. Itaque initio mitior fuit persecutio⁷,

⁴ Tertull. *Apolog.* c. 8.

⁵ In Hispania. Neand. p. 247. Morellus p. 67. Legatum Legionis Mauretanicæ intelligit.

⁶ Huc forte referenda sunt, quæ Ado Viennensis habet ad XII. Kal. Jan. In Mauretania Cæsareensi natalis S. S. Timothei, Polii et Eutychii diaconorum, qui apud præfata regionem verbum Domini disseminantes, pariter coronari meruerunt. Hisce martyres Morellus p. 67. ad an. 205. recenset, licet atatem ignorantiam esse fateatur. In Mauretania Cæsareensi Idam v. Diddam et Novam s. Nobam Cypriani jam atate episcopos habuisse, ex catalogo eorum c. VI. relata videre est. Itaque hos diaconos ad alterutram harum ecclesias

siarum pertinuisse, veri aliquam habet speciem.

⁷ Nescio an ad persecutionem Severi et universæ ad Christianos referendum sit Rescriptum Severi et Antonini Augg. de suspectis tutoribus et curatoribus, quod Morellus p. 65. suspicatur eo consilio editum esse, ut quos Christianos esse constaret, a tutela curave tanto facilius removeri possent. Dubitatum in Africa fuit, an suspectus apud Legatum Proconsulis pustulari posset. Rescripserunt Augusti (Digest. XXVI. Tit. X. l. 4.) Bradua Maurico Procos. Africæ: *Posse, quia mandata jurisdictione, officium ad eum totum juris dicendi transit.* Hunc Braduanum Mauricium esse M. Mauricum Rusinum, Mor-

deinde vero per intervalla⁸ recruduit; namque Christiani ab eodem Scapula, qui anno 211. Africam pro Consule rexit, igne torquebantur et cremabantur⁹. Hoc autem tempore Severum post necem Plautiani, veteris erga Christianos favoris memorem, hostium Christiani nominis furorem quodammodo retrinxisse credo; qui vero jam, Imperatore Eboraci die 4 Februarii ejusdem anni mortuo, et filio ejus Caracalla reipublicæ clavo admoto, haud amplius cohibeatur. Facillime sane accusations in amicos Getæ Imperatoris a fratre inter amplexus matris occisi intentatae ausam præbere potuerunt novis adversus Christianos saevitiis exercendis. *Pro tanta innocentia, exclamat Tertullianus l. c. pro tanta probitate, pro justitia, pro pudicitia, pro fide, pro veritate, pro Deo vivo cremamur, quod nec sacrilegi, nec hostes publici veri, nec tot*

cellus ostendit, ideoque Rescriptum ad an. 204. referit. Hoc rescriptum forte occasionem dedit canonii concilii illius Carthaginiensis c. XXIV. relato, de quo Cyprianus loquitur ep. 1: *Ne quis frater excedens ad tutelam vel curam Clericum nominaret. Sed incerta est res, quum omnia pendeant e qua-*stione illa, an rescriptum Severi Christianos respexerit; *quod quidem Cravens, quem haec de re par literas consului, negat, quum in provinciis, ubi præses omnium primi ordinis magistratum urbicorum vices gerebat, questio illa facilis suboriri potuerit, an jus illi esset mandandi jurisdictionem, quæ cum Imperio facile confundebatur.* Si igitur dubium erat, utrum postulatio suspecti ad hoc an ad illud pertineret, non est quod miremur Imperatorem consultum fuisse. Ex verbis

vero hujus legis patet, Antoninum (Caracallam) cum divo Severo respondisse. Ergo non Severi est sed Caracallæ, qui prior nominatur, et fortasse antiquus patris rescriptum repetit. Quæ vero si ita sunt, in persecutionis Severianæ tempora haud cadit.

⁸ Quum Tertullianus librum de Pallio scriberet, pacis otia erant. c. 1. De pace qua Christiani fruebantur, intelligit quoque Noesselus de Script. Tertii. II. p. 31.

⁹ In rego et in ferrea cathedra (καθιδρᾳ οὐδηρᾳ ἢ τηγάνῳ) cui imponebantur, antequam bestiis objicerentur, ut Martyres nonnulli Lugdunenses. v. Epistolam Eccles. Viennensis et Lugdunensis ap. Euseb. II. E. Lib. V. I-4. Routh Rel. Sacrae I. p. 282. 287. 288.

majestatis rei pati solent? Ad bestias etiam damnabantur, ut Tertullianus eodem loco de Adrumetico Mavila refert, quem Scapula hoc supplicio adfecerat¹⁰.

2. Mirari igitur nullo modo subibit, Christianos salutem fuga quiescisse, id quod Tertullianus libro de fuga in persecutione (quam vero pariter ac redemtionem inquisitionis¹¹ improbat) c. 5. tradit. Narrat enim de Rutilio, quem nihil tamen secius *sanctissimum Martyrem* vocat, *eum totiens fugisse de loco in locum, etiam periculum, ut putabat, numis redemisse, post totam securitatem, quam sibi prospexerat, ex iuopinato apprehenso et Prasidi oblato, tormentis dissipato, dehinc igaibus dato.* Quem quidem Rutilium prorsus ignoramus. Conspicuum tamen fuisse virum oportet, quum ab hostibus ita pressus fuerit, ut non solum vitae periculum relinqueret, sed de loco quoque in locum fugeret. Nomen passim obvium est, neque tuto quaeri potest in familia Rutilia plebeja¹², quum Severi ætate paucissimæ superessent familie Republica stante florentes. Ne Romanum quidem civem fuisse credo ob supplicii genus. Commemoratur in Martyrologio Romano ad diem 4 Non. Augusti¹³.

In hac persecutione episcopi quoque, presbyteri atque diaconi sese fuga substraxerunt (ad Scapulam c. 11.). Hanc quidem Tertullianus, antequam Montanista factus esset, haud plane damnavit. Dicit enim de patientia c. 13: *si fuga urgeat, adversus incommoda fugæ caro militat;* quæ quidem verba

¹⁰ Ad Scap. c. 3. anno 206. Morellus p. 69.

¹¹ Neand. p. 133.

¹² Eckhel Doctr. Numor. Veterum V. p. 298. Rutilius hic haud memoratur Wernsdorfio in Prooemio de Rutilio Numantino ejusque Itinerario. Poetarum Latinor. minorum Tomo V. Parte II. p. 28. ubi de claris Rutiliis agitur. Rutilium præterea Rufum habemus interlocutorem in Ciceronis libris de R. P. De eo vide A. Majum p. LXVI. ed. Moscri.

¹³ An. 206. vetusta Martyrologia ejus meminisse videntur XII. Kal. Martii, quanquam Rutulum potius appellant. Socios ei addunt Silvanum, Classicum, Secundinum, Fluctulum Damasum. Codex Reginæ Christiæ angel numerum: *In Africa natalis sanctorum Hatuli, Silvani et aliorum duodecim.* Morellus p. 71. Ignota plane sunt nomina, ac incerta omnia. Sed probabile est Rutilium non solum occubuisse.

obscura lucem nanciscuntur ex iis que libro 1. ad uxorem c. 3. habet: *Etiam in persecutionibus melius est ex permisso fugere de oppido, quam deprehensum et distortum negare. Atqui isti beatiores, qui valent beati confessione non excidere.* Postea vero rigidiorem tulit sententiam: *Novi et pastores eorum, Catholicorum, hæc sunt ejus verba libr. de corona c. 1. in pace leones, in proelio cervos.* Nec excusationem admittit ipsam veniam a Christo Matth. X. 23. concessam. *Hoc enim emigrandi præceptum, ait de fuga c. 6.¹⁴ solis Apostolis datum esse* (Matth. X. 25.), *quamdiu in Iudea evangelii fundandi causa essent victuri.* In sui vero temporis Christianos, in primis Afros, sic invehitur (de corona 1.) *Mussitant scripturas: emigrare, sarcinas expedire, fugæ accingi de civitate in civitatem.* Nullam enim aliam Evangelii (Matth. l. c.) memoriam curant. Longe vero mitius post Tertullianum statuerunt Cypriani et Commodiani. Prior, quod omnes norunt, ipse se fuga subduxit, et libro de lapsis p. 122. secundum ad gloriam gradum dixit, *cauta secessione subtractum Domino reservare.* Sic quoque Commodianus Instructione 50.

*Transfluviat hostis: Tu sub latebra conde:
Aut si intrare potest, si necne, ne cessa.
Undique te redde tutum, tuosque; vicisti.
Res infamis erit, si quis se propalat hosti.
Et vigilanter age, ne quis incurrat in illa!*

Svadet igitur in persecutione fugam aut latebras. Omnino vetat, ne quis incurrat, ne quis se offerat; denique ait Christianum, *qui se hosti propalat, esse sui ipsius proditorem¹⁵.*

3. Præter hos, qui fuga suæ saluti consulebant, alii pecunia magistratibus militibusque soluta persecutionis pericula redinabant¹⁶; neque singuli tantum-

¹⁴ Hunc Tertulliani librum de fuga ex Noesseli sententia (I. p. 7.) anno 202 scriptum, Morcellus p. 96. ad extrema ejus rejicit, et editum putat anno 236.

Per quatuor capita 6-9. fugam magnopere improbat.

¹⁵ Sic Schurzfleischius in editione Commodiani hunc locum paulo obscuriorum explicat. Eum sequitur Davisius.

¹⁶ Ad Scapulam c. 12.

modo, sed integri quoque coetus, quam quidem rem. quam indigne tulerit Tertullianus, ex libri de fuga c. 13. videre est¹⁷. *Ærario* autem publico augendo hasce pecunias ab Imperatoribus nunquam destinatas fuisse, sed privatos tantummodo homines ditasse, Tertullianus haud sine aliqua admiratione asserit¹⁸. Il vero, qui remanebant, si imprudentia forte propinquorum¹⁹ aliisve

¹⁷ *Locus est obscurus, aliam vero haud admissit interpretationem. Sed quid non timida persuadet, quasi et fugere scriptura permittat et redimere præcipit. Parum denique, si unus aut alius ita eritur. Massaliter (o: simul et pro omnibus) tota ecclesia tributum sibi irrogaverunt (concessores nostri). Nescio, dolendum an crubescendum sit, cum in matribus beneficiariorum et curiosorum, inter tabernarios et laicos et fures balnearum et alcones et lenones, Christiani quoque rectignes continentur. Hanc episcopatu formam Apostoli prouidentius condiderunt, ut regno suo securi frui possent sub obtentu prourandi. Scilicet enim talis pacem Christus ad patrem regrediens mandavit a militibus per Saturnalitatem redimendam. Beneficiarii diebantur milites beneficio principis ad officia s. ministeria certa adsumti. Ex cornu schola erant Curiosi v. Stationarii cursus publici curae præpositi, per stationes dispositi, quibus Codicis de curiosis lex I injungit: ut criminis judicibus nuncianda meminerint; qui igitur persecutionum tempore Christianos quoque quæsiverunt, eos descrebant, tribunalibusque sistebant.*

*Hæc vero officia in prævaricationes et rapinas degeneravere. Beneficiarii enim et Curiosi, pensionibus annuis v. mensistruis corrupti, tabernariorum, furum etc. sceleris dissimulabant, ita ut domi servarent matriculas turpinm hujusmodi pactionum. His tandem Christiani, ut securitati sue consularent, decori et honestatis immemores, pecunias pactis pensionibus, quas Tertullianus *Vectigalia* vocat, numerare coeperunt. Cf. Indicem Latinitatis Tertullianæ, Ed. Semleri Tomo VI. sub verbo *Curiosi* p. 366.*

¹⁸ *De fuga c. 12. Tanta quotidie ærario (Imperatoris) augendo prospicuntur remedia consum, vectigalium, collationum, stipendiiorum: nec unquam usque adhuc ex Christianis tale aliquid prospectum et sub aliquam redemptione capitum est sectæ redigendis, quam tota multitudinis nemini ignotæ fructus ingens meti posset.*

¹⁹ *Inter Christianos ipsas eum tempore fuisse tradidores, affinesque ipsus extitisse, qui fratres, parentes filiosque accusarent, nequitam inducor ut mihi persnadeam. Extant tamen in Tertulliani Scorpiaees c. 9. et 10. luci, qui*

de cansis Ethnici suspecti, vel a delatoribus accusati essent, in carcерem conjecti sunt; hos vero non ab omni cum fratribus commercio cohіbitos legimus. Christianis nimurum eos visitare, iisque humanitatis et benevolentiae officia præstare licuit, ut Tertullianus libro II. ad uxorem, cuius tamen annus dubius est), c. 4. perhibet: et Lapsi ab iis literas pacis exoraverunt atque impetrarunt. *Hos moechos et fornicators statim ambire, nec ullos magis aditum carceris redimere, quam qui ecclesiam perdidерunt*, ait Tertullianus de pudicitia c. 22. Quæ quidem verba, licet tempus, quo istud opusculum ediderit, incertum sit, ad Severi tamen hanc persecutionem refero. Sipes porro a Christianis ad aleudos eos, qui exulaverant, collecti sunt (de fuga c. 13. 14. Apologet. c. 39.²⁰). In hac autem persecutione eadem Montanistarum ac Catholicorum fuit calamitas. Montanistas enim martyrum minime vitasse, constat ex eorum historia, que testatur eos Martyribus, de quibus gloriati sunt²¹, abundasse. Rosque in Africa quoque vexatos fuisse, e libro de fuga a Tertulliano, Montanista jam facto, circa ista tempora, anno nimurum 202 composito, abunde patet²².

4. Ad Gnosticos vero quod attinet, erant quoque in hisce sectis, qui sese persecutionibus subducerent. Ili enim fidei mysterium coram oculis profanorum hominum haud esse declarandum rati, Deum in spiritu et veritate adorandum, neque ceremoniis externis tantum momentum concedendum esse docere, itaque haud esse opus ut mortem pro Christo ejus cultores subirent. Scenel enim Christum pro nobis mortuum esse, ut a morte nos liberaret, neque a nobis retributionem illum poscere, ut pro eo vicissim nos morti devoveamus. Ili igitur, Ethnicorum cultum simulantes, ab omni persecutione immunes fuisse

huc trahi possint. Itijsmodi enim flagitia commemorat a Christo Matth.

X. 21. predicta. Attamen ea Cartagine patrata esse, nullo verbo significat, id quod certe haud omissurus fuisse, si cognovisset. Probabilior igitur videtur Episcopi Lincolensis sententia p. 40. cum de talibus criminibus loqui, quia secundum vaticinium

Domini necesse erat, ut alieibi committerentur.

²⁰ Cf. Zieglerum in Horreo Henkiano X. p. 33.

²¹ Mosheimus de rebus Christianorum ante Constantimum M. p. 424.

²² v. c. cap. 3.

videtur. Nec unice in Africa. Nam licet et Gnosticæ sectæ, v. c. Marcionitæ habuerint Martyres, aliae tamen, ut de Basilidianis notatum est²³, omne Martyrium repudiarunt. Contra hujusmodi vero homines Tertullianus anno 204 media persecutione librum edidit Scorpiaœ inscriptum, in quo omnes eorum argutias refutavit²⁴.

5. Verum enimvero non solum in Christianorum personas sævitum fuit, sed in res quoque eorum sacras. Illoc enim Ethnicos haud diu latere potuit, eos cum reliquis civilis communi sepultura haud uti, sed in propriis coemeteriis, quæ Areas vocabant, cadavera vita funerorum sepelire. Inde Hilariano Procuratori, qui loco Minucii Tuniniani Proconsulis defuncti²⁵ jus gladii accéperat, teste Tertulliano, populus haud dubie in Iudeo quodam edito acclamavit: *Areæ non sint*²⁶, cui quidem voci Praeses cessit²⁷. De ecclesiis, quæ haud dubie ea adhuc tempestate Gentilibus ignotæ erant, Christianis ademtis nil me legere memini.

6. Ex omnibus autem colligere licet, haud omnes magistratus humanitatis leges violasse, cosque, si Scapulam, qui iniqior fuit, excipiamus, secundum decreta Trajani tantummodo egisse. Horum jam catalogum ex Tertulliani libro ad Scapulam texemus, addituri, si qua in scriptoribus et monumentis de iis relata habentur. Verbis vero utemur ipsissimis Tertulliani, qui ad Scapulam capite 4 ita: *Quanti autem præsides et constantiores et crudeliores dissimulaverunt ab hujusmodi causis? Ut Cincius Severus, qui Thistri (Africæ Proconsularis urbe) ipse dedit remedium, quomodo responderent Christiani, ut dimitti possent; ut Vespronius Candidus, qui Christianum, quasi tumultuosum civibus suis satisfacere, dimisit: ut Asper, qui modice vexatum hominem, et statim dejectum, nec sacrificium compulit facere, ante professus inter advocationes et adsesores, dolere se incidisse in hanc causam. Pudens etiam*

²³ Kirchliche Alterth. der Gnostiker p. 49. ²⁶ Cap. 3. ²⁷

²⁴ Neand. G. d. T. p. 138. et Episc. Lincoln.

p. 151. sequ.

²⁵ Hunc fasti omnittunt. Morellus p. 54. ²⁷ Ad Scapulam c. 3. Praeses appellatur; in actis S. S. Perpetuæ et Felicitatis Notus est ex actis S. S. Perpetuæ et Felicitatis.

Judex audit.

missum ad se Christianum cum elogio, concusione ejus intellecta, dimisit, sciso eodem elogio, sine accusatore negans se auditurum hominem secundum mandatu. Hæc omnia tibi et de officio suggeri possunt, et ab iisdem advocatis, qui ipsi beneficia habent Christianorum, licet adclamant quæ volunt.

Plura in hisce Tertulliani verbis occurrunt paulo difficultiora; nam neque magistratum officia indicata sunt, neque temporum ordo accurate observatus videtur. Quod enim al primum attinet, in hisce nominibus haud discernere licet inter Proconsules²³ et Procuratores Cæsaris vel Præsides. Illi provinciam Senatus nomine rexerunt, quippe quod Africa in divisione provinciarum ab Augusto facta populo evenerat, excepto tamen deinceps regno Ptolemaei, post hujus necem ab Imperatoribus administrato, quia omnes novæ accessiones Cæsari regendæ tradebantur. Complectebatur autem magnam Mauretanicæ partem cum Numidia²⁴. Ihi vero in provincias Cæsari reservatas interdum etiam cum imperio civili missi sunt, et a Claudio omne jus acceperunt²⁵; licet proprium eorum officium esset, redditus Imperatoris percipere. Accessit denique tertium officii genus, quod cum legati prætoriorum legionis illius quæ in Africa militabat²⁶, quibus a Caji inde tempore imperium militare tributum erat, tum præsides legionis Mauretanicæ exercuerunt. Temporum præterea ordinem Tertullianus haud observasse videtur, quam in his quos recenset magistratibus Pudens et Vespronius Candidus reliquis fuisse videantur antiquiores. Hoc enim ex eorum nominibus cum fastis Consularibus comparatis colligere est, licet fasti, imprimis illorum temporum, magnis premantur obscuritatibus, et Consules suffectos raro

²³ Africæ atque Asiæ præsides solos proprie Proconsules dictos esse, ut Consulatu functos, statuit Eckhelius D. Nunn.

Vet. IV. p. 251. contra Fabricium, qui ad Dionem LIII. 15. omnes præfectos provinciarum, quas Augustus populo reliquisset, communis Proconsulum nomine, etiam qui pro Prætore essent, venisse notaverat. Vide quoque p. 240.

²⁴ Dio Cassius LIX. c. 20.

²⁵ Taciti Annal. XII. 60. Sveton. Claud. c. 12.

²⁶ Una erat Tiberio Imperatore. Crevier Histoire des Empereurs II. p. 335. 406. 417. Duas vero, Primam et Tertiā, habent numi a Cladio Macro signati, quarum una tamē fortasse erat Mauretanica. Eckhel D. N. Vet. VI. p. 288.

admodum exhibeant, ita ut neutquam sit mirum, si Proconsulū Africæ nomina in iisdem frusta querantur, quanquam ad Asiam Africamque regendam Consulares semper eligebantur³², reliquas vero provincias Prætoriis quoque viris administrare licebat. Denique, quum Proconsulatus in Africā plerumque esset annus³³, fieri facile potuit, ut nomina nulla celebritate florentia exciderent, nec justum ordinem fida memoria servarent, qui hac de re scriberent.

7. Hisce in prævium observatis, videbimus jam de singulis eo, quo a Tertulliano recensentur, ordine, si qua in scriptoribus vel lapidibus ocurrant eorum nomina illustratura.

CINCUM SEVERUM habent Lampridius in Commodo c. 20., ubi Cingius Severus vocatur; et Spartanus in Severo, qui eum a Severo accusatum fuisse, quod se veneno appetisset, ideoque interfectum perhibet, inter annos 202. et 208., ut Dodwellus censem³⁴.

VESPRONIUM CANDIDUM VETEREM Consularem appellat Spartanus. Ille legationem obiit a Didio Juliano ad exercitum Severi. Loco cognominis *Vetus* ponendum forsitan erit *Vetus*. Legimus enim Vespronium Candidum Verum Consulem cum Commodo processisse a.u. c. 932. Chr. 179³⁵. De hoc itaque conjectere posset alius, cum Africam post Consulatum rexisse, et quidem ante Cincium Severum, Marco vel Commodo Augustis. Incerta tamen conjectura, quia Proconsules et Prætores haud statim ab abdicato magistratu, sed nonnisi quinquennio post, Provincias adire solebant; quod quidem Augustus sapienti consilio sanxerat³⁶.

³² Crevier I. c. I. p. 49.

³³ Ibid. II. p. 355. 357. 359. De anno quoque proconsulatu intelligo verba Apuleji Florid. p. 347. Quid nobis cum istis Proconsulū vicibus? quid cum annis brevibus et festinantibus mensibus? Ita quidem decreto Augusti (Dio Cass. Lib. LIII. c. 13. p. 705. Reimar.) erat constitutum. Attamen Praconsulatus interdum prorrogabatur. Galbam enim, qui Neroni in Imperio successit,

Münsteri *Primordia Ecclesie Africanae*.

sub Claudio per biennium Proconsulē Africā fuisse legimus. Crevier. IV. p. 479. 486. aliquo diutius v. c. Gordianum, qui in Africa per quinqueannū eum imperio fuit, antequam purpuram sunneret. Cf. Morecellum. II. p. 73.

³⁴ De paucitate Martyrum p. 70. Tillemont Mémoires III. p. 56.

³⁵ Almeloveeni Fasti Consulares p. 141.

³⁶ Crevier Hist. des Empereurs I. p. 50.

Hic Christianum dimisit, quasi tumultuosum h. e. in republica bene administrata haud admittendum esset facinus, civibus, mortem ejus haud dubie postulantibus, contra leges optimorum principum satisfacere. Quæ quidem Marci tempora indicare videntur.

Asprós habemus duo Consules a. u. c. 965. p. Chr. 212. *M. Pompejum*, v. secundum alios *C. Jul. Asprum* et *P. Asprum*; ut proinde, si corum alter Africæ ficerit Proconsul, ejus magistratus in extrema Caracallæ incurriere debuisse; quod vero quum chronologię parum conveniat, crediderim eum ante Consulatum in Africa jam fuisse. Invenio enim in lapidibus veteribus *IVL. ASPRVM QVAESTOREM PROV. AFRICAE*³⁷. Forsan igitur e mandato Proconsulis aliquando accusationes contra Christianos audivit, sententiamque tulit. Et hic quoque se mitem erga eos exhibuit. Christianum modice tortum ad sacrificium faciendum haud compulit, dolens se in hanc causam incidisse. Haud tamen refragabor, si quis patrem horum Asprorum a Tertulliano iudicatum putet, a Caracalla ignominiose patrios lares colere jussum³⁸. Quod si hic erit, in Africa eum fuisse oportet ante Consulatum, quem initio Caracallæ gessit³⁹.

Pudens, illustre nomen, si idem fuit cum *Servilio Pudente*, qui sub Marco bis Consul processit a. u. c. 918. p. Chr. 165., et sequenti. Hic utique sub Marco vel sub Commodo Africanam rexisse potuit; neque caret veri specie, virum ita clarum, ut bis, duobus nimirum annis sese excipientibus, amplissimum

³⁷ Marini Atti dei Fratelli Arvali p. 780.
784. 785. et Norisii anni et epochæ Syromacedon. p. 184. 285. Ille igitur patet, provinciam Africæ semper manasse provinciam populi; nam in provincias Cæsaris omnino Quæstores non mittebantur, ut docet Gajus Comment. Institut. I. 6. Alium Provinciæ Africæ Quæstorem landat marinor quod Susæ extat. L. TERENTIO AQVILÆ GRATTI-
ANO QVAESTORI PROVINCIÆ AFRICÆ
AMICI OR PAREM IN UNIVERSOS ATQVE

TALEM (malim AEQUITATEM) ET PRO-
PRIVM IN SINGVLOS HONBREM. Ex
schedis Andr. Christiani Gjerlew, Viri
amicissimi, qui ante paucos annos
Consulis Danieli apud Tunetanos mu-
nere functus est.

³⁸ Cf. Tillemont Histoire des Empereurs III. p. 114. et Crevier Histoire des Empereurs IX. p. 292.

³⁹ Consulē processisse a. u. c. 965. Chr. 212. docent Almeloveeni Fasti Cons. Marinii p. 784.

magistratum gesserit, e maximis quoque unam, brevi postquam duplici Consulatu abiisset, sortitum fuisse provinciam. Ille ne inquirere quidem voluit in Christianum sibi cum elogio missum. Compertum enim habuit ex elogio, Christianum hunc minus ad confitendum adactum fuisse⁴⁰. Sciso elogio dimisit hominem, negavitque secundum mandata, se cum auditurum. Ille quidem inter omnes Africae praesides, quos Tertullianus recenset, ordine fuisse primum confidenter assererem, nisi obstante ultima ejusdem verba, quibus ad testimonia provocat Advocatorum, qui causam Christianorum egerant: quae quidem si de facto Pudentis intelligenda sunt, tempora persecutioni illi, quae tum exarserat, propiora indicare videntur.

Ex hoc igitur loco discimus, Christianis accusatis datos fuisse *Advocatos*; quod quidem beneficium, utrum in sola Africa, an ubique per Imperium Romanum, iis concessum fuerit, ignoro. Attamen eos, etsi velleut, haud semper integra dicendi libertate frui potuisse, colligere est ex verbis Apologeticis c. 2. Sed Christianis solis nihil permittitur loqui, quod causam purget, quod veritatem defendat, quod judicem non faciat injustum⁴¹. Facile tamen concedetur, diversa fuisse haec pro ratione temporum, atque magistratum ingenio et indulgentia vel severitate. Ex verbis porro Septimii patet, ipsos hosce *Advocatos*, qui beneficia habuerunt Christianorum, h. e. eorum causam defendendam, vel libenter, vel Praesidis jussu, in se suscepserunt, diverso erga eos affectos fuisse animo. Nam hostilem interdum, forsitan saepius, animum indicant ultima ejus verba: *licet adelament quae volunt*.

Ultimus denique qui nobis innotuit Africæ Proconsul florente Tertulliano, ad quem ipse Doctor Afer apologeticum pro Christianis dedit librum, est *SCAPULA*. Seapulam Tertullum habemus Consuleni cum T. Flavio Clemente a. u. c. 948. post Christum 195. apud Paginum Critic. Baron. I. p. 184. Ille Africæ Proconsulē Morcellus Q. Flavium Seapulam Tertullum vocat⁴². Ille fere ea

⁴⁰ Concessione ejus intellecta sunt verba Tertulliani ad Seapulam c. 4. Cf. Neandri Kirchengeschichte I. p. 149. sationem habebant magistratus, quum religio Christiana a legibus religionibus illicitis adnumerata fuerit.

⁴¹ Cf. Neandrum G. d. T. p. 60. Execu-

⁴² Pag. 69.

redeunt quæ de Magistratibus illo tempore Provinciæ Africæ præfectis ex antiquitate erui possunt. Paucas hucusque Inscriptiones protulit desolatum Carthaginis solum, et desunt hac periodo numi in istis regionibus eusi. Vix igitur sperandum est, hasce tenebras unquam pulsum iri.

8. Quum igitur ordo chronologicus restituï nequeat, de tempore, quo singuli qui commemorantur Martyres pro religione occubuerint, nil certi statuere licet. Multos habet Martyrologium Romanum vel Carthagine vel in Africa passos, sine nota temporis; sæpe ne Imperatores quidem iudicantur. Equidem non is sum, qui omnem Martyrologio Romano, utpote quod magnam partem ex vetustis Kalendariis conflatum est, fidem denegem; at ubi tantum nomina exhibentur, nihil ad lacunas Historiæ explendas conferunt. Idem hoc statuendum est de veteri Kalendario Carthaginieensi apud Ruinartum⁴³. In Augustini sermonibus laudantur quoque Martyres, et in his *Thuburbitanae*, quæ licet a multis et ab ipso Doctore Hipponeensi pro Perpetua et Felicitate habeantur, quas una cum sociis Thuburbi passas esse statuunt⁴⁴, haud tamen dubie sunt alii cum hisce permutati, quorum vero memoria interiit. Legimus autem in Kalendario Carthaginieensi ad 3 Kalendas Augusti: *Memoria Sanctorum Thuburbitanarum et Septimiæ*, quam quoque ignoramus. Ille etiam refer ea, quæ habet Cyprianus de lapsis p. 127. de *Casto et Aemilio*, quibus *Dominum aliquando ignoruisse* dicit, id est, qui apostasie veniam Martyrio adepti erant⁴⁵. Hi in prima acie succubuisse videntur, deinceps for-

⁴³ Hocce Kalendarium erutum fuit a Mabillonio ex veteribus membranis pene corrosis Monasterii Cluniacensis, et cum Ruinarto communicatum, qui in Actis Martyrum p. 692. edidit. Scriptum videtur initio persecutionis Vandalicæ.

⁴⁴ Sermonc 345. Tomo V. editionis Maurin. Sed in codice, ex quo exscriptus est, loco *Tuburbitanarum* legitur *Suburbitanarum*. Incertum igitur est Doctoris Hipponeensis testimonium; lectio enim

codicis indicare poterit aliquod magnæ Carthaginis suburbium. Ceterum consule Ruinartum in actis Martyrum p. 82. §. 30. ab initio, et Morellum p. 57. et 58. qui *Perpetuam ejusdem socios fuisse statuit*.

⁴⁵ De lapsis p. 127. Exsationes afferunt eorum, qui coacti a Christo defecerunt; deinde pergit: *potest cito ad veniam proficer causa talis; potest ejusmodi excusatio esse miserabilis. Sic hic*

tiores facti Christum morte sua confessi sunt: *vivi enim arserunt.* Quum vero Cyprianus scribat, Dominum aliquando Aemilio et Casto ignovisse, indicare videtur eos jam pridem occubuisse ante Decianam, in qua scripsit, persecutio-
nem; forte igitur ad Martyres Severianae pertinebant. Eorum memoria clara fuit in Ecclesia Africana, et Augustini adhuc tempore celebrata, qui in Sermonc
eorum lapsu ab renunciationi Petri componit⁴⁶; et hodieque ad antiquorum Kalendariorum fidem⁴⁷, que eos in Africa passos perhibent, celebratur XI Kal.
Junias⁴⁸. Aliam Martyrem Proconsule Rusino⁴⁹; Consulibus vero Plautiano et
Geta, anno u. c. 956. p. Chr. 203 passam, *Gudenen* nomine, quod vero ex
Gaudentia corruptum esse videtur, perhibent⁵⁰. Passa dicitur cum aliis nonnullis
die 26 Junii, post diuturnos cruciatus longamque captivitatem, gladio denique
percussa⁵¹. Augustinus post duo secula memoriam ejus Carthagine celebravit⁵².
In Cypriani denique epist. 39. habemus Celerinum lectorem ab Episcopo ordi-
natumi, cuius *avia Celerina jam pridem martyrio coronata est; item patruus*
ejus et avunculus Laurentius et Iguatius, in castris et ipsi quondam
secularibus militantes palmas domini et coronas illustri passione
meruerunt. Quea quum *jam pridem* accidisse tradat Cyprianus, deque *avia*
Celerina loquatur, ad hæc tempora referenda videntur. Horum omnium

(intelligo heic, nimurum Carthagine),
Casto et Aemilio aliquando Dominus
ignovit; sic in prima congreSSIONe de-
victos victores in secundo proelio reddidit,
ut fortiores ignibus fierent, qui ignibus
ante cessissent; et unde superati essent,
inde superarent.

⁴⁶ Sermo 235. ed. Maurin. Tom. V. p. 1145.

⁴⁷ Kal. Carthag. ad XI Kal. Jun. apud
Ruinart. p. 693. In Martyrologio Bedæ
et aliorum legitur eadem die: *In*
Africa Casti et Aemiliū, qui per ignem
passionis Martyrium consummaverunt.

⁴⁸ Morell. p. 64. passos esse conjicit
anno 204.

⁴⁹ M. Mauricius Rusinus mortuo Minucio
Timiniano hanc provinciam adiit
anno 203, Hilariano eam usque ad
ejus adventum administrante. Cf. Mor-
cellum p. 58. et 65.

⁵⁰ Acta perierunt. Martyrium narratur ab
Adoue Viennensi, Morell. p. 63.

⁵¹ Quater torta, ungulisque ferreis dilaniata
dicitur, antequam gladio pereuteretur.

⁵² Serm. 294. ed. Maur. V. p. 1183.

mentionem facit Martyrol. Rom. ad III Non. Februar⁵³. Memoriam eorum Cyprianus quotannis celebravit, et Augustini exstat Sermo 48. in honorem Celerinæ habitus Carthagine in aede hujus nomini dicata, cuius meminit Victor Vitensis, a Vandalis deinde occupata⁵⁴.

9. Magnos jam illa ætate Martyribus atque Confessoribus exhibitos fuisse in Africanis, uti quoque in reliquis, ecclesiis honores, omnis antiquitas testatur. Qua veneratione Tertullianus eos habuerit, indicant exordium libri ad martyres et c. 35. libri de anima anno fere 205. conscripti. Magnam eorum in altera vita futuram esse felicitatem docet⁵⁵; attamen de desiderio martyri caute ac prudenter judicat. *Ergo inquit, sunt ejus verba Apolog. c. 50.* *cur querimini, quod vos insequamur, si pati vultis..... plane volumus pati; verum eo more, quo et bellum nemo quidem libens patitur, quem et trepidare et periclitari sit necesse: tamen et præliatur omnibus viribus, et vincens in proelio gaudet, qui de prælio querebatur, quia et gloriam consequitur et prædam.*

A Confessoribus libelli pacis petebantur et impetrabantur, qui lapsis ad veniam et reconciliationem obliuendam viam munirent⁵⁶. Unde postea gravissimi orti sunt abusus. *Pro Martyribus sacrificia semper (seil. precum) offerebantur, quoties Afri Martyrum passiones et dies anniversaria commemoratione celebabant.* Hec Cyprianus de Celerina, Laurentio et Ignatio ep. 39.

⁵³ Acta Sanctorum ad h. d. Tillem. II. Emp. p. 103. et Mémoires III. p. 174. Morcell. p. 64. refert ad an. 204.

⁵⁴ De persec. Vandalica I. c. 4. Cum Scillitanis Martyribus eam confusisse videtur; dicit enim: *Basilicam majorem, ubi corpora sanctorum Martyrum Perpetuae atque Felicitatis sepulta sunt, CELERINÆ VEL SCILLITANORVM, et alias, quas non destruxerant (Vandalii), suæ religionis licentia tyrannica manciparunt.*

⁵⁵ Nemo enim peregrinus a corpore, statim immoratur penes dominum, nisi ex martyri prærogativa, paradise scilicet, non inferis deversurus. De resnr. carnis c. 43. Vide quoque Scorpiae. c. 12. De patientia c. 13.

⁵⁶ Tertullianus de pudicitia c. 22. ad martyres c. 1. Schelstrate Eccles. Africana c. 4. p. 83. Boehmeri Dissert. I. E. p. 160. 182. Ortus forte hic abusus est in ipsa Africa.

Hi dies annui *Martyrum natalitia* appellabantur, voce a Gentilium festis, qui *natalitia Cœsarum et Impp.* agebant, ad sacra Christianorum translata. Occurrit hoc uomen apud Tertullianum de corona mil. c. 3. de *oblationibus pro defunctis annua die*. *Areae*, quæ quoque *martyria, coemeteria, mensæ, v. memoriae martyrum* vocabantur, sæpe occurruunt⁵⁷. Celebris est mensa Cypriani. Nunquam vero *preces* ad Martyres dirigebantur, uno Deo semper invocato.

10. Denique ipsis Christianorum persecutionibus nihil effectum. Christiani enim animum minime desponderi passi sunt: ii qui timore doloribusque ad desciendum coacti fuerunt, mox, cessante vel languescente persecutione, humillimiis precibus reconciliationem petebant, multique, constantia Martyrum moti, e persecutoribus Christiani sunt facti. Hinc Tertullianus ad Scapulam c. ult. *Nec tamen deficit hæc secta, quam tunc magis ædificari scias, cum cœdi videtur.* Et Apologetici c. 50. *plures efficiuntur, quoties metimur a vobis. Semen est sanguis* (editt. habent sanguinis) *Christianorum*⁵⁸. Quæ quoque Acta S. S. Perpetuae et Felicitatis testantur.

⁵⁷ Leidekker S. 8, 2. et Knittelii prisca ruris ecclesia p. 72, 73. ubi loci Augu-

⁵⁸ Locos Patrum idem hoc testantes colligit Kortholtus ad Epistolam Plinii junioris de Christianis p. 167.

C A P . X X I X .

P A S S I O S . S . P E R P E T U A E E T F E L I C I T A T I S A T Q V E S O C I O R U M .

1. **T**huburbii, oppido Africæ proconsularis, passas eas esse, nonnulli existimant¹. Sic ex Sirmundi sententia Augustinus Sermone 22. Chronicæ Hieronymi, vetus Martyrologium Romanum, aliique, quibus forte accensendum quoque est vetus Kalendarium Carthaginense apud Ruinartum, quod, Perpetuae et Felicitatis nominibus omissis, tautum ad III Kal. Aug. habet: *Sanctas Thuburbitanas et Septimiām.* Alii vero bene multi Carthagine passas asserunt, et hoc quidem mea sententia optimo jure. Nam Carthagine erat tribunal summorum magistratum, Carthagine castrum militum Legionariorum; ibi quoque Amphitheatrum, ibique ludi solennes edebantur, denique Carthagine sepulti fuerunt huius Martires. Thuburbitanas vero Augustini esse Maximam, Donatillam et Secundam, sub Valeriano et Gallieno passas IIII Kal. Apr. quas quoque habet Kalendarium Carthaginense, Valesii fuit sententia 2.

2. Occasionem dedit Natalis Getæ Cæsaris, anni 202, quo die ante quinque annos Cæsar fuerat renunciatus. Illo tempore *Hilarianus* erat Cæsaris in Africa Procurator. Illic enim post mortem Proconsulis *Minucii Timintani* et ante adventum *Mauricii Rufini* jus gladii acceperat. Natalem vero Getæ Cæsaris indicant ipsa acta³. In munere eastrensi h. e. ludis, qui militum nomine populo Carthaginensi exhibebantur⁴, quibusque præsidebat *Hilarianus*, Christiani bestiis objiciendi erant; quare apprehensi fuerunt Catechumeni, Revocatus et Felicitas conserva ejus atque Secundulus, hic quoque servilis conditionis: præter vero hos Ubia Perpetua, honesta liberaliter instituta matrona, annos viginti duo nata. Habuit filium ad ubera, et tota ejus familia, excepto patre, Christo nomen dederat. Felicitas prægnans erat octo mensium, quapropter supplicium ejus secundum Hadriani leges, quarumque similes a prisco inde

¹ Mem. de Tillemont III. p. 291. Vide quoque supra p. 204.

et Felicitatis p. 3. 4. Vide quoque Tillemont Mem. III. p. 293.

² Prefat. ad Passionem S. S. Perpetuae

³ Apud Ruinart. p. 89. et 93.
⁴ Tillemont. Mém. III. p. 293.

tempore Aegyptii, Athenienses aliquique veteres populi habuerant, differebatur post partum: peperit vero ante diem Iudorum. Ex visionibus, quibus recreatam se sensit Perpetua, valde fit verosimile, eam sociosque Montauismo fuisse addictos⁶. Huius sane Martyrii acta (genuina, si quæ unquam), quæ Pontius, auctor vitæ S. Cypriani, cognovisse videtur⁷, non sine tenebris animi sensu otque commotione legi possunt⁸. A nupero partu debilis, a marito, qui ipse Christianus fuisse videtur, derelicta (nam ne verbo quidem nominatur), in ipso carcere baptizata, firma et immobilis precibus patris ad pedes ejus obvoluti resistit, seque constanti animo Christianam proficitur: reliqui quoque constantiæ et fortitudinis laude cumulati fuerunt. Felicitas, partu felix, lata martyrium subit. In carcere, qui erat Castrensis, Amphitheatro vicinus, quo transferebantur, præter consuetudinem castigatus tractabatur, in nervis tuebantur; deinde tamen melius habiti, fratribusque facultas facta introeundi et refrigerandi cum eis, hand dubie intercessione Christianorum Carthaginensium, quum duos huius ecclesie diaconos, Tertium et Pomponium, iis ministrasse legamus. Pridie quam paterentur administrata iis fuit COENA LIBERA⁹, quam in agapam

⁶ Eorum Orthodoxiam aduersus Basnagium vindicare minus feliciter studuit Joh. Augustinus Cardinalis Orsi Dissertatio Apolog. p. 145. nota 47. citata.

⁷ Huc enim spectant verba ejus in initio vita S. Cypriani, ed. Felli p. 1. Majores nostri, Plebejis et Catechumenis Martyrum consecutis, tantum honoris pro martyrii ipsius veneratione decerunt, ut de passionibus corum multa, aut prope dixerim pene cuncta, conscripsrint, ut ad nostrum quoque notitiam, qui nondum nati fuimus, pervenirent. Cf. quaque Orsi Dissertat. Apologet. p. 20. et Holsten. in Notis ad passionem S. Perpet. et Felicitatis §. II. vers. 1.

⁸ Plura horum Actorum extant manuscripta nonnihil diversa. Duo adserabantur Parisiis in Bibl. Monasterii S. Victoriae, aliud Holstenius in Bibl. Montis Casini inventi. Neque desunt exemplaria in Bibliothecis per Galliam, Angliam, Germaniamque. Visiones suas ipsa Perpetua atque Saturus scripsierunt. Interrogatorie et historia Passionis a notariis Christianis et oenlatis testibus calamo excepta, et ab incerto scriptore Christiano, uno aut pluribus, in unum coniecta videntur. De Tertulliano, num auctor habendus sit, infra videbimus.

⁹ Hanc liberam cenam commemorat quoque Tertullianus Apologet. c. 42:

converterunt. In ipso amphitheatro flagellis, postulante populo, cædebantur. Habitum Deorum induere debebant; viri quidem (nam Perpetua et Felicitas complures passionis habebant socios) sacerdotum Saturni, mulieres Sacratarum Cereris, ut sic Diis consecrarentur. Sed deprecationem admisit qui supplicio præfuit. Reticulis tamen involutæ bestiis objiciebantur: mulieres vacca feroci, Revocatus leopardo, Saturus apro¹⁰¹¹. Populus vero, ubi sanguinem Martyrum e vulneribus scaturientem animadvertis, ferociter exelamavit: *Salvum lotum*. Itaque gentilibus jam tum nota erat intima Christianorum *de baptismo sanguinis ejusque salutari effectu persuasio*. Quicunque a bestiis tracti, morsuque vulnerati erant, ad jugulationem prosternebantur loco solito, in Spoliario. Præter hos commemorantur in Actis tres alii Christiani, Jocundus, Saturninus et Artaxias, qui eadem in persecutione vivi arserunt¹². Hæc omnia suppliciorum genera

*Non in publico Liberalibus discumbo,
quod bestiariorum supremam coenam libens mos
est. Cf. quoque Cramer ad commen-
tariorum vetustos in Juvenalem p. 425. et
Lydium in Agonistica sacra p. 69.*

¹⁰ Sic Bladina, reticulo inclusa tauro ob-
jecta est, diuque in altum jactata.
Epistola Ecclesiast. Viennensis et Lugd.
ab Eusebio II. E. LV. c. 4. sequ. relata,
ap. Routh Rel. Sacrae I. p. 288.

¹¹ Qnanta in Africa fuerit ferarum copia,
vel ex eo patet, quod in Iudis circensi-
bus, quos Caius Imperator Romæ an.
37. edidit, 500 ursi aliquæ multæ be-
stiæ ex Africa accitæ telis sagittisque
confiebantur. Urso quoque objectum
fuisse Saturum, in Actis legimus. Hos
quidem in Africa Plinius negavit: at
poetæ habent *Libystidem ursam*, et
Libycom ursos. Vide Salmas. Plinian.
Exercitat. p. 311. et Holstenium in

Notis ad Acta p. 174. Raros tamen
esse ursos nigros in montibus Africæ
septentrionalis, docent Illigerus in Über-
blick der Säugthiere nach ihrer Ver-
theilung über die Welttheile, et Schre-
ber Säugthiere III. p. 505.

¹² Martyrologium Romanum ad V Idus
Januarii habet: *In Africa S. S. Mar-
tyrum Epicteti, Jocundi, Secundi, Vi-
talis, Felicis, et aliorum septem. Mar-
tyrologium in Bibliotheca Reginae
Christiane addit post Jocundi nomen:*
*Quinti cum aliis decem, sed omittit
Secundum, Vitalem et Felicem. Illos
illos esse Martyres putat Holstenius,
quos S. Perpetuam in visione paradisi
vidisse Acta testantur, quamvis Epicteti
nomen in iis diserte non legatur.
Holstenii Animadversa ad Martyrolo-
gium Romanum, in ed. Passionis S. S.
Perpetuae et Felicitatis p. 233.*

indicat Tertullianus ad Martyres c. 5. *Certe ad feras ipsas adfectione descendantunt, et de morsibus et de cicatricibus formosiores sibi videntur¹³.* Jam et ad ignes quidam se autoraverunt, ut certum spatiū in tunica ardente conficerent¹¹. *Alii inter venatorum taureas (flagella lora) scapulis patientissimis inambulaverunt¹⁵.* Et Scorpiae 1. *Alios ignis, alios gladius, alios bestie Christianos probaverunt; alii fustibus interim et ungulis insuper degustato martyrio in carcere esuriunt.* *Nos ipsi ut lepores, destinata venatio, de longinquō obsidemur¹⁶.*

3. Ilae vero persecutione noui in omnes qui Carthaginē erant Christianos sœvitum fuisse, jam ex iis patet quæ de fratribus narrata sunt, quibus introcundi et refrigerandi facta fuerit facultas; in quibus certe fuerunt Clerici, quos tamen ante Cyprianum martyrium haud obiisse, testem habemus Pontium, qui vitam ejus scripsit. Præterea ex ipsis nostris Actis colligitur, Christianis ad Perpetuam et Felicitatem jam vulneratas in Amphitheatrum descendere licuisse: id quod de Catechumeno quodam Rustico et fratre Perpetuae narratur. Causas igitur oportet exitissimæ peculiares nobisque ignotas, cur e tanta Christianorum multitudine hæc una cum sociis eligerentur, quæ in eastrensi isto munere fidem suo sanguine obsignaturæ essent. Sicut constantia horum Martyrum, ita quoque commiseratio multos religionis adversarios, qui in carcere eos visitaverant, martyriique fuerant testes, ad amplectenda saera Christiana movit¹⁷: *ex quibus, ut Acta habent, multi*

¹³ Alio loco, de anima c. 58. *Morsus ferarum ornamenta juventutis dicit.*

¹⁴ De tunica ardente vel molesta. Cf. Sagittarium de Martyrum Crucialibus p. 179. seqq. Kriegk de tunica molesta Christianorum. Jenæ 1701. aliosque historiæ martyrum scriptores.

¹⁵ De hisce Martyribus Lucas Holstenius intellexit verba Tertulliani in Apolog. c. 50. Epistola selecta ed. Boissonade p. 513. At de priori persecutione agunt, quam Apologeticus scriptus sit

anno 199, triennio ante hanc Severi persecutionem.

¹⁶ Scripsit hunc librum media persecuzione, anno 204. Nocsselt II. p. 20. ad confirmandos in constantia Christianos. Nenner G. d. T. p. 140.

¹⁷ Nec quicquam tamen efficit, verba sunt Tertulliani Apolog. c. 50. *exquisitor quaque crudelitas vestra, illecebra est magis secta. Plures efficiuntur, quoties metimus a vobis; scemen est sanguis Christianorum.*

crediderunt, et ipse Pudens miles, optio (præpositus) carceris, Christianus deinceps factus, martyrii coronam adeptus est, incertum quo tempore; commemoratur vero in Kalendario Carthaginensi ad III Kal. Maji¹⁸.

4. Magna fuit horum Martyrum per subsequens tempus in universa Africa veneratio. Perpetua meminuit Tertullianus coævus de anima c. 55. *Quomodo Perpetua, fortissima Martyr, sub die passionis in revelatione paradisi solos illuc Commartyres suos vidit.* Augustini quatuor habentur tractatus de natali Perpetuae et Felicitatis¹⁹, et sæpius idem Doctor de iis loquitur, quos omnes locos collegit Holstenius²⁰. Acta Martyrii earum publice in Ecclesia Africana perfecta fuerunt²¹. In Canone Missæ Romanae veteribusque Martyrologiis memoria earum extat²². Sepulta fuerunt in Basilica majori Carthaginensi, ut perlubet Victor Vitensis Persecutionis Vandal. Libro I. Et si plura superessent priscae Ecclesiæ Africanae monumenta, haud dubie carum laudes sæpissime in hisce celebratas legeremus. Mirum vero, a Cypriano, qui tamen in laudibus martyrii tam discretus est, eas ne verbo quidem commemorari.

¹⁸ Morcellus statuit p. 62. Pudentem anno 204. duodecimo Imperii Severiani passum esse, quum Romæ ludi seculares celebrarentur, in quorum locum Rufinus Proconsul cædes Christianorum edebat.

¹⁹ Tillemont Mémoires III. p. 60. 291.

²⁰ In Editione Passionis earum a Valesio curata p. 39. sequ.

²¹ Augustinus Sermone I. de S. S. Perpetua et Felicitate.

²² Omnia hæc collecta reperiuntur in editione Valesiana p. 60. et 248.

CAP. XXX.

OPERA TERTULLIANI ET CYPRIANI APOLOGETICA.

Persecutiones in Christianum nomen Tertullianum moverunt ad libros Apologeticos pro religione et ecclesia Christiana edendos, quo calumnias quibus Christiani afficiebantur refellere, eorumque innocentiam probaret. Exemplo illi fuere antiquiores Apologetæ, in Latinis Minucius Felix. Sed antequam Apologeticum ederet, libros composuit *ad Nationes* lectoribus e plebe, cultioribus nimis rursum, destinatos, e quibus quasi collectancis brevi post anno 199. v. 200. retractando secundisque curis *Apologeticum* composuit a magistratibus legendum, quem¹, licet nomen summi retinuisse videatur Severo filioque Antonino inscrispit²; hi enim soli per hanc ætatem fuerunt *Imperii Romani Antistites*, et æquo quidem jure, quum Caracalla ab anno inde a. n. e. 951. p. C. n. 198. Augustus esset renunciatus³. In hoc vero libro, quo causam Christianorum, ut Lactantius censuit⁴, plene peroravit⁵, Ethnicos, pravis legibus obsequentes, injuste in Christianos savire ostendit, calumnias a Christianis removet, easque ex parte in Ethnicos potius eorumque sacra cadere probat. Summam doctrinæ Christianæ exponit. Quid de Ethnicorum sacris statuendum sit docet, Christianam doctrinam atque coctum nullius mali, quo Imperium Romanum adfectum sit, causam esse, et omnia boni civis Christiani officia a Christianis non minus sancte, immo sanctius, quam ab Ethniciis praestari demonstrat; atque Christianorum instituta solennia eorumque mores lectoribus ante oculos ponit. Criminationes quasdam, propter quas Ethnici Christianorum sanguinem flagitare solent, recenset et retundit: denique quedam

¹ *Liceat veritati vel occulta via tacitarum litterarum ad aures vestras pervenire.*

Apolog. c. 1. Sic haec verba iutelligit Morellus p. 49.

² Moshenus de vera ætate Apologeticæ Tertulliani, in Dissert. ad Histor. Eccl. Vol. I. Noesselt de ætate scriptor. Tertulliani. Dissert. I. p. 34.

³ Eckhel. *Doctrina Numorum Veterum*, p. 22. Moshem. de vera ætate Apologeticæ §. 23.

⁴ *Instit. Div. V. c. 4. n. 3.*

⁵ *Dissertationem viri eruditissimi Coenen de Tertulliano Apologeta in Actis Academiarum Utheno-Trajectinæ an. 1824. consulere nondum mihi licuit.*

dissert de re Christiana, fonte sapientie gentilis, de resurrectione mortuorum, deque Christianorum constantia in morte subeunda⁶. Eundem hunc librum, ut a Græcis legi quoque posset, in Græcum sermonem aut ipse transtulit aut verti curavit. Laudatur haec versio ab Eusebio Hist. Eccles. II. c. 2. In hisce libris duo imprimis invenies argumenta pro veritate religionis Christianæ a ceteris Apologetis neglecta⁷. Primum in libro ad Nationes 1-5. 9. 12. adversus Gentilium theologiam Physicam, quæ Deos elementa esse statuit, aliosque ex hisce natos Deos, quæ Varrouis fuit doctrina⁸, Alterum (Apolog. c. 17. et 23. et libro de testimonio animæ), quo ex eodem hoc testimonio animæ, quamvis rudis et impolite, Dei veri notitiam animæ ab ipsa natura insitam probat esse, ex communi quo illa se prodat hominum sermone, usitatisque loquendi formulis: Deus magnus, Deus videt etc.⁹ Tertium librum Apologeticum scripsit ad Scapulam Africe p̄s̄idem, quem ad mitiorem de Christianis sanctis et innocentibus sententiam ferendam permovere studet¹⁰. Exaratus vero est hic liber post mortem Severi Imperatoris, id quod valde sit probabile ex capite 4. ubi de Severo, patre Antonini, Christianorū amico, qui eorum memor fuerit, loquitur; et post deliquium solis magnum, Utice observatum (ibid. c. 3.), quod incidit in an. 210.¹¹. Et quum Severus in Britannia obierit 4 Febr. a. u. c. 964. p. C. n. 211, eodem anno scriptus videtur liber ad Scapulam. Nam persecutio duravit aliquantulum post mortem Severi, donec a Caracalla repressa fuerit.

2. Hisce libris apologeticis ex nonnullorum sententia adjunguntur Acta Passionis S. S. Perpetuae et Felicitatis, quæ a Tertulliano collecta et in ordinem

⁶ Oelrichs de scriptt. eccles. Latinæ p. 18. 19.

⁷ Eisenlohr argumenta ab Apologetis sec. II. ad confirmandam Rel. Christ. veritatem ac præstantiam contra Gentiles usurpatā. Tubing. 1797. p. 19. 20.

⁸ Villoison de Theologia Mysteriisque Veterum, in Baron de Ste Croix Recherches sur les Mystères du Paganisme, ed. 2da, Tom. II. Append.

⁹ Eisenlohr I. c. p. 23. Ille quoque liber quodammodo inter Apologeticos Tertulliani referi meretur. Ejus argumentum copiosius expositum vide apud Neandum G. d. T. p. 84. sequ. et Episc. Lincoln. p. 177. sequ.

¹⁰ Ille libri argumentum dat Tillemont Histoire des Empereurs III. p. 106.

¹¹ Cf. notam Holstenii in Pass. S. S. Perpet. et Felicit. p. 204.

redacta esse statuant. Et sunt sane multæ locutiones, quæ cum Tertullianis conspirant, quas sedulo colligit Holstenius in notis. Sed ex iis nihil probatur; nam Africano fuisse possunt idiomati peculiaria. Itaque satius ducimus, auctori anonymo hocce opusculum attribuere, notario nimirum Christiano, qui et visiones Perpetuae et Saturi exscripsit, interrogatoria præ oculis habuit, et martyrii fuit testis. Neque fucile intelligendum, si hoc opus a Tertulliano scriptum fuerit, qui fieri potuerit, ut a nullo unquam scriptore ecclesiastico ei attributum fuerit¹².

3. Huc denique referendum est opus Cypriani de vanitate Idolorum, ante ejus episcopatum, et dum adhuc Neophytus erat, scriptum anno 247. quoniam tales libri Apologetici pro Christianis adversus Gentes a viris eruditis, qui Christianam religionem amplexi erant, conseribi solebant; et Cyprianus præterea de hoc arguento scribere voluisse videtur, quum antea, ut tradit Hieronymus, idolatriæ assertor fuisset¹³. Presbyter factus scripsit tres libros Testimoniorum adversus Judæos, et librum de habitu virginum¹⁴, quem h. l. memoramus, quum ante ejus Episcopatum editus sit.

¹² Noesselt de ætate scriptorum Tertulliani

¹³ Pearson Annales Cyprianici p. 8.

Commentatio III. p. 41. et Ruinarti

Acta Martyrum p. 83.

¹⁴ Morecellus p. 97.

C A P. XXXI.

CONCLUSIO.

1. Post mortem Severi pacata plerumque Christianorum fuere tempora. Antoninus enim Caracalla *lacte Christiano fuerat educatus* (ad Scapulam c. 4.) et licet persecutio imperii ejus initio recruduerit, ut Tertullianus perhibet, brevi tamen sedata est: Macrino nec tempus fuit persecundi, nec animus memoratur a Christianis alienus. Elagabalus Christianos odio haud habuit, quin *cogitarit de Christiana devotione Romam transferenda, ut omium culturarum secretum ipsius sacerdotium teneret*¹. Alexander Severus, optimus princeps, Christianis manifeste favit; *Christianos esse passus est*, verba sunt Lampridii², et de matre ejus Julia Mammæ etiamnum dubitatum, annon fuerit Christiana. Maximum persecutore perhibent Euschius, Hieronymus, Augustinus aliique, sed tantum in ecclesiarum sacerdotes, testante Eusebio II. E. VI. 28., et Hieronymo in Chronico. Africam haud kœsit, alias certe indicassent Cyprianus et Eusebius³. Præterea habemus testimonium Pontii in vita Cypriani sæpius jam commemoratum, *ante hunc Carthaginensem Episcopum nunquam aliquem episcopum vel clericum ad passionem reuisse*. Gordianorum Imperium per breve, ut et Balbini et Pupieni, tumultu insuper civili turbatum: Gordianus III pius ac misit princeps. Philippus Arabs ipse, licet nulla idonea de causa, pro Christiano habitus. Itaque per quadraginta fere annos res Christianorum, ut in universo orbe Romano, sic quoque in Africa, edictis principum haud affligebantur. Sed abrogatae haud erant veteres leges. Populus, haud dubie a sacerdotibus concitat, Christianorum sanguinem interdum poscebat, neque semper Magistratus vel Legionum Legati ejus furorem, etsi vellent, compescere valebant. Hoc quidem modo in Christianos vi antiquarum harum legum animadversum fuisse videtur; unde Martyres et Confessores illi in Concilio Cypriani, quos CAP. VI. retulimus, qui

¹ Lampridius in Heliogabalo c. 3.

² In vita Alexandri c. 22. Gnosticismo eum addictum fuisse conjicit Jablon-skius, Diss. de Alexandro Severo Imp.

Rom. Christianorum sacris per Gnosticos initiato, in Opusculis a Te Watero editis Tom. IV. p. 38-79.

³ Cf. Mémoires de Tillemont III. 271.

tamen vix omnes in Deciana persecione ab anno 249-251. vexati fuerunt, sed jam ante ista tempora pro religione Christiana vincula, tormenta et exilium passi videntur. Ex horum fortasse numero erat Faustus ille Timidae Regiae Zeugitanæ Episcopus, qui Concilio Cypriani interfuit atque baptismum haereticorum reprobavit⁴, et Martyres Timidae in veteri Kalendario Carthaginensi apud Ruinartum commemorati; de quorum vero aetate nihil accuratus definiri potest. Et Lapsos quoque Cyprianus commemorat in persecione, incertum tamen quanam: in quibus recensentur Fortunatus Asturi Episcopus (ep. 65.) et Repostus Saturnicensis Episcopus, qui cum Privato et quatuor aliis Fortunatum Episcopum consecraverat, ep. 59. anno 252. data p. 132. et epist. ad Confessores, ep. 56. p. 115. codem anno data.

Et sic quidem, sparsas de rebus Christianorum Afrorum per duo circiter secula notitias sedulo colligendo, invicem componendo et in qualemcumque ordinem redigendo, tempora attigimus Decii Imperatoris, Aspasii Paterni Proconsulis Africae et Cypriani Episcopi Carthaginensis. Obscuritates, quibus historia Ecclesiæ Africanæ per inopiam monumentorum, cum Ethnicorum tum Christianorum, ad hæc usque tempora premehatur, jam sensim sensimque a majori quam historia præbet luce pelluntur. Res Cypriani ex mutuis ejus et collegarum epistolis, nec non ex aliis ejus scriptis satis notæ, a Pearsonio, Episcopo Cestriensi, in Annalibus Cyprianicis erudite expositæ sunt. Series successorum ejus nullis amplius difficultatibus laborat, neque controversia in ecclesia Africana agitatæ, quales fuere Novatiana atque Donatistica illa, qua in primis Africa omni calamitatibus et saevitiae genere affligebatur, post tot virorum doctorum lucubrationes, inter quas eminent Walchii in Ilistoria Haeresium, uberiori illustratione indigent. Magni ecclesiæ doctoris Augustini Hippouensis Episcopi multa que supersunt volumina ditissimos aperiunt fontes, unde illorum temporum notitia haurienda est; neque desunt Conciliorum in Africa habitorum acta atque canones, in editionibus Conciliorum, atque a Justello⁵, Beveregio⁶,

⁴ Cypriani Opera. p. 239.

⁶ In Pandectis Canonum S. S. Apostolorum

⁵ In Codice Canonum Ecclesiæ Africanæ
Paris. 1615.

rum et Conciliorum ab Ecclesia Graeca
receptorum (Oxon. 1682.) Tom. I. Con-

Fuchsio⁷, aliisque collecti et illustrati, e quibus regiminis ecclesiastici forma cognoscitur. Hujus quoque ecclesiae fata sub Vandalorum imperio, et sub Justiniano ejusque successoribus, usque ad Saracenorū invasionem haud ita pauca sunt scripta quæ manifestent. Haec vero, quum ad **PRIMORDIA ECCLESIAE AFRICANAE** minime pertineant, in initio Episcopatus Cypriani ab anno 248 per decem annos usque ad gloriosum ejus martyrium, quod anno 258. subiit, gesti gradum sistimus; quod quidem Cypriani initium nobis, filo narrationis saepe quidem interrupto, ad istam tamē epocham haud infeliciter, quod speramus, producto, scribendi otium facit.

cilium Cypriani legitur Græce et Latine p. 365. Concilium Carthaginense sub Aurelio (anno 419.) p. 508. utrumque cum notis Balsamonis et Zonara.

⁷ Bibliothek der Kirchenversammlungen des vierten und fünften Jahrhunderts. Tom. III. Lipsiæ 1783.

A P P E N D I X.

I.

ACTA PROCONSVLARIA MARTYRVM SCILLITANORVM¹.

I.

EX ANNALIBUS BARONIANIS,
AD ANNUM CCII.

Exsistente Claudio² Consule quartodecimo Kalendas Augustas Carthagine Metropoli, statuto forensi conventu, præceperunt Magistratus adstare sibi *Speratum*, *Narzalem*, *Cittinum*, *Donatam*, *Secundam*, et *Vestinam*. Et adstantibus eis Saturninus³, Proconsul dixit: Potestis veniam a Dominis nostris *Severo* et *Antono*⁴ promereri, si bono animo conversi fueritis ad Deos nostros. *Speratus* dixit: nos minime aliquando malum fecimus, neque iniuriam sequentes in peccatis egimus operationem, nec aliquando cuiquam malediximus; sed male suscepti a vobis, gratias egimus semper. Quamobrem Dominum verum et Regem adoramus.

¹ Typis exscripta ex Ruinarti Actis pri-morum Martyrum sinceris et selectis. Paris. 1689. p. 77. sequ.

² In alio codice *Præstante*, in tertio *Præ-sente*, in quo *Claudianus* etiam *Consul* appellatur. Ruinart p. 77. Sic in fragmenta horum actorum, cui III. inscriptiunis. Vera lectione videtur esse *Claudio*. Habemus *Tiberium Claudium Severum*, qui *Consul* processit anno 200.

Probabile vero est, *Speratum* et socios passos esse anno 202.

³ Is est procul dubio, de quo Tertullianus ad Scapulam c. 3. de præsidibus agens, qui Christianos persecuti divini-tus puniti sunt, hac habet: *Vigellius Saturninus*, qui primus gladium in nos egit, lumina amisit. R. De hoc Satur-nino vide quæ p. 180. notavimus.

⁴ Legendum *Antonino*, quod nomen tulit Caracalla *Severi* filius. R.

Saturninus Proconsul dixit: Et nos electi sumus, et mitissima est elegancia nostra: et juramus per genium domini nostri Imperatoris⁵; et pro salute illius intercedimus, quod et vos facere debuistis. Speratus dixit: Si tranquillas adhibeas mihi aureas tuas, dicam mysterium mansuetudinis. Saturninus Proconsul dixit: Dicente te de mysterio, non inferam mala⁶: tantum jura per genium Regis nostri. Speratus dixit: Ego Imperatoris mundi genium nescio, sed coelesti Deo meo⁷ servio, quem nullus hominum vidit, nec videre potest. Ego enim non furatus sum aliquando; sed quodecumque emam, tributum do, quoniam cognoisco eum dominum meum: sed adoro Dominum meum Regem Regum, et omnium gentium Dominum. Saturninus Proconsul dixit: De cetero a tumultu garrulitatum quiescite, et accedentes sacrificare Diis. Speratus respondit: Illa est mala concitatio, quae facit homicidium, et falsam accusationem adversus aliquem.

2. Saturninus Proconsul ad alios conversus dixit: Nolite furoris hujus insipientiae participes fieri, sed timete potius Regem nostrum, obedientes præceptis ejus. Cittinus dixit: Nos non habemus alium quem timeamus, nisi Dominum Deum nostrum, qui est in celis. Saturninus dixit: Detrudantur in carcere, ponantur in ligno⁸ in diem crastinum.

⁵ GENIUM AVGVSTI raro tantummodo habent numi. Nonnisi duo mihi innoterunt exempla in numis Neronis et Galerii Maximiani. Eckhelii Doctr. Numor. Vett. VI. 272. VIII. 38. GENIUM IMPERATORIS habet numus ejusdem Galerii I. c. GENIUS PUPVLI ROMANI sapius occurrit.

⁶ Romanos Mysteria, Bacchica si excipiamus, de quibus celeberrimum illud exstat S. C. de Bacchanalibus, veneratos fuisse, inter omnes constat. Sperato igitur de Mysterio dicente, Proconsul vocem arripuit, eo consilio ut Christianos a furore plebis incolumes

sisteret, et salvis legibus ab omni culpa absolveret.

⁷ Deus Coelestis fortassis opponitur Deæ Coelesti v. Uraniæ, a Carthaginensibus tantopere cultæ.

⁸ Lignum quod Norrus dicitur; h. e. trabs crassior, multa habens foramina, quibus pedes, manus, interdum etiam cervices vincitorum immittebantur et nervis (ita interdum vineula ferrea appellantur quibus pedes impediuntur, qui alias compedes audiunt) vinciebantur. Graece ξύλον, ξύλοποδη, ποδοξύλη, etc. Vide Actor. XVI. 24. et Schleusnerum in Lexico N. T.

3. Sequenti die Saturninus Proconsul, sedens pro tribunali, eos praesentari jubet. Qui cum adstitissent, dicit ad foeminas: Honorate Regem nostrum⁹, et sacrificare Diis. Tunc Donata dixit: Honorem quidem Cæsari tamquam Cæsari, Deo autem nostro honorem et orationem offerimus. Staus Vestina dixit: Et ego Christiana sum. Secunda similiter dixit: Et ego credo in Deo meo, et volo in ipso esse: diis autem tuis non servimus, neque adoramus. Saturninus Proconsul, auditis his, præcepit eas servari¹⁰.

4. Advocatis viris, dicit Speratus: Perseveras ut Christiana sis? Speratus dixit: Etiam persevero: et omnes audite, quia Christianus sum. Audientes omnes, qui cum illo retinetur fuerant, consenserunt confessioni illius, dicentes: Sumus et nos pariter Christiani. Saturninus Proconsul dixit: Nec liberationem¹¹, nec remissionem vultis? Speratus respondit: In certamine justo nulla est remissio. Fac quod vis! Nos enim pro Christo gaudentes morimur. Saturninus Proconsul dixit: Qui sunt libri, quos adoratis legentes? Speratus respondit: Quatuor Evangelia Domini nostri Iesu Christi, et Epistolas sancti Pauli Apostoli¹², et omnem divinitutem inspiratam Scripturam. Saturninus Proconsul dixit: Spatum trium dierum tribuo vobis, ut resipiscatis. Speratus dixit: Christianus sum, et omnes qui mecum sunt; et a fide Domini nostri Iesu Christi non discedimus. Fac quod vis!

5. Proconsul, videns etiam ipsorum mentis stabilitatem et fidei firmatatem, dedit in eos sententiam per Exceptorem¹³, diceus sic: Speratum, Narza-

⁹ Ex hisce verbis probabile fit, Actoruni
huc exemplar ex aliis antiquioribus
conscriptum esse tempore quo Afri
Reges habuerunt, h. e. Vandalorum
estate. Romanos enim vel ab ipso vo-
cabulo abhorruisse, inter omnes constat.

¹⁰ Longe melior lectio, quam alii codi-
habent, separari in textum recipi me-
retur.

¹¹ Legendum: *deliberationem*. Nam in
codice Colbertino: *Forsitan ad libe-
randum tempus vultis accipere.* R.

¹² Resepxit fortassis vetustas illas pler-
rumque Novi Testamenti librorum
collectiones, Evangelium et Apostola-
dictas, quæ in primis in Ecclesia Ori-
entali sec. II. in usu erant. Vide Pri-
mordiorum CAP. XV. Sic *omnis divi-
nitus inspirata scriptura erit codex*
Veteris Testamen*t*ii.

¹³ Exceptores, qui notis excipiebant ora-
tiones. Senecæ Epist. XIV. Erant igitur
Notarii in foro Romano.

lem¹¹, Cittinum¹⁵, Veturium, Felicem, Acyllium¹⁶, Lætantium, Januarium¹⁷, Generosam, Vestinam¹⁸, Donatam, et Secundam, Christianos se esse confitentes, et Imperatori honorem et dignitatem dare recusantes, capite truncari præcipio. Hæc cum essent ex tabella recitata¹⁹, Speratus, et qui cum eo erant omnes dixerunt: Deo gratias conferimus, qui dignatus nos hodie Martyres accipere in cælis pro confessione sua. His dictis, ducti sunt; et flexis genibus unanimiter, cum iterum gratias Christo agerent, truncata sunt singulorum capita. Consummati sunt Christi martyres mense Julio, die septimo decimo, et intercedunt pro nobis ad Dominum Jesum Christum²⁰, cui honor et gloria cum Patre et Spiritu sancto, in sæcula sæculorum. Amen.

¹⁴ Cod. Colbertinus *Nazarium*. Beda *Martialem*, quod nomen etiam Rabanus et Notkerus in aliquibus MSS. habent. R.

¹⁵ Cod. Colbertinus, Beda et Rabanus *Cythium*, Cod. Augiensis *Cattnum*. R.

¹⁶ Alii fere omnes *Aquilinum* et sequentem *Lactantium* appellant. R.

¹⁷ *Januarium* et *Generosum* habent Cod. Colbert. Rabanus in uno Codice MS. et Beda genuinus. Illic tamen in uno Cod. MS. habet *Generosam*. R.

¹⁸ In eodem Colbertino et Cod. Augiensi *Vestiam*. Beda sincerus et Rabanus

Vestam. Ado, Usuardus et Notker *Bessiam*. R.

¹⁹ Sententia judicium communiter e tabella recitabantur. Tertulliani Apolog. c. 2. Pollet historia fori Romani p. 529. Plures hujusmodi servarunt Acta Martirum apud Ruinartum p. 136. 218. 247. 251. Et sententiam a Pontio Pilato in Jesum Christum latam singit Evangelium Nicodemi c. 9.

²⁰ Hinc quoque colligitur, haecce Acta esse seriore tempore conscripta; nam prisca Ecclesia non nisi nnum intercessorem et mediatorem. Jesum Christum, agnovit.

II.

EX COD. MS. BIBLIOTHECE COLBERTINE.

Passio sanctorum Martyrum Sperati, Nazarii, Cicii, Donatæ, Secundæ, Vestæ, et comitum eorum, qui passi sunt Carthagine sub Saturnino Proconsule XVI. Kal. Aug.

1. Adductis ergo in secretario²¹ Carthaginis apparitorum²² officio *Sperato, Nazario, Cicio, Donata, Secunda et Vesta*, sociis eorum, *Saturninus Proconsul* his omnibus generaliter dixit: Potestis indulgentiam omnes a dominis nostris Imperatoribus promereri, si ad bonam mentem redeatis, et Deorum nostrorum ceremonias observetis. Sanctus Speratus dixit: Nunquam gessisse consciæ sumus iniuriam, opem atque assensum non præbuimus, nulli umquam nos male dixisse recolimus, sed male tractati ac lassiti semper Deo gratias egimus. Siquidem et pro iis oravimus, quos injuste patiebamur infestos, pro qua re et Imperatorem nostrum adtendimus, a quo nobis hæc vivendi norua concessa est. *Saturninus dixit*: Et nobis religiosissima et simplex est nostra religio, et juramus per regnum dominorum nostrorum Imperatorum, et pro salute eorum supplicamus, quod vos facere debeatis. *Speratus sanctus dixit*: Si tranquillas præbueris aures tuas, dicam mysterium Christianæ simplicitatis. *Saturninus Proconsul dixit*: Incipienti tibi dicere male de sacrificiis nostris, aures præbebo? Sed potius jurate per regnum dominorum nostrorum Imperatorum, ut vitæ istius lætitia persfrualis. *Speratus sanctus dixit*: Ego imperium hujus sæculi non cognosco, sed magis illi fide spe et caritate deservio Deo, quem nemo hominum vidit, nec videre potest. Facinus, quod legibus publicis

²¹ Forum Prætorianum in Cod. Justiniano, Privatum sanctumque Consilium. Observavit et Alciatus in Cod. Theod. non scuel Secretarium dici, quod illic secreta summa rerum contrectentur. Pollet historia fori Romani p. 29. Nomen, quod seriore quoque indicat etatem.

²² Nomen a parendo vel apprendendo dictum, quod omnibus ministris commune est. Erant Scribae vel Commentarienses, Accensi, Præcones, Interpretes, Viatores, Lictores, Custodes. Hoc loco de Lictoribus et Custodibus in primis accipienda est vox. Cf. Polletum p. 497. 506.

et divinis comperitur esse damnable, non feci. Si quid autem in publicum egero, de id exactoribus publicis vectigalia reddo. Imperatorem omnium gentium Denum et Dominum meum agnosco: querelas nulli intuli, sustinere non debeo.

2. Saturninus Proconsul ad ceteros ora convertit, et socios sancti Sperati sic adorsus est, dicens: Desinitate Iujus etiam persuasiois, qua Speratus iuletus est; quos ejus habuerit professio, socios nihil minus habebit et poena. Speratus sanctus dixit: Mala est persuasio falsum testimonium dicere, mala utique probatur esse consensio, si contra divinis legibus agatur et publicis legibus²³, quibus humanæ vita ordo disponitur. Persuasio vero divinae culturæ sectanda est potius quam deserenda. Saturninus Proconsul dixit: In præteritis jam ego admonui, ut furoris Iujus dementiae non annuatis esse participes. Sanctus Cythius respondit: Non aliud oportet a nobis andire, Proconsul, nisi quæ socius noster Speratus confessus est. Scito enim quod non habemus alium quem timeamus, nisi unum Deum et Dominum nostrum, qui est in celo. Sancta Donata similiter dixit: Honorem Cæsari reddimus, timorem autem aut cultum Christo Deo vero prestamus. Vestia vero venerabilis secuta est dicens: Hoc semper meditabitur cor meum et labia mea pronuntiabunt, quia Christiana sum. Sancta vero (Secunda) similiter ait: Quod sum Christiana, ipsa id esse volo, et a meorum sociorum professione ullo obstante²⁴ recedo.

3. Saturninus Proconsul sancto Sperato dixit: Perseveras, ut video, esse Christianus. Sanctus Speratus dixit: Hanc perseverantiam Christianam non meis viribus sed divini muneric me habere confido. Proinde si vis fixam cordis mei scire sententiam, Christianus sum. In hac ergo confessione et ceteri Dei Martyres consenserunt. Saturninus proconsul dixit: Forsitan ad liberandum spatium vultis accipere. Sanctus Speratus dixit: In re tam bonam²⁵ (non) quæritur secunda deliberatio. Tunc enim deliberavimus nos a

²³ Ejusmodi casuum, ut vacant Grammatici, mutationes sapient in MSS. occur-
runt. Hic legendum: *divinas..... et
publicas leges.* R.

²⁴ An Nullo instanti? sunt et infra aliqua
loca depravata, quæ, prout Codex ha-
bet, retulimus. R.

²⁵ In re tam bona?

cultura Christi non descerere, quando baptismi gratia renovati, et diabolo abrenuntiavimus, et Christi vestigia seculi sumus. Saturninus Proconsul dixit: Quæ est, dicte mihi, res doctrinarum in causa et religione vestra? Speratus sanctus respondit: Libri Evangeliorum, et Epistolæ Pauli, viri sanctissimi, Apostoli²⁶. Saturninus Proconsul dixit: Accipite moram triginta dierum, ut retractetis hujus sectæ confessionem. Forsitan ad deorum sacras ceremonias revertentimi. Speratus sanctus respondit; non triginta dierum mora mutare poterit professionem nostram, sed potius optatæ vitæ hoc spatiū deliberandi acciper, ut de tan turpi cultura idolorum Christianæ religionis amator existeres. Ceterum si hoc non es dignus accipere, suspende moram, sententiam recita. Nam quales nos hodie cernis, tales post hanc induciam futuros esse non dubites.

4. Cernens Proconsul Saturninus sanctorum perseverantiam, deeretum recitavit ex tabella. Speratum, Nazarium, Cythium, Donatam, Secundam et omnes Christiano ritu vivere se confessos, et quod oblatam sibi facultatem redeundi ad deorum culturam obstinate non receperunt, gladio namque animadvertisi placeat. Sanetas Speratus dixit: Gratias Christo agimus. Nazarius sanctus dixit: Hodiæ Martyres in coelo sumus. Deo gratias. Saturninus Proconsul per præconem sanctos duci jussit, id est, Speratum, Nazarium, Cythium, Verum, Felicem, Aquilinum, Laetantium, Januarium, Generosum, Vestam, Donatam atque Secundam, et sic venientes ad locum martyrii, gladio sunt pereussi, beatas Deo animas tradiderunt. Dominus autem suscepit Martyres suos in pace, cui est honor et gloria in sæcula sæculorum. Amen.

²⁶ Vide quæ supra adnotavimus p. 221. not. 12.

III.

FRAGMENTUM DE MARTYRIBUS SCILLITANIS.

Ex cod. ms. Augiensi apud Mabillon. Tom. IV. Vet. Analect. Incipit Passio Sanctorum Scillitanorum quod est XVI. Kal. Augusti.

In diebus illis præsidente bis Claudiano Consule²⁷ XVI. Kal. Augusti. Carthaginæ in Secretario, impositis Sperato, Narthalo²⁸, et Cattino, Donata, Secunda, Vestia, Saturninus Proconsul dixit: Potestis indulgentiam domini nostri Imperatoris promereri, si ad bonam mentem redeatis. Speratus dixit: Nunquam malefecimus; iniuriant nullam operam præbemus, nunquam malefecimus; sed male accepti gratias egimus, propter quod imperium nostrum²⁹ observamus. Saturninus Proconsul dixit: Et nos religiosi sumus, et simplex est religio nostra: et juramus per ingenium³⁰ Domini nostri Imperatoris, et pro ejus salute supplicamus, quod et vos quoque facere debetis. Speratus dixit: Si tranquillas præbueris aures tuas, dico mysterium³¹

²⁷ Hocce bis hand intelligo. Habemus ad ann. u. e. 953 p. Chr. 200. Tiberium

quum Scillitanos Martyres anno potius 202 passos esse probabile sit.

Claudium Severum, qui hoc anno tertium processit Consul. Hoe vero loco Consul iterum dicitur: et quum totum hoc negotium Carthaginæ peractum sit, hand video quomodo Præsidens dici possit, nisi valde improprie. Obstat præterea annus qui est Christi 200,

²⁸ Narthalus, in aliis Narzales, parum mutata adspiratione.

²⁹ Vestrum. R.

³⁰ Genium quæ certe vera est lectio.

³¹ Haec valde conspirant cum narratis in Actorum exemplo primo.

II.

P A S S I O¹

SANCTARVM PERPETVAE FT FELICITATIS
CVM SOCIIS EARVM².

PRAEFATIO.

1. Si vetera fidei exempla, et Dci gratiam testificantia et ædificationem hominis operantia, propterca in litteris³ sunt digesta, ut lectione eorum quasi repensitatione rerum, et Deus honoretur, et homo confortetur; cur nou et nova documenta æque utriuscausæ convenientia et digerantur? vel quia et hæc vetera futura quandoque sunt et necessaria posteris, si in præsenti suo tempore minori depulantur⁴ auctoritati, propter præsumtam venerationem antiquitatis. Sed viderint, qui unam virtutem Spiritus unius sancti pro æstatibus judieent temporum: cum majora reputanda sint novitiora queaque ut novissimiora⁵, secundum exupera-

¹ Passionis nomen retinemus, quod his actis competere probat Holstenius in notis ad Passionem S. S. Perpetuae et Felicitatis Paris, 1664. A Gracis Martyrium vocatur. In Cod. Salisburg. additur: in Civitate Turbitana. Sed in eo Codice deest Praefatio, sicut et in Compendiensi. RVINART.

² Ex editione Holstenii: Passio S.S. Perpetuae et Felicitatis. Item Passio Bonifacii Romani Martyris etc. Parisiis 1664. et Ruinarti Actis Martyrum p. 85. quæ Jos. Augustinus Orsi R. E. Cardinalis una cum notis excispsit in dissertatione apologetica pro S.S. Perpetuae, Felicitatis et sociorum Martyrum Orthodoxia. Florent. 1728. p. 1-15.

³ In literas.

⁴ Hoc sensu deputari sèpius legitur apud Tertullianum. v. c. de poenitentia c. 3. Id peccato deputandum a quo Deus arect; et mox ibidem: quæ delicto deputanda sunt. Sic quoque adv. Hermogenem c. 11. 13. 25. de Idolol. c. 10. ad uxorem II. c. 4. de fuga in persecc. c. 1. II. Cf. præterea Semlerii Indicem Latinitatis Tertullianæ. Opp. Vol. VI. p. 375.

⁵ Ejusmodi loquendi modos soli fere usurparunt Afri. et in his Afri agnoscendi sunt. Sic apud Tertullianum extremita, extremissimi sèpius. R. Apud Apulejum postremissimus et novissimo extremitus; apud Arnobium minimissimus. II.

tionem gratiae in ultima seculi spatia decreta. In novissimis enim diebus, dicit Dominus, effundam de Spiritu meo super omne carnem, et prophetabunt filii filieque eorum, et super servos et ancillas meas de meo Spiritu effundam: et juvenes visiones videbunt, et senes somnia somniabunt⁶. Itaque et nos, qui sicut prophetas⁷, ita et visiones novas, pariter repromissas, et agnoscimus et honoramus; ceterasque virtutes Spiritus Sancti ad instrumentum Ecclesiae⁸ deputamus, cui et missus est idem omnium donativa⁹ administrans in omnibus, prout unicuique distribuit Dominus, necessario et digerimus, et ad gloriam Dei lectione celebramus, ut ne qua aut imbecillitas aut desperatio fidei apud veteres tantum aestimet gratiam divinitatis conversatam, sive martyrum, sive in revelationum dignatione¹⁰: cum semper Deus operetur quæ reprobavit, non ereditibus in testimonium¹¹, credentibus in beneficium. Et nos itaque quod audivimus et contrectavimus, annunciamus et vobis, fratres et filio: ut et vos qui interfueritis rememoremini gloriae Domini: et qui nunc cognoscitis per auditum, communionem habeatis cum sanctis Martyribus, et per illos cum Domino Iesu Christo: cui est claritas et honor in secula seculorum. Amen.

⁶ Joel II. 28. Actor. 17. Sunt Montanistarum visiones atque vaticinia, de quibus auctor, qui ipse Montanisticus plancit imbutus erat, h. l. cogitat.

⁷ Montanistæ doctrinam suam *noram vocarunt Prophetiam*. II. Vide CAP.XXII. p. 139.

⁸ Instrumentum hac significatione sæpius legitur apud Afros. Tertullianus libro de fuga in persecutione c. 2. *Diaboli iniquitatem ad instrumentum persecutionis esse ait*. De cultu feminarum: c. 8. de gravitate Instrumento pudicitæ loquitur, et sæpius. II. Cf. praeterea Indicem Latinitatis Tertullianæ p. 431.

⁹ *Xysticæ veteris ecclesiæ*. I Cor. XIII. adv. Marcionem V. c. 2. *Data dedit*

filii hominum, id est donativa quæ charismata dicimus. II.

¹⁰ *Dignatio apud Tertullianum, Cypriani, aliasque Afros idem quod Gratia, quam Deus conferre aut prestare dignatur*. Tertull. de Patientia c. 11. *Gratulari et gaudere nos dicit dignatione divinae castigationis*. De cultu feminar. c. 2. *Nam vobis et.... candem judicandi dignationem pollicetur*. De baptismo c. 3. 18. *Præser. c. 34. De patient. c. 4. Pontius in vita Cypriani. Finge enim tunc illum Martyrii dignatione translatum: et sæpius apud Cyprianum.* ¹¹ Tertull. de anima c. 51. *Ubique Deus potestatis sue signa proponit suis in solitum, externis in testimonium.*

INCIPIT PASSIO.

2. Apprehensi sunt adolescentes Catechumeni, *Revocatus* et *Felicitas* conserva ejus, *Saturninus*¹², et *Secundulus*. Inter hos et *Vibia*¹³ *Perpetua*, honesta, liberaliter instituta, matronaliter nupta¹⁴; habens patrem et matrem, et fratres duos: alterum aequem catechumenum, et filium infantem ad ubera¹⁵. Erat autem ipsa circiter annorum viginti duo. Ille ordinem totum martyrii sui jam hinc ipsa narrabit, sicut conscriptum manu sua et suo sensu reliquit.

3. Cum adhuc, inquit, cum persecutoribus essem¹⁶, et me pater evertere cupiret¹⁷, et dejicere¹⁸ pro sua affectione perseveraret: Pater, inquit, vides, verbi gratia, vas hoc jacens, urecolum, sive aliud? et dixit; video. Et ego dixi ei: numquid alio nomine vocari potest? Et ait: Non. Sic et ego aliud me dicere non possum, nisi quod sum, Christiana. Tunc pater motus hoc verbo mittit se in me, ut oculos milii erueret: sed vexavit tantum¹⁹, et profecto²⁰ est vietus cum argumentis Diaboli²¹. Tunc paucis diebus quod caruissem

¹² Codd. addunt: *Saturninus*, quem in textum recepit R.

¹³ Hanc lectionem alteri apud R. quæ *Vibia* habet, præfero. Ubia catnomen Romanum, Viviam ignoro.

¹⁴ Hunc locum e codicibus restituit R. Habet enim textus Holstenii *Matrona tiet nupta*.

¹⁵ Mariti nulla sit mentio. An quod muliere gravioris criminis comperta, dissolutum tunc matrimonium censembar, ut innui videtur lege 5 D. de bonis dominatorum; an quod Christianus erat, ut ex paulo inferius scriptis ab ipsa Perpetua recto videtur colligi? II.

¹⁶ Cum Ethnicis, antequam in carcерem detrueretur. Loco essem, habet R. essemus.

¹⁷ Sie correxit R. et me pater avertere, omisso verbo *cupiret*, at sine idonea causa; everti enim optime dici potuit, quæ ad deserendam religionem Christianam seducebatur.

¹⁸ Dejiciendi vox a pugilibus et palæstra translata frequentissima est apud scriptrores Christianos in sensu tentandi et pervertendi. II.

¹⁹ *Vexandi* verbum I. I. usurpatur in sensu leniori pro impulsu violento citra lesionem gravem, quam alias indicat. Sic Tertullianus, ad Scapulam c. ult. *Christianum nomen vexari* dixit, quam gravissima persecutione premetur. II.

²⁰ *Profecto*. II.

²¹ Signo Crucis, ut putat II.

patre, Domino gratias egi, refrigeravit²² absentia illius. In ipso spatio paucorum dierum baptizati sumus, et mihi Spiritus dictavit, non aliud petendum ab aqua²³, nisi suffrentiam carnis.

Post paucos dies recipimus in carcere²⁴: et expavi, quia numquam experta eram tales tenebras²⁵. O diem asperum! æstus validus, turbarum beneficio²⁶ concussuræ militum²⁷: novissime macerabar solicitudine infantis²⁸. Ibi tunc Tertius et Pomponius, benedicti Diaconi²⁹ qui nobis ministrabant³⁰, constituerunt præmio, ut paucis horis emissi in meliorem locum carcere refrigeraremus³¹. Tunc exeuntes de carcere universi sibi vacabant. Ego infantem

²² Graece ἐνέτειον vel διανέτειον requiem dedit, juvit, consolationem attulit, quod legitur ap. Eusebium II. E. VIII. c. 10. Il. alii coll. refrigerata sum. R. Sed Græcum malo. Refrigeravit præterea in aliis actis Africanis observavii Ruinartus.

²³ A vi divina cum aqua sacramentali conjuncta. Ruinartus habet in aqua: h. c. in ipso baptismi momento, quum in aquam demergeretur. Priorem lectio nem præferendam duco. Holstenius intelligendam putat de tempore: ab eo inde tempore quo baptismum suscep-

²⁴ Phrasis in actis M. M. sæpe obvia. II.

²⁵ Habet tenebras carcere, sed lumen estis ipsi. Tertull. ad Martyr. c. 2.

²⁶ Æstus magnus ob inclusorum multitudinem. Validos R. turbarum beneficio: τοῦ ὄχλου χόρων. II.

²⁷ ὁ θεοφός ap. Procopium histor. arecanæ pag. ultima. Nota militum barbarum feritatem in vinclis, ejus tot exempla præbet historia Martyrum. II.

²⁸ Elegans admodum et nativa materni amoris expressio. II.

²⁹ Diacones. R.

³⁰ Notum est ex historia ecclesiastica Diaconorum in carcere ministerium. De his Cyprianus Epist. II. Semper sub antecessoribus nostris factum est, ut Diaconi ad carcere committantes, Martyrum desideria consiliis suis et scripturarum præceptis gubernarent. Benedictos dicit. Sic Tertullianus ad Martyr. init. et sapios hosce Benedictos vocat. Item mulieres Christianas, et Episcopos. II. Illi Diaconi in excerptis Mabillon. dicuntur Titius et Pontius. R.

³¹ Hunc in usum et ecclesiæ et singuli fideles de opibus suis erogabant, ut Confessoribus et Martyribus in carcere alimenta ceteraque vitæ subsidia ac necessaria refrigeria suppeditarentur, aut, ubi opus esset, a custodum iniuitate largitionibus exprimeretur, ne miseriis victi ante ipsum certamen deficerent. Conjecti fuerant in carcere

lactabam jam inedia defectum³². Sollicita pro eo adloquebar matrem, et confortabam fratrem, commendabam filium³³. Tabescerabam ideo, quod illos tabescere videram mei beneficio. Tales sollicitudines multis diebus passa sum, ut usurpavi ut mecum infans in carcere maneret: et statim convulsi; et relevata sum a labore et sollicitudine infantis, et factus est mihi cancer subito prætorium³⁴; ut ibi mallem esse quam alicubi³⁵.

4. Tunc dixit mihi frater meus: Domina soror, jam in magna dignatione es³⁶; et tanta, ut postules visionem³⁷, et ostendatur tibi, an passio sit, an commeatus³⁸. Et ego, quæ me sciebam fabulari cum Domino³⁹, cuius beneficia⁴⁰ tanta experta eram, fidenter repromissi ei dicens⁴¹, crastina die tibi renunciabo. Et postulavi⁴², et ostensus est mihi hoc: Vide scalam⁴³ miræ magnitudinis, pertingentem usque ad coelum, et angustum, per quam non nisi singuli ascendere

interiorem, ut vocatur Actorum c. XVI.

24. verbo *refrigerarcus* explicatur
Græcum ἀναρέζειν. II.

³² Ferme ad mortem redactum.

³³ Cod. Salisb. *Et confortabam, fratri commendabam filium.* R.

³⁴ Palatum publicum, in quo Proconsul jus dicebat. Non modo carceris incomoda non me amplius conturbabant, sed et iis gaudebam, tamquam in splendidis et commodis ædibus degarem. II.

³⁵ Sic II. alibi. R.

³⁶ Sic Cyprianus: *quippe quam illustrarat jam gloriae initii divina dignatio ep. 5. Confessoribus de carcere constitutis. Tertull. ad-uxor. I. c. 4. de sororibus que nuptiis sanctitatem anteponunt: ab eodem (Domino) dignationem, velut munera dotalia, quotiescumque desiderant, consequuntur.* R.

³⁷ *Tanta ut postulcm visionem. II.*

³⁸ Vox e eastrensi disciplina ad militiam Christianam tradueta est. *Commeatus*, inquit Festus, est tempus quo iri rediregue possit. Alia auctorum et P. P. loca vide apud Holstenium.

³⁹ *Gratia apud eum valere, quales qui Principibus familiares sunt.* II.

⁴⁰ *Beneficio.* Cod. Salisb. R.

⁴¹ *Hic promissionibus eus dixi.* Cod. Salisb. R.
Porro ejusmodi visionibus Martyres do proximo martyrio sapient odionitos fuisse, affirmat Cyprianus passim, idemque testantur omnia fere acta genuina ex Africa. R.

⁴² In precibus ad Deum fusis.

⁴³ *Auream.* Codex Compend. Salisb. vero et Carbejensis cum Victorino *Aream.* In Casinensi quo usus est II. hujus scalæ materies non exprimitur. R.

possent: et in lateribus scalæ omne genus ferramentorum⁴⁴ infixum. Erant ibi gladii, lanceæ, hamæ, machæcræ: ut si quis negligenter, aut non sursum adtendens ascenderet, laniaretur, et carnes ejus inhærenter ferramentis. Et erat sub ipsa scala draco cubans miræ magnitudinis, qui ascendentibus insidias parabat⁴⁵, et exterrebat ne ascenderent⁴⁶. Ascendit autem Saturus prior, qui postea se propter nos ultra tradiderat, et tunc cum adducti⁴⁷ sumus præsens non fuerat: et pervenit in caput scalæ, et convertit se⁴⁸, et dixit mihi: Perpetua, sustineo te⁴⁹: vide ne te mordeat draco ille. Et dixi ego: non me nocebit in nomine Domine Jesu Christi, et de sub⁵⁰ ipsa scala, quasi timens me, lente ejecit caput: et quasi primum⁵¹ gradum calcarem, calcavi illi caput. Et ascendi et vidi spatiū horti immensum, et in medio sedentem hominem canum, in habitu pastoris⁵²

⁴⁴ Unci, vel certe amæ, quo nomine vocantur harpagines, i.e. maxima falces, seu ferramenta recurva, longissimæ contis affixa, ἡγεμονία σιδηρὰ in Glossis.

II. et R.

⁴⁵ Præstebat. h. e. tendebat, struebat, moliebatur. Hujus generis locutiones apud Tertull. frequentissimæ. v. c. c. Marcion. IV. c. 35. ad Scapulam c. 2. etc. II.

⁴⁶ De hac draconis visione agit Augustinus Sermone I. de his sanctis. R.

⁴⁷ Tertull. de patient. c. 3. Cum traditur, eum adducitur ut pecus ad victimum. II.

⁴⁸ Ad me, ut habet Editio Ruinarti.

⁴⁹ ἐπέχω, ὑποέρω οἱ. Sic Vulgatus verbum Græcum vertit Tobit V. 9. et πάτερ Matth., XXVI. 39. Actœr XX. 5. Sustinere igitur est expectare. Sic quoque acta passionis S. Cypriani: Cum sc̄ Dalmatica expoliasset, in linea stetit, et cocepit spiculatorem sustinere. II.

⁵⁰ Locos adduxit Holstenius, in quibus idem hoc de sub et similia leguntur; v. c. in actis S. Clementis P. P. De sub cuius pede.

⁵¹ Lente elevavit caput, et cum primum. R.

⁵² Perpetuæ repræsentatus est Christus ea forma, qua pietus cernebatur in vasis sacris illius temporis v. Tertullianum de pudicitia c. 7. et 10. Est idem hic Pastor bonus, quem sexcenties in anaglyphis et picturis, nec non, sed rarius, in gemmis et lucernis veterum Christianorum conspicimus: qua de re consultantur auctores *Roma subterraneæ*, Bosis, Aringlius, Bottarius, aliquique qui de antiquitatibus Christianis scripsierunt, v. c. Bonarota, Boldettins, Machachius, aliquique multi. Vide quoque librum nostrum: *Sinnbilder und Kunstvorstellungen der alten Christen* I. p. 60.

grandem, oves mulgentem: et circumstantes candidatos⁵¹, millia multa. Et elevavit caput et aspergit me et dixit mihi: Bene venisti tegnon⁵², et clamavit me⁵³, et de caseo, quod mulgebat, dedit mihi quasi buccellam⁵⁴, et ego accepi junctis manibus, et manducavi, et universi circumstantes dixerunt, Amen. Et ad sonum experrecta sum, commanducans adhuc dulcis nescio quid. Et retuli statim fratri meo, et intelleximus passionem esse futuram: et coepimus nullam jam spem in seculo habere⁵⁷.

5. Post paucos dies rumor cucurit ut audiremur. Supervenit autem et de civitate pater meus, consumptus tradio. Ascendit ad me ut me dejiceret⁵⁸, dicens: miscerere, filia, canis meis; miserere patri; si dignus sum a te pater vocari: si his te manibus ad hunc florem ætatis provexi: si te præposui omnibus fratribus tuis; ne me dederis in dedecus hominum. Aspice fratres tuos: aspice matrem tuam et materteram: aspice filium tuum, qui post te vivere non poterit, depone animos⁵⁹, ne universos nos exterminies⁶⁰: nemo enim nostrum libere loquetur, si tu aliquid fueris passa. Haec dicebat pater pro sua pietate basians mihi manus, et se ad pedes meos jactans: et lacrimis me non filiam

⁵¹ Albis vestibus indutos. Respicit Apocal. VII. 9. II.

⁵² Terror. Salutatio quasi parentis ad filiam. II. Etsi rarius, aliquando tamen, *filiam* designat. R.

⁵³ Indicium Latinitatis in vulgari usu corrumpi incipientis. II.

⁵⁴ Augustinus vocat buccellam lactis. Montanistas caseo loco panis fructus esse in S. Coena vetus est calumnia. Inde dicti sunt *Agonytæ*. Hand vero dubie in Agapis, ii imprimiti qui rure degabant, lacticiuus usi sunt. Cf. Walchii Hist. der Ketzereien I. p. 639.

⁵⁵ Cyprianus de habitu Virginum: *Apud Martyres non est carnis et seculi cogitatio*. Multa alia P. P. loca colligit Holstenius.

⁵⁶ Vide supra p. 229. Notam 18.

⁵⁷ Spiritus s. affectiones vehementiores. Sic Tertull. de spectaculis: *Itur in furias et animos et discordias*. II.

⁵⁸ Codd. Compend. et Salisb. et noli nos universos exterminare. Augustinus Perpetuum laudat sermone 2 de his sanctis, et in Psalmo XLVII. quod nec Christi præcepta nec naturæ leges ea in occasione violaverit. R.

nominabat, sed domina. Et ego dolebam canos⁶¹ patris mei, quod solus passione mea gavisurus non esset de toto genere meo⁶²: et confortavi eum, dicens: hoc fiet in illa catast⁶³, quod Deus voluerit; scito enim nos non in nostra potestate esse constitutos, sed in Dei; et recessit a me contristatus.

6. Alio die, cum prandremus, subito rapti sumus ut audiremur: et pervenimus ad forum. Rumor statim per vicinas fori partes cucurrit, et factus est populus immensus⁶⁴. Ascendimus in catast^a. Interrogati cæteri, confessi sunt⁶⁵, ventum est et ad me, et apparuit pater illico cum filio meo, et extraxit me de gradu⁶⁶, supplicans; miserere infant⁶⁷. Et Hilarianus Procurator, qui tunc loco Proconsulis Minucii Timiniani defuncti jus gladii accepérat, parce, inquit, canis patris tui: parce infantæ pueri, fac sacrum pro salute Imperatorum⁶⁸.

⁶¹ Sic Codd. Ruinarti, quorum lectionem præfero Holstenianæ causam vel, ut illi magis adridet, causa.

⁶² Ex his verbis videtur constare, et virum et matrem et fratres omnes et cognatos Perpetuæ (excepto uno patre) fuisse Christianos. II.

⁶³ Catasta proprio erat locus editior, in quo servi venales exponebantur, ἀστοῦ τοῦ καταστῆτος, id est ab exponendo, dictus. Martyres similiter in loco editio ostensos fuisse populo, quem judicarentur nut torquerentur, annotat Pamelius ad epist. 33 Cypriani. Usurpabatur quoque de equuleo, tormenti genere. Sic Prudentius Ilyuna I. περὶ σερίων. Post vim crepantum, post catastas igneas. Sed hæc posterior notio hue non facit. II.

⁶⁴ Immuensa populi turba congregata est. II.

⁶⁵ Se Christianos esse. Sic Eusebius H. E. XIV. c. 15. Πολικαρπὸς ὑμολόγησε οὐτὸν Χριστιανὸν εἶναι. II.

⁶⁶ Gradus fuisse videtur locus altior in Catasta, quem singuli rei ordine con scendebant, ut judicii populoque eo magis essent conspicui. Sie apud Eusebium II. Eccl. VIII. c. 9. et V. c. 1. in utroque loco βῆμα appellatur, a tribunali, in quo iudex sedebat, bene distinguendum. Dionysio Alexandrino apud cundem Euseb. VI. c. 41. βάθρον audit. II.

⁶⁷ Uterque Ruinarti Codex pro infant^a habet canos meos.

⁶⁸ Hanc præripuam explorandi rationem a Gentilibus usurpatam, omnium fere Martyrum acta docent, ut repudiata sacrificandi superstitione in Deos simul et Principe ommississe convinceretur.

Et ego respondi: non facio⁶⁹. Hilarianus, Christiana es, inquit, et ego respondi: Christiana sum⁷⁰. Et cum staret pater ad me dejiciendam, jesus est ab Hilariano dejici: et virga percussus est⁷¹, et doluit mihi casus patris mei, quasi ego fuisse percussa: sic dolui pro senecta ejus misera. Tunc nos universos pronunciati, et damnat ad bestias⁷², et hilares descendimus ad carcerem⁷³. Tunc quia consueverat a me infusa mammae accipere, et mecum in carcere manere, statim mitto ad patrem Pomponium Diaconum, postulans infantem. Sed pater dare noluit⁷⁴, et quomodo Deus voluit, neque ille amplius mammae desideravit; neque mihi fervorem fecerunt, ne sollicitudine infantis et dolore mammarum macerarer.

⁶⁹ Haec, inquit Tertull. est lex nostra propria Christianorum, per quam ab Ethniciis agnoscamur et examinamur. De Idol. c. ult. Unde foculum ei acerram examinatorem Christianorum appellat, Apolog. c. 9. Ut Perpetua, ita quoque Polycarpus suadentibus, ut Casarem Dominum appellaret et sacrificaret, respondit, οὐ μὲν τρέπεται δονηθεῖσι τοις. Euscb. II. Eccl. IV. 15. II.

⁷⁰ Hisce verbis omnes fere Martyres responderunt. S. Blandina inquit: Christiana sum. Item S. Diaconus ejus socius. Miles a Tertulliano laudatus quod coronam abjecisset, causas expostulatus, Christianus sum, respondit. II.

⁷¹ Sic codices Ruinarti. Holstenius habet percussit, id quod intelligentum foret de Hilariano patrem Perpetuae virginem feriente. Displacet. Augustinus Seru. 2. de his sanctis, id Diaboli malitia tribuit, qui undique (a Perpetua) superatus, patrem ejus virginem percussit, ut enjus verba contemnerat, sal-

tem verba condoleret. R. Hoc ex loco apparet, patrem Perpetuae, etsi honesto loco natum, haud fuisse civem Romanum, quia alias Hilarianus, quum enim verberare juberet, legem Porciam de tergo civium vehementer violasset. Vide Interpretes ad Actor. XXV. II.

⁷² Etsi Romæ et alibi frequenter ad bestias Christiani damuabantur, tamen in Africa præcipue hoc supplicii genere in eos sanguinem fuisse, in Severi maxime persecutione, ex multis Tertulliani testimonii constat. II. Vide quæ hanc in rem CAP. XXVI. p. 172. notavimus.

⁷³ Christiani damnati, ut ait Tertullianus, gratias agere solebant, et magis damnati quum absoluti gandebant. II. Ago gratias æque legitur in actis Martyrum.
⁷⁴ Credibile est, patrem Ethnicum ad negligendum filiæ infantem, quo tempore lac stimere debebat, motum fuisse, ne ex damnata jam sacrilegii matre contagio quedam in prolem propagari videretur. II.

7. Post dies paucos, dum universi oramus, subito media oratione profecta est mihi vox, et nominavi Diuocratem⁷⁵; et obstupui quod numquam mihi in mentem venisset nisi tune, et dolui commemorata casus ejus, et cognovi me statim dignam esse⁷⁶, et pro eo petere⁷⁷ deberem⁷⁸. Et coepi pro ipso orationem facere multum, et ingemiscere ad Dominum. Continuo ipsa nocte ostensus est mihi hoc. Video Diuocratem excentem de loco tenebroso, ubi et complura erant loca tenebrosa⁷⁹, aestuantem valde et sifentem⁸⁰, sordido vultu, et colore pallido; et vulnus in facie ejus, quod, cum moreretur, habuit. Hic Diuocrates fuerat frater meus carinalis⁸¹, auctorum septem; qui per infirmitatem facie cancerata⁸² male obiit, ita ut mors ejus odio fuerit omnibus hominibus. Pro ego orationem feceram⁸³, et inter me et illum grande erat dialema⁸⁴: ita ut uteatur ad invicem accedere non possemus. Erat deinde, ubi Diauocrates erat, piscina plena aqua, altiore marginem habens quam erat statura pueri, et

⁷⁵ Videtur dicere, sibi oranti inde libera tam vocem subito excidisse Diuocratem nominanti, de quo dudum non cogitaverat. II.

⁷⁶ Sensu fiduciae interioris intellexi me omnino exaudiendam, si pro Diuocrate orarem.

⁷⁷ Pati. Cod. Salisb. R.

⁷⁸ Sperat, se in tanta apud Deum gratia esse, ut impetrare quidquid possit. II.

⁷⁹ Ubi et complurcs erant. R.

⁸⁰ Ille Holstenius intelligi de purgatorio, cuius tamen sec. III. incunre nulla in ecclesia facta est mentio. Nec opus ad explicandum hunc incunum. Diuocrates enim, puer septennis, haud dubie sine baptismino mortuus erat, hinc felicitatis nondum compos. Appetebat vero baptismum, ut ex visione Perpetuae patere videtur. Hinc nata ejus spes,

preces suas pro eo haud irritas futuras esse.

⁸¹ Sic Afri vulgo loquebantur. Augustinus Epist. 225. Neque hoc invidenter ecclesiae Tagastensi, quæ carnalis patria mea est. II.

⁸² Cancer priscis Latinis idem sonat quod Gangrana. Marcellus. *Gangrana est cancer.* Græcis ζέσηρα. Plura vide apud Holstenium, p. 139. Cod. Salisb. habet macrata. R.

⁸³ Africana locutio. Apud Tertullianum legitur facere preces. II.

⁸⁴ Haud dubie Diastema. διάσημα, quod apud scriptores Latinos occurrit. II. Est idem quod χίονα, quo Inferi a sinu Abrahami separantur, Luc. XVI. 26. Cf. Tertull. de anima c. 7. 8. de idolol. c. 13.

extendebat se Dinocrates quasi bibiturus. Ego dolebam, quod et piscina illa aquam habebat, et tamen propter altitudinem marginis bibiturus non esset⁸⁵. Et experrecta sum, et cognovi fratrem meum laborare. Sed fidebati⁸⁶ me profuturam labori ejus, et orabam pro eo, quousque transivimus in carcere castrensem⁸⁷; munere eniu castrensi⁸⁸ eramus pugnaturi. Natale tunc Getæ Cæsarisi⁸⁹, et feci pro illo orationem⁹⁰ die et nocte, gemens et lacrimans, ut mihi douaretur.

8. Die⁹¹ quo in nervo mansimus, ostensem est mihi hoc. Video locum illum quem retro videram, et Dinocratem, mundo corpore, bene vestitum, refrigerantem: et ubi erat vulnus, video cicatricem; et piscinam illam, quam retro videram, summisso margine usque ad umbilicum pueri: et aquam de ea trahebat sine cessatione, et super margine fiala aurea, plena aqua, et accessit Dinocrates, et de ea bibere coepit: quæ fiala non deficiebat; et satiatus abcessit de aqua, ludere more infantium gaudens, et experrecta sum. Tunc intellexi translatum eum esse de poena⁹².

⁸⁵ Per piscinam aquam Iustalem, per potum baptismum intelligit; altitudo vero marginis, qua impeditur ne liberetur, indicat causas, cur Dinocrates ante mortem baptismio initialitus haud facerit.

⁸⁶ Cod. Salib. *Considerabam.* R.

⁸⁷ In carcere in ipso castrorum loco positum. If. Ceteri codices unice habent carcere. R.

⁸⁸ Quum castra Romana extra urbes, longa et quasi perpetua statio militum essent, in ea transferebantur precipua civitatum commoda, ne iis milites fruadarentur. In his etiam spectacula, quibus mire dediti Romani erant. *Munus* vero significat pugnam, vel gladiato-

rum inter se, vel bestiarum cum hominibus morti addictis, qua proprio Θρησκευτιν dicitur. Ita quod apud Euzebius II. E. V. c. 1. Θρησκευτιν ἡμέρα, eleganter a Rusino vertuntur *Munerum dies.* II. Metaphorice eodem verbo utitur Paulus Apostolus I Cor. XV. 32. Vide quoque CAP. XXIX. p. 208.

⁸⁹ Ibid.

⁹⁰ Vocem *aurea* omittunt codices, quibus usus est Ruinartus.

⁹¹ Codices Ruinarti addunt: *ontem.*

⁹² Preces viventium a Deo impetrare posse, ut animæ defunctorum refrigerium et in prima resurrectione consortium necessiant, statuit Tertullianus de monog. c. 10.

9. Deinde post dies paucos Pudens⁹³, miles Optio⁹⁴, prepositus carceris, qui nos magni faciebat, coepit intelligere magnam virtutem esse in nobis⁹⁵; qui multos ad nos admittebat⁹⁶, ut et nos et illi invicem refrigeraremus. Ut autem proximavit dies muneris, intrat ad me pater meus consumptus tedio, et coepit barbam suam evellere, et in terram mittere, et prosternere se in faciem, et improperare annis suis, et dicere tanta verba, quæ moverent universam creaturam. Ego dolebam pro infelici senecta ejus.

10. Pridie quam pugnaremus, video in horomate⁹⁷ hoc: venisse Pomponium Diaconum ad ostium carceris, et pulsare vehementer, et exivi ad eum, et aperui ei: qui erat vestitus distinctam caudidam, habens multiplices calliculas⁹⁸.

⁹³ Cod. Salib. *Prudens.* R.

⁹⁷ Λν ὄργανα. Actor. XII. 9. Latini scriptores haec voce rarius utuntur. Exempla colligit Holstenius p. 149.

⁹⁴ *Optio*, Praefectus carceris, δευτεροβάθμιος. Actor. XVI. 27. Nomen in Inscriptiōnibus interdum occurrēt. Sic AVRELIO CANDIDO FILIO DULCISSIMO Q. V. ANN. IIII AVRELIVS CALANDINVS MIL. COH. VIII. PR. OPT. G. SECUNDI. B. M. F. ap. Holsten. p. 148. Et in titulo Manuslei, quem in ruderibus Coloniae Scilitanæ descripsit Shawius (Itin. edit. Gallicæ p. 263) MILITAVIT L. ANNIS IV IN LEG. II... LIE... TESSER. OPTIO SIGNIFER..... FACTVS EX SVFFRAGIO LFG E..... &c. addunt Acta explicandi gratia verba *Prapositus Careris*.

⁹⁵ Cod. Ruinarti: *qui nos magni facere coepit, intelligens, magnum virtutem Dei esse in nobis.*

⁹⁶ Hac era custodia delicta, ut vocat Pontius in vita Cypriani, opposita custodia diligentia, de qua Cujacius Observat. XIV. c. 34. et Heraldus ad Tertull. apolog. p. 97. H.

⁹⁸ Cod. Salib. *Galliculas*. Videntur esse globuli, ut malogramata, quæ vesti summi Pontificis apud Judæos appendebantur. R. In Paralipomenis p. 192. excitat Holstenius Glossarium vetus, in quo τροχικὴ callicula, additum: videtur fuisse callicula appendices rotundæ ornatus causa additæ rapitiōs militarium thoracum, in acumen desinentes. Ilæ potenter ex byso, purpura, aut simili materia esse, interdum e metallo, ut habetur infra: κακὸς calliculas multiformes ex auro et argento factas. In Glossario manuali du Cangiana III. 732. *Glossa antiqua habet: Gallicula signum vestis.* In picturis quoque Christianis cernuntur. Vide Bottari Roma sotterranea Tab. LIX. Aringhi Roma subterr. II. p. II7. no. 5.

Et dixit mihi: Perpetua, te expectamus, veni. Et tenuit mihi manum, et coepimus ire per aspera loca et flexuosa. Vix tandem pervenimus anielantes ad amphitheatrum, et induxit me in media arena, et dixit mihi: Noli pavere, hic sum tecum, et conlaboro tecum, et abiit. Et adspicio populum ingentem attonitum, et quia sciebam me ad bestias datam esse, mirabar quod non mitterentur mihi bestiae. Et exivit quidam contra me Aegyptius, foedus specie⁹⁹, cum adjutoribus suis, pugnaturus mecum. Veniunt et ad me adolescentes decori, adjutores et favorites mei, et expoliata sum, et facta sum masculus. Et coeperunt me favorites mei olico¹⁰⁰ defrigere¹⁰¹, quomodo solent in agonem, et illum contra Aegyptium video in afa volutantem. Et exivit vir quidam mirae magnitudinis, ut etiam excederet fastigium amphitheatri, discinctus purpuram¹⁰² inter duos clavos per medium pectus, habens calliculas¹⁰³ multiformes ex auro et argento factas, efferens virgam quasi lanista¹⁰⁴, et ramum viridem, in quo erant mala aurea. Et petiit silentium¹⁰⁵, et dixit: Illic Aegyptius, si hanc vicerit, occidet illam gladio: et si hunc vicerit, accipiet ramum istum¹⁰⁶; et recessit. Et

⁹⁹ Plautus in Poenulo. *Ilaque replebo aeritate, atrior multo ut sit quam Aegyptii.*

Ansonius:

*Tinctus colore noctis,
Manu puer loquaci
Aegyptius chorales.* II.

De hac visione agit Augustinus de origine animarum ad Vincentium libro III. c. 18. Vide et sermonem 282 novæ editionis (Maurinae). R.

¹⁰⁰ Cod. Compend. et Salisb. *aqua*, sed melius *afa*, s. *apha*, aut *hapha*, i. e. pulvis, quo pugiles post unctionem inspergebantur. Huc citant Martialem Epigr. VII. 66. R.

¹⁰¹ *Defricare* Cod. Salisb. R.

¹⁰² *Discinctam habens tunicam et purpuram.* Codd. Ruinarti. *Purpuream vestem*

gerens, clavis duobus s. fasciis distinctam sine zona. Gymnasiarcharum erat pupura vestis. II.

¹⁰³ *Galliculas.* Cod. Salisb. R.

¹⁰⁴ *Lanistæ*, s. prefecti ludi gladiatorum virgas tenabant, quasi censores, ne ordo perturbaretur. R. *Palæstræ* moderatores easde gerabant. II.

¹⁰⁵ Per *Præconem* aut *Tibicinem*. II.

¹⁰⁶ Non solum Gymnasiarchæ sed et Brabætæ, præmiatoria personam gerebat. Brabæta enim, ut habet Etymologicum M. dicuntur quasi Rhabdeusæ, h. e. virgarum et surculorum largitores. Ili enim palme vel similis arboris ramos dabant, insignia victoriarum. II.

accessimus ad invicem, et coepimus mittere pugnos. Ille milii pedes apprehendere volebat¹⁰⁷: ego autem illi calcibus faciem cædebam, et sublata sum in aëre, et coepi eum sic cædere terram concaleans. At ubi vidi moram fieri, junxi manus, ut digitos in digitos mitterem¹⁰⁸: et apprehendi illi caput, et cecidit in faciem: et calcavi illi caput. Et coepit populus clamare, et favitores mei psallere. Et accessi ad lanistam¹⁰⁹, et accepi ramum. Et osculatus est me, et dixit milii: Filia, pax tecum, et coepi ire eum gloria ad portam Sanavariam¹¹⁰. Et exercepta sum, et intellexi me non ad bestias, sed contra Diabolum esse pugnaturam, sed sciebam milii esse victoriam¹¹¹. Hoc usque in¹¹² pridie muneris egi: ipsis autem muneris actum, si quis voluerit, scribat.

VISIO SATVRI.

11. Sed et Saturus benedictus hanc visionem suam edidit, quam ipse conscripsit. Passi, inquit, eramus, et exivimus de carne, et coepimus ferri a quatuor angelis in orientem, quorum manus nos non tangebat. Ibamus autem non supini sursum versi, sed quasi mollem clivum¹¹³ ascendentes, et liberato primo mundo¹¹⁴ vidimus lucem immensam; et dixi Perpetuae (erat enim hæc

¹⁰⁷ Quærebatur. Codices Ruinarti.

¹⁰⁸ Significat, se in altum sublatam, ut certante secum pugilem in terram dejiceret, competitnatius utriusque manus digitis, ejus verticem ambabus palmis in unum junctis magno impetu depressisse; unde contigit Ægyptium in faciem cadere II. in Paralip. p. 193.

¹⁰⁹ Quem Gymnasiarcham potius et Braeutam indicaverat, jam Lanistam vocat, non sine catastres forte quadam. II.

¹¹⁰ Bis hujus portæ sit mensio. Erat in Amphitheatro. Dnæ in hujusmodi aedificiis erat porta majores. Fuisse hæc videtur illa, quæ ad forum ducebatur

eos qui sani et vivi arenæ periculis superfuerunt. Cæterum istud uomen hoc saltem in loco occurrit, nec a Lipsio in libro de Amphitheatro c. 21. commemoratur. II. in Paralipom. p. 194.

¹¹¹ Mihi victoriam imminere. Cod. Ruinarti.

¹¹² Rectius dixisset ad pridie muneris. II.

¹¹³ Cod. Comp. glebam. R.

¹¹⁴ Et liberati primam jam vidimus lucem immensam. Cod. Salisb. et liberati primum jam mundo videmus lucem immensam. Comp. R. Liberato, ut Holsteinus habet, est transmissio, superato mundo. Vel nobis primum mundum jam egressis, aut supergressis. II.

in latere meo). Hoc est quod nobis Dominus promittebat: percepimus permissionem. Et dum gestamur ab ipsis quatuor angelis, factum est nobis spatium grande, quod tale fuit quasi vividarium¹¹⁵, arbores habens rosæ, et omne genus flores. Altitudo arborum erat in modum eypressi, quarum folia cadebant¹¹⁶ sine cessatione. Ibi autem in viridario alii quatuor angeli fuerunt clariores ceteris, qui, ubi viderunt nos, honorem nobis dederunt¹¹⁷, et dixerunt cæteris angelis: Ecce sunt, ecce sunt; cum admiratione¹¹⁸. Et expavescentes quatuor illi angeli, qui gestabant nos, deposuerunt nos: et pedibus nostris transivimus stadium via lata¹¹⁹: ubi invenimus *Jocundum*, et *Saturnium*¹²⁰, et *Artaxium*, qui eadem persecutione vivi arserunt¹²¹; et *Quintum*, qui et ipse martyr in carcere exierat¹²², et quærebamus de illis, ubi essent ceteri. Angeli dixerunt nobis¹²³: Venite prius, introite, et salutate Dominum.

12. Et venimus prope locum, cuius loci parietes tales erant quasi deinceps adificati, et ante ostium loci illius quatuor angeli stabant, qui introeuntes

¹¹⁵ De hoc viridario fuse agit auctor sermonis, quem Holstenius sub nomine Augustini in Bibliotheca Vaticana reperit, qui nunc ultimus est dubiorum in nova editione. R.

¹¹⁶ Cod. Salib. *ardebant*. R.

¹¹⁷ Cod. Salib. *qui ibi viderunt nos et honorem*. R.

¹¹⁸ Cod. Salib. et Compend. Ecce sunt. *Expavescentes cum admiratione quatuor illi angeli, qui stabant, deposuerunt nos.*

R.

¹¹⁹ Omnino legendum via lata loco violata, ut habuit Holstenii Codex. Solabant in hortis et porticibus ambulare stadii dimetiri; inde porticus stadiate dictæ Vitruvio V. c. 9. II.

¹²⁰ In Codd. Compend. et Salib. deest *Saturninum*. R.

¹²¹ Tale supplicium passim oecurit in historia Persecutionum. Populus Smyrenensis petiti Polycarpum ζωτη τετρατινα. In persecutione Alexandrina sub Decio frequens fuit vivicomburium. Euseb. II. E. VI. c. 34. Summum erat supplicium apud Romanos, quo scripsi, nonnumquam etiam liberi plebeji et humiles personæ, quales Christiani habiti sunt, adfiebantur. II.

¹²² *Eire, discedere, abseedere, i. e. mori.* Sie sapient apud scriptores ecclesiasticos. II.

¹²³ *Dixerunt uitem nobis Angeli* Cod. Salib. R.

vestierunt stolas candidas. Et introivimus, et audivimus vocem¹²¹ unitam dicentem: Agios, Agios, Agios, sine cessatione. Et vidimus in eodem loco sedentem quasi hominem canum, niveos habentem capillos¹²⁵, et vultu juvenili; enjus pedes non vidimus, et in dextra et in sinistra seniores quatuor; et post illos ceteri seniores complures¹²⁶ stabant. Et introeuntes cum admiratione stetimus ante thronum¹²⁷, et quatuor angeli sublevarunt nos: et osculati sumus illum, et de manu sua trajecit nobis in faciem¹²⁸. Et ceteri seniores dixerunt nobis: Stemus; et stetimus, et pacem fecimus. Et dixerunt nobis seniores: Ite et ludite. Et dixi Perpetuae¹²⁹: habes quod vis, et dixit mihi: Deo gratias, ut quomodo in carne hilaris fui, hiliorum sum et hic modo.

13. Et exivimus, et vidimus ante fines Optatum Episcopum¹³⁰ ad dexteram, et Aspassium Presbyterum doctorem¹³¹ ad sinistram, separatos et tristes, et miserunt se ad pedes nobis, et dixerunt: Componite inter nos, quia existis¹³², et sic nos¹³³ reliquistis¹³⁴. Et diximus illis: Non tu es Papa¹³⁵ noster, et tu Presbyter, ut vos ad pedes nobis mittatis? et moti sumus¹³⁶; et complexi illos sumus. Et coepit Perpetua cum illis loqui¹³⁷, et segregavimus eos

¹²¹ Codd. Ruinarti omittunt et *introivimus*; habent quoque *dicentium*.

¹²⁵ Apocalyps. I. 14.

¹²⁶ Codices Ruinarti ceteri *complures*.

¹²⁷ *Introivimus* cum magna admiratione et stetimus ante thronum. R.

¹²⁸ In facie. R.

¹²⁹ Codd. Ruinarti; et dixi: Perpetua.

¹³⁰ Carthaginensem credo Episcopum. Vide CAP. VII.

¹³¹ Doctorem Catechumenorum. De hisce doctoribus loquitur Dionysius Alexandr. apud Euseb. II. E. VII. 24. Συγκατος τους πρεσβυτερους και διδασκαλους των εταιριών κώμης ἀδελφῶν. II.

¹³² Sc. e vita.

¹³³ Sic Codd. Ruinarti, querum lectionem präfero. Holstenius habet *non reliquistis*. Mortui estis, dicunt Optatus et Aspasmus; itaque nos his in terris reliquistis.

¹³⁴ De causa dissidiorum inter Optatum et Aspassium nil plane constat; nec juvat conjecturis indulgere.

¹³⁵ Nomen commune illa *xitate* Episcopis datum. Cod. Salisb. Nonne tu pater noster es? R.

¹³⁶ Codd. Ruinarti: ut quid vos ad pedes nostros mittatis, et misimus nos. R.

¹³⁷ Cod. Salisb. et Compend. et coepit Perpetua Graece cum illis loqui.

in viridarium¹³³ sub arbore rosæ. Et dum loquimur eum cis, dixerunt illis angelii: Sinite illos, refrigerent¹³⁹: et si quas habetis inter vos dissensiones, dimittite vobis invicem, et conturbaverunt eos. Et dixerunt Optato: Corrige plebem tuam¹⁴⁰: quia sic ad te convenient quasi de cиро redeuntes, et de factionibus¹⁴¹ certantes¹⁴². Et sic nobis visum est, quasi vellent claudere portas. Et coepimus illie multos fratres cognoscere¹¹³, sed et martyras: universi odore inernarrabili alebamur, qui nos satiabant. Tunc gaudens expperctus sum.

14. Hæ visiones insigniores ipsorum Martyrum beatissimorum Saturi et Perpetuae, quas ipsi conscripserunt. Secundulum vero Deus maturiore exitu de seculo, adhuc in carcere, evocavit: non sine gratia, ut bestias lucraretur, gladium¹⁴⁴ tamen, etsi non anima, certe caro ejus agnoverit.

15. Circa Felicitatem vero et illi gratia Domini ejusmodi contigit. Cum octo jam menses suum ventrem haberet (nam prægnans fuerat apprehensa), instantे spectaculi die in magno erat luctu¹⁴⁵, ne propter ventrem differretur¹⁴⁶; quia non licet prægnantes poenæ representari¹⁴⁷: et ne inter alios¹⁴⁸ postea sceleratos sanctum et innocentem sanguinem funderet. Sed et martyres graviter contrastabantur, ne tam bonam sociam quasi comitem solam in via

¹³³ Iid. codices *Viridario*.

¹³⁹ Iid. coll. quiescite et refrigerate.

¹⁴⁰ Reprehensio Episcopi negligentis aut errantis. Sic in Apocalypsi episcopi quidam arguuntur. II. in Paralipom.

¹⁴¹ Holstenius: *defatigationibus*.

¹⁴² Verba sunt de dissidiis Optati et Aspar-
ii, quibus Holstenius Tuburbitanam ecclesiam vexatam fuisse statuit, mili-
potius uteque fuisse videtur Carthagi-
nicensis, itesque Carthaginæ actæ.
Huc respiciunt quoque Angelorum verba,
que paulo superius legimus: *Si quas
habetis inter vos dissensiones, dimittite
vobis invicem.*

¹⁴³ Cod. Compend. cognoscere *Martyres*,
ubi odore.

¹⁴⁴ Cod. Ruinarti: *gaudium*. Sed melior
Holstenii lectio, ita tamen ut *anima et
caro* transponantur. Sententia haustia
videtur ex Lue. II. v. 35.

¹⁴⁵ Cod. Salish. in *magna lucta* 2. R.

¹⁴⁶ Ita Pontius Diaconus de S. Cypriano:
*Vir tam necessarius a martyrii con-
summatione dilatus est.* II.

¹⁴⁷ Lex fuit Aegyptiorum . prægnantem,
si mortis fuerit damnata, asservari donec
parint. Eadem Græcis fuit Romanisque;
de quibus omnibus aedes Holstenium.

¹⁴⁸ Aliquos Coll. Ruinarti.

eiusdem speci relinquenter. Conjuncto itaque unito gemitu ad Dominum orationem fuderant ante tertium diem muneris. Statim post orationem dolores invaserunt. Et cum pro naturali difficultate octavi mensis in partu laborans doleret, ait illi quidam ex ministris cataractariorum¹⁴⁹: Quæ modo doles, quid facies objecta bestiis, quas contempsisti, cum sacrificare noluisti? Et illa respondit: Modo ego patior quod patior: illic autem alius erit in me, qui patietur pro me¹⁵⁰, quia et ego pro illo passura sum. Ita enixa est puellam, quam sibi quædam soror in filiam educavit¹⁵¹.

16. Quoniam ergo pernisiſit, et permitendo voluit Spiritus Sanctus ordinem ipsius muneris conscribi, eti⁹ indigni ad supplementum tantæ glorie describendum, tamen quasi mandatum sanctissimæ Perpetuae, immo fidei commisum ejus exequimur¹⁵²: unum adjicientes documentum de ipsius constantia et animi sublimitate. Cum a Tribuno castigatus co tractarentur¹⁵³; quia ex admonitionibus hominum vanissimorum verebatur, ne subtraherentur de carcere incantationibus aliquibus magicis¹⁵⁴; in faciem ei respondit: Quid utique non permittis refrigerare noxiis, Nobilissimi Cæsaris¹⁵⁵ scilicet, et natali ejusdem

¹⁴⁹ Cataractæ sunt fortiores quædam portæ, quæ catenæ levantur et demittuntur; ut habentur in urbium aut arcium januis. Qui eis deputati erant, dicebantur cataractarii. Haec vel olim vinetiæ custodiendis adhibebantur; unde et καταράτες pro carcere ponitur apud LXX. Jerem. XX. 2. in quem locum vide Origenis Ilionit. IS. II.

¹⁵⁰ Nempe Christus in Martyribus patiens. II.

¹⁵¹ De præmaturo Felicitatis partu præclaræ habet Augustinus Sermone 281 novæ editionis (Benedictinorum). R.

¹⁵² Nempe supra c. 10. Perpetua dixit: ipsius autem manneris actum, si quis voluerit, scribat. R.

¹⁵³ Cod. Salisb. et Compend. *Avia tribu⁹ castigante eos et male tractante, quoniam ex admonitionibus etc.* Tribunus ægre permittebat, ut cibi inferrentur, unde Christiani diariis solito tenuioribus pasebantur. Sic Tertulliano *castigatio victus, jejunium aut eibus parcior.* II.

¹⁵⁴ Sic S. Ignatius ep. ad Philippenses queritur de οὐνογαρθῃ πεγέται, Christianis impaeta. II.

¹⁵⁵ Noxios, κακοίς; οντες, Christianos dicit Gentilium sensu verboque, licet innocentes. Nobilissimus, appellatio filiorum Imperatoris natu minorum propria. Cæsaris, Getae.

pugnaturis? Aut non tua gloria est, si pinguiores illo producamur¹⁵⁶? Horruit, et erubuit Tribunus; et ita jussit illos humanius haberi¹⁵⁷, ut fratribus ejus et ceteris facultas fieret introeundi, et refrigerandi cum eis; tamen ipso¹⁵⁸ Optione carceris credente.

17. Pridie quoque cum illa coena, quam liberam vocant¹⁵⁹, quantum in ipsis erat, non coenam liberam, sed agapem coenarent¹⁶⁰, eadem constantia ad populum verba ista jactabant, comminantes judicium Domini, contestantes passioni suæ felicitatem¹⁶¹, irritantes¹⁶² concurrentium curiositatem, dicente Satro: Crastinus satis vobis non est, quod libenter videtis, quod oditis, hodie amici, cras inimici¹⁶³. Notate tamen vobis facies nostras diligenter, ut recognoscatis nos in die illo. Ita omnes¹⁶⁴ inde attoniti discedebant: ex quibus multi crediderunt.

PASSIO VT SVPRÆ.

18. Illuxit dies victorice illorum, et processerunt de carcere in amphitheatum quasi in coelum hilares, vultu decori¹⁶⁵; si forte, gaudio paventes,

¹⁵⁶ *Natalis*, dies annus in memoriam ejus in Casarem adlectionis celebratus. Cod. Salisb. et Compend. *Quia natali ejus sumus pugnaturi.* II. R.

¹⁵⁷ *Manibus hiberi* habet II. emendationem proponit: *cohiberi*, sed longe melior Ruinarti lectio.

¹⁵⁸ *Jam et ipso.* Codd. Ruinarti.

¹⁵⁹ Mos erat, eos, qui vel poenæ causa ad gladiatorium aut venatorium ludum dati essent, aut sponte se iisdem adiercent, saginari prius a magistris ludi, ut habitiores ac valentiores producerebantur. Sic Quintilianus declamat. IX. *Albat devotum corpus gravior omni fame sagina.* II.

¹⁶⁰ Qui ad bestias damnati erant, coenabant laetissime, omnibus qui cupiebant presentibus (Tertull. Apol. c. 42.), que coena libera appellatur, quam Christiani nostri in Agapen commutabant. II. *Agapen coenare familiaris est Tertulliano loquendi modus.* R.

¹⁶¹ Cod. Salisb. *passiones suas et felicitatem.* R.

¹⁶² *Irridentes.* Codd. R.

¹⁶³ *Ubi bestiarii in arenam producti sunt, populus de spectatore in adversarium vertitur.* Seneca de Ira I. c. 2. quem etiam vide de Tranquillitate c. 10. II.

¹⁶⁴ *Muli.* Codd. R.

¹⁶⁵ Sic quoquo Martyres Viennenses et Lugdunenses ap. Euseb. II. E. V. I. II.

non timore. Sequebatur Perpetua lucido incessu, ut matrona Christi, ut Dei delicata¹⁶⁶: vigore oculorum dejiciens omnium conspectum; item Felicitas salvam se peperisse gaudens, ut ad bestias pugnaret, a sanguine ab obstetricre ad retiarium lotura post partum baptismio secundo¹⁶⁷. Et cum ducti¹⁶⁸ essent in portam, et cogerentur habitum inducere, viri quidem sacerdotum Saturni¹⁶⁹; feminæ vero sacratarum Cereri¹⁷⁰, generosa illa in finem usque constantia repugnavit¹⁷¹. Dicebat enim: Ideo ad hoc sponte pervenimus, ne libertas nostra obduceretur¹⁷²: ideo animam nostram¹⁷³ adduximus¹⁷⁴, ne tale aliquid faceremus; hoc vobiscum pacti sumus. Agnovit iustitia justitiam. Concessit Tribunus, ut, quomodo erant, simpliciter inducerentur. Perpetua¹⁷⁵ psallebat, caput jam Aegyptii calceau. Revocatus, et Saturninus, et Saturus populo spectanti comminabantur de hoc. Ut sub conspectu Hilariani pervenerunt, gestu et nutu coopererunt Hilariano dicere: Tu nos, inquit; te autem Deus judicabit. Ad hoc populus exasperatus¹⁷⁶ flagellis eos vexari pro ordine

¹⁶⁶ *Sequebatur Perpetua placido vultu et pedum incessu, ut matrona Christi Dei dilecta: vigorem oculorum suorum dejiciens ab omnium conspectu.* Codd. R.

¹⁶⁷ *Martyrio.*

¹⁶⁸ *Delati.* Codd. R.

¹⁶⁹ *Lactantius VI. c. 20. Fenantones, qua appellantur munera, Saturno sunt attributa. Noxii ut hostiae humanæ Saturno ex prisco Phoenicum more offerabantur. Coecineum erat sacerdotum Saturni palliuon.* Tertull. de testimon. animæ c. 2. de Pallio c. 4. H.

¹⁷⁰ *Sacra Cereris vitta erant redimittæ.* Tertull. de test. animæ c. 2. H.

¹⁷¹ *Tertullianus de idolol. c. 18. inter cetera Idolatriæ genera, habitus quoque inquinatos fideli recusandos docet.* H.

¹⁷² *Obducere, usitata Afris locutione, est offuscare, obscurare, imminucere, violare, iadere. Ita saepè Tertullianus. v. e. Apolog. c. 50.*

¹⁷³ *Animas nostras.* Cod. Salisb. R.

¹⁷⁴ *Legendum forte addiximus, h. e. capituli supplicio subiecimus. Sed lectio vulgata defendi satis potest, quum adducere sit προσώπων sensu offerendi.* H.

¹⁷⁵ *Perpetuae nomen omitti Holstenius, nos ex Codd. Ruinarti restituimus.*

¹⁷⁶ *Seneca de Ira I. c. 2. Quid gladiatoribus? quare populus irascitur, et tam inique, ut injuriam putet, quod non libenter percunt?* Contemni se judicat, et vultu, gestu, ardore, de spectatore in adversarium vertitur. H.

venatorum¹⁷⁷ postulavit. Et utique illi gratulati sunt, quod aliquid et de Dominicis passionibus essent consecuti¹⁷⁸.

19. Sed qui dixerat: petite, et accipietis¹⁷⁹, potentibus dederat eum exitum, quem quisque desideraverat. Nam si quando inter se de martyrii sui voto sermocinabatur, Saturninus quidem omnibus bestiis velle se objici profitebatur; ut scilicet gloriosorem gestaret coronam¹⁸⁰. Itaque in commissione spectaculi ipse et Revocatus¹⁸¹ leopardo expertus, etiam super pulpitum ab ursu erat vexatus¹⁸². Saturus autem nihil magis quam ursum abominabatur: sed uno morsu leopardi confici se jam præsumebat. Itaque cum apro subministratur, venator potius, qui illum apro subligaverat¹⁸³, subfossus ab eadem bestia post dies numeris obiit. Saturus solummodo traetus est. Et cum ad ursum substrietus esset¹⁸⁴ in ponte¹⁸⁵, ursus de cavea¹⁸⁶ prodire noluit¹⁸⁷. Itaque secundo Saturus inlesus revocatur.

¹⁷⁷ Stabant venatores cum flagris longa serie dispositi; ante quos damnati transire coacti, a singulis transeuntes cæderbantur. R. A præside vero populus eas vexari poposicit; qui de plano fustium aut flagellarum castigationem irrogare poterat. I. 9. §. 3. ff. de offic. Proconsulis. II. R.

¹⁷⁸ Dominus quippe flagellis quoque cæsus fuit. R.

¹⁷⁹ Joh. XVI. 14.

¹⁸⁰ Majora certamina majora sequuntur præmia. Tertull. II.

¹⁸¹ Verba ipse et addita sunt ex Cod. Comp. Nil de Saturnini passione habebatur omissione harum vocum. R.

¹⁸² De Ursis in Africa vide CAP. XXIX. p. 210. not. 11.

¹⁸³ Subministraverat. R.

¹⁸⁴ Ilæc et præcedentia, illum apro subligaverat, significant, bestiariorum alligari, ne fugerent, solitos, ante conspectum ferarum in ipsos immittendarum. H.

¹⁸⁵ Xiphilinus refert in Commodo: hunc Imperatorem per Amphitheatri arenam pontem struxisse, ut inde feras conficeret. II.

¹⁸⁶ Caveæ nimirum variæ feris asservandis circa arenam erant, et inde immittebantur. Lipsius de Amphitheatro. p. 20. II.

¹⁸⁷ In utroque Ruinarti Cod. adduntur verba: Pudens milcs de industria effectorum adfirmasset portas putris carnibus, magis ne mitteretur efficit, ita secundo etc. quæ haud intelligo.

20. Puellis autem ferocissimam vaccam¹⁸⁸, ideoque præter consuetudinem comparatam¹⁸⁹ diabolus præparavit: sexui earum etiam de bestia æmulatus. Itaque despoliatae et reticulis induitæ¹⁹⁰ producebantur¹⁹¹. Horruit populus, alteram respiciens puellam delicatam, alteram a partu recentem stillantibus mammis. Ita revocatae, et discinctis¹⁹² induitæ, prior Perpetua jactata est: et concidit in lumbos, et ubi sedit¹⁹³, tuicam a latere discussam ad velamentum femoris reduxit; pudoris potius memor quam doloris. Dehinc requisita¹⁹⁴, et dispersos capillos insibulavit: non enim decebat Martyrem sparsis capillis pati, ne in sua gloria plangere videretur. Ita surrexit, et elisam Felicitatem cum vidisset, accessit, et manum ei tradidit, et suscitavit illam. Et ambae pariter steterunt: et populi duritia devicta revocatae sunt in portam Sanevivariam. Illuc Perpetua a quodam tunc Catechumeno, Rustico nomine, qui ei adhærebat, suscepta, et quasi a somno expurgita, (ad eo in Spiritu et in extasi fuerat), circumspieere coepit: et instupentibus omnibus ait: Quando, inquit, producimur ad vacem illam nescio¹⁹⁵. Et cum audisset quod jam evenerat, non prius creditit, nisi quasdam notas vexationis in corpore habitu suo recognovisset, et illum Catechumenum. Exinde accersitum fratrem suum et illum Catechumenum¹⁹⁶ allocuta est, dicens: In fide state, et invicem omnes diligite; et passionibus nostris ne scandalizemini.

¹⁸⁸ L. I. §. Bestias ff. de post. Bestias accepere debemus ex feritate magis, quam ex animalis genere. II.

¹⁸⁹ Paratam. Holst.

¹⁹⁰ Ita S. Blandina post varia tormentorum genera εἰς γῆρασθον βληθεῖσα τείχος παρεβλήθη. Euseb. II. E. in Epist. Lugd. ecclesiæ.

¹⁹¹ In utroque Ruinarti codice despoliatae promovebantur.

¹⁹² Ita revocatae discinguntur R.

¹⁹³ Codd. R. et ut conspexit.

¹⁹⁴ Illoc est: post exceptum furentis vacem impetum, et quasi post pugnam jam depugnatam, a venatoribus atque arenariis revocata, et, ut Eusebius loquitur, η θηλῶν αὐθις ἀνάγη θάσα. II.

¹⁹⁵ Codd. mss. nescia quam? Ubi erat, inquit Augustinus, Serm. 280, quando ad asperrimam eaccam se pugnare non sensit? R.

¹⁹⁶ In Codd. mss. desunt hæc verba: et illum Catechumenum. R.

21. Item Saturus in alia porta militem Pudentem¹⁹⁹ exhortabatur, dicens: adsum²⁰⁰, inquit, certe, sicut præsumpsi et prædicti; nullam usque adhuc bestiam sensi. Et nunc de toto corde credas. Ecce prodeo illo, et ab uno morsu leopardi consumor. Et statim in fine spectaculi leopardo ejecto, de uno morsu tanto perfusus est sanguine, ut populus revertenti illi secundi baptismatis testimonium reclamaverit: Salvum lotum, salvum lotum²⁰¹. Plane utique salvis erat, qui hoc modo laverat²⁰². Tunc Pudenti militi, Vale, inquit, et memor esto fidei meæ; et hæc te non conturbent, sed confirment. Simulque annulum²⁰³ de digito ejus petiti, et vulneri suo mersum reddidit ei, hereditatem pignoris relinquens illi²⁰⁴, et memoriam sanguinis. Exinde jam examinis prosternitur cum ceteris ad jugulationem solito loco²⁰⁵. Et cum populus illos in medio postularet²⁰⁶, ut gladio penetranti in eorum corpore oculos suos comites homicidii adjungeret, ultra surrexerunt, et se quo volebat populus transtulerunt: ante jam osculati

¹⁹⁹ Pudentis nomen Holstenius hand exprimit. Pudens Martyr colitur 3 Kal.

Maji in vetusto Kalendario Karthaginensi; an iste? alias enim est Pudens Senator, de quo Paulus 2 ad Timoth. IV. 21. et Pudens Martyr Alexandrinus de quo Bollandiani hac die agunt. R.

²⁰⁰ Ad summum Holstenius. Nescio cur? adsum habet R.

²⁰¹ Acclamatio populi petulanter illidentis Christianis sacris. Cum enim vulgo notum esset, Christianos existimare, salvos fieri homines per baptismum, populus a theatro spectans Christianum sanguine perfusum, salvum cum proclamabat, qui sic lotus esset. II. Paralip.

²⁰² Baptismum nimurum sanguinis, quem tanti faciebant veteres Christiani. Illi vero

jam ante incarcerationem baptizati erant.

²⁰³ Ansulam. R.

²⁰⁴ Cod. Salisb. Reddidit ei beatam hereditatem, relinquens ei pignus et memoriam tanti sanguinis R.

²⁰⁵ Spoliarium intelligit, ubi consiciebantur quos arena semivivos reliquerat. De hoc Seneca Epist. 94. Numquid aliquem tam stulte cupidum esse vitæ putos, ut jugulari in spoliario quam in arena malit? Ita mortuo Commodo acclamatum scribit Lampridius: Hostis patriæ, parricida, gladiator in spoliario laniatus! II.

²⁰⁶ Postulandi vox Amphitheatri propria. Hinc depositatores Christianorum. Tertull. Apolog. c. 35.

invicem, ut martyrium per solemnia pacis²⁰⁶ consummarent²⁰⁷. Ceteri quidem immobiles et cum silentio ferrum receperunt: multo magis Saturus, qui et prior ascenderat, prior reddidit spiritum; nam et Perpetuum sustinebat. Perpetua autem, ut aliquid doloris gustaret, inter costas²⁰⁸ compuncta exulavit; et errantem dextram tirunculi gladiatori²⁰⁹ ipsa in jugulum transtulit²¹⁰. Fortasse tanta foemina aliter non potuisse occidi, quia ab immundo spiritu timebatur, nisi ipsa voluisse.

O fortissimi ac beatissimi Martyres! O vere vocati et electi in gloria Domini nostri Iesu Christi! quam qui magnificat, et honorificat, et adorat, utique et haec non minus veteribus exempla in adificatione ecclesie legere debet, ut novae quoque virtutes unum et eundem semper Spiritum Sanctum usque adhuc operari testificantur; et omnipotentem Deum Patrem, et Filium ejus Jesum Christum Dominum nostrum: cui est claritas et immensa potestas in secula seculorum. Amen.

²⁰⁶ Osculum pacis. Hoc pacis symbolo recte ad martyrium preparabantur. II.

²⁰⁷ Vox propria perfecti martyrii. Sic Tertull. de patientia c. 15. *patientia martyria consummat*. Cyprianus martyrium consummationem appellat ep. 4. Respondet *consummare* Graecorum τελεύθημα, quo ejus lingue autores in referendis martyriis passim utuntur.

II.

²⁰⁸ Inter ossa habet Holstenius. Malo Ruinart lectionem.

²⁰⁹ Qui arenæ victima destinabatur, ut cædibus adsucesceret, tirunculi rudimenta in spoliario ponebat, ibique bestiariorum, quibus feræ vitam non eripuerant, jugulabat. Quintilianus Declam. 9. *Cruentum confectorem* vocat. Sie quunque in epistola Smyrnensium de martyrio S. Polycarpi ap. Euseb. II. E. IV. c. 14.

II.

²¹⁰ Seneca ep. 30. *Sic gladiator tota pugna timidissimus jugulum adversario præstat*, et errantem gladium sibi attemperat. II.

III.

KALENDARIUM CARTHAGINIENSE.
HIC CONTINENTUR DIES NATALICIORUM MARTYRUM
ET DEPOSITIONES* EPISCOPORUM QUOS ECCLESIA
CARTHAGENIS ANNIVERSARIA CELEBRANT¹.

PREFATIO MABILLONII.

Hoc Kalendarium Sanctorum, quod olim Carthaginensis Ecclesia quotannis recolebat, Africanum dicere licet, omnium, quae haec tenus typis vulgata sunt, ut quidem puto, antiquissimum et rarissimum. Repertum a nobis est felici casu in quadam veterissimo codice monasterii Cluniacensis, contiente b. Hieronymi Commentarios in Isaiam, imo in codicis ligneo operculo, tincis ac vermis coroso, affixum. Opera pretium fuit vetustissimam et semesam membranam a ligno carioso divellere. Operculi pars antica Kalendarii principium, postica reliquum continet. Scriptura Romana est, literis majusculis exarata, seculo septimo nono inferior.

Antiquius est Kalendarium, quum in eo nulli Sancti, nedum Fulgentius Episcopus, reperiuntur iis posteriores, qui in Vandalorum persecutione sub Hunnerico Rege passi sunt. Qui tunc in Africa annuo cultu honorabantur Sancti, plerique erant populares: quidam tamen ex Italia et ex Hispania praeter Apostolicos viros. Nullum Deiparæ festum, de qua nullus apud Augustinum tractatus seu sermo. Annus a XIII Kal. Maji incipit, nempe post Pascha; desinit XIII Kal. Martii, id est per totam Quadragesimam.

Hactenus Mabillonius in Veteribus Analectis, ed. Parisiensis 1723. fol. p. 163. Idem hoc Kalendarium exhibit Ruinarti Acta Martyrum, ed. Parisiensis 1699. in Qu. p. 693. Addimus notas Mabillonii, plerisque tamen iis exceptis, quae Martyres spectant hand Africanos; nonnulla quoque ex Morello subjunxit.

* *Depositiones, sepulturæ.*

¹ Sic titulus in Manuscripto.

- XIII. Kalend. Maias Martyris Mappalici².
 III. Kal. Mai. Martyris Pudentis³.
 II. Kal. Mai. Martyris Claud.
 III. Non. Mai. depositio Grati Episcopi⁴.
 II. Non. Mai. Mariui et Jacobi Martyris⁵.
 Nonas Mai. depositio Geneclii Episcopi⁶.
 V. Idus Mai. sancti Majuli⁷.
 III. Idus Mai. Martyris Secundiani⁸.
 II. Idus Mai. sancte Felicis, Cæcili et comitum⁹.
 XI. Kal. Junias sanctorum Casti et Aemili¹⁰.
 X. Kal. Jun. sanctorum Luci et Montani¹¹.

² Una cum sociis occubuit anno 250. Exspiravit in ipsa quæstione. Sociorum complures fame necati sunt. Ejus Martyrium narrat Cyprianus ep. 10. De eo et sociis habetur quoque testimonium Luciani Confessoris ad Celerinum, inter Cyprianicas epistolas 22. Cf. præterea Morecellum II. p. 103.

³ Haud dubie Pudentis Optionis, de quo CAP. XXIX. p. 212. et in Actis S. S. Perpetuae et Felicitatis p. 238. vide quoque p. 248. not. 98.

⁴ Episcopi Carthaginensis ab an. 344-253. Interfuit Concilio Sardicensi.

⁵ Marinus v. Marianus Lector et Jacobus Diaconus, Muguae prope Cirtham Numidiae an. 269. sub Valeriano cum multis aliis passi. Cf. Ruinarti Acta Martyr. p. 224. et Morecell. II. p. 154.

⁶ Geneclius Episcopus Carthagin. ab an. 374-391. Episcopum beatæ memoriae Augustinus, et Sanctum Ferrandus appellant.

⁷ Majolus, Victorinus, Fortunatus; incerti Martyres in Africa.

⁸ Duo occurunt Secundiani; alter, qui in Martyrologiis dicitur Episcopus et Martyr; alter loci Thambeis dicti Episcopus, qui concilio Cypriani interfuit, eujusque Augustinus meminit lib. VII. de baptismo contra Donatistas c. 44.

⁹ Felix haud dubie Tiburisci Burensium in Provincia Proconsulari Episcopus, qui cum libros sacros tradere nollet, Maxim. Herculeo Imperatore anno 303 capite truncatus est. Morecell. II. p. 184.

¹⁰ Vide CAP. XXVIII. p. 204. Martyrio coronati sunt anno 204. eorumque nomina leguntur in Bedæ, Rabani, Notkeri et Usuardi Martyrologiis.

¹¹ Hi et socii Carthaginæ Martires sub Valeriano anno 259. De iis vide Ruinarti A. M. p. 233. Morecell. II. p. 156.

- VIII. Kal. Jun. sancti Flaviani et Septimie¹².
 II. Kal. Jun. sanctorum Timidensium¹³.
 III. Non. Jun. sancti Perseveranti Martyris.
 Nonas Jun. sancti Systi.
 III. Idus Jun. sancti Galloni.
 XIII. Kal. Julias sancti Gervasi et Protasi Martyrum¹⁴.
 VIII. Kal. Jul. sancti Johannis Baptistæ,
 sancti..... et Rogati Martyris¹⁵.
 ... Jul. sancti E... Martyris¹⁶.
 ... Jul. sanctorum Apostolorum¹⁷.
 ... Jul.
 Idus Julias sancti Catulini Martyris¹⁸.
 XV... Kal. Augustas sanctorum Scilitanorum¹⁹.
 XII. Kal. Aug. depositio sancti Aurili Episcopi²⁰.
 XI. Kal. Ag. sanctorum Maxulitanorum²¹.

¹² Flavianus unus e sociis Lucii et Montani. Morellus II. 157. Septimiam hanc quæ diversa fuit a Septimia pag. sequenti laudata, ignoramus.

¹³ CAP. VII. p. 217. Horam acta, si extiterit uspianum, exciderunt. Forsan ex eorum numero fuit Faustus Timida regia, Confessor, qui synodo Cypriani interfuit, et memoratur ab Augustino contra Crescon. Lib. VII. c. 21.

¹⁴ Mediolinenses hi ædis sacrae honore aucti fuere in villa Victoriana, agri Hippomensis vico. Augustinus de Civit. Dei XXII. c. 8, 7.

¹⁵ Qui e numero Abitinensium Martyrum fuit. Morell. ad annum 304. II. p. 188.

¹⁶ Forsan legendum S. Elati, in Africa,

qui IV. Kal. Jul. notatur in vulgato Hieronymi Martyrologio. Morellus conjicit quoque de Egnatio, qui anno 204 occubuit. Afric. Christ. II. p. 64.

¹⁷ Petri et Pauli, qui in omnibus Martyrologiis III Kal. Jul. locum morentur.

¹⁸ Notus est ex Augustini seruone per natalem Catulini perorato. Diaconum dicunt Martyrologia Hieronymi et Usunardi. Passus videtur Carthaginæ.

¹⁹ Vide CAP. XXVII. p. 188.

²⁰ Episc. Carthaginensis, Augustini æqualis, sub quo templum Coelestis clausum est. Ecclesiam suam rexit ab anno 392-429.

²¹ Maxulitani Martyres v. Massilitani laudantur ab Augustino sermon. 42. et 43.

- . . . Kal. Ag. depositio sancti Capreoli Episcopi²².
 III. Kal. Ag. sanctorum Tuburbitanarum et Septimiae²³.
 Kal. Ag. Macchabæoruin.
 VIII. Idus Ag. sancti Systi Episcopi et Martyris Romæ.
 IIII. Idus Ag. sancti Laurentii.
 II. Idus Ag. de sanctos Marinus.
 Idus. Ag. sancti Hippoliti.
 . . . Kal. Sept. sanctorum Massæ-Candidæ²⁴.
 . . . Kal. Sept. sancti Quadrati.
 . . . Kal. Sept. sancti Timothei.
 . . . Kal. Sept. sancti Genesi Mimi.
 III. Kal. Sept. depositio Restituti²⁵ et Agustini Episcopi²⁶.
 III. Kal. Sept. sancti Felicis, Aevæ et Regiolæ mart.²⁷.
 . . . Idus. Sept. sancti Ampeli²⁸.

de diversis. Maxula colonia erat in Provincia Proconsulari. Acta perierunt. Neque constat de tempore Martyrii.

²² Caprœlus Episc. Carthagin. ab anno 429-437.

²³ Vide CAP. XXVIII. p. 204. Septinium eum 15 alios hisce Tuburbitanis Martyribus adjungit Martyrologium Hieronymi.

²⁴ Trecenti numerantur Martyres Massæ Candidæ, qui et Uticenses dicuntur, qui anno 258 in fossam calcaream fuman- tem prosilire maluerunt quam Diis sacrificare. Eorum martyrium describitur a Pontio in vita Cypriani. Prudentio Hym. 13. atque Augustino in Ps. 49. et sermon. 112. de diversis, quem Possidius in Indiculo c. 9. notavit. V. quoque Morecell. II. p. 150.

²⁵ Restitutus Episc. Carthaginensis an. 354-374. licet in Martyrol. Rom. dicitur Martyr, ab Augustino tamen Martyr haud habetur, ut videre est apud Possidium c. 10. De alio Restituto Presbytero Calamensi mira prædicat Augustinus de Civit. Dei XII. 24. et plures in Africa funere Restituti Episcopi. Itaque haud certo statui potest Carthaginensem Episcopum hic nominari.

²⁶ Haud dubie Augustinus ille Hipponeensis Episcopus, qui Hippone a Vandals ob-sidione pressa anno 439 abiit.

²⁷ et ²⁸ Martires Alatinensis v. Alutinenses, diverse enim nomen scribitur, in Numidia. Ruinarti A. M. p. 409. Passi sunt anno 304. Morecell. II. p. 188.

- XVIII. Kal. Octo. sancti Cypriani Episcopi et Martyris Cithag.²⁹.
 XVI. Kal. Oct. sancte Eufumiae.
 . . . Kal. Oct. sancti Januarii Mart.³⁰.
 . . . Kal. Oct. sancti Sossi.
 VI. Idus. Oct. sancti Quintasi³¹.
 III. Idus. Oct. sancti Luce Evangelistæ et Martyris.
 XVI. Kal. Nov. sanctorum Volitanorum³².
 . . . Kal. Nov. sancti Luci et Victurici Martyrum³³.
 . . . Kal. Nov. sancte Victuriæ³⁴.
 IIII. Kal. Nov. sancti Feliciani et Vageusum³⁵.
 Kal. Nov. sancti Octavi.
 . . . Idus. Nov. sanctorum Capitanorum³⁶.
 Idus sancti Valentini³⁷.

²⁹ Martyrio coronatus anno 258.

³⁰ Multi in Africa fuere Januarii. Forsitan heic indicatur Januarius ille, qui anno 302 una cum Paulo Gerontio et aliis sex mortem pro religione Christiana obiisse dicitur. Morecello tamen ignoti sunt. Hic enim putat, Januarii et Sossii cultum in Africa invexisse Episcopos ex Campania reduces, quos Vandali in exilium ejecerant.

³¹ Notatur in Martyrologio Hieronymi ut Afer. Nomen ejus legitur in subscriptionibus epistola Patrum Archatensium ad Silvestrum Episc. Romanum. Sed sedes eius incognita. Ille nomine episcopi aliquot in Africa fuere.

³² Volitana v. Bolitana civitas Provinciae Proconsularis. Martyres Bolitanos habet Augustinus in titulo sermon. 13. de verbis Apostoli, quem in Basilica

Gratiani die natali S. S. Martyrum Boltitanarum habuit.

³³ Ilorum et aliorum in Africa Martyrum gesta ad anno 262 refert Baronius. Victorici bis meminit Cyprianus in epistolis, cumque Pamelius a Thabraca vocatum observat. Morecellus ad ann. 259. II. p. 156.

³⁴ Ad Martyres Abitinos v. Alutinenses refertur. v. Ruinartum. Morecellus vero ad ann. 484 rejicit, III. p. 210.

³⁵ De hisce nihil præter heic allata constat.

³⁶ Septem Monachi ab Hunericu necati, qui Capsitani esse videntur ex Provincia Byzacena. Morecell. III. p. 212.

³⁷ Cogitandum fortasse de Valentino Castelli Medianii Episcopo in Mauretania Cesareensi, quem Notitia Provinciarum Africae suggerit.

- . . . Kal. Dec. sancti Clementis.
 . . . Kal. Dec. sancti Crysoñi Martyris.
 . . . Kal. Dec. sancti Andreæ Apostoli et Martyris.
 Nonas Dec. sanctorum Martyrum Bili, Potamiæ, Crispinæ et comitum³⁸.
 III. Idus Dec. sanctæ Eulaliæ.
 III. Idus Dec. sanctorum Martyrum Eronensium.
 XVI. Kal. Jan. sanctorum Martyrum Felicis, Clementianæ, Honoratæ et Massaniæ³⁹.
 X. . . Kal. Jan. sancti Nemessiani.
 VIII. Kal. Jan. Domini nostri, Jesu Christi, filii Dei.
 VII. Kal. Jan. sancti Stephani, primi Martyris.
 VI. Kal. Jan. sancti Johannis Baptista et Jacobi Apostoli, quem Herodes occidit⁴⁰.
 V. Kal. Jan. sanctorum Infantum, quos Herodes occidit.
 Nonas Jan. depositio sancti Deogratias et Eugeni Episcoporum⁴¹.
 VIII. Idus. Jan. sanctum Epefania⁴².
 VI. Idus. Jan. depositio Quodvul-Deus Episcopi⁴³.
 III. Idus. Jan. sancti Martyris Salvi.
 XVIII. Kal. Feb. sancti Felicis Nolensis⁴⁴.

³⁸ Passi sunt tres priores Thaguræ in Numidia. Crispina, cuius Augustinus sibi meminit, Thebaste in eadem Provincia anno 304. Morell. II. p. 193.

³⁹ Incerti omnes. Cum Cypriano duo Feliices passi sunt. Felix cum Collegis a Valeriano damnatur ad metalla, aliisque complures. Cetera nomina plane sunt incognita.

⁴⁰ Nemessianus Tubunarum in Numidia Episcopus, ad quem tres Cypriani extant epistolæ, cuiusque aliorumque ad metalla damnatorum epistola ad Cypriatum extat.

⁴¹ Episcopi Carthaginenses, prior ab anno 454-458. posterior ab anno 480-505. ultimus ætate hic est Episcopus Carthag. qui in hocce Kalendario nominatur. Mortuus est exul in Gallia.

⁴² Celebre festum apud Afros, qui teste Victore Vitensi ipso die benedicabant fontes, ut baptizarentur accedentes ad fidem. Augustinus habuit de Epiphania tractatus 7. testante Possidio in indiculo, c. 10.

⁴³ Episc. Carthaginensis ab anno 437-444.

⁴⁴ Episcopi Menubresitani secundum Mabillonum. Eximia de illa contra Cresconium et adv. Parmenianum scribit

- XVI. Kal. Feb. sanctorum Rubrensum.
 XIII. Kal. Feb. sanctorum Tertullensium et Ficariensium⁴⁵.
 XIII. Kal. Feb. sancti Martyris Sivastiani⁴⁶.
 XII. Kal. Feb. sancte Martyris Agnes.
 XI. Kal. Feb. sancti Martyris Vincenti.
 VIII. Kal. Feb. sancti Martyris Agelei⁴⁷.
 Kalend. Feb. sanctorum Luciani et Vincenti martyris⁴⁸.
 III. Non. Feb. sanctorum Carteriensium⁴⁹.
 Nonas Feb. sanctæ Martyris Agatæ.
-

Augustinus, qui et sermonem habuit per Natalem S. Martyris Salvii ex Possidio c. 3. et tractatum unum de Natali S. Salvii, ex c. 10. Membrisitanum tamen fuisse negat Morellus III. 266. quem nunquam Catholicum fuisse, licet multa a Donatistis personas fuerit, asserit.

⁴⁵ Hi fuisse videntur Afri. Notkerus habet ad h. d. In Africa Pauli, Quinti et plurimorum Martyrum. Hac forsitan prima classis Tertullensem fuit: Carthaginē Picaria, Pica et aliorum triginta duo.

⁴⁶ Sebastianus Comes a Geuserico necatus anno 449. Cf. Morellum III. p. 158.

⁴⁷ Augustinus in Natalem S. Agelei sermonem habuit ad populum teste Possidio c. 9. Cavens putat cum fuisse Episcopum Novatianorum apud Constantinopolim, quem atate decrepitum vivere desilisse anno 381 refert Socrates. Quid vero hic inter sanctos ecclesiæ

Africanæ? Agelei Martyris Basilicam Carthaginē a Gualthamundo Vandala- rum rege Catholicis anno 457 redditam lego ap. Morellum ad h. a. III. p. 218.

⁴⁸ Lucianus forsitan alter post Carpophorus Cypriani successor, qui ab anno 264-292 juxta Morellum Ecclesiam Carthaginensem rexit. Idem esse potest cum Luciano illo, quem Cyprianus ep. 27. nonnihil reprehendit, quod circa intelligentiam Dominica lectionis minus peritus et facilitate sua molestus ipsi esset, nempe lapsis veniam passim concedendo. De Vincentio nihil constat.

⁴⁹ Incerti. Cartenna Mauretaniae Cæsareensis fuit urbs; Cartea vero Bæticae. Illose Cartriensis vero Afros fuisse probabile fit ex sermone ab Augustino per Natalem Carteriensium habitu. Possid. Indic. c. 9. Plures hoc die Africae martyres laudat Martyrologium Hieronymo adscriptum.

V. Idus Feb. sanctorum Felicis, Victoris et Januaril.

XIII. Kal. Mart. sanctorum Martyrum Macrobi et Lucillæ, Nundinari⁵⁰, Cœcilianæ et Petrensum⁵¹.

⁵⁰ Macrobius et Lucilla cum multis aliis reconsentur hoc die in Martyrologio, quod Hieronymi appellatur. In Actis Cirthensium Nundinarius et Lucilla nominantur, sed absque martyrii titulo. Reliqui omnes incogniti.

⁵¹ Kalendarium a die XIII. Kal. Martias ad d. XIII. Kal. Majas neminem eict;

quippe eo tempore quadragenarium jejunium et Paschalia agebantur festa, ac religione antiquitus habebantur, alia per eos dies obire soleunia, quam quæ ab Ecclesia omni ex majorum prescripto servabantur. Morell.
III. p. 262.

A D D E N D A.

Pag. 20. lin. 16. Magnum quoque Christianorum Afrorum numerum indicant verba Tertulliani in libro de fuga in persecuzione c. 12. *Tanta quotidie oraria augendo prospiciuntur remedia censum, rectigalium, collationum, stipendiorum: nec unquam usque adhuc ex Christianis tale aliquid prospectum est, sub aliquam redemtionem capitii et sectae redigendis, quum tantæ multitudinis nemini ignotæ fructus ingens meti possit.*

Pag. 35. not. 3. *Sic quoque de anima c. 9. de sorore loquitur revelationum charismata sortita. quæ in ecclesia inter dominica solemnia per extasim in spiritu patitur: quæ verba hand aliter quam de æde sacra intelligi possunt.*

Pag. 45. lin. 23. additam Sec. IV. fortasse Ordinationi Episcopi Caethaginiensis Episcopi vel Metropolitani Numidie interfuerunt. Ad hanc saltem consuetudinem Donatistæ in Collatione Caethaginiensi provocasse videntur. v. Neandri Allg. Gesch. d. christl. Religion und Kirche II. 1. p. 399.

Pag. 59. lin. 3. additam notam: Neandri K. G. II. 1. p. 333.

— — lin. 22. *Eas quoque laudat ad uxor. I. c. 4. adhibe sororum nostrarum exempla, quarum nomina penes Dominum, quæ nulla formæ vel atatis occasione pressæ (sic legendum videtur) maritis sanctitatem opponunt; malunt enim Deo nubere. Deo speciosæ, Deo sunt pulchra; cum illo vivunt, cum illo sermocinantur; illum diebus et noctibus tractant: orationes suas velut doles Domino adsignant: ab eodem dignationem velut munera maritalia, quoticunque desiderant, consequuntur.*

Pag. 62. lin. 12. *Secula autem h. c. munericibus publicis gerendis obstrictos in Cleram Africanum receptos hand suis, ex eo patere videtur, qvod idem hoc libro de præscriptionibus c. 41. hæreticis vitio vertitur.*

Pag. 68. lin. 19. addit. Id quod ipsi quoque Ethnici animadvecterunt, licet hominum emendationem religioni sanctissimæ, quam amplexi essent, hand attribuerent. Vide Tertulliani Apologeticum c. 3. et notas Havercampi.

Pag. 101. lin. ult. Baptizandi facultatem habebant presbyteri et diaconi, non tamen sine episcopi auctoritate. Textus de baptismo c. 17. (vide supra p. 57.) Attamen urgente necessitate laicos quoque baptismum contulisse, verba Tertulliani sequentia docent: *aliquin etiam laicis jus est: quæ quidem egregie conspirant cum sententia ejus de spirituali omnium Christianorum sacerdotio. Idem hoc jus in reliqua quoque ecclæsia laicis concessum erat, majorem tamen passim antiqui valorem tribuisse baptismo ab episcopo, vel ejus auctoritate a presbytero aut diacono, administrato,*

quam ei qui a laico esset peractus. Et in lite de baptismō hæreticorum Cyprianus, Firmilianus corumque collegae hunc plane reiebant statuabantque: non alio numero esse habendum quam qui esset acceptus de manu laici, adeoque debere expurgari vero ecclesie baptisatae. Idem hoc habet Bafili epistola Canon. 1. can. 1. Cf. Ludov. Petri Suringar Commentat. exhibentem Christianorum e tribus post C. N. prioribus saeculis sententias de S. Baptismo. Groeningæ 1826. p. 21. 22.

Pag. 105. lin. 12. Adde notam. Sunt, qui statuant ritum, quem hodie servat ecclesia Graeca, panem in vinum intingendi, priso jam tempore in ecclesia Africana invaluisse¹, eo consilio, ut utrumque elementum infantibus una porrigeretur; nam de adultis idem hoc statuendi nulla est ratio. Provocant enim hi ad narrationem Cypriani de parvula filia, cui apud idolum panis mero mixtus datus fuerit, et cui postmodum, reluctanti licet, diaconus de sacramento calicis infuderit: *in corpore, ita pergit Cyprianus, atque ore violato eucharistia permanere non potuit. Sanctificatus in Domini sanguine potus de pollutis visceribus erupit. Tanta est potestas Domini, tanta maiestas. Secreta tenebrarum sub ejus luce detecta sunt etc.*² His quidem verbis de calice unice loquitur Cyprianus; attamen, cum Eucharistiam vocet, haud improbabilis foret conjectura, panem intinctum fuisse, nisi obstaret, idem illud fuisse poculum, quod ceteris quoque Christianis diaconus præbuerit. Quæ autem utcunq; sint, id tamen constat, sec. IV. hunc eucharistiam porrigiendi modum in Aegypto fuisse receptum. Hoc inuenire videtur Ensebius II. E. IV. c. 44., licet obscurius; nam haud clare patet, panem consecratum, quem Dionysius Alexandria Episcopus Scapioni seni moribundo misit, vino eucharistico³ fuisse intinctum a pueru, cuius cura committebatur. Constat vero ex Julii I. Episcopi Romani epistola Decretali ad episcopos per Aegyptum in Decreto Gratiani Distinct. II. c. 7. in concilio Bracarensi anno 675. repetita⁴, unde fides illi conciliatur, quam alias inter merces Pseudoisidorianas esset rejicienda⁵.

¹ Cf. Sontag de intinctione panis Eucharisticae in vinum. Altiori 1695. p. 13.

² De baptismō p. 132.

³ Binghamus VI. p. 404. aqua intinctum panem fuisse statuit.

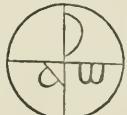
Labbei Concilia Tom. VI. p. 562.

⁵ Julius enim semiseculo ante Siricium Papam vixit, a quo genuina Pontificum

Romanorum Decretales incipere creduntur. Sed inter antiquiores esse quoque poterunt, quibus nulla *reductio*; inurenda sit macula. Cf. Spittleri Geschichte des kanonischen Rechts bis auf die Zeiten des falschen Isidorus p. 218. De toto isto argumento vide Binghamum VI. p. 411. seqq.

Pag. 106. lin. 6. Et Eucharistiam Cypriani saltem tempore datam fuisse omnibus instantे persecutione, fidem facit epistola synodica ecclesiæ Africæ ad Romanam anno 252 data, inter Cyprianicas 57. ubi: at vero nunc non in firmis sed fortibus *pax necessaria est, nec morientibus sed viventibus communicatio a nobis danda est, ut quos excitamus et hortamur ad proelium, non inertes et nados relinquamus, sed protectione sanguinis et corporis Christi muniamus.* Et cum ad hoc fiat Eucharistia, ut possit accipientibus esse tutela, quos tutos esse contra adversarium voluimus, munimento Dominicæ saturitatis armemus.

Pag. 112. lin. ult. lege: *juxta posito monogrammate additisque literis A et Ω hanc in formam:*

Pag. 116. lin. 19. adde notam. Confer quaque Luciani epistolam ad Celerinum, inter Cyprianicas 22. et Neandri K. G. I. p. 375.

Pag. 139. lin. ult. adde notam. Hinc explicandus locus in Actis S.S. Perpetuæ et Felicitatis, ubi illa c. 13. p. 92. Aspasium Presbyterum et Optatum Episcopum ad concordiam hortatur. Nam, licet Montanismo fuerit addicta, haud tamen ab ecclesia Catholica secesserat.

Pag. 161. lin. 4. add. Qua quidem formula (in epist. Synodica ad Cornelium R. E. de pace lapsis danda, inter Cyprianicas 57. p. 119.) Patres Concilii haud dubie imitati sunt decretum Hierosolymitanum, quod legitur Actor. XV. 28. Ἐδοξεν τῷ ὄντι πρεσβυταροῖς τὴν ἀπόστολον εἰς τὸν οὐρανόν. Visiones vero addidere, quo majorē fidem assertioni, Spiritui S. decretum hoc ipsis suggestisse, conciliarent.

I N D E X *.

A.	Apulejus Christianor. adversar. p. 168. 186.
Abrenunciatio Satanae	p. 100. Aquarit 127.
Acoluthi	58. Ara Dei 35.
Acta Synodorum	158. Arca 65. n. 3.
Administratio redditum et bonorum ecclesiae	Arca ecclesie 57. 65. 146.
Adonis idem qui Christus habitus	67. Arcarius Montanistarum 146.
Adsidendi mos oratione peracta .	97. Area h. e. coemeteria Christianorum 36. 199.
Advocati Christianis accusatis dati	109. a locis sepulturæ geutilium distinctæ 36.
Amililius martyr	203. in persecutionibus delebantur . 199.
Asculapius (Esménus) Deus Carthag.	204. Areæ Martyrum 207.
— habuit fanum in civitate	4. Arnobius de Gatalis Tingitanis et Mauretanis religione Chr. imbat 18. n. 14.
Oea	24. Artes exulantes 113.
Africanæ ecclesia divisio	31. Artes magiceæ adhuc sec. IV. excunte 6.
Africanæ sermonis indoles in versionibus nonnullis Latinis conspicitur	Artaxias martyr 210.
Agapæ	88. Asinarii Christiani dicti 167.
Astartæ	64. III. Aspasius presbyter, doctor audien-
Agelipinus, ep. Carthag. 25. 26. 44. 46. etc.	73. tum 28. 57.
— ep. Neapolitanus . . . 26. n. 4.	Asper 202.
— ep. Alexandrinus . . . ibid.	Aspersio aquæ 99.
— baptismi iterandi auctor	Astarte Dea Carthaginensis, Dea
Allegationes memoriter factæ . . .	152. Coelestis, Tolatha 3.
Altare	81. culta a Christianis nonnullis . . 95. sq.
Annuon a Carthagin. cultus . . . 4. n. 24.	Augustinus de primis religionis Chr.
Annulus baptizato traditus . . .	seminibus extra fines imperii Romani 18.
Antiphonæ	101. Aulae 36.
Anticheses Marcionis	107. Aurelius confessor 58.
Antra sacris Christ. conventibus destinata	119. Avaritia magna partis Clericorum 63. 72.
Appellations ad eccl. Rom. ecclesia Afr. Cypriani astate haud admisit	36. Axionicus præses coetus Valentini-
Apelles Marcionita	nurum Antiocheni 123.
Apellejani	53. Azyma 48.
Apollinis templum Uticæ	B.
Argos	4. Baal (Tolad) Deus Carthag. . . . p. 3.
Apostolatus et apostolica dignitas attribuitur episcopo Carthag. . 46. n. 9.	80. 57. Batylorum, lapidum unctionis 5.
	Cultus 99.

* Indicem conscripsit Juvenis ornatissimus Theodorus ab Oldeburg, S. Ministerii Candidatus.

Baptismus Salus dicitur	p. 99.	Christiana ad lenonem damnata	p. 175.
— clieicorum	102.	Cincius Severus	201.
— hereticorum	103. 151.	Clarus, Masele episc., confessor	62.
— unicus ecclesiæ cathol.	116.	Clerici urbici	23.
Baptismi iterati Marcionitarum	103. 120.	Clerici urbici jus habebant una cum episcopis suffragia de politia eccl.	
Baptismus procrastinatus	71.	frrendi	56.
commendatur a Tertulliano	102. n. 19.	Clericorum numerus	59.
Benedictus, epitheton martyrum	176. n. 22.	Clericorum Roman. numerus sec. 3.	
Benedictiones matrimoniorum sacerdotales	106.	med.	ibid.
Bibliotheca Carthaginiensis	21. n. 24.	Clericos tutores nominare haud licuit	63. n. 1.
C.			
Cabiri, eorumque cultus	p. 3. 96.	cooptabantur	103.
Cabyli	17.	Coemeteria	36.
Cecilius presbyter Carthag.	28.	martyrum	207.
Cainitæ	121.	Coena sacra	104.
Caldonios ep. incertæ sedis	30.	Coena libera	209.
Calix mixtus	105.	Coetus antelucani, Romanis suspecti	
Calicis temperamentum	ibid.	Collyridiani et Collyridianæ	94. 97.
Canon S. S. prius ecclesie Africanæ	82.	Commodianus, poeta Christianus, Afr.	25.
Canones Conciliorum antiquiores nonnulli	159. 160.	sibi ipsi conversionis auctor	90.
Canonum collectiones Ferrandi ac Cresconii	158.	Communio quotidiana	104.
Canonum codex ecclesiæ Afr.	ibid.	— sub una specie	165.
Canonis Missa antiquissima vestigia	108.	Computus de Pascha	47.
Captura h. c. redditus	66.	Concilium Africæ universale	45.
Carpocrates	121.	Concilia provincialia generalibus	
Castus martyr	204.	Concilium Carth. sub Agrippino	24. 153.
Catechista plerumque ipsi fuerunt episc.	107.	— cuius locus et tempus	
Catechumeni num a Tertulliano in Audientes et Consistentes di- stincti sint	62.	ignotum	161.
Cautio in corpore Domini servando	105.	— Lanbesa habitum	162.
Celerinus confessor	58.	Concilia ordinaria	156.
Celerina martyr	205.	Concilia divinam nacta auctoritatem	161.
Cereris sacra Carthagine peracta	4.	Concilliorum forma	157.
Chorepiscopi ecclesia Orientalis di- versi ab episopis in vicis	59.	Consecratio aquarum	100.
Chrisma	101.	— Diaconissarum	59.
		Conservus et Conserva	23.
		Convivium Domini v. Dei	104.
		Corban	65.
		Cornelius epise. Romanus	53.

Cornelius Fronto Christianorum	Episcopi prius sedis	p. 48.
adversarius	— in vicis	49. 50.
Crucis signum	eligeabantur clero et populo	50.
Curubitani lapides	ordinabantur a Primitibus	51.
Cypriana episc. Carthag.	Episcoporum auctoritas	ibid.
Cyrila, primus patriarcha Carthag.	Episcopi Romai jurisdictio nulla	
Arianus	fuit in ecclesia Africana	ibid.
Cyrus episc. Carthag.	'Eftigōtōz; Montanistarum	146.
	Esmūnus (Esculapius) Deus Carth.	4.
D.	Ethnicorum convicia et ludibia	
Decimæ Herculi Libyco solutæ . . . p. 3.	in Christianos	166.
Decimæ ex fructibus	Eucharistia	104.
Decimæ a Christianis eccl. Afr. non	Eucharisticæ sacramentum	ibid.
salvebantur	Eucharistia post coenam celebrata	105.
Democristica regendi ecclesiam forma	— in carcerebus celebrata	106.
Diaconorum munera	Eucharistie celebratio forsitan fuit	
Diacunisse	inter ritus copulationis	ibid.
Digesta, Tertulliano S. S.	Eutychius diaconus, martyr	193. n. 6.
Dispensatores episcoporum	Evangelium Marcionis	119.
Divortium	Exomologesis	115.
Docentes presbyteri (oppositi regenti- bus)	Exorcismus	100.
Domus Columbae v. Dei	Exorcistæ	58. 111.
Dominicum (vnguiculæ)		
Donatus episcopus Carthaginensis	F.	
Donatus episc. Donatistarum Carth.	Fabianus episc. Romanus	p. 26. 27.
primus episcopus dictus	Faustus, Timide episc., confessor	62. et 217.
Donatilla martyr	Felicitas martyr	208.
Dorotheus Tyri episcopus	Felicissimus diaconos	56.
Doxologia	Felix urbis Acci episc.	49.
	Felix ab Uthina	29.
E.	Festa	109.
Ecclesia de æde sacra dicitur	Fidei regula dum antiquissimæ	93.
Ecclesia quid sit juxta Tertullianum	Fidei regula publica a Tertulliano	
'Ezðostōz; koinή evangeliorum	servata	92.
'Ezðostōz;	— — apud Cyprianum	ibid.
Eonianus, Valentinianorum episc.	Fidus episc.	33. 102.
Eneratitæ	Fontes Versionum S. S.	87.
Enochi liber	Fortunatianus Assuri episc., lapsus	29. 117.
'Ezðovtōz; idem qui Laudatus	Fuga in persecutionibus	195.
Episcopus episcoporum	Funera	112.
Episcopi apostoli dicti apud Cypriacum	Furnitana ecclesia	30.

G.

Gætuli quando religione Christiana imbuti	p. 18. n. 14.	martyr	p. 62.
Geminius Faustinus presbyter . .	30.	Janitores	58.
Geminius Faustus	63.	Idolatria habebatur si quis cadavera	
Genius Carthaginis a Romanis cultus	4.	apud profana sepulera deposuerat	36.
Gostus orantum	108.	Idolatria artes nonnullas compre- hendere putabatur	114.
Glossæ in textum Versionum S. S. Africanarum admissæ	88.	Jejunium post baptismum	101.
Gnostici in Africa 22, 24, 118, 125, 127.		Jejunia, eorumque species	110.
Gnosticorum multi persecutionibus se subduxerunt	198.	— extraordianaria	ibid.
Græci episcoporum Afrorum nomina 18. n. 15.		Ignatius martyr	205.
Græcismi Versionum a Tertulliano adhibitarum	88.	Immersio trina	99.
Gregorius M. de origine ecclesiæ Carthaginensis Romana	14.	Impudicitia clericor. ac femininarum	74. 75.
Gudene s. Gaudentia martyr . .	205.	Index episcopatum	31. 33.
Gurzenis inscriptio	16.	Infusa	62.
Gustatio lactis et mellis . . .	100.	Infantes baptizati s. coena particeps 105. 111.	
		Initiationes Valentini, pecunia relinquenda 22.	
		Innocentius I. epise. Roman. primus prærogativam Romani episcopi a Petro derivavit	13.
		Inscriptio Punica duarum colum-	

II.

Hæreticorum in Africa multitudo p. 24. 118.		narum	15. n. .
Hebraismi in versionibus S. S.		— Gurzensis	16.
Africanis occurrentes	84.	Inscriptiones bilingues	16. 18.
Iherenles Lilycus	3.	— Carpocratianæ	122.
Herculanus epise. incertæ sedis .	30.	Instrumentum dicitur de S. S. .	73. n. 2.
Hermogenes	124.	Intercessio martyrum et confessorum	
Hierosolyma nova a Montan. exspectata	141.	pro lapsis	116.
Hilarianus Cæsaris in Africa procurator	208.	Jocundus	210.
Homicidæ latiori sensu	115.	Irenæus, Ulali epise., martyr . .	62.
Honor quid sit sensu ecclesiast. .	38.	Isis a Carthag. culta	4.
Honores martyribus et confessoribus exhibiti	206.	cadem quæ Astarte, a Christianis nonnullis culta	95.
Hostiae humanæ	3.	Itala versio	85.
Hydroparastate	127.	Jubaianus epise. incertæ sedis . .	23.
Hyginus epise. Rom.	119.	Judei in Africa	165.
Hymnorum collectiones	107.	Jura sacerdotalia omnibus Christianis	
Hymni Ponici	ibid.	a Tertulliano tributa	38. 40.
Hymni et Psalmi in agapis canebantur	111.	Jura sacerdotalia numi Montanistæ	
Hypogæa in quibus sepulera . .	112.	omnibus suis tribuerint	39.

Jura episcoporum secundum Tertull.

— et Cyprianum	p. 42.	Lucios Membres episc. confessor p. 62.
— episcopi Carthag.	45.	Luminaria in æde sacra accendeabantur 35.
— primatum Numid. et Mauret.	48.	M.
— plebis	51.	Macarius et Macariana ecclesia . . p. 12.
— omnibus ecclesiis æqua secun-	52.	Magna Dea a Carthag. culta . . 4.
dum Cyprianum . . .	53.	Mappalia Afrorum 34.
— stolæ	66.	Marcion 118.
Jus Christianorum honores adipisciendi	20.	Marcionite in Africa 24.118.
— ollarum	36.	Marcus Evangelista primus evangelii
— clericorum num mere humanum	in Ægypto præco	7.
statuat Tertullianus .	39.	Martyres Scillitanæ et Thuburbitani 30.
— docendi laicorum	41.	Martyres Tertulliano et Cypriano
— — solis epp. competens	107.	idem qui confessores 61.
— paschatis constituendi num	47.	Martyres Timideæ 217.
episcopo Carth. competitorit	73.	Martyria 37.207.
— matrimoniorum cleri Africau	177. 178. 198.	Martyribus auxilium administratum
— suffragiorum solis epp. com-	Martyrum natalitia	206.
petiti in conc. Carth. sub	— honores	207.
Agrippino	156.	Martyrium nouuillæ gnost. sectæ
— suffragia per alios ferendi 157.158.	repudiarunt	199.

L.

Lambasitana v. Lamashitana ecclesia p.	29.	Matrimonia mixta 72.
Lapis hilingvis Lepti repertus .	16.	Matrimoniorum benedictiones sacer-
Latina lingua in enlita publ. adhibita	84.	dotales 106.
Latina S. S. versiones multæ .	ibid.	— dissolutio ibid.
Laudatus, Simonis Apost. comes,	Matrices et originales fidei (ecclesia) 52.	
primus Carthag. episc. habitus	25.	Matrix religionis 11.
Laurentino martyr	205.	Mauretanî quando religione christ.
Lectio propria S. S. nulla fere fuit	imbuti 18. n.14.	
apud Christianos Punicos	84.	Mavila Adrumeticus martyr 195.
Lectores	58. 61.	Maxima martyr 208.
Liber Enochî	79.	Melecarthus Carthag. Ορός τερψίδος 3.
Libelli s. literæ pacis a confessoribus	Memoria martyrum	37.207.
petebantur	206.	Mensa Cypriaoi 207.
Librarii in ecclesia Afr.	90.	— martyrum 207.
Literæ clericæ	58.	— oblationum 35.
Liturgiaæ	108.	Metalla 181.
Locamus Marcionita	120.	Militia num Christianis conveniret 191.
Lucius episc. Romanus	54.	de ea varie sententiæ 76.

Modalistica doctr. de trinitate expositio p.123.	Optatus episc. Carthag.	p. 25.
Moechi	115. Optatus confessor	58. 61.
Monogamia clericorum	73. Oralis doctrina maxime solemnis	
Montanus Cybeles quondam sacerdos	143. apud Christianos Punicos	84.
Montanistæ in Africa	24. 39. Oratio pro defunctis	108.
Montanistarum doma prophætica	142. Orationes pro mora finis	109.
visions	144. — pro Imperatoribus	ibid.
stips communis	146. Ordinum trium. saepe incenit	
Montanismus nova prophætia dicitur	139. Tertull.	50. n. 5.
Monumenta pura et religiosa	186. Ordinatio episcoporum	51.
Morum impuritas in Africa Romana	5. — presbyterorum	55.
Mysterium dicitur religio Chr.	189. Ordinationes peragendi jus pane	
Mystica S. S. expositio ab Afris adamata	solum discrimen fecit inter episc. 61. et presbyteros	50. 55.
N. ^o	Ordo (opp. plebi)	38.
Namphanius Archimartyr ejusque socii	Ordinum differentia Tertulliano divinæ originis	40.
Natales Christi	183. Orientalis recensio evangeliorum	87.
Natalitia martyrum	109. Osculum pacis	109.
Negotia secularia diebus festis intermissa	108. 207. Ostiarii	58.
Neophyti ad sacerdotium haud facile admissi	98. Pædobiaptismus	p. 102.
Neoplatonice philosophia religioni Christi. viam munivit	55. Palmas Amastriensis episc.	49.
Nigidius hereticus	21. Papa dicitur episc. Carthag.	46. n. 9.
Nomina post baptismum mutata	125. Paschaticus celebrandi tempus	109.
Novatus presbyter	103. Paulus episc. Obbae v. Bobbae, confessor	2. 62.
Numerus Christianorum in Africa ante Agrippinum	Perpetua martyr	208.
Numidicus presbyter	24. Pescennia Quodvultdens	187.
O.	29. Petrus Apost. Carthaginem venisse dictus	6.
Oblatio primitiarum	Philumene Gnostica	126.
Oblationes	66. Pietas coloniarum Christianarum erga metropoles	
— menstruæ s. mensurnæ	64. metropoles	51.
² Ozorógoi	65. Plautianus auctor persecutiois	
Onochioites Deus Christianorum	146. Severi	174. 193.
Operta Johannis	167. Plebs (opp. ordinis)	38. 40.
Ophitæ	122. Potius diaconus martyr	193. n. 6.

Pomponius diaconus	p. 29.	Proculus	p. 172.
Pomponius Dionysianæ eccl. episc. martyr	62.	Prophetiam habentes	39.
Pontifex maximus dicitur episc. Carth.	46.	Proserpinæ sacra Carthagine peracta	4.
Pontius, Cypriani diaconus, vitaque eius auctor	27. 165. 209. etc.	Psalmodia ecclesiæ	107.
Populus omnium negotiarum eccl. particips	41.	Pseudo-Dorotheus	6.
Potestas sacerdotes eligendi plebi competit in eccl. Afr. et Rom.	ibid.	Psychici h. e. Catholici apud Tert. 129. 132. — diversi ab hereticis .	138. n. 14.
Præcomes primi religionis Christ. quando Africanam visitarint . . .	25.	Pudens Proconsul	202.
Præsidentes apud Tertullianum dicuntur episcopi	50.	Pudens, miles, conversus, postea martyr	212.
Præreas	125.	Pulpitum ecclesiæ	35. 58.
Præces sine formulis præscriptis fusæ — pro pace anima	108. 113.	Punica episcoporum et aliorum Christianorum nomina	17.
— non ad martyres dirigebantur	207.		
<i>Hæreses</i>	48. n. 17.		
Presbyteri eligebantur a clero et populo	55.	Rabbini Carthaginieuses	p. 165.
— æquales fere episcoporum ruris Augnstini temp.	56.	Recenciliatio per quosnam facta	115. sq.
paria cum presb. urbis jura habebant	57.	— semel tantummodo concedebar	116.
— docentes et regentes . . .	58.	Regentes presbyteri	57.
— doctores	59.	Reges Numidie ac Mauretanie post mortem consecrati	5.
Primus ecclesiæ Africanæ	44.	Regula fidei	91.
Primitum numerus auctus	ibid.	Repostus episc. Suturniceus . .	33.
Primates secundi ordinis	48.	Revocatus martyr	208. 210.
Principes sacerdotes	ibid.	Rogatianus presbyter	29.
Principalis dicitur ecclesia Rom. a Cypriano	11. 53.	Romana ecclesia. Testimonia de Tertulliani ac Cypriani	52. 53.
Priscus, Mauretanie Cesareensis primus	48.	Rusticus, catechumenus, frater Per- petuæ	211.
Pristinus martyr	183.	Hutilius martyr	195.
Privatus Lambesitanus	27. 29.		
— hereticus	125.	S.	
in conc. Lambæs. damnatur	162.	Sacerdotium spirituale	p. 40.
Proclus Tertullianum ad Montanis- num seduxit	129.	Sacerdotium Aaroniticum ad Christ. transit <small>e</small> s primus asseruit Tertull.	ibid.

Sacerdotium omnium Christianorum	Sequestratio divisionis mensuræ,
spirituale p. 149, n. 59.	modus clericos punicendi . . . p. 67.
Sacerdotalis habitus 170, n. 25.	Serapis a Carthag. colebatur 4.
Sacra coena 104.	Serniones ad populum 107.
Sacramentum panis et calicis	ibid. Signaculum orationis 109.
— eucharistiae	ibid. Signatio crucis 101.
Sacrae scriptura usus 89, 90.	Sibora armien, verba Vandalica . . . 12.
Sacrificeum 104.	Simon Cleopha filius 7.
Sacrificia pro martyribus oblata	Simon Zeletes Apost. Afr. falso dictus . 6.
Salus dicitur de baptismo 99.	Speratus episc. v. presb. Scillitanus . 30.
Salvianus, Gauzafalus episc., martyr	Spiritales 52.
Sarmentitii Christiani appellati 168.	— uxores 74, n. 24.
Saturnus presb. v. diacon.	28. Spirituales 39.
Saturninus presb. v. diacon.	ibid. Sponsores 100.
Saturninus martyr 210.	Sportulæ 64.
Saturus martyr	ibid. Stationes 110.
Scantinia lex	72. Stephanus, episc. Rom. 53, 152.
Scapula proconsul	203. Stipendia acciebant religionis doctores apud Montanistas 146.
Scholæ, num Christiani Afri eas habuerint :	60. Stipes collatæ 66.
Scillitana ecclesia	30. — voluntariæ ibid.
Scriptura quid sit apud Tertull. 80, n. 5.	— ad exiles alendos collectæ 193.
Scribentes	182. Subdiaconi 57.
Secunda martyr	208. — sine manuum impositione
Secondinus, Tambes episc., martyr	62. ordinati 56.
Secondulus martyr	208. Summi sacerdotes 40, 48.
Sedatus a Tururbo	Supplicia Christianorum 180, sq. 210.
Semaxii Christiani appellati	168. Σινδούλος 23.
Seminarium clericorum	61. Συριόδετα (subintroductæ) 74.
Senes dicebantur primates Numidia et Mauretanie 48, 49.	Symbola apud Augustinum 93.
Seniores populi una cum clericis ecclesiam regebant	Symbola corporis et sanguinis Christi . 104.
Seniores probati quique in conven- tibus Christianorum præsidabant	Synodus origo 135.
Senium	41. T.
Speliendi ritus Christianorum Afrorum ignati sunt	51. Tammuz, Phoenicum Deus p. 96.
Septem capitalia delicta	49. Templa publica Christianorum Cy- priani aetate nulla fuerunt 34.
Septimia martyr	113. Templum dicitur de æde sacra 35.
	114. Temperamentum calicis 105.
	204. Termini theologici a Tertulliano primo adhibiti 132.

Tertius diaconus	p. 29.	U.
Tertullianus presbyter	129.	Uactio baptismum antegressa Tertulliano ignota p. 100.
— num ille Jure Consultus fuerit, enjus in Digesto fragmenta sunt	130.	Unguentum confirmationis 101.
— testis multitudinis Christianorum	19. sq.	Unitas ecclesie 37. sq. — consistit in consensu fidei sec. Tertul. 32.
— primus inter doctores eccl. Afr.	28.	Unitas sacerdotii 53.
— improbat luminaria in ædibus sacris	35.	Usus sacrae scr. in eccl. Afr. 89.90.
— terminologia theol. Latinæ auctor	133.	Ulinensis ecclesia 29.
— episc. Montanistarum	139.	Uxorati presbyteri 73.
— de Judais	165. sq.	Uxores spirituales 74. n. 24.
— de baptismo hæreticorum	151.	V.
— Montanista factus fugam in persecutionibus improbavit	195.	Valentiniani in Africa p. 22. 24. 122.
— persecutionis redemptio nem dammat	197.	Variantes Versionum S.S. apud Tertull. 86.
— padohaptismum reprobavit	102.	Vetigalia 197. n. 17.
Tertulliani de eccl. Rom. testimonium	52.	Vela virginum 108.109.
— canon	79. sq.	Venantius, Tiniae episc., confessor 62.
— paradoxæ	133.	Versio sacræ scr. nulla scripta apud
— opera	134. 135.	Christianos Punicos adhibebatur 63.
Tertullianistæ	140.147 sq.	Versiones sacræ scr. Latinæ multæ 84.
Testamentum, apud Tertullianum	79 n. 2.	Versionum Latinarum fontes 87.
Textus receptus nullus fuit in eccl. Afr.	89.	Vерulus, Russicæ episc., martyr 62.
Thuburbitana ecclesia	30.	— "de schismaticis" 150.
Thuburbitane martyres	204.208.	Vesronius Candidus Veins 201.
Tulad Deus Carth.	ibid.	Vesta meretricum 5.
Tractare h.e. concessionem habere	83.	Vestitus Clericorum a Laicorum non diversus 62.
Traditio apostolica	90.	Vicarius episc. Romani Carthaginensis falso habitus 53.
Tribunal ecclesiæ	35.58.	Victor, episc. Romanus, Afr. 23.51.
Tunica ardens v. molesta	210.	— presbyter 117.
Tutores clericos nominare hand licuit patribus familias	63. n. 1.161.	Victorinus 124.
		Vidua ad manus Diaconissarum electæ 58.
		Vigellinus Saturninus, proconsul Africæ, primus gladium in Christianos egit 177.180.
		Virgines ecclesiastice 59.
		Vita dicitur sacramentum corporis Christi 99.

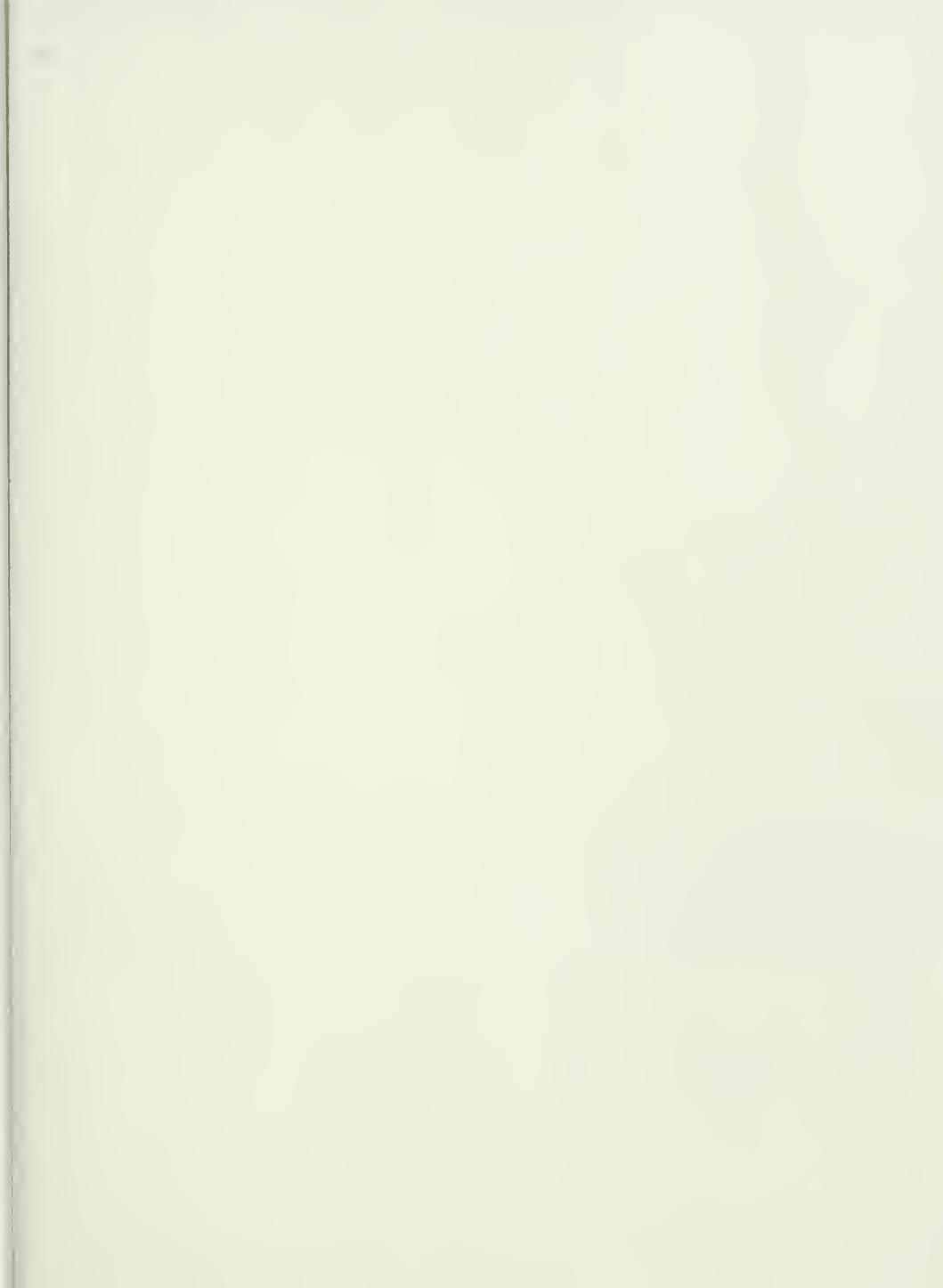
Vitæ genera licita	76.	X.
Vitia Christianorum Afrorum . .	67. sq.	Xerophagia, earumque tempus
Vitia clericorum Afrorum . . .	72. sq.	64. 136. n. 3. 140. n. 26.

E R R A T A.

Pag. Lin.	lege:	Pag. Lin.	lege:
4. 8. Bomanorum	— Romanorum.	100. penult: mundan — mundari.	
6. 8. curpiunt	— cupiunt.	- 13. Bassilium M. — Basilium M.	
22. 13. sasera	— serra.	101. 2. fait — fuit.	
- 14. initiationem	— initiationem.	103. 13. adCyprianum — jam longo ante	
- - probabile	— probabile.	- usque Cyprianum tem-	
29. 12. limites	— limites.	- pore.	
39. 17. recescetur	— recensetur.	- 14. CAP. XXVII — CAP. XXIII.	
43. 9. CONTINATIO	— CONTINUATIO.	114. 8. misericordie	
46. 5. sacarnum	— sarcasnum.	am — misericordiam.	
51. 4. quinque	— quique.	126. 12. offere — offere.	
56. 21. Cliricis	— Clericis.	138. 11. Christiana-	
57. 5. pag. 29	— epist. 29.	rum — Christianorum.	
65. 9. destitulis	— substitutis.	160. 1. voluntatis — voluntatis.	
70. 3 in not. capilla-	nentum — capillamentum.	162. 5. descessori — decessori.	
71. 2 not. subbata	— sabbata.	172. 16. punctum post quod delendum est.	
72. 15. ad/ <i>firmat</i>	— ad <i>firmat</i> .	- 1 in not. Senatu — Senatu.	
77. 12. nuncios	— nuncios.	173. 6. Imperatoris — Imperatoris.	
98. 14. deficientibus	— deficientibus.	178. 5. jejuno — jejunio.	
99. 12. ad hanc enim ad-	spersionem.	- 2 in not. pugna — pugna.	
		194. 15 in not. rego — rego.	
		209. 12. castigatus — castigatius.	
		215. 6. fucile — facile.	

PLEASE DO NOT REMOVE
CARDS OR SLIPS FROM THIS POCKET

UNIVERSITY OF TORONTO LIBRARY

BR Wünter, Friedrich Christian
190 Carl Hinrich
M84 Primordia ecclesiae
 africanae

UTL AT DOWNSVIEW

D RANGE BAY SHLF POS ITEM C
39 10 05 16 09 013 4